

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI, TEKNOLOJİ POLİTİKALARI VE
İNOVASYON YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

MEVCUT PATENT SİSTEMİ ÇERÇEVESİNDE YEŞİL TEKNOLOJİLER VE
FARKLILAŞTIRILMIŞ BİR PATENT SİSTEMİ ÖNERİSİ

Doktora Tezi

Serkan DALKIRAN

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI, TEKNOLOJİ POLİTİKALARI VE
İNOVASYON YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

MEVCUT PATENT SİSTEMİ ÇERÇEVESİNDE YEŞİL TEKNOLOJİLER VE
FARKLILAŞTIRILMIŞ BİR PATENT SİSTEMİ ÖNERİSİ

Doktora Tezi

Serkan DALKIRAN

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Selin ÖZDEN MERHACI

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI, TEKNOLOJİ POLİTİKALARI VE
İNOVASYON YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

MEVCUT PATENT SİSTEMİ ÇERÇEVESİNDE YEŞİL TEKNOLOJİLER VE
FARKLILAŞTIRILMIŞ BİR PATENT SİSTEMİ ÖNERİSİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Selin ÖZDEN MERHACI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Arzu OĞUZ**
- 2- Doç. Dr. Selin ÖZDEN MERHACI**
- 3- Doç. Dr. Talat KAYA**
- 4- Doç. Dr. Vehbi Umut ERKAN**
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Osman Buğra BEYDOĞAN**

Tez Savunma Tarihi

20/07/2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Selin ÖZDEN MERHACI danışmanlığında hazırladığım “Mevcut Patent Sistemi Çerçevesinde Yeşil Teknolojiler ve Farklılaştırılmış Bir Patent Sistemi Önerisi (Ankara, 2026)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

27/07/2026

Serkan DALKIRAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR CETVELİ	III
GİRİŞ	1
1. Araştırma Probleminin Sunumu ve Bağlam.....	1
2. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları	4
3. Çalışma Planı	6
BÖLÜM 1: YEŞİL TEKNOLOJİ, TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ	9
1.1. Yeşil Teknolojinin Tanımı ve Kavramsallaştırılması.....	10
1.2. Teknoloji Transferinin Tanımı ve Kavramsallaştırılması.....	17
1.3. Yeşil Teknolojilerin Transferinin İklim Değişikliği Krizi ile Mücadeledeki Önemi.....	21
1.4. Çok Taraflı İklim Anlaşmaları Çerçevesinde Teknoloji Transferi.....	28
1.4.1. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.....	29
1.4.2. Kyoto Protokolü	35
1.4.3. Kyoto Protokolünden Paris Anlaşmasına	39
1.5. Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi Çerçevesinde Teknoloji Transferi.....	43
1.6. TRIPS Anlaşması Çerçevesinde Teknoloji Transferi	46
1.6.1. Giriş Kısmı	48
1.6.2. Madde 7 ve Madde 8.....	52
1.6.3. Madde 66	59
1.7. Uluslararası Rejimlerin Birbirleri ile Etkileşimleri	60
1.7.1. Küresel İklim Müzakerelerinde Fikri Mülkiyet Hakları.....	61
1.7.2. Rejimler Arasındaki Uyum ve Çatışma Konuları	70
BÖLÜM 2: YEŞİL TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE PATENT KORUMASI	77
2.1. Geleneksel Teknoloji Transferi Kanalları	79
2.1.1. Uluslararası Ticaret	80
2.1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	83
2.1.3. Lisanslama	85
2.2. Patent Korumasının Yeşil Teknoloji Transferine Olası Etkileri	88
2.2.1. Patent Korumasının Teknoloji Transferlerini Kolaylaştırıcı Etkisi.....	91
2.2.2. Patent Korumasının Teknoloji Transferlerini Kısıtlayıcı Etkisi	100
2.3. Daha Etkin Bir Teknoloji Transferi Mekanizmasının Gerekliliği.....	110
BÖLÜM 3: YEŞİL TEKNOLOJİ TRANSFERİ KAPSAMINDA ZORUNLU LİSANSLAMA	115
3.1. Zorunlu Lisanslamanın Genel Çerçevesi	118
3.1.1. TRIPS Öncesi Dönem	118
3.1.2. TRIPS Anlaşması	122
3.1.2.1. Zorunlu Lisans Verilmesine İlişkin Esaslar.....	126
3.1.2.2. Zorunlu Lisansın Niteliğine İlişkin Esaslar.....	133
3.1.2.3. Zorunlu Lisansın Uygulanmasına İlişkin Esaslar.....	134
3.1.3. Doha Deklarasyonu.....	139

3.2. Yeşil Teknolojiler Transferi Bağlamında Zorunlu Lisanslamanın Gerekçelendirilmesi.....	150
3.2.1. <i>Gerekçe Olarak Ulusal Acil Durum ve Kamu Sağlığı.....</i>	150
3.2.2. <i>Zorunlu Lisanslamanın Yeşil Teknoloji Transferine Etkisi.....</i>	163
3.2.2.1. Muhtemel Avantajları.....	163
3.2.2.2. Muhtemel Dezavantajları.....	168
BÖLÜM 4: YEŞİL TEKNOLOJİLER İÇİN FARKLILAŞTIRILMIŞ PATENT SİSTEMİ ÖNERİSİ.....	174
4.1. Yeşil Teknolojilerin TRIPS Anlaşması 31(f) Maddesinden Dışlanması.....	176
4.2. Buluş Sahibinin Tatmin Edici Düzeyde Ödüllendirilmesi.....	179
4.3. Teknik Bilgi (Know-How) Transferinin Sağlanması.....	185
4.4. Uluslararası Teknoloji Transferi İzleme Mekanizması Kurulması.....	188
4.5. Türk Hukuku Bakımından Değerlendirme ve Ulusal Düzeyde Öneriler.....	203
SONUÇ	225
KAYNAKÇA	272
ÖZET	272
ABSTRACT	274

KISALTMALAR CETVELİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ALBA	: Bolivya, Küba, Ekvador, Nikaragua ve Venezuela İttifakı
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
BAP	: Bali Eylem Planı
BASIC	: Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Çin
BM	: Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
CBDR	: Ortak Fakat Farklılaştırılmış Sorumluluklar (<i>Common But Differentiated Responsibilities</i>)
CDM	: Temiz Kalkınma Mekanizması (<i>Clean Development Mechanism</i>)
COP	: Taraflar Konferansı (<i>Conference of the Parties</i>)
CTCN	: İklim Teknolojisi Merkezi ve Ağı (<i>Climate Technology Centre and Network</i>)
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EPA	: Çevre Koruma Ajansı (<i>Environmental Protection Agency</i>)
EPO	: Avrupa Patent Ofisi (<i>European Patent Office</i>)
EST	: Çevreye Duyarlı Teknolojiler (<i>Environmentally Sound Technologies</i>)
G77	: Grup 77 (Gelişmekte Olan Ülkeler Grubu)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GCF	: Yeşil İklim Fonu (<i>Green Climate Fund</i>)
GEF	: Küresel Çevre Fonu (<i>Global Environment Facility</i>)
ICTSD	: Uluslararası Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi
IPCC	: Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (<i>Intergovernmental Panel on Climate Change</i>)

OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TEC	: Teknoloji Yürütme Komitesi (<i>Technology Executive Committee</i>)
TM	: Teknoloji Mekanizması
TRIPS	: Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (<i>Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights</i>)
UNAIDS	: Birleşmiş Milletler HIV ve AIDS Ortak Programı
UNCED	: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
WIPO	: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (<i>World Intellectual Property Organization</i>)

GİRİŞ

1. Araştırma Probleminin Sunumu ve Bağlam

İklim değışikliğı, Dünya'nın iklim sisteminde meydana gelen bozulmalar ve son yüzyılda gözlemlenen küresel sıcaklık artışı ile kendini gösteren, çağımızın en büyük küresel krizlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.¹ İnsan faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan sera gazlarının birikmesi, küresel ısınmayı hızlandırarak ekosistem dengesini bozmakta ve çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Bu değışimin yol açtığı ekolojik dengesizlikler; doğal afetlerin sıklığında ve şiddetinde artış, biyolojik çeşitliliğin azalması, çölleşme, gıda üretiminde düşüş ve su kaynaklarının kıtlaşması gibi ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bunun yanı sıra, iklim değışikliğı yalnızca çevresel bir sorun olarak kalmamakta, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla da derin etkiler yaratmaktadır. Artan sıcaklıklar ve su kıtlığı, tarım ve sanayi sektörlerinde üretkenliği düşürerek ekonomik istikrarsızlığa yol açmakta, aşırı hava olayları ise milyonlarca insanı göç etmeye zorlayarak küresel çapta sosyal adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri derinleştirmekte ve bu nedenle insanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını da doğrudan etkilemektedir.²

İklim değışikliğı tehdidinin giderek daha ciddi bir tehlike haline gelmesi, modern yaşam tarzının çevresel etkileri konusunda toplumsal farkındalığın artmasına neden olmuş ve bu sürecin yıkıcı sonuçlarını durdurmak ya da hafifletmek amacıyla çeşitli çözüm

¹ Ofer Tur-Sinai, 'Patents and Climate Change: A Skeptic's View' (2018) 48 Environmental Law 218.

² Joshua Sarnoff, 'The Patent System and Climate Change' (2011) 16 Va. J.L. & Tech. 303.

arayışlarını da beraberinde getirmiştir.³ Bu noktada teknoloji, iklim değişikliğiyle mücadelede çözüm arayışları için kilit önemde bir araç olarak öne çıkmaktadır. Teknolojik çözümlerin, mevcut altyapı ve üretim süreçlerini daha sürdürülebilir hale getirerek hem bunların çevresel etkilerinin azaltılmasına hem de ekonomik maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.⁴ Bu bağlamda, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen ve iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol oynayan teknolojiler, “çevreye duyarlı teknolojiler”, “temiz teknolojiler” veya “iklim teknolojileri” olarak da adlandırılan yeşil teknolojiler olarak anılmaktadır. Yeşil teknolojilerin yaygınlaşmasıyla, daha sürdürülebilir malzeme kullanımını teşvik etmek, enerji verimliliğini artırmak ve geleneksel yüksek karbon emisyonlu sistemlerin yerini alarak çevresel kirliliğin azaltılması amaçlanmaktadır.⁵

Yeşil teknolojilerin yaygınlaşması noktasında karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik çabalar ise, fikri mülkiyet, özellikle de patent haklarının rolü ve etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır.⁶ Bunun temel nedeni, fikri mülkiyet haklarının yenilikçilik süreçlerinde ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarına yönelik karar mekanizmalarında kritik bir unsur olmasıdır. Nitekim, teknolojiye erişim, patentli teknolojilerin müzakere edilmesi ve transferi sürecinde karşılaşılan yüksek işlem

³ Jonathan Chu, ‘Developing and Diffusing Green Technologies: The Impact of Intellectual Property Rights and Their Justification’ (2012) 4 Washington and Lee Journal of Energy, Climate, and the Environment 54.

⁴ International Institute for Sustainable Development (IISD), ‘Climate Change, Technology Transfer and Intellectual Property Rights’, *International Institute for Sustainable Development* <<https://www.iisd.org/publications/report/climate-change-technology-transfer-and-intellectual-property-rights>> son erişim 05 Mart 2025.

⁵ Basem Awad, ‘Global Patent Pledges: A Collaborative Mechanism for Climate Change Technology’ (2015) 81 C.I.G.I. Papers 1.

⁶ Meir Perez Pugatch, ‘Mitigating Climate Change through the Promotion of Technology Transfer and the Use of Environmentally Sound Technologies (ESTs): The Role of Intellectual Property Rights’ (2010) 1 European Journal of Risk Regulation 414.

maliyetleri göz önüne alındığında, patent haklarının teknolojinin yayılma hızı ve teknolojinin edinme maliyetleri üzerinde doğrudan etkili olduğu görülmektedir.⁷ Bu bağlamda, yeşil teknolojilerle ilgili patent hukukuna ilişkin sorunlarının küresel iklim değişikliği ile mücadelede nasıl ele alınması gerektiği üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapmak büyük önem taşımaktadır. Nitekim, bu çalışmada patent haklarının korunması perspektifinden iklim değişikliği ile mücadele çerçevesinde yeşil teknolojilerin transferi ve küresel olarak bu teknolojilere erişimin sağlanması hususu ele alınacaktır.

Tarih boyunca, patentlerin yenilikçiliği ve ekonomik büyümeyi teşvik etmedeki rolüne geniş çapta vurgu yapılmış ve akademik çalışmalar da bu konuda yoğunlaşmıştır. Nitekim, patent sistemlerinin yarattığı ekonomik değerin, bilimsel ve teknolojik ilerlemeye katkı sağladığı, bireysel ve toplumsal refahının gelişimine önemli ölçüde etki ettiği hususu birçok çalışmada irdelenmiştir. Ancak, doğal kaynakların tükenmesi, ekolojik bozulma, çevre kirliliği ve küresel ısınma gibi çevresel sorunların giderek daha belirgin hale gelmesi, yalnızca hızlı ve dengesiz bir ekonomik büyümeyi hedefleyen kalkınma modellerinin toplum üzerinde olumsuz etkiler yarattığına dair farkındalığın da giderek artmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda, ulusal patent yasalarının ve uluslararası patent sözleşmelerinin iyileştirilmesine yönelik çabalara rağmen, mevcut patent sisteminin iklim değişikliğinin yol açtığı çevresel etkileri yeterince dikkate almadığı ve bu nedenle, yeşil teknoloji alanında yenilikçi faaliyetlerin teşviki ve bu teknolojilere yönelik koruma mekanizmaları bakımından gerçek bir dönüşüm sağlayamadığı görülmektedir.⁸ Bu eksiklik, patent sisteminin yalnızca buluş sahiplerine münhasır haklar

⁷ Frederick M Abbott, 'Innovation and Technology Transfer to Address Climate Change: Lessons from the Global Debate on Intellectual Property and Public Health' (2009) International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) 24 Issue Paper 5.

⁸ Daniel KN Johnson ve Kristina ML Acri née Lybecker, 'Challenges to Technology Transfer: A Literature Review of the Constraints on Environmental Technology Dissemination' (2009) 2009-07 Colorado College Working Paper 6.

tanıyan koruma işlevine odaklanması, buna karşılık çevresel açıdan faydalı teknolojilerin yaygınlaştırılması, erişilebilir kılınması ve sınır ötesi transferi gibi ihtiyaçları ikincil planda bırakmasıyla daha belirgin hâle gelmektedir. Bu çerçevede mevcut patent sistemi, yenilikçiliğin teşvikinde önemli bir rol üstlense de teknoloji yayılımını destekleme konusundaki sınırlı kapasitesi sebebiyle yeşil teknolojilerin transferine özgü gereksinimleri karşılamakta da yetersiz kalmaktadır. Nitekim, yeşil teknolojilere erişimi ve bu teknolojilerin transferlerini iyileştirmek amacıyla mevcut patent sistemlerinin nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceği konusundaki çalışmalar da oldukça sınırlıdır.

Bu noktadan hareketle çalışma, uluslararası patent sisteminin küresel iklim değişikliği ile mücadele bağlamındaki işlevi ve yeşil teknolojilerin transferi ile bu teknolojilere küresel ölçekte erişimin sağlanması bakımından mevcut sistemin yeterliliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, özellikle zorunlu lisanslamaya ilişkin düzenlemeler dikkate alınarak mevcut patent sisteminin gözden geçirilmesine ihtiyaç bulunup bulunmadığı değerlendirilecektir. Böylece çalışma, yeşil teknoloji transferi ile zorunlu lisanslama arasındaki ilişkiyi kapsamlı biçimde ele alarak Türk hukuk literatüründeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Önceki araştırmaların büyük bir kısmı, patent haklarının yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere uluslararası transferini teşvik edip etmediği tartışmasına odaklanmaktadır. Bu çalışma ise patent haklarının, diğer teknoloji türlerinde olduğu gibi, yeşil teknolojilerin geliştirilmesini teşvik etmedeki klasik işlevini kabul etmekle birlikte, yeşil teknoloji transferi bakımından temel sorunun güçlü patent koruması ile bu teknolojilere erişim ihtiyacı arasındaki dengenin kurulmasında ortaya çıkıp çıkmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Uluslararası patent sistemi ile küresel iklim rejimi arasındaki etkileşim analiz edildiğinde, münhasır hakların güçlendirilmesine odaklanan mevcut patent sisteminin, iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik küresel çabalar üzerinde olumsuz bir etki yaratabileceğini ortaya çıkmaktadır. Bu durum, geleneksel patent sisteminin doğasından kaynaklanan temel bir dezavantajı yansıtmaktadır. İşbu çalışma ise, söz konusu iki alanı uyumlu hale getirecek yeni bir zorunlu lisanslama mekanizması oluşturulması gerektiğini öne sürerek, uluslararası patent sisteminin yeşil teknolojilere erişimi artıracak şekilde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, teknoloji transferini çevreleyen hukuki, ekonomik ve politik meselelerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi ve mevcut patent sistemindeki zorunlu lisanslamanın yeşil teknolojilerin uluslararası transferini teşvik etmede etkili bir mekanizma olup olmayacağının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, çalışma ile yeşil teknolojilerin daha etkin bir şekilde yayılmasını sağlamak adına zorunlu lisanslama sisteminin nasıl geliştirilebileceğine dair öneriler sunulması hedeflenmektedir.

Nitekim, gelişmekte olan ülkeler tarafından, yeşil teknolojilerin transferini hızlandırmak için zorunlu lisanslama mekanizmasının kullanılmasını güçlü bir şekilde savunulmaktadır. Diğer taraftan bu yaklaşım, yeşil teknolojilerin alanında yenilikçi faaliyetleri teşvik etme kapasitesi ve küresel yayılımını destekleme potansiyeli açısından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Zorunlu lisanslamanın yeşil teknolojilerin transferi üzerindeki etkileri konusunda net bir çerçevenin bulunmaması, konunun daha fazla tartışmaya ve derinlemesine araştırmaya açık olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmada temel araştırma sorusu olarak, *“Zorunlu lisanslama, yeşil teknolojilerin uluslararası transferinde ne ölçüde etkili bir mekanizma olarak işlev görebilir? Bu mekanizma temelinde, patent sahiplerinin hak ve menfaatlerini korurken, aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadele politikalarıyla uyumlu olacak şekilde yeşil teknolojiler özelinde farklılaştırılmış bir patent sistemi nasıl oluşturulabilir?”* sorusuna

yanıt arayacak olup, söz konusu ana araştırma sorusu, ilgili bölümlerin konusunu oluşturacak şekilde aşağıdaki alt sorular aracılığıyla kapsamlı olarak cevaplanmaya çalışılacaktır:

1. Yeşil teknoloji ve teknoloji transferi kavramları nasıl tanımlanmaktadır? Çok taraflı çevre anlaşmaları, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve fikri mülkiyet rejimlerine ilişkin uluslararası çerçeve anlaşmalar, teknoloji transferi konusunu nasıl ele almaktadır? Bu bağlamda, yeşil teknolojilerin transferini teşvik etmeye yönelik ne tür politika araçları ve düzenleyici mekanizmalar öngörülmektedir?
2. Geleneksel teknoloji transferi mekanizmaları nelerdir ve mevcut patent sistemi bu mekanizmalarla nasıl bir etkileşim içerisinde? Patent sisteminin teknolojiye erişim üzerindeki rolü, özellikle yeşil teknolojiler bağlamında nasıl değerlendirilebilir?
3. TRIPS Anlaşması kapsamında tanınan zorunlu lisanslama esneklikleri, çevreye duyarlı teknolojilerin uluslararası düzeyde transferi açısından nasıl değerlendirilebilir? Bu esnekliklerin yeşil teknolojilere erişimi kolaylaştırmadaki işlevselliği nedir ve bu bağlamda mevcut patent sisteminin etkinliğini artırmaya yönelik ne tür reformlar önerilebilir?

3. Çalışma Planı

Bu tezde, temel araştırma yöntemi olarak doktrinel araştırma yöntemi benimsenmektedir. Bu çerçevede hem birincil hem de ikincil hukuki kaynaklar eleştirel ve niteliksel olarak analiz edilecektir. İnceleme kapsamına; uluslararası hukuk normları, düzenleyici yasal çerçeveler, politika belgeleri, uluslararası kuruluşlara ait raporlar ve konuya ilişkin akademik literatür ele alınacak, yasal metinler, ilgili normatif ilkeler ve düzenlemelerin

bağlamsal yorumları çerçevesinde analiz edilecek ve bu düzenlemelerin teorik temelleri ile pratikteki yansımaları arasında bir bağ kurulmaya çalışılacaktır.

Çalışma, söz konusu düzenlemelerin uygulamada tutarlı, etkili ve amaca uygun olup olmadığını sorgulayan değerlendirmeleri de içerecek; bu bağlamda, hukuki düzenlemelerin hedeflenen etik ve ekonomik amaçlarla ne ölçüde örtüştüğü eleştirel bir değerlendirme süzgecinden geçirilecektir. Araştırma aynı zamanda mevcut sistemin potansiyel ihtiyaçlara ne derece yanıt verdiğini analiz eden öneri temelli çıkarımlarla desteklenecektir.

Bu çalışma planı ile, patent hukuku bağlamında yeşil teknolojilere küresel erişim konusunda karşılaşılan çok katmanlı sorunların ve hukuki nüansların kapsamlı biçimde incelenmesini mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Böylece, konuya yalnızca normatif bir bakış açısından değil, aynı zamanda politik, ekonomik ve pratik boyutları dikkate alan bütüncül bir yaklaşım geliştirilmek amaçlanmıştır.

Bu kapsamda Birinci Bölümde, çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesini oluşturmak üzere “yeşil teknoloji” ve “teknoloji transferi” kavramları ele alınmaktadır. Söz konusu kavramlar, akademik literatürdeki yaklaşımlar ile uluslararası belgelerde yer alan tanımlar ışığında incelenerek kapsamlarının belirlenmesinde ortaya çıkan belirsizlikler ve uygulamaya yansıyan sorunlar değerlendirilmektedir. Bölümde, yeşil teknolojilerin transferinin iklim değişikliğiyle mücadelede taşıdığı kritik önem ortaya konulduktan sonra, küresel iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma rejimleri kapsamında teknoloji transferine ilişkin politika ve taahhütler analiz edilmektedir. Devamında, bu politika ve taahhütlerin Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) ile kesişim noktaları incelenmekte ve TRIPS Anlaşması’nın ilgili hükümleri bağlamında iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma ve fikri mülkiyet rejimleri arasındaki etkileşim değerlendirilmektedir.

İkinci Bölümde, piyasa temelli geleneksel teknoloji transferi kanalları olarak uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ve gönüllü lisanslama mekanizmaları incelenmektedir. Bu çerçevede, anılan mekanizmaların uluslararası patent sistemiyle kurduğu ilişki ele alınmakta ve patent korumasının teknoloji transferini teşvik edici işlevi ile yeşil teknolojilere erişimi sınırlayabilecek yönleri birlikte değerlendirilmektedir. Bölümde, özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından patent sisteminin yeşil teknoloji transferine etkisinin tek boyutlu olmadığı, aksine teknoloji türü, pazar yapısı, lisanslama koşulları, yatırım ortamı ve alıcı ülkenin teknolojik kapasitesi gibi unsurlara bağlı olarak farklı sonuçlar doğurabileceği ortaya konulmaktadır.

Üçüncü Bölümde, TRIPS Anlaşması'nın zorunlu lisanslamaya ilişkin hükümleri, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi bağlamında incelenmektedir. Bu kapsamda, TRIPS sisteminin taraf devletlere tanıdığı esnekliklerin iklim değişikliğiyle mücadeledeki çevresel kamu yararı dikkate alınarak nasıl yorumlanabileceği ele alınmaktadır. Ardından, zorunlu lisanslamanın yeşil teknoloji transferi bakımından sağlayabileceği imkânlar ile uygulamada karşılaşılabilecek hukuki, ekonomik ve kurumsal sınırlılıklar değerlendirilmektedir. Son olarak, patent sahibinin münhasır hakları ile kamu yararı arasındaki denge gözetilerek, mevcut zorunlu lisanslama rejiminin yeşil teknoloji transferi bakımından daha etkin bir araç hâline getirilip getirilemeyeceği tartışılmaktadır.

BÖLÜM 1:

YEŞİL TEKNOLOJİ, TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Yeşil teknolojilerin tüm ülkeler tarafından kolaylıkla benimsenebileceği bir gelecek ideal bir senaryo olarak görülse de bu sürecin hayata geçirilmesi karmaşık dinamikleri beraberinde getirmekte ve çeşitli yapısal zorlukları içermektedir. Teknoloji transferi, gelişmekte olan ülkelerin bu teknolojilere erişimini sağlamak adına kritik bir mekanizma olarak değerlendirilmekteyse de yeşil teknolojilere erişimin sağlanması yalnızca finansal ve lojistik düzenlemelerden ibaret olmayıp, aynı zamanda hukuki, ticari ve politik unsurları da içeren çok boyutlu bir süreçtir.

Yeşil teknolojilerin etkin bir şekilde transfer edilebilmesi için öncelikle bu teknolojilerin ve teknoloji transferinin kapsamının açık ve net bir biçimde tanımlanması gerekmektedir. Öte yandan bu tanımlama süreci, akademik ve politik çevrelerde geniş çaplı tartışmalara yol açmaktadır. Yeşil teknolojilerin ve teknoloji transferinin geniş bir perspektiften tanımlanması, iklim değişikliğiyle mücadelede insanlığa küresel düzeyde güçlü bir cephane sunabilir. Böyle bir tanım, geniş bir teknoloji yelpazesini kapsayarak, ülkeler arasında daha etkin bir iş birliği ve teknoloji paylaşımı için zemin hazırlayabilecekse de, bu yaklaşım teknoloji sahipleri açısından çeşitli endişeler de doğurmaktadır. Özellikle patentli teknolojilere sahip olan aktörler, bu geniş tanımın fikri mülkiyet hakları

üzerindeki kontrollerini zayıflatabileceğinden endişe duymakta ve böyle bir yaklaşıma karşı direnç göstermektedir.⁹

Öte yandan, yeşil teknolojilerin ve teknoloji transferinin daha dar bir çerçevede tanımlanması, patent sahiplerinin haklarını güvence altına alabilir ve buluş sahiplerine teknolojik yeniliklere devam edebilmeleri için gerekli teşvikin devamını sağlayabilir. Diğer taraftan, bu durumun teknoloji transferi sürecinin etkinliğini azaltma riski de bulunmaktadır. Nitekim, dar kapsamlı bir tanım, iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli olan geniş teknolojik yelpazeyi içermeyebilir ve gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu yenilikçi çözümlere ulaşabilmesini zorlaştırabilir. Bu çerçevede, yeşil teknolojilerin nasıl tanımlanması gerektiği ve bu tanımın teknoloji transferi üzerindeki etkileri, uluslararası politika yapıcılar, akademisyenler ve teknoloji arasında önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

1.1. Yeşil Teknolojinin Tanımı ve Kavramsallaştırılması

Teknoloji kullanımı, insanları yeryüzünde yaşayan diğer organizmalardan ayıran en temel özelliklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Etimolojik açıdan incelendiğinde, Latince kökenli "*teknoloji*" terimi, "*sanat*", "*beceri*" ve "*zanaat*" anlamına gelen "*techne*-" ve "*çalışma alanı*" ya da "*disiplin*" anlamına gelen "-*ology*" eklerinin birleşiminden oluşmaktadır.¹⁰ Uluslararası kabul edilen bir tanım bulunmamakla birlikte, Birleşmiş

⁹ Wei Zhuang, *Intellectual Property Rights and Climate Change: Interpreting the TRIPS Agreement for Environmentally Sound Technologies* (Cambridge University Press 2017) 12; Alain Strowel, 'Climate Change and the Debate Around Green Technology Transfer and Patent Rules : History, Prospect and Unresolved Issues' (2012) 2012 The WIPO Journal 178, 182; Ahmed Abdel-Latif, 'Intellectual Property Rights and Green Technologies from Rio to Rio: An Impossible Dialogue?' (11 Temmuz 2012) 3.

¹⁰ "Technology". Oxford Learner's Dictionary <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/technology>> son erişim 07 Mart 2025.

Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından teknoloji “*bir ürünün üretilmesi, bir sürecin uygulanması veya bir hizmetin sunulması için sistematik bilgi*” olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Buna ek olarak, bazı çalışmalar ise teknolojiyi yalnızca bilgiye indirgemeyip, bu bilgiyi uhdesinde ihtiva eden sermaye mallarını da içerecek şekilde genişletmektedir. Özellikle ekipman ve makineleri de kapsayan bu geniş perspektif, “*teknolojik bir ürünün transferi veya yayılımı gerçekleştiğinde, bu ürünün temelini oluşturan bilginin de yayıldığı*” görüşüne dayanmaktadır.¹²

Tarih boyunca insanlar, barınma, giyim ve tarımsal üretim gibi temel gereksinimlerden, sağlık, ulaşım, enerji ve uzay bilimleri gibi daha karmaşık alanlara kadar geniş bir yelpazede teknolojiye bağımlı hale gelmiştir. Teknolojik ilerlemeler, insan yaşam kalitesini artırmış ve ortalama yaşam süresini uzatmıştır. Bununla birlikte, teknoloji insanlığa daha önce hayal dahi edilemeyecek ölçüde gezegen üzerinde etki yaratma ve doğal güçleri kontrol etme yetisi de kazandırmıştır. İnsanlığın sürekli artan bu üretim ve ilerleme arzusu, özellikle enerji başta olmak üzere kaynaklara olan doyumsuz talebi beraberinde getirmektedir. Bu durum, küresel ekosistem ve iklim üzerinde giderek daha ciddi etkiler doğurmaktadır. Dolayısıyla, teknolojinin sürdürülebilir ve çevre dostu bir yönde evrilmesi kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir.

Günümüzde “*yeşil*” kavramı, akademik dünyada giderek daha fazla tartışılan güncel bir konu haline gelmektedir. Sözlük anlamı açısından yeşil olmak, doğayı ve çevreyi koruma

¹¹ UNCTAD, *Teknoloji Transferine ilişkin Uluslararası Davranış Kuralları Taslağı*, 05 Haziran 1985 Tarihli Oturum, Cenevre, İsviçre, Birleşmiş Milletler Belge No. TD/CODE TOT/47, 20 Haziran 1985, Bölüm 1, Paragraf 1.2.

¹² Barry Bozeman, ‘Technology Transfer and Public Policy: A Review of Research and Theory’ (2000) 29 Research Policy 629.

adına daha fazla çaba sarf etmek olarak tanımlanmaktaysa da¹³ çevresel bilincin ekonomik aktörler tarafından farklı girişimcilik stratejileri doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi, bu kavramın aynı zamanda belirsiz ve değişken bir anlam kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, yeşil kavramı yalnızca çevresel bir duyarlılığı değil, aynı zamanda rekabet avantajı elde etmeye yönelik stratejik bir araç olma niteliğini de taşımaktadır.¹⁴ Yeşil teknoloji kavramı, 20'nci yüzyılın son yarısında batılı sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan sosyo-ekolojik hareketlerin bir sonucu olarak gelişmiş olup, modern sanayileşmenin ekosistem üzerindeki tahrip edici etkileri ve insanlığın uzun vadeli yaşam koşullarına yönelik tehditleri üzerine yürütülen tartışmalara dayanmaktadır.

Bu bağlamda, mevcut literatürde birçok çalışma "yeşil" kavramını enerji dostu ve enerji tüketimini azaltan teknolojilerle ilişkilendirirken,¹⁵ akademik çerçevede daha geniş bir tanım benimsenmektedir. Yeşil teknoloji, yalnızca enerji verimliliğini artırmakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ekonomik, teknik ve sosyal boyutlarıyla daha "çevre dostu" ve "sürdürülebilir" çözümler geliştirmeyi de kapsamaktadır.¹⁶ Buna göre; yeşil teknoloji kavramı, çevreye, gezegene ve insan sağlığına duyarlı standartları, teknolojileri ve uygulamaları içeren sürdürülebilir üretim ve tedarik zinciri yönetimiyle doğrudan ilişkili olup, hammadde tedarikinden üretime, depolamadan paketlemeye, lojistikten dağıtıma kadar hemen hemen tüm süreç adımlarını kapsayarak bütüncül bir çevresel

¹³ "Green". Oxford Learner's Dictionary <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/green>> son erişim 07 Mart 2025.

¹⁴ Evangelia Sdrolia and Grigoris Zarotiadis, 'A Comprehensive Review for Green Product Term: From Definition to Evaluation' (2019) 33 Journal of Economic Surveys 150, 151; Patrick Hartmann and Vanessa Apaolaza, 'Green Value Added' (2006) 24 Marketing Intelligence & Planning 674.

¹⁵ Jinsong Wu and others, 'Big Data Meet Green Challenges: Big Data Toward Green Applications' (2016) 10 IEEE Systems Journal 874.

¹⁶ Arzu Oğuz, 'Teknoloji Transferi Özelinde Patent Hukuku İklim Değişikliği Sorunu İçin Çözüm Olabilir Mi?' (Canan Küçükali, Aytağ Ceyhun Çakır ve Gökçen Turan ed.) *Fikri Mülkiyet Hukukunda Güncel Gelişmeler - II Uluslararası Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı* (Filiz Kitabevi 2024)s. 4 ve 5.

sürdürülebilirlik anlayışını benimsemektedir.¹⁷ Çevresel açıdan sürdürülebilirlik, üretim süreçlerinde verimliliği artırırken ekolojik dengeyi koruma ve sürdürme amacıyla yeşil teknolojilerin kullanımına dayanmaktadır.¹⁸ Bu geniş kapsamlı tanımın önemli bir yönü de, "yeşillik" olgusunun mevcut teknolojik ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak göreceli bir nitelik taşıdığını ortaya koymasıdır.¹⁹ Farklı bir ifadeyle, bu geniş tanım yeşil teknolojileri çevresel sürdürülebilirliği destekleyen, çevre kirliliğini azaltan ve doğal kaynakların verimli kullanımını teşvik eden teknolojileri, endüstriyel süreçleri ve ürünleri kapsayan geniş bir üst başlık olarak değerlendirilmekte olup, zaman içinde değişen bilimsel bilgiler ve teknik yenilikler doğrultusunda dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.²⁰ Özetle; insan ve çevre arasındaki etkileşimi daha sürdürülebilir hale getirecek yeşil teknolojilerin, geleneksel teknolojilerin yerini alması gerekliliğinin kaçınılmaz olduğu öngörülmektedir.

Yeşil teknoloji kavramı, çok taraflı çevre anlaşmaları çerçevesinde de tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, 1992 Rio Konferansı sonrasında “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı” (UNCED) tarafından hazırlanan “Gündem 21”de, yeşil teknolojilere atıfta bulunmak amacıyla “çevreye duyarlı teknolojiler” (Environmentally

¹⁷ Parashcos Maniatis, ‘Investigating Factors Influencing Consumer Decision-Making While Choosing Green Products’ (2016) 132 Journal of Cleaner Production 218, 231.

¹⁸ Emilio Galdeano-Gómez, José A Aznar-Sánchez and Juan Perez-Mesa, ‘Sustainability Dimensions Related to Agricultural-Based Development: The Experience of 50 Years of Intensive Farming in Almería (Spain)’ (2013) 11 International Journal of Agricultural Sustainability 125, 128; Eijaz Khan, Mohammed Dewan and Maruf Chowdhury, ‘Reflective or Formative Measurement Model of Sustainability Factor? A Three Industry Comparison’ (2016) 13 Corporate Ownership and Control 86.

¹⁹ Sdrolia ve Zarotiadis (n 4) 171.

²⁰ Mulvaney (n 2) x; Ivete Delai and Sérgio Takahashi, ‘Sustainability Measurement System: A Reference Model Proposal’ (2011) 7 Social Responsibility Journal 438, 447; Ching-Hsun Chang, ‘The Determinants of Green Product Innovation Performance’ (2014) 23 Corporate Social Responsibility and Environmental Management 68.

Sound Technologies-EST) terimi geliştirilmiştir. Gündem 21'de çevreye duyarlı teknolojiler ise şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Çevreye duyarlı teknolojiler, çevrenin korunmasını sağlayan, daha az kirletici etkiye sahip olan, doğal kaynakları daha sürdürülebilir bir biçimde kullanan, atıklarını ve yan ürünlerini daha yüksek oranda geri dönüştüren ve artık atıkları, yerini aldıkları teknolojilere kıyasla daha kabul edilebilir bir şekilde yöneten teknolojilerdir.

Ayrıca, kirlilik bağlamında çevreye duyarlı teknolojiler, düşük atık üreten ya da hiç atık üretmeyen süreç ve ürün teknolojileri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, bu teknolojiler yalnızca kirliliğin oluşumunu önlemeye yönelik sistemleri değil, aynı zamanda kirlilik oluştuktan sonra arıtılmasını sağlayan boru sonu (“end-of-pipe”) teknolojilerini de kapsamaktadır.”²¹

Tanımda “sürdürülebilir bir biçimde” ifadesinin kullanılması, yeşil teknolojinin kapsamını genişletmekte ve kavramın daha bütüncül bir çerçevede ele alınmasını desteklemektedir. Yeşil teknoloji, yalnızca çevresel etkileri azaltmayı amaçlayan bir araç olmanın ötesinde, insan varlığının geleceğini güvence altına almayı hedefleyen geniş bir perspektife sahiptir. Bu bağlamda, mevcut sosyal üretkenliği ve bireylerin yaşam standartlarını korumanın yanı sıra, teknoloji ve üretim süreçlerinden kaynaklanan olumsuz çevresel etkileri en aza indirmeye yönelik sistematik ve sürdürülebilir bir yaklaşımı da içermelidir.²²

²¹Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu Gündem 21. Rio de Janeiro. (03-14 Haziran 1992). Bölüm 34: Çevreye Duyarlı Teknoloji Transferi, İşbirliği ve Kapasite Geliştirme. BM Belgeleri İşbirliği Çemberleri, Paragraf 1 ve 2.

²² Heng Xiaoqing and Zou Chengxiao, ‘How Can Green Technology Be Possible’ (2010) 6 Asian Social Science 111.

Yukarıda anlatılanların yanı sıra tanımın 1'inci paragrafında yer alan “*daha az*” ifadesi, yeşil teknolojinin yalnızca mevcut sistemleri iyileştiren değil, aynı zamanda dönüşüm yaratan bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, bu teknolojiler, toplumların mevcut anlayışları, ülkesel politikalar ve insanlığın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmekte ve gelişmektedir.²³ Dahası, yeşil teknolojiler zaman ve mekâna bağlı olarak farklılık da gösterebilir; belirli bir dönemde veya coğrafyada sürdürülebilir kabul edilen bir teknoloji, başka bir bağlamda yetersiz kalabilir. Bu nedenle, yeşil teknoloji tanımı yalnızca çevresel etkisi daha düşük bir teknolojinin mevcut olanla değiştirilmesini değil, aynı zamanda toplumun tümünden çevresel modernizasyon sürecini ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yapısal dönüşümünü de içermelidir.²⁴

Gündem 21, söz konusu tanımın devamında, çevreye duyarlı teknolojilerin “*yalnızca bireysel teknolojilerden ibaret değil, aynı zamanda teknik bilgi (know-how) birikimi, prosedürler, mal ve hizmetler, ekipmanlar ile organizasyonel ve yönetsel süreçleri de içeren kapsamlı sistemler*”²⁵ olarak ele alınması gerektiğini de vurgulamaktadır. Bu bakış açısı doğrultusunda, yeşil teknolojilerin çevresel etkinin azaltılmasının yanı sıra, teknoloji transferi, kurumsal yapıların yeniden şekillendirilmesi ve sürdürülebilir üretim süreçlerinin teşvik edilmesi gibi çok yönlü unsurları da içeren geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

İklim değişikliği bağlamında yeşil teknolojilerin kapsamının belirlemede 1992 tarihli “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” (BMİDÇS) bir diğer önemli referans noktasıdır. Sözleşme'nin 4(1)(c) maddesinden “*enerji, ulaştırma, sanayi, tarım,*

²³ Mulvaney (n 2) ix.

²⁴ ibid x; Zhuang, (n 9) 12.

²⁵ Gündem 21 (n 11) Bölüm 34, Paragraf 3.

ormancılık ve atık yönetimi gibi çeşitli sektörlerde insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını kontrol eden, azaltan veya önleyen teknolojiler”²⁶ tanımına ulaşılabilir.

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta da BMİDÇS'nin 4. maddesinin 5. paragrafının, sözleşmenin genişletilmiş yeşil teknoloji tanımını benimsediğini ortaya koymasındır. Bu madde, iklim teknolojilerinin yalnızca teknolojik bileşenleri değil, aynı zamanda bu teknolojilerin uygulanması için gerekli bilgi birikimini de kapsadığını vurgulamaktadır.²⁷ Bu bağlamda, BMİDÇS tarafından benimsenen yeşil teknoloji tanımının, Gündem 21 ile aynı anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

Özetle, yeşil teknoloji kavramı; kapsamı bilimsel ve teknolojik gelişmelere, çevresel önceliklere ve uygulandığı sosyoekonomik bağlama göre değişebilen, bu nedenle zaman içinde yeniden şekillenen esnek ve dinamik bir yapıya sahiptir. Farklı sektörlerde ve disiplinlerde çeşitli özelliklere göre tanımlanabilen bu kavram, belirli bir çerçeveye oturtulmadığında muğlak bir hâl alabilmektedir. Nitekim genel eğilim, yeşil teknolojilerin kapsamının giderek genişlediği ve dolayısıyla tanımının da sürekli olarak geliştiği yönündedir. Bu durum, teknolojik yeniliklerin hızla ilerlemesi, çevresel farkındalığın artması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin değişen ihtiyaçlara göre şekillenmesi ile yakından ilişkilidir. Yeşil teknolojilere ilişkin farklı tanımlamalar değişen ifadeler içerebilse de ortak noktaları, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda kaynakların daha verimli kullanılmasını ve iklim üzerindeki antropojenik etkilerin azaltılmasını amaçlayan teknolojilerle ilgili olmalarıdır. Bu bağlamda, yeşil teknolojiyi tanımlama meselesinin yalnızca tek ve evrensel bir tanım üzerinde uzlaşa sağlanması sorunu olarak görülmemesi görüşündeyiz. Daha isabetli yaklaşım, kavramın bir yandan uluslararası

²⁶ Birleşmiş Milletler (BM), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BM, 09 Mayıs 1992) Anlaşma Serleri Belge No. 102-38, Madde 4 Paragraf 1(c).

²⁷ ibid Madde 4 Paragraf 5.

düzeyde ortak bir temel çerçeveye dayanması, diğer yandan ise bölgesel ve ulusal ihtiyaçlara göre uyarlanabilir nitelikte olmasıdır. Bu temel çerçeve, asgari olarak çevresel zararın azaltılması, sera gazı emisyonlarının kontrol altına alınması veya önlenmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve iklim değişikliğiyle mücadelede katkı sağlama gibi unsurları içermelidir. Bununla birlikte, söz konusu çerçevenin somutlaştırılması aşamasında ülkelerin altyapı düzeyleri, çevresel öncelikleri, sanayi politikaları ve kalkınma stratejileri dikkate alınmalı, böylelikle yeşil teknoloji kavramı hem ortak bir normatif zemine sahip olmalı hem de farklı ülke koşullarına cevap verebilecek esneklikte yorumlanmalıdır.

1.2.Teknoloji Transferinin Tanımı ve Kavramsallaştırılması

Yeşil teknolojinin tanımlanmasındaki zorluklarda olduğu gibi, “*teknoloji transferi*” kavramının net bir şekilde belirlenmesi de tam anlamı üzerinde uzlaşmaya varılamaması nedeniyle önemli tartışmalara yol açmaktadır. Basit bir ifadeyle, teknoloji transferi, farklı paydaşlar arasında bilgi, beceri ve teknolojinin aktarımını içeren çok yönlü bir süreçtir. Bu kavramın tanımlanmasındaki temel zorluk, sürecin kapsamının ve işleyişinin, teknolojiye ihtiyaç duyan ülkenin gelişim aşamasına ve transferin karmaşıklığına bağlı olarak değişkenlik göstermesidir.²⁸ Bu nedenle, ilk bakışta basit bir süreç gibi görünse de bu kavramın derinliklerine inildiğinde teknoloji transferinin patent hukuku, fikri mülkiyet hakları ve küresel teknolojiye erişim gereksinimlerinin kesiştiği çok boyutlu ve dinamik bir alan olduğu görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından teknoloji transferi, ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir yenilikçilik için kritik bir araç olarak değerlendirilirken, aynı zamanda teknoloji sağlayan ülkeler ve patent hakkı sahipleri için rekabet avantajı ve ticari kazanç anlamına gelmektedir. Bu nedenle, teknoloji transferinin

²⁸ UNCTAD, *Transfer of Technology* (BM, 2001) 3 <<https://digitallibrary.un.org/record/453299>> son erişim 11 Mart 2025.

nasıl tanımlandığı ve uygulandığı, yalnızca akademik bir tartışma konusu değil, aynı zamanda küresel ekonomik dengeleri etkileyen stratejik bir mesele haline gelmektedir.²⁹

Teknoloji transferinin tarihi, 1970'lere kadar uzanmakta olup, bu dönemde eski sömürgeler ile Batılı ülkeler arasındaki teknolojik ve ekonomik uçurumların kapatılmasına yönelik artan farkındalıkla birlikte şekillenmiştir.³⁰ Bu farkındalığın bir sonucu olarak, 1974 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından “Teknoloji Transferine İlişkin Uluslararası Davranış Kuralları Taslağı”³¹ (*“Draft International Code of Conduct on the Transfer of Technology”*) kabul edilmiştir. Bu taslak metin, teknoloji transferini, “bir ürünün üretimi, bir sürecin uygulanması veya bir hizmetin sunulması için sistematik bilgi transferi” olarak tanımlamış ve “yalnızca mal satışı veya kiralanmasını içeren işlemleri” bu kapsamın dışında bırakmıştır.³²

Taslak metinle, aynı zamanda, yabancı yatırımlardaki kısıtlayıcı uygulamaların giderilmesini ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ilerlemesini engelleyen teknoloji transferi anlaşmalarındaki adaletsiz hükümlerin kaldırılması amaçlanmış,³³ ancak çeşitli nedenlerle söz konusu metin hiçbir zaman yürürlüğe girememiştir. Buna rağmen, sonraki çalışmalar, teknoloji transferinin tanımının ithalatçı ülkenin gelişmişlik düzeyi ve transfer

²⁹ Zhuang (n 9) 16.

³⁰ Peter K Yu, ‘A Tale of Two Development Agendas’ (2009) 35 Ohio N.U. L. Rev. 465, 494; Alain Strowel, ‘Climate Change and the Debate Around Green Technology Transfer and Patent Rules : History, Prospect and Unresolved Issues’ (2012) 2012 The WIPO Journal 178, 182.

³¹ UNCTAD, Teknoloji Transferine İlişkin Uluslararası Davranış Kuralları Taslağı. Birleşmiş Milletler Yayını (BM, 1985) TD/Code TOT/47.

³² Ton JM Zuijdewijk, ‘The UNCTAD Code of Conduct on the Transfer of Technology’ (1978) 24 MCGILL LAW JOURNAL 562, 564.

³³ ibid; Yu (n 20) 493.

sürecinin karmaşıklığına bağlı olarak değiştiğini ortaya koymuş ve bu taslağı, teknoloji transferi alanında temel bir referans metin olarak konumlandırmaya devam etmiştir.³⁴

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (*“Intergovernmental Panel on Climate Change”* - IPCC) tarafından hazırlanan bir raporda, teknoloji transferi ise *“Hükümetler, özel sektör kuruluşları, finans kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve araştırma/egitim kurumları gibi farklı paydaşlar arasında, iklim değişikliğini azaltmaya ve bu değişime uyum sağlamaya yönelik bilgi, deneyim ve ekipman akışını içeren geniş kapsamlı süreçler bütünü”*³⁵ olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, teknoloji transferinin yalnızca teknik bilgi ve ekipman aktarımını değil, aynı zamanda farklı sektörler arasındaki iş birliği, bilgi paylaşımı ve uygulama süreçlerini de kapsayan çok boyutlu bir yapı olduğuna dikkat çekmektedir.

Benzer şekilde, 2010 yılında, Birleşmiş Milletler'in uzman kuruluşlarından biri olan Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) üyeleri, *“Fikri Mülkiyet ve Teknoloji Transferi”* konulu bir proje kapsamında, teknoloji transferinin tanımı üzerinde mutabakata varmışlar, *“Ortak Zorluklar – Çözümler Üretmek”* (CDIP/4/7) olarak adlandırılan bu çalışma çerçevesinde, teknoloji transferi genel olarak *“üniversiteler ve araştırma kurumları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, özel sektör kuruluşları ve bireyler gibi farklı paydaşlar arasında beceri, bilgi, fikir, know-how ve teknolojinin akışını sağlayan ve kolaylaştıran bir dizi sürecin yanı sıra ülkeler arası teknoloji transferi”* olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, üyeler teknoloji transferinin yalnızca bir bilgi veya teknoloji aktarımı süreci olmanın ötesinde, transfer edilen teknolojilerin özümsemesini de kapsayacak şekilde değerlendirilmesi gerektiğini özellikle

³⁴ Zhuang (n 9) 16.

³⁵ Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC), *‘IPCC Special Report: Methodological and Technological Issues in Technology Transfer’* (Cambridge University Press, 2000).

vurgulamışlardır.³⁶ Bu tanımlara dayanarak, teknoloji transferinin, yalnızca teknolojinin kendisini değil, aynı zamanda uhdesinde ihtiva ettiği bilgiyi de içeren iki ayrılmaz bileşenden oluştuğu söylenebilecektir.³⁷ Bu nedenle, gerçekleşen bir teknoloji transferinin başarısını değerlendirebilmek için, yerel koşulların yanı sıra, ithalatçı ülkenin hem teknolojiyi özümseme kapasitesini hem de genel gelişmişlik düzeyini dikkate almak gerekmektedir.³⁸ Sonuç olarak, başarılı bir teknoloji transferinin temel amacının, ithalatçı ülkelerin aktarılan teknolojiyi yalnızca kullanmakla kalmayıp, aynı zamanda onu içselleştirerek kendi başlarına yeniden üretebilecek seviyeye ulaşmalarını sağlamak ve böylelikle bu ülkelerin teknolojiye bağımlılıklarını azaltarak, sürdürülebilir yenilikçilik ve yerel kalkınmaya katkıda bulunmalarına olanak tanımak olduğu söylenebilecektir.

Yukarıda belirtilen tanımlardan yola çıkarak, teknoloji transferinin bilgi, beceri ve donanımın sınır ötesi akışı çerçevesinde ele alınması gerekliliği de göz önünde bulundurulduğunda, patent hukuku ile teknoloji transferi arasındaki etkileşimin doğru anlaşılması oldukça önem taşımaktadır. Patentler, sahiplerine belirli bir süre boyunca buluşlarını üretme, kullanma, satma veya ithal etme konusunda münhasır haklar tanırken, bu haklar teknolojinin paylaşımını tamamen engellediğini söylemek doğru olmayacaktır. Aksine, patent sahipleri, kontrollü bilgi yayılımına olanak tanıyan transfer veya lisans mekanizmaları aracılığıyla teknoloji transferini kolaylaştırma imkanına sahiptir. Bununla birlikte, patentlerin sağladığı yasal çerçeve, özellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan

³⁶ Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization-WIPO), *Project on Intellectual Property and Technology Transfer: Common Challenges – Building Solutions* (WIPO, 2010) Tavsiyeler 19, 25, 26 ve 28.

³⁷ Surendra J Patel, P Roffe ve A Yusuf, *International Technology Transfer, the Origins and Aftermath of the United Nations Negotiations on A Draft Code of Conduct* (2000) Preface.

³⁸ Dominique Foray, 'Technology Transfer in the TRIPS Age: The Need for New Types of Partnerships between the Least Developed and Most Advanced Economies' ICTSD Programme on IPRs and Sustainable Development Issue Paper 4.

ülkelere teknoloji transferinin etkin bir şekilde gerçekleşmesi için tek başına yeterli olmayabilir. Bu noktada, yeşil teknolojilerin küresel düzeyde yaygınlaşmasını sağlamak için yasal düzenlemelerin ötesine geçen daha kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir. İş birliği, eşitlik ve erişim gibi unsurların ön planda tutulduğu çok boyutlu bir strateji, teknoloji transferinin önündeki yapısal engelleri aşmada kritik bir rol oynayacaktır. Bu da yeşil teknolojilerin dünya genelinde daha geniş çapta erişilebilir ve etkili bir şekilde kullanılabilir hale gelmesi için uluslararası politika müdahaleleri, yasal reformlar ve küresel iş birliği mekanizmalarının bir araya getirilmesini zorunlu kılmaktadır.

1.3. Yeşil Teknolojilerin Transferinin İklim Değişikliği Krizi ile Mücadeledeki Önemi

20. yüzyılın ortalarından itibaren iklim değişikliği, bilimsel bir fenomen ve aynı zamanda siyasi, ekonomik ve etik tartışmaların merkezinde yer alan küresel bir sorun olarak uluslararası gündemin önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. "*İklim değişikliği*" terimi, yalnızca küresel ortalama sıcaklıkların artışı değil; aynı zamanda ekstrem hava olaylarının sıklığında ve şiddetinde meydana gelen artışı, biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumsuz etkileri, doğal yaşam alanlarının kaybını, ekosistem dengesindeki bozulmaları ve insan sağlığına karşı sebep olduğu olumsuz etkileri de kapsamaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası dönemde insan faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarında dramatik bir artış yaşanmıştır. Nitekim, 1880 yılına

kıyasla ortalama küresel sıcaklık yaklaşık 1°C üzerinde bir artış göstermiş ve bu artışın büyük ölçüde insan kaynaklı olduğu bilimsel çalışmalarla ortaya konulmuştur.³⁹

Bu bağlamda, akademik literatür büyük ölçüde “antropojenik iklim değişikliği” kavramına odaklanmakta ve özellikle karbondioksit (CO₂), metan (CH₄) ve diazot monoksit (N₂O) gibi, sera gazlarının atmosfere salınması sonucu atmosferdeki yoğunluğunun artarak küresel sıcaklıkların yükselmesine yol açan insan faaliyetlerinin küresel iklim sistemi üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır.⁴⁰ Nitekim “Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli”nin (IPCC) raporlarında da günümüzde gözlemlenen iklim değişikliğinin yaklaşık %90’ı sera gazı emisyonlarındaki artışla ilişkilendirildiği belirtilmektedir. Bu oran, insan etkisinin iklim sistemi üzerindeki baskın rolünü açıkça ortaya koymaktadır.⁴¹ Öte yandan, Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) son bulguları, küresel sera gazı emisyonlarının artmaya devam ettiğini ve bu eğilimin son yıllarda kaydedilen rekor sıcaklıklarla birlikte daha da belirgin hale geldiğini ortaya koymuştur.⁴²

İklim değişikliği ve yol açtığı olumsuz etkiler ile mücadele konusu, BMİDÇS başta olmak üzere çeşitli uluslararası sözleşmelerin çatısı altında küresel düzeyde ele alınmış, çözüm arayışında, uluslararası toplum yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına

³⁹ David Stern ve Robert Kaufmann, ‘Anthropogenic and Natural Causes of Climate Change’ (2014) 122 Climatic Change 268.

⁴⁰ David Hunter, Climate Science and Policy Responses (2016) *The Research Handbook on Intellectual Property and Climate Change* (Joshua Sarnoff eds.) 12.

⁴¹ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. (IPCC, 2007) <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4_syr_full_report.pdf> son erişim 08 Nisan 2025.

⁴² United Nations Environment Programme (UNEP), *Emissions Gap Report 2024* (2024) <<https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2024>> son erişim 08 Nisan 2025.

stratejik bir önem atfetmiştir.⁴³ Bu doğrultuda gerçekleştirilen uluslararası toplantılar ve zirveler, fosil yakıt temelli geleneksel enerji kaynaklarının yerine çevreye duyarlı ve sürdürülebilir teknolojilerin nasıl üretileceği ve uygulanacağı, böylelikle de sera gazı emisyonlarının nasıl azaltılabileceği konularında önemli tartışmalara tanık olmuştur. Diğer taraftan, bu süreçte "gelişmekte olan ülkeler" olarak tanımlanan birçok ülke, yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması için gerekli olan yeterli düzeyde mali kaynaklara, teknik bilgiye ve kurumsal kapasiteye sahip değildir. Aynı zamanda, bu ülkelerin ekonomik yapıları, alternatif enerji kaynaklarının benimsenmesi ve uzun vadeli dönüşüm süreçlerinin finanse edilmesi açısından da kırılganlık göstermektedir. Öte yandan, gelişmiş ülkeler hem teknolojik bilgiye hem de finansal kaynaklara erişimleri sayesinde yeşil teknolojilerin araştırılması, geliştirilmesi ve uygulanması konusunda çok daha avantajlı bir konumdadır. Bu da küresel sera gazı emisyonlarını azaltma kapasitesi açısından ülkeler arasında belirgin bir eşitsizlik yaratmaktadır.

BM Genel Kurulu'nun 1988 yılında kabul ettiği 43/53 sayılı kararında da vurgulandığı üzere, iklim değişikliği "*insanlığın ortak kaygısı*" olup, ancak "*küresel bir çerçevede*" etkin biçimde ele alınabilecek nitelikte bir sorundur.⁴⁴ Bu yaklaşım, iklim değişikliği krizinin ulusal sınırları aşan çok boyutlu etkilerini tanımlamakla kalmayıp, çözüm arayışlarında uluslararası iş birliğini de zorunlu kılmaktadır. Bu söylemin merkezinde yer alan temel unsurlardan birisi de çevresel sürdürülebilirlik ve düşük karbonlu kalkınma hedeflerini destekleyen yeşil teknolojilerin, özellikle gelişmekte olan ülkelere, etkin biçimde transferi sağlanmasıdır. Bu husus, Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları ile ilgili

⁴³ Brianna Craft, Stella Gama ve Thinley Namgyel, 'Least Developed Countries' Experiences with the UNFCCC Technology Mechanism' (International Institute for Environment and Development 2017) 6.

⁴⁴ BM Genel Kurulu (43'üncü Oturum: 1988-1989), 'Protection of Global Climate for Present and Future Generations of Mankind: Resolution: Adopted by the General Assembly.' <<https://digitallibrary.un.org/record/54234>> son erişim 06 Nisan 2025.

görüşmelerde sıklıkla hararetli bir tartışma konusu olarak öne çıkmış ve aynı zamanda BM'in "Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" kapsamında belirlediği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesinde de kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır.⁴⁵

Öte yandan, bu alandaki küresel düzeyde verilen çok sayıda taahhüde ve politika beyanına rağmen, gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferinin yeterli ölçüde gerçekleşmediği yönünde yaygın bir kanaat bulunmaktadır.⁴⁶ Söz konusu yetersizlik, yalnızca iklim değişikliğiyle mücadele çabalarını zayıflatmakla kalmamakta, aynı zamanda küresel iklim adaletine olan güveni de sarsmaktadır. Nitekim, teknoloji transferleri, büyük ölçüde ticaret, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve gönüllü lisanslama gibi geleneksel piyasa temelli mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak bu kanallar, yapısal olarak özel sektör aktörlerinin inisiyatifine dayandığı için, kendiliğinden işleyen, serbest ve otomatik mekanizmalar olmaktan uzaktırlar.⁴⁷ Bu bağlamda, uluslararası toplumun, yeşil teknolojilerin transferine ilişkin mekanizmaları güçlendirecek daha somut, bağlayıcı ve kapsayıcı politikalara yönelmesi gerektiği görüşü savunulmaktadır.⁴⁸

Özellikle yeşil teknolojilerin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadelede sahip olduğu kritik rol göz önünde bulundurulduğunda, bu teknolojilerin patent koruması altında bulunması, küresel erişimlerini önemli ölçüde kısıtlayabilmektedir. Bu bağlamda patent sistemi, iklim değişikliğiyle mücadelede sıklıkla *"iki ucu keskin bir kılıç"* olarak

⁴⁵ BM Genel Kurulu, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (BM 21 Ekim 2015) A/RES/70/1.

⁴⁶ Matthew Littleton, 'The TRIPS Agreement and Transfer of Climate-Change-Related Technologies to Developing Countries' (2008) 33 Natural Resources Forum 233.

⁴⁷ IISD (n 4) 2.

⁴⁸ BM Genel Kurulu, (n 45).

değerlendirilmektedir.⁴⁹ Zira patentler bir yandan yenilikçiliği teşvik etmekte ve Ar-Ge yatırımlarını özendirmekte ise de diğer yandan, patent sahiplerine tanınan münhasır haklar aracılığıyla hayati öneme sahip teknolojilere erişimin kısıtlanmasına ve bu durumun özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal eşitsizlikleri derinleştirmesine neden olabileceği yönünde ciddi endişeler de doğurmaktadır.⁵⁰

Yeşil teknolojilere ilişkin patent verilerine dayanan ampirik çalışmalar, bu teknolojilerin küresel çapta yayılımı ve erişimi konusunda önemli bilgiler sunmakta olup, konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. “Avrupa Patent Ofisi” (EPO), “Birleşmiş Milletler Çevre Programı” (UNEP) ve “Uluslararası Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi” (ICTSD) tarafından 2010 yılında hazırlanan ortak bir rapora göre, dünya genelinde yeşil teknoloji alanındaki patent başvurularının yaklaşık %80’i, ilk altı ülke olan Japonya, ABD, Almanya, Kore, Birleşik Krallık ve Fransa tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵¹ Güncel araştırmalar da bu eğilimin büyük ölçüde değişmediğini ortaya koymakta, buna göre Japonya (%32), Çin (%19), ABD (%18), Almanya (%8) ve Güney Kore Cumhuriyeti (%8) yeşil teknoloji patentlerinin büyük bir kısmına sahip olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu dağılım, yeşil teknoloji geliştirme faaliyetlerinin büyük ölçüde gelişmiş ülkeler tarafından yönlendirildiğini ve küresel patentleme faaliyetlerinde belirgin bir eşitsizlik olduğunu göstermektedir.⁵² En çarpıcı bulgulardan bir diğeri ise,

⁴⁹ World Intellectual Property Organization (WIPO), ‘Climate Change and The Intellectual Property System: What Challenges, What Options, What Solutions?’ (2008) 1,3 <https://www.wipo.int/export/sites/www/policy/en/climate_change/pdf/summary_ip_climate.pdf> son erişim 08 Nisan 2025.

⁵⁰ IISD (n 4) 2.

⁵¹ European Patent Office (EPO) and United Nations Environment Programme (UNEP) - International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) ‘Bridging the Gap Between Evidence and Policy’ (2010) 8 Final Report 9.

⁵² United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), Who is at The Forefront of The Green Technology Frontier? Again, It’s The Manufacturing Sector (2023) 6 Policy Brief Series: Insights on

gelişmiş ülkelerin küresel yeşil teknoloji patentlerinin %79'unu elinde bulundururken, Çin hariç gelişmekte olan ülkelerin bu patentlerin yalnızca %2'sine sahip olmasıdır.⁵³ Özellikle Çin'deki patentleme faaliyetleri dikkat çekici düzeyde artmış olsa da, bu patentlerin önemli bir kısmının yabancı şirketlere ait rüçhan tarihlerine dayandığı belirtilmektedir.⁵⁴ Bu durum, başta Çin olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin teknoloji geliştirme ve ticarileştirme kapasitesini artırmasına rağmen, yeşil teknolojiler üzerindeki fikri mülkiyet haklarının büyük ölçüde gelişmiş ülkeler tarafından kontrol edildiğini göstermektedir.

Yeşil teknolojilerin küresel ölçekteki dengesiz dağılımının sebebi olarak ise büyük ölçüde Ar-Ge yatırımlarındaki yapısal eşitsizliklerden kaynaklandığı kabul edilmektedir. Ampirik çalışmalar incelendiğinde, 2005 yılı itibarıyla OECD ülkeleri küresel Ar-Ge harcamalarının yaklaşık %78'ini gerçekleştirdiği, buna karşın, gelişmekte olan ülkelerin ise toplam küresel Ar-Ge harcamalarının yalnızca sınırlı bir bölümünü üstlenebildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Coğrafi olarak bölgesel dağılım incelendiğinde, Japonya hariç Asya kıtasının %19'luk bir paya sahipken, bu oranın %11,8'inin yalnızca Çin tarafından karşılandığı, Güney Amerika Kıtasının Ar-Ge harcamalarındaki payının %2,4 düzeyinde kalırken, Orta Doğu coğrafyasının %1,2, Afrika Kıtasının ise sadece %0,7 oranında katkı sağladığı görülmektedir.⁵⁶

Industrial Development 1,7 <<https://policycommons.net/artifacts/5043347/issue-no/5808788/>> son erişim 05 Mart 2025.

⁵³ ibid.

⁵⁴ EPO, UNEP ve ICTSD (n 37) 49; Zhuang (n 9) 36.

⁵⁵ Jacques Gaillard, 'Measuring Research and Development in Developing Countries: Main Characteristics and Implications for the Frascati Manual' 15(1)Science, Technology & Society 95.

⁵⁶ ibid 96.

Buna karşılık, küresel sera gazı emisyonlarına ilişkin veriler incelendiğinde ise oldukça farklı ve çarpıcı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Mevcut verilere göre Çin, küresel emisyonların yaklaşık %30'unu tek başına gerçekleştirerek en büyük sera gazı yayıcısı konumundadır. Çin'i ise sırasıyla %11 ile Amerika Birleşik Devletleri ve %7 ile Hindistan izlemekte olup, Çin ve Hindistan dışındaki gelişmekte olan ülkeler ise toplam emisyonların %21'inden fazlasını oluşturmaktadır.⁵⁷

Yukarıda verilen istatistiksel verilerin incelenmesinde görülecektir ki bu tablo, yeşil teknolojilere üzerindeki sahipliğin son derece asimetrik bir şekilde gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığını ortaya koymakta ve bu nedenle, söz konusu teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere etkin biçimde transferinin sağlanmasının gerekliliğini de açıklamaktadır. Zira, yeşil teknolojiler ne kadar ileri düzeyde olursa olsun, bu teknolojilerin yalnızca belirli coğrafyalarda geliştirilip kullanılması, küresel ölçekte etkili bir çözüm oluşturulmasında yetersiz kalacaktır.⁵⁸ Nitekim, teknolojilerin etkinliği, ancak geniş çapta benimsenmeleri ve uygulanmalarıyla mümkün olabilir. Dahası, çevresel sorunların sınırları aşan niteliği nedeniyle, bir ülkedeki sera gazı emisyonları yalnızca yerel etki yaratmakla kalmayıp küresel düzeyde de ciddi etki doğuracağı açıktır. Dolayısıyla, iklim değişikliğiyle mücadelede anlamlı ve kalıcı çözümler, yeşil teknolojilerin sadece gelişmiş ülkelerde değil, ancak dünya genelinde yaygın bir şekilde benimsenmesiyle mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, yeşil teknolojilerin sağladığı çevresel faydalar ulusal sınırların çok ötesine geçtiğinden, bu teknolojilerin herhangi bir ülkede yaygınlaşması küresel manada toplum yararına hizmet edecektir.

⁵⁷ UNEP (n 40) 8.

⁵⁸ Chu (n 3) 35.

1.4. Çok Taraflı İklim Anlaşmaları Çerçevesinde Teknoloji Transferi

Küresel zorlukların hızla değişen dinamikleri içerisinde, yeşil teknolojilerin transferi, iklim değişikliğiyle mücadelede ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinde temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, dünya genelinde birçok ülke, farklı kamu politikası hedeflerine ulaşmak amacıyla, yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferini teşvik etmeye yönelik çeşitli uluslararası düzenlemeler ve anlaşmalar çerçevesinde taahhütlerde bulunmuştur. Temel olarak ise, yeşil teknolojilerin transferinin ve sonuç olarak bu teknolojilere küresel erişimin sağlanması amacıyla kabul edilen uluslararası düzenlemeler üç temel başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki çevresel hedeflere ulaşmak için, özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik, yeşil teknoloji transferini bir araç olarak öne çıkaran çok taraflı iklim anlaşmaları, ikincisi yeşil teknolojilerin küresel sürdürülebilir kalkınmaya olan katkısını vurgulayarak, teknoloji transferini küresel eşitsizliklerin azaltılmasında önemli bir araç olarak tanımlayan sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve üçüncü olarak da patent koruması ve teknoloji transferi üzerinden hem yenilikçilik ekosistemini hem de bu teknolojilere erişimi doğrudan etkileyen ve uluslararası fikri mülkiyet hukukunu şekillendiren temel metinlerinden biri kabul edilen “*Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması*”⁵⁹ (TRIPS)’dir.

Her ne kadar söz konusu düzenlemeler arasında belirli düzeyde kesişim ve tamamlayıcılık gözlemlenebilse de mevcut düzen oldukça parçalı bir yapı sergilemektedir. Bu parçalı yapı, yeşil teknoloji transferlerinin nasıl daha etkin bir biçimde sağlanabileceği konusunda çeşitli zorluklar ve belirsizlikler doğurmakta, bu durum da çok boyutlu bir politika sorununu beraberinde getirmektedir. Buradaki temel zorluklardan birisi, yeşil

⁵⁹ Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO), Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) (April 15, 1994), Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization Annex 1C 1869 U.N.T.S. 299 33 I.L.M. 1197.

teknolojilerin büyük ölçüde gelişmiş ülkelerde bulunan özel sektör aktörlerinin elinde bulunması ve bu aktörlerin sahip olduğu teknolojileri korumak için patent korumasına büyük ölçüde ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁰ Bu durum da patent koruması ve iklim krizi ile mücadele konuları arasında olabilecek çatışma ihtimali olarak belirsizliklere yol açmaktadır.

1.4.1. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

Yükselen küresel çevre bilincinin ışığında, yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve sınır ötesi transferi, iklim değişikliğiyle mücadele konusunda uluslararası diyaloglarda merkezi bir rol oynamış ve özellikle çok taraflı çevre Anlaşmaları çerçevesinde önemli bir yer edinmiştir. Bu hareketin temeli sayılabilecek ve bu alandaki ilk adımları atan en önemli uluslararası belge ise 1994 yılında yürürlüğe giren “1992 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” (BMİDÇS) olmuştur. Günümüzde de iklim değişikliği konusundaki tartışmaların temel forumlarından biri olmaya devam eden bu sözleşme, dünya genelinde 198 ülke tarafından kabul edilmiştir. Sözleşmenin birincil hedefi, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonları istikrara kavuşturularak, iklim üzerindeki insan kaynaklı olumsuz etkilerin azaltılmasının sağlanmasıdır.⁶¹ Bu hedefe ulaşmak amacıyla BMİDÇS, hükümetler arası bir süreç aracılığıyla geniş ilkelerin, genel yükümlülüklerin, taraf

⁶⁰ Tuula Honkonen, *The Common but Differentiated Responsibility Principle in Multilateral Environmental Agreements: Regulatory and Policy Aspects* (Kluwer Law International, 2009) 127.

⁶¹ Margaret A Young, ‘Climate Change Law and Regime Interaction Thematic Focus: Climate Change Governance - The International Regime Complex’ (2011) 5 Carbon & Climate Law Review 147, 147; BM (n 24) Madde 2.

devletlerin taahhütlerinin ve zaman içinde uygulanacak somut eylemlerin belirlenmesine olanak tanıyan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.⁶²

BMİDÇS'nin Giriş (“*Preamble*”) bölümünde, sera gazlarının tarihsel emisyonlarının en büyük kısmının gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirildiği açıkça kabul edilmektedir.⁶³ Bu tespit ile, iklim değişikliğine yol açan antropojenik faaliyetlerin tarihsel sorumluluğunun büyük ölçüde sanayileşmiş ülkelerde olduğunun teyit edildiği görülmektedir. Bu bağlamda BMİDÇS, söz konusu tarihsel sorumluluğu temel alarak, iklim değişikliğiyle küresel düzeyde etkin bir mücadele için yapılacak tüm uluslararası iş birliklerinde "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" (“*Common But Differentiated Responsibilities*”-CBDR) ilkesine doğrudan atıf yapan ilk çok taraflı çevre anlaşması olma özelliğini taşımaktadır.⁶⁴

CBDR ilkesi, Sözleşme'nin 3'üncü maddesinin birinci fıkrasında şu şekilde ifade edilmektedir: “*Taraflar, iklim sistemini, insanlığın bugünkü ve gelecek nesillerinin yararı için, hakkaniyet temelinde ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklarına ve ilgili kapasitelerine uygun olarak korumalıdır*”.⁶⁵ Bu ifade, hem küresel iklim sisteminin korunmasında tüm tarafların ortak yükümlülük taşıdığını, hem de bu yükümlülüğün ülkelerin tarihsel emisyon düzeyleri, ekonomik kalkınma seviyeleri ve mevcut kapasiteleri doğrultusunda farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Aynı fıkranın devamında yer alan “*Bu doğrultuda, gelişmiş ülke Tarafların, iklim değişikliği ve onun*

⁶² Birleşmiş Milletler (BM), *Understanding the UN Climate Change Regime*, UNFCCC E-Handbook (BM, 2006) 21 <<https://unfccc.int/resource/docs/publications/handbook.pdf>> son erişim 11 Nisan 2025.

⁶³ BMİDÇS (n 24) Giriş Bölümü.

⁶⁴ Cinnamon Piñon Carlarne, ‘Balancing Equity and Effectiveness: The Paris Agreement & The Future of International Climate Change Law’ (2019) 8.

⁶⁵ BMİDÇS (n 24) Madde 3.

olumsuz etkileriyle mücadelede liderlik rolünü üstlenmesi gerekmektedir”⁶⁶ ifadesi ise, gelişmiş ülkelerin teknik ve ekonomik açıdan daha donanımlı olmaları nedeniyle iklim değişikliğiyle mücadelede öncü rol üstlenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yönüyle, CBDR ilkesi yalnızca adalet temelli bir yaklaşım sunmakla kalmamakta, aynı zamanda ülkelerin fiili kabiliyetlerine dayanan pragmatik bir yükümlülük dağılımı da öngördüğü söylenebilir.⁶⁷

Dolayısıyla, bu ilke iki temel bileşene dayanmaktadır; bunlardan ilki, iklim değişikliğiyle mücadelenin tüm taraf devletler açısından ortak bir sorumluluk olduğu, ikinci olarak ise, bu sorumluluğun her ülkenin tarihsel katkısı, gelişmişlik düzeyi ve mevcut kapasitesi dikkate alınarak farklılaştırılmış biçimde uygulanması gerektiğidir. Bu farklılaştırma, küresel iklim rejiminin hem adil hem de işlevsel bir şekilde işlemesini sağlamayı hedeflemektedir.

Pratikte, Tarafların yükümlülükleri BMİDÇS’nin 4. maddesi kapsamında "taahhüt" niteliği kazanmaktadır. Nitekim, CBDR ilkesine uygun olarak, bu taahhütler ülkeler arasında ayrıma tabi tutulmakta olup, bazı taahhütler tüm taraf devletler için geçerli iken, bazıları ise yalnızca gelişmiş ülkelere özgü sorumluluklar içermektedir. Bu kapsamda Sözleşme, taraf devletleri yükümlülüklerinin niteliği ve kapsamı bakımından farklı kategorilere ayırarak temel olarak Ek-I, Ek-II ve Ek-dışı ülkeler şeklinde sınıflandırılmıştır. Ek-I ülkeleri, 1992 yılı itibarıyla OECD üyesi olan sanayileşmiş devletler ile piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden oluşmaktadır. Ek-II ülkeleri ise Ek-I içerisinde yer alan OECD üyesi gelişmiş ülkeleri kapsamaktadır. Ek-dışı ülkeler ise büyük ölçüde gelişmekte olan devletlerden meydana

⁶⁶ ibid.

⁶⁷ Thomas Deleuil, ‘The Common but Differentiated Responsibilities Principle: Changes in Continuity after the Durban Conference of the Parties’ (2012) 21 Review of European Community & International Environmental Law 272.

gelmektedir.⁶⁸ Bu sınıflandırma ile gelişmiş ülkeler yükümlülüklerinin kapsamı bakımından kendi içinde iki ayrı gruba ayrıldığı görülmektedir. Ek-I listesinde yer alan taraf devletler, sera gazı emisyonlarını 2000 yılına kadar 1990 yılı seviyesine indirmeyi hedeflemekle yükümlü kılınmıştır. Yalnızca OECD üyesi gelişmiş ülkelerin yer aldığı Ek-II ülkelerine ise, sera gazı emisyonlarının azaltılması yönündeki yükümlülüklerin yanı sıra, bazı ilave sorumluluklar da yüklenmiştir.⁶⁹ Bu bağlamda yeşil teknolojilerin transferi özelinde en önemli hükümler olarak Sözleşme'nin 4'üncü maddesinin 1(c), 3 ve 5'inci fıkraları öne çıkmaktadır.

BMİDÇS Madde 4.1(c), tüm Tarafların, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklarını (CBDR) ve kendi ulusal kalkınma hedefleri, öncelikleri ile özel koşullarını göz önünde bulundurarak, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını kontrol eden, azaltan veya önlemeye yönelik teknolojilerin, uygulamaların ve süreçlerin geliştirilmesi, uygulanması ve yaygınlaştırılması konusunda teşvikte bulunmalarını ve teknoloji transferi de dahil olmak üzere iş birliği yapmalarını öngörmektedir.⁷⁰

Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin kırılgan ekonomik yapıları dikkate alındığında, Madde 4.3, gelişmiş ülkelere (Ek-II ülkeleri de dahil), teknoloji transferi de dahil olmak üzere, gelişmekte olan Taraf ülkelerin ihtiyaç duyduğu mali kaynakları sağlama yükümlülüğü getirmektedir.⁷¹

Yeşil teknoloji transferine ilişkin daha spesifik ve kapsamlı bir taahhüt ise, BMİDÇS'nin 4. maddesinin 5. fıkrasında yer almaktadır. Söz konusu hüküm, gelişmiş ülkelere (Ek-II

⁶⁸ 'Parties & Observers | UNFCCC' <<https://unfccc.int/parties-observers>> son erişim 24 Mayıs 2026.

⁶⁹ Sefa Furkan Selçuk, 'Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları ve Türkiye'nin Tutumu' (2023) 6 Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi 9, 11.

⁷⁰ BMİDÇS (n 24) Madde 4 Paragraf 1(c).

⁷¹ ibid Madde 4 Paragraf 3.

lkeleri de dahil) zellikle gelişmekte olan Taraflar başta olmak üzere diğer Taraflara evreye duyarlı teknolojiler ile bilgi birikiminin (know-how) transferini veya bu kaynaklara erişimi teşvik etmek, kolaylaştırmak ve uygun biçimde finanse etmek amacıyla uygulanabilir tüm adımları atma yükümlülüğü getirmektedir. Bu ve benzeri maddelerde “yapacaktır” ifadesinin tercih edilmesi, BMİDÇS’nin özellikle gelişmiş ülkeler açısından yeşil teknolojilerin transferine ilişkin hukuken bağlayıcı bir sorumluluk oluşturma niyetini ortaya koymaktaysa da bu yükümlülüklerin ihlali durumunda herhangi bir yaptırım mekanizması da öngörülmemesi dikkat çekici bir husustur.⁷²

Bu zamana kadar belirtilen düzenlemeler gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere karşı teknoloji transferini kolaylaştırmak ve sağlamak hususunda taahhütlerini düzenlerken Madde 4.7 ise gelişmekte olan Taraf lkelerin, Sözleşme kapsamındaki taahhütlerini ne ölçüde etkin bir biçimde yerine getirebilecekleri hususunun, büyük ölçüde gelişmiş Taraf ülkelerin mali kaynak sağlama ve teknoloji transferine ilişkin ykmllklerini ne derece etkili bir şekilde yerine getireceklerine bağlı olduğuna ilişkin düzenlemesi ile söz konusu diğer maddelerden ayrılmaktadır.⁷³ Bu madde ile, uluslararası iklim rejimi bağlamında gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki sözleşmesel bağı güçlendirme amaçlanmakta olup, diğer bir bakış açısıyla da gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş lkelerden iklim dostu ve enerji verimli kalkınmayı destekleyecek mali ve teknolojik yardımlar sağlanmaksızın, iklim değişikliğinin azaltılmasına yönelik herhangi bir yükümlülüğü kabul etmelerinin siyaseten gerçekçi olmadığının bir yansıması olduğu söylenebilir.⁷⁴

⁷² ibid Madde 4 Paragraf 5.

⁷³ ibid Madde 4 Paragraf 7.

⁷⁴ John H. Barton, ‘Mitigating Climate Change Through Technology Transfer: Addressing the Needs of Developing Countries’ (2008) Energy, Environment, and Development Programme, Chatham House 2.

Türkiye açısından BMİDÇS'ye taraf olma süreci, Sözleşme'nin taraf devletleri Ek-I ve Ek-II listeleri şeklinde kategorileştirmesi nedeniyle kendine has bir gelişim göstermiştir. Türkiye, Sözleşme'nin kabul edildiği dönemde OECD üyesi olması sebebiyle hem Ek-I hem de Ek-II listelerine dâhil edilmiş; bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelere finansman sağlama ve teknoloji transferini destekleme yükümlülüklerinden sorumluluğu bakımından Türkiye tarafından sorunlu bir husus olarak görülmüştür. Nitekim 2001 yılında Marakeş'te gerçekleştirilen 7'nci Taraflar Konferansı'nda (COP 7) alınan 26/CP.7 sayılı karar⁷⁵ ile Türkiye'nin diğer Ek-I ülkelerinden farklı konumu tanınarak, Türkiye Ek-II listesinden çıkarılmış ancak Ek-I listesindeki konumu korunmuştur. Bu değişiklik sonrasında Türkiye, 16.10.2003 tarihli ve 4990 sayılı uygun bulma kanununun ardından 24 Mayıs 2004 tarihinde BMİDÇS'ye 189. taraf devlet olarak katılmıştır.⁷⁶

Türkiye'nin sahip olduğu bu özgün statünün, yeşil teknoloji transferi bakımından doğurduğu sonuçlar oldukça önemlidir. Bir taraftan Türkiye, Ek-II listesinden çıkarıldığı için gelişmekte olan ülkelere finansman ve teknoloji transferi sağlama yükümlülüğü altında bulunan gelişmiş ülkeler arasında yer almadığı, diğer taraftan ise Ek-I listesinde kalmaya devam etmesiyle birlikte iklim finansmanı ve teknoloji transferi mekanizmalarından yararlanma imkânları bakımından konumunu tartışmalı bir hale getirdiği değerlendirilebilir. Yine de Sözleşme'nin teknoloji transferine ilişkin hükümlerinin, Türkiye açısından sahip olduğu özel koşulları çerçevesinde yeşil teknolojiye erişim, kapasite geliştirme ve düşük karbonlu kalkınma politikalarının gerekçelendirilmesinde başvurulabilecek önemli referans noktaları olduğu değerlendirilmektedir.

⁷⁵ COP Decision 26/CP.7 'Amendment to the list in Annex II to the Convention' (Marrakech, 29 Ekim-10 Kasım 2001) UN Doc FCCC/CP/2001/13/Add.4.

⁷⁶ Fatma Meltem Karaman, 'Türkiye'nin Taraf Olduğu İklim Anlaşmalarının Karşılaştırmalı Analizi ve Olası Etkileri' (2022) Kapadokya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 37

1.4.2. Kyoto Protokolü

BMİDÇS'nin kabulü, iklim değişikliğiyle mücadelede nihai bir sonuçtan ziyade, gelecekteki uluslararası müzakereler için temel oluşturan kritik bir dönüm noktası niteliğindedir. Sözleşmenin kabulünü izleyen süreçte, Tarafların üstlendiği taahhütlerin küresel emisyonları azaltma hedefine ulaşmakta yetersiz kalması, ek önlemlerin alınması gerekliliğini gündeme getirmiştir ve bu kapsamda 1997 yılında gerçekleştirilen 3'üncü Taraflar Konferansı (COP 3), "*Kyoto Protokolü*"nün⁷⁷ kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁸ Kyoto Protokolü, BMİDÇS kapsamındaki yükümlülükleri teyit ederken, bunları genişletmiş ve öncülü gibi CBDR ilkesini temel almıştır. Bu doğrultuda, Protokol ile tüm Tarafları ek taahhütlerde bulunmaya teşvik edilmiş ve gelişmiş ülkeler, özellikle yeşil teknoloji transferi gibi alanlarda, mevcut yükümlülüklerini geliştirmeye yönelik olarak ek taahhütler üstlenmekle sorumlu tutulmuştur.

Kyoto Protokolü'nün 3.14 maddesi, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini en aza indirmeye yönelik temel bir eylem olarak teknoloji transferini tanımlamaktadır. Protokolün 10'uncu ve 11'inci maddeleri ise, BMİDÇS'nin 4.1, 4.3 ve 4.5 maddeleri kapsamında yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve transferine ilişkin hükümlere yer vermektedir. Bu bağlamda Kyoto Protokolü, BMİDÇS çerçevesinde belirlenen teknoloji transferi taahhütlerini hem güçlendirmekte hem de kapsamını genişletmekte olduğu söylenebilir.⁷⁹

⁷⁷ BM, Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, Dec. 11, 1997 37 I.L.M. 22 (BM, 1998); 2303 U.N.T.S. 162; U.N. Doc FCCC/CP/1997/7/Add.1.

⁷⁸ Daniel Bodansky ve Lavanya Rajamani, 'The Evolution and Governance Architecture of the United Nations Climate Change Regime' (2018) 22.

⁷⁹ Farhana Yamin ve Joanna Depledge, *The International Climate Change Regime: A Guide to Rules, Institutions and Procedures* (Cambridge University Press 2004) 367.

Özellikle Kyoto Protokolü'nün 10(c) maddesi, tüm Tarafların, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi doğrultusunda, *“iklim değişikliğiyle ilgili çevreye duyarlı teknolojilerin, bilgi birikiminin (know-how), uygulamaların ve süreçlerin transferini veya bunlara erişimi teşvik etmek, kolaylaştırmak ve uygun olduğu ölçüde finanse etmek amacıyla uygulanabilir tüm adımları atacaklarını”*⁸⁰ ifade etmesi bakımından teknoloji transferine açık bir atıf içermektedir. Bu maddeden çıkarılabilecek temel sonuç, BMİDÇS'nin aksine, Kyoto Protokolü'nün bu alandaki çabalara yalnızca gelişmiş ülkeleri değil, gelişmekte olan ülkeleri de dâhil ederek daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsemiş olduğudur.

Maddenin devamında ise, söz konusu uygulanabilir adımların, *“kamuya ait veya kamu malı olan çevreye duyarlı teknolojilerin etkin bir şekilde transferini sağlamak üzere politika ve programların oluşturulmasını ve özel sektörün rolünü desteklemek amacıyla, çevreye duyarlı teknolojilerin transferini ve bu teknolojilere erişimi teşvik edilmesi ile geliştirilmesi için elverişli bir ortam yaratılmasını”*⁸¹ içereceği belirtilmektedir. Bu ifade, özel sektörün iklim teknolojilerinin yaygınlaştırılmasındaki rolünü açıkça kabul etmesi⁸² ve Taraf devletlere bu süreci kolaylaştırmak amacıyla yapısal ve kurumsal koşulları iyileştirme yükümlülüğü yüklemesi bakımından önem arz etmektedir.⁸³ Nitekim, anılan düzenleme BMİDÇS'deki muadili olan 4.5 maddesi ile karşılaştırıldığında; Protokolün 10(c) Maddesi tüm Tarafların çevreye duyarlı teknolojilerin transferini veya bunlara erişimi teşvik etmek, kolaylaştırmak ve finanse etmek için uygulanabilir tüm adımları

⁸⁰ Kyoto Protocol (n 70) Madde 10(c).

⁸¹ ibid.

⁸² Oğuz n (15) 5.

⁸³ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *IPCC Special Report: Methodological and Technological Issues in Technology Transfer* (Cambridge University Press, 2000) 94.

atmasını gerektirirken, BMİDÇS'nin 4.5 Maddesi ise sadece gelişmiş ülke Tarafları uygulanabilir tüm adımları atmakla yükümlü kılmaktadır.⁸⁴

İlk COP tartışmalarından beri, BMÇİDS kapsamında yeşil teknolojilere ilişkin hükümlerin etkin bir biçimde uygulanmasındaki temel güçlüğün, bu teknolojilerin büyük ölçüde özel sektörün sahipliğinde bulunması ve dolayısıyla hükümetlerin teknoloji transferi sürecinde sınırlı bir rol oynaması olduğu hususu taraf devletlerce büyük ölçüde kabul edilen bir gerçeklik olmuştur.⁸⁵ Nitekim, Kyoto Protokolü'nün 10(c) maddesini incelediğimizde, yeşil teknolojileri; kamuya ait teknolojiler, kamu malı niteliğindeki teknolojiler ve özel sektöre ait teknolojiler olmak üzere üç kategoriye ayırdığı görülmektedir. Bu çerçevede, Protokol, hükümetlerin kamuya ait veya kamu malı olan teknolojilerin transferinde öncü bir rol üstlenebileceğini belirtirken, özel sektöre ait teknolojiler söz konusu olduğunda ise özel sektör yatırımları için elverişli bir ortam yaratmanın, teknoloji transferini kolaylaştırmada daha etkili bir strateji olabileceğini kabul etmektedir.⁸⁶ Maddenin bu iki yönü birlikte değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin yalnızca teknoloji alıcısı konumunda olmadıkları, aynı zamanda yeşil teknolojilerin piyasa temelli kanallardan transferini desteklemek amacıyla, diğer Taraflarla iş birliği içinde uygun ortam ve şartları oluşturma sorumluluğunu da taşıdıkları sonucu çıkarılabilir.

Kyoto Protokolü'nün bir diğer önemli özelliği, 12'nci maddesiyle öngörülen “Temiz Kalkınma Mekanizması”dır (Clean Development Mechanism-CDM). CDM, gelişmiş ülkelerdeki kamu ve özel sektör aktörlerini, “emisyon azaltımı sertifikası” karşılığında, gelişmekte olan ülkelerdeki yeşil teknoloji projelerine yatırım yapmaya teşvik eden

⁸⁴ Zhuang (n 9) 89.

⁸⁵ ibid.

⁸⁶ Yamin ve Depledge (n 72) 307.

piyasa temelli bir mekanizma olarak tasarlanmıştır.⁸⁷ Her ne kadar 12'nci madde ile CDM kapsamına doğrudan bir teknoloji transferi amacı yükletilmemişse de bu mekanizmanın, gelişmekte olan ülkelerde mevcut olmayan yeşil teknolojilerin ve teknik bilginin sınır ötesi transferine katkı sağlaması beklenmektedir.⁸⁸ Nitekim, yapılan bir takım çalışmada 2007 yılına kadar yürütülen CDM projelerinin %40'ından fazlasının teknoloji transferiyle sonuçlandığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, bu transferlerin hangi koşullarda gerçekleştiği konusunda ise çeşitli belirsizlikler bulunmaktadır. Özellikle, transfer edilen teknolojilerin fikri mülkiyet koruması altında olup olmadığı ya da bu teknolojilere erişimin müzakere edilen koşullar altında mı sağlandığı hususu net değildir. Ayrıca, teknoloji transferinin çoğunlukla yalnızca ilgili ekipmanlarla sınırlı olduğu ve bu süreçte teknolojik bilgi birikiminin (know-how) bağımsız olarak aktarılmasının nadiren gerçekleştiği de görülmektedir.⁸⁹ Bu durum, teknolojinin kapsamlı ve başarılı biçimde transferini önemli ölçüde gelişmiş ülkelerin siyasi ve ticari tercihleriyle şekillenen bir sürece bağlı kılmaktadır.⁹⁰

Türkiye'nin Kyoto Protokolü bakımından konumu ise yine BMİDÇS kapsamındaki özgün statüsü bağlantılıdır. Nitekim Türkiye, Protokol'ün kabul edildiği 1997 yılında BMİDÇS'ye taraf olmadığı için, sera gazı salınımlarının azaltılmasına ilişkin taraflara yüklenen ek yükümlülöklere tabi kılınmamıştır.⁹¹ Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne

⁸⁷ Bodansky ve Rajamani (n 71) 45.

⁸⁸ Stephen Seres, Erik Haites ve Kevin Murphy, 'Analysis of Technology Transfer in CDM Projects: An Update' (2009) 37 Energy Policy 4923.

⁸⁹ Antoine Dechezlepretre, Matthieu Glachant ve Yann Meniere, 'The Clean Development Mechanism and the International Diffusion of Technologies: An Empirical Study' (2007) Climate Change Modelling and Policy Working Papers 22; Daniel Gervais, 'Climate Change, the International Intellectual Property Régime, and Disputes under the TRIPS Agreement 1' (2016) *Research Handbook on Intellectual Property And Climate Change* (Joshua Sarnoff Eds.) 46

⁹⁰ Seres, Haites ve Murphy (n 80) 4924.

⁹¹ Karaman (n 74) 42.

katılımının 05 Şubat 2009 tarihli ve 5836 sayılı Kanun ile uygun bulunmasına müteakip 26 Ağustos 2009 tarihinde taraf olması sağlanmıştır.⁹²

Bununla birlikte Türkiye'nin sera gazı salınımlarının azaltılmasına ilişkin taraflara yüklenen ek yükümlülükler altında bulunmaması, Protokol'ün teknoloji transferine ilişkin hükümlerinin Türkiye bakımından uygulama alanı bulmayacağı anlamına gelmemektedir. Aksine, Kyoto Protokolü'ne taraf olunması ile, Protokol'ün 10(c) maddesinde yer alan yeşil teknolojilerin, bilgi birikiminin (know-how) ve uygulamaların transferinin teşvik edilmesine ilişkin yükümlülüklerin Türkiye'nin iklim politikalarının kurumsallaşmasına, kapasitesinin geliştirilmesine ve yeşil teknolojiye erişim ihtiyacının görünür hâle gelmesine katkı sağlayan bir dayanak olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

1.4.3. Kyoto Protokolünden Paris Anlaşmasına

Kyoto sonrası dönemde de yeşil teknolojilerin transferi, küresel iklim müzakerelerinde önemini koruyan temel tartışma başlıklarından biri olmaya devam etmiş ve gelişmekte olan ülkeler, yeterli düzeyde teknolojik ve mali destek sağlanmadığı sürece iklim değişikliğinin azaltılmasına etkili biçimde katkı sunamayacaklarını sıklıkla dile getirmiştir. Bu çağrılar, 2007 yılında gerçekleştirilen 13. Taraflar Konferansı'nda (COP 13) kabul edilen “*Bali Eylem Planı*”nı⁹³ (BAP) ile cevap bulmuş ve BAP'ın şekillenmesinde de belirleyici rol oynamıştır. Bu kapsamda BAP, öncülleri gibi, yeni bir uluslararası iklim rejiminin inşasında teknoloji geliştirme ve transferini dört temel yapı taşından biri olarak yeniden teyit etmektedir.

⁹² ibid 48.

⁹³ COP Decision 1/CP.13 ‘Bali Action Plan’ (Bali, 14-15 Aralık 2007) UN Doc FCCC/CP/2007/6/Add.1.

BAP'ın 1.d(i) maddesi, BMİDÇS'nin etkin biçimde uygulanabilmesi için, “teknolojinin geliştirilmesi ve transferinin ölçeklendirilmesini sağlayacak etkin mekanizmalar” da dâhil olmak üzere, teknoloji geliştirme ve transferine ilişkin güçlendirilmiş bir eylem planı ihtiyacına uluslararası toplumun dikkatini çekmektedir.⁹⁴ Bu vurgu, yalnızca teknoloji transferinin gerekliliğini değil, aynı zamanda bunun etkinliğini artıracak yapısal mekanizmaların oluşturulmasının da iklim rejiminin sürdürülebilirliği açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, BAP geliştirmekte olan ülkelere yeşil teknolojilerin transferi konusunu Kyoto Protokolü'ne kıyasla daha geniş bir çerçevede düzenlemektedir.

BAP doğrultuda, 2009 yılında gerçekleştirilen COP 15'in sonucu olarak kabul edilen “*Kopenhag Mutabakatı*” ile, BMİDÇS kapsamındaki taahhütlerle uyumlu şekilde, yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve transferine ilişkin iş birliğinin tüm yönlerini kolaylaştırmak amacıyla bir “*Teknoloji Mekanizması*”nın (Technology Mechanism – TM) kurulmasını öngörülmüştür.⁹⁵ Söz konusu mekanizmanın kurumsal çerçevesi ise, 2011 yılında Cancun'da düzenlenen COP 16'da netleştirilmiş ve TM, politika geliştirme ve rehberlik işlevi üstlenen “*Teknoloji Yürütme Komitesi*” (Technology Executive Committee – TEC) ile operasyonel uygulamaları yürüten “*İklim Teknolojisi Merkezi ve Ağı*” (Climate Technology Centre and Network – CTCN) olmak üzere iki ayaklı bir yapı olarak tasarlanmıştır.⁹⁶ Bu kurumsal yapı, teknoloji geliştirme ve transferi süreçlerine hem stratejik hem de uygulamaya dönük destek sağlamayı amaçlayan bütüncül bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

⁹⁴ ibid Madde 1 Paragraf d(i).

⁹⁵ COP Decision 1/CP.15 ‘Copenhagen Accord’ (Copenhagen, 14-15 Aralık 2007) UN Doc FCCC/CP/2010/6/Add.1 Madde 10.

⁹⁶ COP Decision 1/CP.16, ‘The Cancun Agreements’ (Cancun, 29 Kasım – 11 Aralık 2010) UN Doc FCCC/CP/2010/7/Add.1 Madde 117.

2015 yılında gerçekleştirilen COP 21 ise, 12 Aralık 2015 tarihinde BMİDÇS’ye taraf 196 ülkenin kabul ettiği tarihi Paris Anlaşması⁹⁷ ile uluslararası iklim müzakerelerinde dönüm noktası niteliğinde bir gelişme niteliği taşımaktadır. Paris Anlaşması, Madde 2.1(a)’da ifade edildiği üzere, “*küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 2°C altında tutmak ve 1,5°C ile sınırlandırma çabalarını sürdürmek*” gibi iddialı hedefler ortaya koymaktadır.⁹⁸ Paris Anlaşması’nın bu hedeflere ulaşılabilmesi ise büyük ölçüde taraf devletlerin kendi ulusal koşulları, kapasiteleri ve kalkınma öncelikleri doğrultusunda belirledikleri ulusal katkı beyanların olarak adlandırılan taraf devletlerin politika beyanlarının etkin şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu bağlamda ulusal katkı beyanları, taraf devletlerin hem ulusal sera gazı salımlarını azaltmaya yönelik politikalarını hem de iklim değişikliğinin mevcut ve muhtemel etkilerine uyum sağlama yönündeki çabalarını somutlaştıran temel araçlar olarak işlev görmektedir.

Her ne kadar Paris Anlaşması, teknoloji transferinin etkinliğini engelleyen yapısal sorunları doğrudan ele almasa da Tarafların “*teknoloji geliştirme ve transferine yönelik iş birliğini güçlendireceğini*” ve Kopenhag Mutabakatı ile kabul edilen TM’nin bu Anlaşmaya hizmet edeceğini kabul etmektedir.⁹⁹ Ayrıca, Paris Anlaşması kapsamında iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası iş birliğini teşvik etmek amacıyla bir “*Teknoloji Çerçevesi*” oluşturulmuştur. Bu çerçeve, teknoloji transferini kolaylaştırmak için kurumsal bir yapı sunmayı hedeflemektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Paris Agreement, Annex to Decisions Adopted by the Conference of the Parties, Report of the Conference of the Parties on Its Twenty-first Session (Paris, 30 Kasım-13 Aralık 2015) UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.1.

⁹⁸ ibid Madde 21.

⁹⁹ ibid Madde 10 Paragraf 2 ve 3.

¹⁰⁰ ibid Madde 10 Paragraf 4.

Paris Anlaşması'nın Türk iklim politikası üzerindeki etkisi, özellikle ulusal katkı beyanı aracılığıyla somutlaşmaktadır. Türkiye de bu çerçevede, 2015 yılında sunduğu niyet edilmiş ulusal katkı beyanında 2030 yılına kadar referans senaryoya kıyasla %21'e kadar azaltım hedefi bildirmiş, Paris Anlaşması'na taraf olduktan sonra ise güncellenmiş birinci ulusal katkı beyanını 13 Nisan 2023 tarihinde BMİDÇS Sekretaryası'na sunarak 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %41 oranında azaltma hedefini açıklamıştır.¹⁰¹ Türkiye'nin bu politikası, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme ihtiyacının yalnızca küresel iklim rejiminde değil, Türkiye'nin ulusal iklim politikası bakımından da merkezi bir unsur hâline geldiğini göstermektedir.

Uluslararası alanda gelişmeler, küresel iklim müzakereleri çerçevesinde teknoloji transferine ilişkin daha tutarlı ve sistematik bir yaklaşımın geliştirildiğine işaret etse de yeşil teknolojilerin etkin transferi bağlamında hâlen önemli eksiklikler mevcut olduğu kabul edilmektedir.¹⁰² Nitekim, müteakip COP kararlarında da bu durum açıkça vurgulanmaktadır. 2024 yılında düzenlenen COP 29 Kararlarında da gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferinin yetersiz kaldığı ifade edilmiş, TEC ile CTCN'yi bu süreçleri güçlendirmeye yönelik faaliyetlerini sürdürmeye teşvik edilmiş, ayrıca, bu çalışmaların yürütülmesinde bölgesel dengelere dikkat çekilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁰³

Paris Anlaşması sonrasında da küresel iklim rejimindeki tartışmalar diğer ülkeler gibi Türkiye'nin iç hukuk ve idari yapılanması bakımından da kurumsal bir dönüşüm sürecini

¹⁰¹ T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, '2024-2030 İklim Değişikliği Azaltım ve Uyum Strateji ve Eylem Planı' 24 <[https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/İklim%20Değişikliği%20Azaltım%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Planı%20\(2024-2030\).pdf](https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/İklim%20Değişikliği%20Azaltım%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Planı%20(2024-2030).pdf)> son erişim 24 Mayıs 2026.

¹⁰² Gervais (n 82) 58.

¹⁰³ COP Decision 10/CP.29 Enhancing climate technology development and transfer through Technology Mechanism (Bakü, 11 Kasım-24 Kasım 2024) UN Doc. FCCC/CP/2024/11/Add.1.

tetiklemiştir.¹⁰⁴ Bu kapsamda, Türkiye'nin 2053 net sıfır emisyon hedefi, 12. Kalkınma Planı ve güncellenmiş Ulusal Katkı Beyanı dikkate alınarak hazırlanan 2024-2030 dönemine ilişkin İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı iklim değişikliği krizi ile mücadelede izlenecek birçok strateji ve politika belirlenmiştir. Bunun yanında, 7552 sayılı İklim Kanunu'nun 2025 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye'nin kapasite geliştirme ve net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda iklim değişikliğiyle mücadeleye ilişkin genel çerçeve ilk kez kanun düzeyinde ele alınmıştır. Bu gelişme ile iklim değişikliğiyle mücadele, sera gazı salınımlarının azaltımı, karbon piyasaları, sektörel dönüşüm ve yeşil teknoloji politikalarını yönlendiren, yasal zemine sahip bir iç hukuk alanı doğmuştur. Bu nedenle yeşil teknoloji transferinin, Türkiye açısından yalnızca uluslararası dayanışma veya çevre diplomasisi meselesi değil, aynı zamanda 2053 net sıfır emisyon hedefinin, güncellenmiş ulusal katkı beyanının, İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı'nın ve iklim değişikliğine ilişkin iç hukuk düzenlemelerinin uygulanabilmesi için gerekli bir araç olarak görülmesi gerektiği değerlendirilmekteyiz.

1.5. Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi Çerçevesinde Teknoloji Transferi

2015 yılında Birleşmiş Milletler, sürdürülebilir kalkınmayı küresel politikanın merkezine yerleştiren “Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi”ni¹⁰⁵ kabul etmiş ve bu kapsamda 17 “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi” (Sustainable Development Goals - SKH) ile 169 alt hedef belirlemiştir. Bu hedefler, çevresel koruma ile uyumlu şekilde sosyal ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını ve 2030 yılına kadar küresel refaha ulaşılmasını amaçlayan kapsamlı bir eylem planı niteliğindedir. Her bir SKH, farklı alanlara odaklansa

¹⁰⁴ T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (n 98) 32.

¹⁰⁵ BM, UN Sustainable Development Summit, Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (BM, 25 Eylül 2015) UN Doc. A/ RES/ 70/1.

da ortak bir gündem altında bütüncül ve entegre bir dönüşüm ihtiyacını ortaya koymakta olup, bu çerçeve sadece gelişmekte olan ülkeler için değil, aksine tüm ülkeler için ortak bir sorumluluk anlayışına dayalı olarak tasarlanmıştır.¹⁰⁶ Türkiye’de 1996 yılında SKH’lerini gündemine almış ve devam eden yıllarda da çeşitli politika ve strateji belgelerinin önemli parçaları haline getirmiştir.¹⁰⁷

Bu çerçevede, SKH 13, “iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele amacıyla acil eylem” çağrısıyla doğrudan iklim değişikliğiyle ilişkili tek hedef olarak öne çıkmaktadır. Hedef kapsamında, BMİDÇS’nin “iklim değişikliğine karşı küresel tepkinin müzakere edilmesi için hükümetler arası bir forum” olduğu açıkça vurgulanmakta ve bu platformun iklim politikasındaki merkezi rolü teyit edilmektedir.¹⁰⁸ Bununla birlikte, SKH 13’ün yanı sıra SKH 2 (gıda güvenliği), SKH 3 (kamu sağlığı), SKH 6 (su yönetimi) ve SKH 7 (sürdürülebilir enerji) gibi birçok hedefin de iklim değişikliği konusuyla doğrudan veya dolaylı biçimde ilgili olduğu görülmekle, herhangi bir SKH doğrultusundaki ilerlemenin diğer hedefler üzerinde de olumlu etki yaratabileceği ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma gündeminin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kathryn J Bowen ve diğerleri, ‘Implementing the “Sustainable Development Goals”: Towards Addressing Three Key Governance Challenges—Collective Action, Trade-Offs, and Accountability’ (2017) 26–27 Current Opinion in Environmental Sustainability 90; Mans Nilsson ve Asa Persson, ‘Policy Note: Lessons from Environmental Policy Integration for the Implementation of the 2030 Agenda’ (2017) 78 Environmental Science & Policy 37.

¹⁰⁷ Hüseyin Tayyar Güldal, ‘Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Tarım ve Çevreyle İlgili Hedeflerinde Zamansal Eğilim Analizi (2000–2023)’ (2025) 60 Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi 2248, 2249.

¹⁰⁸ UNDP, ‘Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development’ <<https://sdgs.un.org/2030agenda>> son erişim 10 Nisan 2025.

¹⁰⁹ Whijin Kim ve diğerleri, ‘A Way Forward for Climate Technology Transfer and Sustainable Development Goals’ (2023) 142 Environmental Science & Policy 30.

SKH 13 kapsamında yer alan her bir alt hedef, iklim değışikliğıyle mücadelenin farklı boyutlarına odaklanmakla birlikte, özellikle alt hedef 13.b uygulamaya dönük niteliğıyle dikkat çekmektedir. Bu hedef, iklim değışikliğine karşı dayanıklılığın artırılması amacıyla kapasite geliştirmeyi öncelikli bir alan olarak belirlemektedir. Kapasite geliştirme vurgusu yalnızca SKH 13 ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda SKH 17 çerçevesinde daha genel bir uygulama perspektifiyle ele alınmaktadır. Bu bağlamda, SKH 17.7 maddesi, çevreye duyarlı teknolojilerin transferi konusuna doğrudan atıf yapmakta ve yeşil yenilikçilik faaliyetleri ile teknolojik yayılımın, sınır ötesi kapasite geliştirme ve bilgi paylaşımı açısından kritik bir rol oynadığını kabul etmektedir.¹¹⁰ Söz konusu hedef, ülkeleri *“karşılıklı olarak mutabık kalınan şartlar çerçevesinde, imtiyazlı ve tercihli koşullar da dâhil olmak üzere, çevreye duyarlı teknolojilerin geliştirilmesini, transferini, yaygınlaştırılmasını ve erişimini gelişmekte olan ülkelere teşvik etmeye”* çağırılmaktadır. Bu ifade, teknoloji transferine yönelik küresel sorumluluğun yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda adil ve kapsayıcı kalkınma süreçlerinin de vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹¹

Bununla birlikte, SKH’lerin geniş kapsamlı ve çok boyutlu doğası, ülkeler açısında uygulama sürecinde çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce, SKH’lerin etkin biçimde hayata geçirilebilmesi için bu hedeflerin ülkelerin ulusal kalkınma planlarına sistematik ve bütüncül biçimde entegre edilmesini gerektirmekteyse de ülkelerin halihazırda sahip olduğu farklı ekonomik koşullar ve sektörel öncelikler, bu entegrasyonu karmaşıklarırmakta ve uygulamayı sekteye uğratabilmektedir. Ayrıca, SKH’lerin gönüllülük esasına dayanmakta olması ve hedeflerin gerçekleştirilmemesi durumunda herhangi bir bağlayıcı yaptırım mekanizmasının da bulunmaması önemli bir

¹¹⁰ Walter Leal Filho ve diğlerleri, ‘An Assessment of Requirements in Investments, New Technologies, and Infrastructures to Achieve the SDGs’ (2022) 34 Environmental Sciences Europe 74.

¹¹¹ UNDP (n 96).

dezavantajdır. Bu durum, özellikle uzun vadeli taahhütlerin yerine getirilmesi konusundaki motivasyonu azaltma riski taşımaktadır.¹¹²

Son olarak, SKH'ler çok paydaşlı yönetim anlayışını teşvik etmekte ve özel sektörün sürece aktif katılımının önemini vurgulamaktaysa da özel sektör aktörlerinin bu hedeflere yönelik katkı sağlama konusundaki kararlılığının, sorumluluğunun veya motivasyonunun ne olduğu hususları net değildir.¹¹³ Bu durum, sürdürülebilir kalkınma çabalarının yalnızca kamu kurumlarının omuzlarına bırakılması tehlikesini doğurmakta ve daha kapsayıcı, etkili bir uygulama mekanizması ihtiyacını ortaya koymaktadır.

1.6. TRIPS Anlaşması Çerçevesinde Teknoloji Transferi

20'nci yüzyılın sonlarına doğru, fikri mülkiyet hukukunun ticaretle ilişkili boyutları giderek daha fazla tartışılmaya başlanmış ve bu alandaki uluslararası forumun ağırlık merkezi, zamanla Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nden (WIPO) Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) kaymıştır.¹¹⁴ Bu değişimin gerçekleşmesinde çeşitli etkenler rol olmakla birlikte temel olarak, gelişmiş ülkelerdeki fikri mülkiyete yüksek derecede bağımlı çok uluslu şirketlerin, gelişmekte olan ülkelerdeki yetersiz fikri mülkiyet koruması nedeniyle küresel pazarlarda rekabet avantajlarını ve kârlarını kaybetme endişesiyle kendi hükümetleri üzerinde baskı kurmaları olduğu söylenebilir. Ayrıca, 1980'li yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerde, WIPO çatısı altındaki mevcut uluslararası anlaşmaların özellikle teknoloji

¹¹² Bowen ve diğerleri (n 94) 93.

¹¹³ Debapriya Bhattacharya ve diğerleri, 'Moving Forward with the SDGs: Implementation Challenges in Developing Countries' (2016) CPD Report 30.

¹¹⁴ Laurence R. Helfer, 'Regime Shifting: The TRIPS Agreement and New Dynamics of International Intellectual Property Lawmaking' (2004) 29 The Yale Journal of International Law 20.

yoğun sanayi sektörlerinin çıkarlarını yeterince gözetemediğine dair artan bir memnuniyetsizlik gözlemlenmiştir. Bu durum, fikri mülkiyetin daha etkili biçimde korunabileceği yeni bir uluslararası düzen arayışını beraberinde getirmiştir.¹¹⁵

Bu arayışın somut bir sonucu olarak, 1947 yılında sona eren GATT'ın halefi niteliğindeki Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-DTÖ) kurulmuş ve ticaretin çok taraflı düzeyde düzenlenmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasıyla sonuçlanan Uruguay Turu müzakereleri neticesinde, "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması" (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights-TRIPS) imzalanmış ve fikri mülkiyet haklarının uluslararası ticaret sistemine ilk kez entegre edilmesini sağlamıştır.¹¹⁶

TRIPS Anlaşması, fikri mülkiyet haklarının korunması için asgari standartlar belirleyerek, taraf devletleri bu hakların iç hukuklarında etkin bir biçimde uygulanmasını sağlamakla yükümlü tutmaktadır. TRIPS Anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1995 yılı Türk fikri mülkiyet hukuku için de önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Türkiye'nin DTÖ'nün kurucu üyeleri arasında yer alması, TRIPS Anlaşması'na taraf olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, TRIPS Anlaşması'nın öngördüğü asgari koruma yükümlülüklerinin iç hukuka aktarılması amacıyla kapsamlı bir mevzuat reformu gerçekleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu süreç, yalnızca mevcut düzenlemelerin güncellenmesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda sınai ve fikri mülkiyet alanlarının bütüncül biçimde yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Bu çerçevede marka ve patent hukukuna ilişkin eski tarihli mevzuat tümüyle değiştirilmiş ve yeni bitki çeşitleri ile entegre devre topografyaları gibi teknolojik gelişmelerin doğurduğu koruma alanları ilk

¹¹⁵ Congressman Robert Kastenmeier and David Beier, 'International Trade and Intellectual Property: Promise, Risks, and Reality' (1989) 22 Vanderbilt Journal of Transnational Law 286.

¹¹⁶ Antony Taubman, Hannu Wager ve Jayashree Watal (eds), *A Handbook on the WTO TRIPS Agreement* (2nd edn, Cambridge University Press 2020) 4.

kez özel mevzuat konusu yapılmıştır. Bunun yanında, 1952 tarihli Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda da uluslararası yükümlülüklerle uyumun sağlanması amacıyla önemli değişikliklere gidilmiştir.¹¹⁷

Nitekim özünde bir ticaret anlaşması olarak TRIPS, taraflara, belirlenen asgari standartları kabul etmeleri ve uygulamaları karşılığında birbirlerinin pazarlarına erişim imkânı sunmaktadır. Anlaşmanın müzakereleri ise, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklı çıkarlar ve öncelikler nedeniyle zorlu bir süreç geçirmiştir. Gelişmekte olan ülkeler açısından teknoloji transferi, fikri mülkiyet haklarının daha güçlü biçimde korunmasını kabul etmek için bir tür “*pazarlık unsuru*” olarak değerlendirilmişlerdir.¹¹⁸ Bu husus, TRIPS Anlaşması'nın “*Giriş*” “*(Preamble)*” bölümünde ve özellikle “*Amaçlar*” başlıklı 7. madde, “*İlkeler*” başlıklı 8. madde ile “*En Az Gelişmiş Ülke Üyeleri*” başlıklı 66. madde gibi teknoloji transferine odaklanan hükümler aracılığıyla Anlaşma metnine yansıtılmıştır.

1.6.1. Giriş Kısmı

Anlaşmaların Girişleri, genellikle bir anlaşmanın taraflarının motivasyonlarını ve anlaşmaya taraf olma sebeplerini ortaya koyan önemli kısımlarıdır. Bu bağlamda, TRIPS Anlaşması'nın Giriş bölümünün ilk paragrafı “*Üyeler, uluslararası ticaretteki çarpıklıkları ve engelleri azaltmayı hedefleyerek, fikri mülkiyet haklarının etkili ve yeterli bir biçimde korunmasını teşvik etme gerekliliğini göz önünde bulundurmuş ve aynı*

¹¹⁷ Sami Karahan ve diğerleri, Fikri Mülkiyet Hukukunun Esasları (Seçkin 2012) 28.

¹¹⁸ Dünya Ticaret Örgütü (WTO), ‘Understanding the WTO’ (WTO, 2008) 43.

*zamanda fikri mülkiyet haklarının uygulanmasına yönelik tedbirlerin ve prosedürlerin, meşru ticareti engellememesini sağlamayı amaçlamıştır” şeklinde ifade edilmektedir.*¹¹⁹

Giriş kısmının ilk paragrafının, üyelerin bu Anlaşmayı uygularken yerine getirmeleri gereken yükümlülüklerinin temel amaçlarını özetlediği söylenebilir.¹²⁰ Bu amaçlar arasında öncelikli olarak, uluslararası ticaretteki çarpıklıkların ve engellerin azaltılması yer almaktadır. Diğer taraftan ilgili paragraf bir bütün olarak ele alındığında, TRIPS Anlaşması’nın Giriş kısmı, iki ana hedefi vurgulamakta olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, uluslararası ticaretteki çarpıklıkları ve engelleri azaltmak, ikincisi ise fikri mülkiyet haklarını etkin bir şekilde korumaktır.¹²¹

Girişin 5’inci paragrafında ise, *"Kalkınma ve teknolojik hedefler de dahil olmak üzere, fikri mülkiyetin korunmasına yönelik ulusal sistemlerin altında yatan kamu politikası hedeflerini kabul ederek"* ifadesine yer verilmektedir.¹²² Dolayısıyla paragraf, ulusal sistemlerin kalkınma ile teknoloji hedeflerini de kapsayan ve Anlaşma’nın 7’nci ve 8’inci maddelerinde daha detaylı bir şekilde ele alınan “kamu politikası hedeflerini” tanımakta olduğu görülmektedir.¹²³ Nitekim, TRIPS Anlaşması müzakereleri sırasında gelişmekte olan ülkeler, özellikle teknoloji transferi konusunda fikri mülkiyet haklarının kamu politikası hedefleriyle uyumlu bir şekilde tanınması gerektiğini güçlü bir biçimde savunmuşlardır. Nitekim bu talepler, TRIPS’in 7’nci ve 8’inci maddelerinde yanıt bulmuş

¹¹⁹ TRIPS (n 57) Giriş Bölümü Paragraf 1.

¹²⁰ Peter-Tobias Stoll ve diğerleri, *WTO Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights* (V 7, Martinus Nijhoff Publishers 2008) 67.

¹²¹ Nuno Pires De Carvalho, *The TRIPS Regime of Patent Rights* (Second edition, Kluwer Law International 2005) 79.

¹²² TRIPS (n 57) Giriş Bölümü Paragraf 5.

¹²³ UNCTAD ve ICTSD, *Resource Book on TRIPS and Development* (Cambridge University Press 2005) 11.

ve ilgili maddelerde haklar dengesinin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu dengenin, teknoloji transferinin teşvik edilmesini amaçlayan hükümleri sayesinde Giriş kısmında belirtilen kamu yararının geniş bir şekilde yorumlanmasına olanak tanımakta olduğu görülmektedir.¹²⁴

Bununla birlikte TRIPS Anlaşması, kendi hükümlerinin ne şekilde yorumlanacağına ilişkin açık bir yöntem öngörmemektedir. Buna karşılık DTÖ Temyiz Organı, 1969 "*Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*"nin¹²⁵ 31'inci yer alan yorum kurallarının, uluslararası kamu hukukunun teamül niteliğindeki yorum kurallarının bir parçası olduğunu istikrarlı biçimde kabul etmekte olduğu ve bu kuralların, DTÖ Uyuşmazlıkların Halli Mutabakat Metni'nin 3.2 maddesi uyarınca DTÖ kapsamındaki anlaşmaların yorumunda uygulandığı görülmektedir. Nitekim "*US – Gasoline*"¹²⁶ ve "*Japan – Alcoholic Beverages II*"¹²⁷ kararlarında Temyiz Organı, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31'inci maddesinde yer alan genel yorum kuralının teamül hukuku veya genel uluslararası hukuk kuralı statüsüne ulaştığını belirterek söz konusu kuralların, Uyuşmazlıkların Halli Mutabakatı'nın 3.2 maddesi uyarınca DTÖ kapsamındaki anlaşmaların açıklığa kavuşturulmasında uygulanması gereken "uluslararası kamu hukukunun teamül niteliğindeki yorum kuralları" arasında yer aldığını ifade etmiştir. Hatta Temyiz Organı daha da ileri giderek "*US – Hot Rolled Steel*" kararında ise Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31'inci ve 32'nci maddelerinde yer alan antlaşma yorum kurallarının yalnızca DTÖ anlaşmaları bakımından değil, uluslararası kamu

¹²⁴ Stoll ve Diğerleri (n 106) 72.

¹²⁵ Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Vienna Convention on the Law of Treaties-VCLT) (23 Mayıs 1969) 1115 UNTS 331.

¹²⁶ *United States – Standards for Reformulated and Conventional Gasoline – Report of the Appellate Body* (20 May 1996) WT/DS2/AB/R

¹²⁷ *Japan – Taxes on Alcoholic Beverages – Report of the Appellate Body* (4 October 1996) WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R

hukukunun herhangi bir alanındaki tüm anlaşmalar bakımından uygulanabilir olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Benzer şekilde Temyiz Organı tarafından, “*India–Patent Protection*”¹²⁸ kararında, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 31’inci maddesinde yer alan yorum kurallarının TRIPS Anlaşması ve diğer DTÖ anlaşmalarının yorumunda dikkate alınması gerektiğini açıkça hüküm altına almıştır. Karara göre gerek Paneller gerekse Temyiz Organı, ilgili DTÖ Anlaşması’nda öngörülen hak ve yükümlülükler yenilerini eklemeksizin veya bunları eksiltmeksizin, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nde yer alan anlaşma yorum kurallarıyla bağlıdır. Bu yaklaşım, TRIPS hükümlerinin yalnızca lafzi ve dar bir okumayla değil, bağlamı, konu ve amacı ile uluslararası hukukun genel yorum ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası anlaşmaların Giriş bölümleri, genellikle belirli haklar veya yükümlülükler öngören uygulanabilir hükümler getirmeyi amaçlamaz. Bunun yerine, daha çok uygulama ve uyumsuzlukların çözümü için yorumlayıcı araçlar olarak işlev görürler. Zira, bu durum, Giriş kısımlarının önemsiz metinler olduğu anlamına gelmez. Nitekim Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 31.2 maddesi, anlaşmanın yorumlanması amacıyla bağlamın, metnin yanı sıra, giriş ve ekleri de içereceğini belirtmektedir. Dolayısıyla, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’ne göre Giriş, herhangi bir uluslararası anlaşmanın bağlamının bir parçası ve bu nedenle de Anlaşma’nın yorumlanmasında dikkate alınacak temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.¹²⁹

¹²⁸ *India – Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products – Report of the Appellate Body* (19 Aralık 1997) WT/DS50/AB/R [32]

¹²⁹ *ibid* Madde 31 Paragraf 2.

1.6.2. Madde 7 ve Madde 8

Giriş bölümünden de açıkça anlaşılacağı üzere, TRIPS Anlaşması yalnızca fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanmasına odaklanmakla kalmayıp, aynı zamanda teknoloji transferinin kolaylaştırılması gibi kamu politikası hedeflerini de desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, TRIPS Anlaşması'nın fikri mülkiyet haklarının korumasının gerekliliği bağlamında teknoloji transferinin önemini vurgulayan 7'nci ve 8.2 maddelerde daha belirgin bir şekilde ortaya konulmaktadır.¹³⁰

TRIPS Anlaşması'nın "Amaçlar" başlıklı 7'nci maddesinde, Anlaşmanın amaçları; *"Fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanması; teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesine, teknolojinin transferi ve yayılmasına, teknolojik bilgi üreticileri ve kullanıcıları arasında karşılıklı yarar sağlanmasına ve sosyo-ekonomik refaha katkıda bulunmalıdır. Bu süreçte, haklar ile yükümlülükler arasında bir denge gözetilmesi esastır."* şeklinde ortaya konulmaktadır.¹³¹ Basit bir ifadeyle, 7. madde, sosyal ve ekonomik refahın daha geniş ölçekte teşvik edilmesini vurgulamak suretiyle, fikri mülkiyet haklarının toplum içindeki rolünün dengeli bir perspektiften yorumlanmasına yönelik yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır.¹³²

Gelişmiş ülkeler Uruguay Turu kapsamındaki fikri mülkiyet müzakereleri sırasında, fikri mülkiyet haklarının korunmasının yenilik ve teknolojik gelişmeler için teşvik edici bir unsur olduğunu savunmuşlar, buna karşılık gelişmekte olan ülkeler ise, fikri mülkiyet hakların sıkı şekilde korunmasının teknolojiye erişimlerini kısıtlayacağı ve teknoloji transferini engelleyeceği endişesiyle Anlaşma ile getirilmek istenen koruma rejimini

¹³⁰ Strowel (n 9) 189.

¹³¹ TRIPS (n 57) Madde 7.

¹³² UNCTAD ve ICTSD (n 111) 126.

kabul etme konusunda temkinli davranmışlardır.¹³³ Bu bağlamda, 7'nci madde, gelişmekte olan ülkelerin sınırlı teknoloji erişimi ve bu teknolojinin diğer gelişmekte olan ülkelere transferine ilişkin kaygılarının bir yansıması olup, hak ve yükümlülükler arasında denge kurulması fikri, gelişmekte olan ülkelerin fikri mülkiyetin doğası gereği anti-rekabetçi olduğu yönündeki eleştirilerini dengelemek amacıyla dahil edilmiştir.¹³⁴

Bu kapsamda Anlaşması'nın 7'nci maddesi, fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanması sürecinde ortaya çıkabilecek menfaat çatışmalarının dengelenmesi bakımından temel bir yorum ilkesi sunmaktadır. Anılan hüküm, fikri mülkiyet haklarının, teknoloji üreticileri ile kullanıcıları arasında karşılıklı yarar sağlayacak şekilde korunmasını ve uygulanmasını öngörmektedir. Bu çerçevede yeniliğin teşvik edilmesi ve teknoloji transferi hedefleri, yalnızca hak sahiplerinin ticari menfaatlerini önceleyen tek yönlü bir anlayışla değil, haklar ve yükümlülükler arasında adil bir denge kuracak biçimde gerçekleştirilmelidir.¹³⁵

TRIPS Anlaşması'nın 7. maddesinde yer alan bu denge yaklaşımı, sosyal ve ekonomik refahın artırılması yönündeki genel amaçla da yakından bağlantılıdır.¹³⁶ Nitekim “*Canada – Pharmaceutical Patents*”¹³⁷ uyuşmazlığında taraflar, bu hükmün TRIPS Anlaşması'nın temel amaçlarından birinin fikri mülkiyet hakları koruması ile DTÖ üyelerinin diğer önemli sosyo-ekonomik hedefleri arasında denge kurulması olduğu konusunda hemfikir

¹³³ Carlos M Correa, ‘Review of the TRIPS Agreement: Fostering the Transfer of Technology to Developing Countries’ (1999) 2 Journal of World Intellectual Property 91.

¹³⁴ Pires De Carvalho (n 118) 223.

¹³⁵ Jr Beas Rodrigues Edson, The General Exception Clauses of the TRIPS Agreement: Promoting Sustainable Development (Cambridge University Press 2012) 43.

¹³⁶ Taubman ve diğerleri, (n 113) 13.

¹³⁷ Canada – Patent Protection of Pharmaceutical Products – Report of the Panel (17 March 2000) WT/DS114/R.

kalmışlardır. Bu yaklaşım, TRIPS Anlaşması'nın yalnızca hak sahiplerinin ticari çıkarlarını korumaya yönelik bir metin değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik refahı desteklemek amacıyla fikri mülkiyet haklarına sınırlandırılabilmesine de imkân tanıdığını göstermektedir.¹³⁸ Bu açıdan iklim değişikliğinin azaltılması da TRIPS Anlaşması çerçevesinde dikkate alınabilecek önemli toplumsal menfaatlerden biri olarak değerlendirilmelidir.¹³⁹ Zira iklim değişikliğiyle mücadele, yalnızca çevresel bir hedef olmaktan ziyade, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, kamu yararı, teknolojiye erişim ve sosyal-ekonomik refah ile doğrudan bağlantılı küresel bir politika alanıdır. Bu nedenle yeşil teknolojilerin geliştirilmesi, yayılması ve özellikle gelişmekte olan ülkelere transferi, TRIPS Anlaşması'nın 7'nci maddesinde öngörülen yenilik, teknoloji transferi ve menfaat dengesi amaçlarıyla uyumlu biçimde yorumlanabilir.

Bununla birlikte Anlaşma'nın 7'nci maddesi ile ortaya konan, fikri mülkiyet haklarının korunmasının ve uygulanmasının teknoloji alanında yenilikçiliğin teşvikine katkı sağlaması gerektiğine yönelik ortaya konan amaç yalnızca Anlaşma kapsamında temenni yansıtan bir hüküm olmanın ötesinde bir işleve sahiptir. Zira, 7'nci madde açıkça “*Amaçlar*” başlığını taşımakta ve Anlaşma'nın bağlamsal yapısı içerisinde yer almaktadır. Nitekim, teknoloji transferinin teşviki ve sağlanması hususu da Anlaşma'nın hem temel hedefi olarak bu maddede açıkça belirtilmiş hem de diğer birçok hükmünde tekrar edilerek vurgulanmıştır. Bu itibarla, teknoloji transferinin teşviki TRIPS Anlaşması'nın öncelikli amaçlarından biri olarak değerlendirilmek yanlış olmayacaktır.

Anlaşmanın “*İlkeler*” başlıklı 8'inci maddesinde ise Anlaşmanın temel ilke ve prensipleri; “*1. Üyeler, kanun ve yönetmeliklerini formüle ederken veya değiştirirken, halk sağlığını*

¹³⁸ Holger Hestermeyer, ‘Access to Medication as a Human Right’ (2004) 8 Max Planck Yearbook of United Nations Law 101, 51

¹³⁹ Zhuang (n 9) 207.

ve beslenmeyi korumak ve sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişimleri için hayati öneme sahip sektörlerde kamu yararını teşvik etmek için gerekli tedbirleri, bu tedbirlerin bu Anlaşma hükümleriyle tutarlı olması koşuluyla, kabul edebilirler.

2. Hak sahipleri tarafından fikri mülkiyet haklarının kötüye kullanılmasına yol açan veya ticareti makul olmayan bir şekilde kısıtlayan veya uluslararası teknoloji transferini olumsuz etkileyen uygulamalara başvurulmasını önlemek için, bu Anlaşma hükümleriyle tutarlı olmak kaydıyla, uygun tedbirlere ihtiyaç duyulabilir” şeklinde belirtilmiştir.¹⁴⁰

Dolayısıyla, 8’inci Madde, TRIPS Anlaşması’nın hükümlerinin üye devletlerin kamu sağlığını ve beslenmeyi korumaya yönelik ya da sosyoekonomik ve teknolojik kalkınmaları açısından hayati öneme sahip sektörlerde kamu yararını gözetilen önlemler almasını engelleyecek şekilde yorumlanamayacağını açık biçimde ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, söz konusu madde, üyelerin ulusal önceliklerini ve kamu politikası hedeflerini dikkate alarak, fikri mülkiyet haklarını uygularken esneklikten faydalanabileceklerini teyit etmektedir. Bu yönüyle söz konusu maddenin, Anlaşmanın çeşitli hükümlerinin, özellikle de 30’uncu (Verilen Haklardan istisnalar), 31’inci (Hak Sahibinin İzni Olmadan Patent Başka Şekilde Kullanılması-Zorunlu Lisanslama) ve 40’uncü (Rekabet Karşıtı Uygulamaların Kontrolü) maddelerinin altında yatan politik yaklaşımı ve genel mantığı oluşturan ilkeyi temsil etmektedir.¹⁴¹ Böylece, fikri mülkiyet koruması ile kamu yararının dengelenmesi gerektiği yönündeki yaklaşım hukuki bir zemin kazanmakta ve gelişmekte olan ülkelerin, özellikle de bu ülkeler için önemli olan kamu sağlığı, beslenme veya teknolojiye erişim gibi alanlarda politika hedeflerine ulaşabilmek için gerekli önemleri alabilme yetkisinin altı çizilmektedir.¹⁴²

¹⁴⁰ TRIPS (n 57) Madde 8.

¹⁴¹ Gervais (n 82) 118.

¹⁴² Pires De Carvalho (n 118) 243.

Söz konusu düzenlemenin lafzından ise taraf ülkelerce alınacak önlemlerin, “*gereklilik*” ve TRIPS Anlaşması hükümleriyle “*tutarlılık*” testlerine tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki şartın ise, TRIPS Anlaşması’na ilişkin müzakerelerin son aşamalarında gelişmiş ülkelerin talebi üzerine söz konusu hükme eklendiği belirtilmelidir.¹⁴³ Bu bağlamda ilk sınırlama olarak, başvurulacak önlemin “*gerekli*” olması aranmaktadır. Bir önlemin gerekli olup olmadığı hususunun nasıl belirleneceği noktasında ise Temyiz Organı’nın “*Brazil – Retreaded Tyres*”¹⁴⁴ kararındaki yaklaşımı yol gösterici niteliktedir.¹⁴⁵ Bu kapsamda Temyiz organı, alınacak önlemin hedeflenen amaca ulaşmaya katkısı, korunmak istenen menfaat veya değerin önemi, önlemin ticareti kısıtlayıcı etkisi ve olası alternatif önlemler ile alınmak istenen önlemin karşılaştırılması gibi unsurların birlikte tartılarak dengelenmesini gerektiğine hükmetmiştir.¹⁴⁶ Yine Temyiz Organı tarafından söz konusu tartma ve dengeleme faaliyetinin bütüncül bir değerlendirme olduğunun altı çizilerek, her bir unsur ayrı ayrı incelendikten ve tüm değişkenler birlikte ele alındıktan sonra genel bir sonuca ulaşılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴⁷ Dolayısıyla Anlaşma’nın 8’inci maddesinin ilk paragrafında belirtilen gereklilik ilkesi bakımından yapılacak değerlendirme, önlemin orantınlılığı ve bu önlemin amaçlanan hedefe ulaşmak için

¹⁴³ Peter Yu, ‘The Objectives and Principles of the TRIPS Agreement’ (2009) 46 Houston Law Review 979, 1013; Carlos María Correa and Abdulqawi Yusuf, *Intellectual Property and International Trade: The TRIPS Agreement* (Third edition., Wolters Kluwer 2016) 15; Daniel J Gervais, *The TRIPS Agreement: Drafting History and Analysis* (Sweet & Maxwell 2008) 239.

¹⁴⁴ Brazil – Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres – Report of the Appellate Body (17 December 2007) WT/DS332/AB/R.

¹⁴⁵ Zhuang (n 9) 210.

¹⁴⁶ Brazil – Retreaded Tyres (n 141) Paragraf 178 ve 179.

¹⁴⁷ ibid Paragraf 182 ve 183.

elverişli olup olmadığı gibi unsurların birlikte ele alınmasını gerektiren bütüncül bir analizdir.¹⁴⁸

Bununla birlikte, kamu yararını gerçekleştirmeye yönelik alınacak önlemin 8'inci madde uyarınca Anlaşma hükümleriyle de tutarlı olması gerekmektedir. Bu “*tutarlılık*” şartının nasıl yorumlanması gerektiği hususunda ise Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde yer alan yorum kurallarının dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim kamu yararına yönelik önlemlerin TRIPS Anlaşması ile tutarlılığı değerlendirilirken, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31.2 maddesi uyarınca Anlaşma'nın sadece belirli hükümleri değil, Anlaşma'nın giriş kısmı, amaçları ve ilkeleri de dahil olmak üzere bütün hükümleri dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla 8'inci maddede getirilen tutarlılık şartı, TRIPS Anlaşması'nın genel sistematığı içinde ve Anlaşma'nın temelinde yer alan haklar ve yükümlülükler dengesiyle uyumlu biçimde yorumlanmalıdır.

Son olarak belirtilmelidir ki Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31.1 maddesi, “*bir anlaşma, kendi bağlamında ve anlaşmanın amacı ile hedefleri ışığında, hükümlerine verilecek olağan anlam doğrultusunda iyi niyetle yorumlanır*” şeklinde belirtmektedir.¹⁴⁹ Bu bağlamda, TRIPS Anlaşması'nın “*Amaçlar*” ve “*İlkeler*” başlıklı 7'nci ve 8'inci maddelerinin, yalnızca genel bir çerçeve sunmakla kalmayıp aynı zamanda, özellikle esneklik sağlayan düzenlemeler olmak üzere, Anlaşma hükümlerinin nasıl yorumlanacağı konusunda temel yol gösterici bir işlevi bulunmaktadır. Nitekim TRIPS Anlaşması'nın kabulünden sonraki süreçte de bu yaklaşımın pek çok kez vurgulandığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin TRIPS Anlaşması ile kurulan fikri mülkiyet rejiminin kamu sağlığı politikaları yönünden etkisine yönelik endişelerine cevaben kabul edilen Doha

¹⁴⁸ Thomas Cottier ve Pierre Véron, *Concise International and European IP Law: TRIPS, Paris Convention, European Enforcement and Transfer of Technology* (2nd ed., Kluwer Law International 2011) 33.

¹⁴⁹ VCLT (n 113) Madde 31 Paragraf 1.

Deklarasyonu’nun 5’inci paragrafının (a) bendinde de TRIPS Anlaşması hükümlerinin yorumunda 7’nci ve 8’inci maddelerin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim “*Canada – Pharmaceutical Patents*” kararında Panel, bu hükümlerin yorum bakımından taşıdığı önemi açıkça kabul etmiş,¹⁵⁰ TRIPS Anlaşması’nın maddelerindeki ifadeler yorumlanırken, 7’nci ve 8’inci maddelerinde belirtilen amaçlar ve ilkelerin mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵¹

Dolayısıyla kamu sağlığı özelinde kabul edilen Doha Deklarasyonu’ndaki yaklaşım ve ilgili Panel kararı birlikte değerlendirildiğinde, taraf ülkelerin TRIPS hükümleriyle tutarlı olmak kaydıyla, iklim değişikliği ile mücadeledeki kamu yararını desteklemeye yönelik önlemler almasının Anlaşma yükümlülüklerine aykırılık teşkil etmeyeceği kabul edilebilir. Bu tür önlemler, yalnızca çevresel koruma amacına değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, teknoloji transferi ve gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişiminin kolaylaştırılması hedeflerine de hizmet edecektir. Bu yorum, TRIPS Anlaşması’nın sadece fikri mülkiyet korumasını güçlendirmeye yönelik değil, aynı zamanda kamu politikası hedefleri ile kalkınma önceliklerini desteklemeye dönük daha dengeli ve kapsamlı bir yaklaşım sunduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.¹⁵²

¹⁵⁰ Canada – Patent Protection of Pharmaceutical Products (n 134) Paragraf 7.26.

¹⁵¹ Denis Borges Barbosa, ‘Minimum Standards vs. Harmonization in the TRIPS Context: The Nature of Obligations under TRIPS and Modes of Implementation at the National Level in Monist and Dualist Systems’ (Correa ed.), Research Handbook on the Protection of Intellectual Property under WTO Rules: Intellectual Property in the WTO (Edward Elgar Publishing 2010) 93.

¹⁵² Carlos M Correa, ‘Review of the TRIPS Agreement: Fostering the Transfer of Technology to Developing Countries’ (1999) 2 Journal of World Intellectual Property 943; Susy Frankel, ‘WTO Application of the Customary Rules of Interpretation of Public International Law to Intellectual Property’ (2005) 46 Virginia Journal of International Law 392.

1.6.3. Madde 66

TRIPS Anlaşması'nın 66.2 maddesi, gelişmiş ülkelerin teknoloji transferini teşvik edecek olumlu bir ortam oluşturmak amacıyla inisiyatif almalarını yasal bir yükümlülük hâline getirdiğinden, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında yeşil teknolojilerin transferi açısından özel bir önem taşımaktadır. Söz konusu maddede *“gelişmiş üye ülkeler, en az gelişmiş üye ülkelerinin sağlam ve uygulanabilir bir teknolojik altyapısı oluşturmalarını sağlamak amacıyla, bu ülkelere teknoloji transferini teşvik etmek ve desteklemek için kendi topraklarındaki işletmelere ve kurumlara teşvikler sağlayacaktır”* şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵³

Söz konusu madde metni incelendiğinde, düzenlemenin destek sağlamayı amaçladığı ülkeler arasında gelişmekte olan ülkelere yer verilmediği görülmektedir. Oysaki, çalışanın önceki bölümlerinde de belirtilen ampirik çalışmalar gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun ekonomik kalkınma ve gelişme sürecinden geçerken, aynı zamanda önemli sera gazı salınım kaynakları haline geldiğini de ortaya koymaktadır. Bu durum, Anlaşma'nın 66.2 maddesinin uygulanmasının iklim değişikliğinin azaltılması üzerindeki etkisinin sınırlı kalacağını göstermektedir.¹⁵⁴ Ayrıca, bu maddenin uygulanmasını izleyebilecek etkili bir mekanizmanın bulunmaması nedeniyle, gelişmiş ülkelerin hükümetleri, teşviklerin nasıl sağlanacağına ve hangi ülkelere teknoloji transferi yapılacağına ilişkin karar vermede geniş bir takdir yetkisiyle sahip olmaktadır.¹⁵⁵ Dahası,

¹⁵³ TRIPS (n 57) Madde 66 Paragraf 2.

¹⁵⁴ Carlos M Correa, 'Can the TRIPS Agreement Foster Technology Transfer to Developing Countries?' in Jerome H Reichman and Keith E Maskus (eds), *International Public Goods and Transfer of Technology Under a Globalized Intellectual Property Regime* (Cambridge University Press 2005) 203; Suerie Moon, 'Does TRIPS Art. 66.2 Encourage Technology Transfer to LDCs?' 'Does TRIPS Art. 66.2 Encourage Technology Transfer to LDCs?: An Analysis of Country Submissions to the TRIPS Council' (1999-2007) (UNCAT-ICTSD 2018) 1.

¹⁵⁵ Stoll ve diğerleri (n 108) 152.

madde metni incelendiğinde teknoloji transferine ilişkin yükümlülüğün, düzenleyici politikaları belirleyen hükümetler yerine, özel sektör aktörleri olan “işletmeler ve kurumlar”a yüklenmiş olması da söz konusu maddenin işlevselliğini büyük ölçüde zayıflatmaktadır.

Nitekim TRIPS Anlaşması’nda teknoloji transferine ilişkin hükümlerin, fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik bağlayıcı ve ayrıntılı standartlarla karşılaştırıldığında, daha genel ifadeler içerdiği ve somut yükümlülükler öngörme bakımından sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu nedenle söz konusu hükümler, gelişmekte olan ülkelerin yerel teknolojik kapasitelerini geliştirmelerine veya gelişmiş ülkelerdeki şirketler tarafından üretilen teknolojilere etkin ve anlamlı biçimde erişmelerine doğrudan katkı sağlayacak sonuçlar üretmekten uzaktır.¹⁵⁶ Bu itibarla TRIPS Anlaşması kapsamında, en az gelişmiş ülkeler dışında gelişmekte olan ülkelere teknoloji transfer edilmesini sağlamak üzere gelişmiş ülkelere yüklenmiş açık, somut ve uygulanabilir bir yükümlülük bulunmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, bu transferlerin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin işlevsel ve bağlayıcı mekanizmalar da öngörülmemiştir. Bu nedenle TRIPS sistemi içerisinde teknoloji transferinin fiilen gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, büyük ölçüde gelişmekte olan üye ülkelerin Anlaşma’da sağlanan esnekliklerden ne ölçüde yararlanabildiklerine bağlı olacaktır.

1.7. Uluslararası Rejimlerin Birbirleri ile Etkileşimleri

Yukarıda ele alındığı üzere yeşil teknolojilerin, başta gelişmekte olan ülkelere olmak üzere, sınır ötesi transferi meseleleri çok taraflı iklim anlaşmaları, sürdürülebilir kalkınma

¹⁵⁶ Susy Frankel, ‘The Applicability of GATT Jurisprudence to the Interpretation of the TRIPS Agreement’ (Edward Elgar Publishing 2010) *Research Handbook on the Interpretation and Enforcement of Intellectual Property under WTO Rules* Susy Frankel (Carlos M. Correa eds.) 4;

gündemi ve TRIPS Anlaşması çerçevesinde farklı hukuki zeminlerde düzenlenmektedir. Diğer taraftan, iklim değişikliği ile mücadele, yenilikçiliğin teşviki, teknolojiye erişimin artırılması ve gelişmekte olan ülkelerin özgün ihtiyaçları gibi meselelerin bu rejimlerin kesişim noktaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle yeşil teknolojiler her bir hukuk rejimi kapsamında ayrı ayrı değerlendirilebilecek bir konu olmayıp, birden çok hukuk rejiminin etkileşim alanı içerisinde kalan, çok katmanlı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, küresel iklim müzakerelerinde de yeşil teknolojilere erişim ve teknoloji transferi bağlamında, başta patent koruması olmak üzere fikri mülkiyet haklarının önemli bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, yeşil teknolojiler özelinde iklim değişikliği rejimi, sürdürülebilir kalkınma gündemi ve uluslararası fikri mülkiyet rejimi arasındaki uyum ve çatışma alanlarının ortaya konulması önem taşımaktadır.

1.7.1. Küresel İklim Müzakerelerinde Fikri Mülkiyet Hakları

Patent korumasının yeşil teknolojilere erişim üzerindeki etkisine dair görüş ayrılıklarının, küresel iklim müzakerelerinde sıkça tartışılan “*küresel kuzey–küresel güney ayrımı*”na da yansımakta olduğu görülmektedir. Söz konusu ayırım, esasen devletlerin farklı kalkınmışlık düzeylerinin, küresel ekonomiye dâhil olma süreçlerindeki yapısal eşitsizlikler tarafından belirlendiğini ortaya koymakta ve bu bağlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkisel dinamiği ifade etmektedir.¹⁵⁷ İklim müzakereleri çerçevesinde ise bu kavram, yalnızca coğrafi bir farklılığa işaret etmekten ziyade, ülkelerin kurumsal yapılarına, kalkınma seviyelerine, ekonomik

¹⁵⁷ Augusto Heras ve Joyeeta Gupta, ‘North-South Relations, Responsibilities, and Agendas in Earth System Governance: Have These Changed in the Anthropocene?’ (2025) 24 Earth System Governance 100251.

performanslarına, teknolojik kapasitelerine ve iklim değişikliğine katkılarındaki derin eşitsizliklere işaret etmek amacıyla kullanılan bir terimdir.¹⁵⁸ Bu bağlamda “*küresel kuzey*” genellikle Amerika Birleşik Devletleri ile diğer batılı gelişmiş ülkeleri, “*küresel güney*” ise ağırlıklı olarak Asya, Afrika ve Güney Amerika kıtalarındaki gelişmekte olan ülkeleri ifade etmektedir.

Başta patent hakları olmak üzere fikri mülkiyet haklarının yeşil teknolojilere küresel ölçekte erişimdeki rolü, 1990’lı yılların başından itibaren sürdürülebilir kalkınma ve iklim müzakerelerinin önemli tartışma konularından biri olmuştur.¹⁵⁹ Bu bağlamda, 1992 Rio Zirvesi’nde teknoloji transferinin sağlanması, küresel güneyin temel müzakere pozisyonlarından biri olarak öne çıkmış ve bu ülkeleri temsil eden G77 grubu tarafından, yeşil teknolojiler özelinde fikri mülkiyet korumasının esnetilmesi gerektiğini aksi takdirde, başta patentler olmak üzere fikri mülkiyet haklarının gelişmekte olan ülkelerin bu teknolojilere erişimini engelleyeceği görüşü savunulmuştur.¹⁶⁰ Nitekim, zirve sonunda kabul edilen Gündem 21’in 34’üncü Bölümü’nde, fikri mülkiyet haklarının yeşil teknolojilere erişim ve bu teknolojilerin özellikle gelişmekte olan ülkelere transferi üzerindeki etkilerini dikkate almanın gerekliliğini açıkça vurgulanmıştır. Gündem 21’in 34.18 numaralı paragrafın (iv) fıkrası ise, bu kapsamda fikri mülkiyet haklarının kötüye kullanılmasını önlemeye yönelik somut tedbirlerin geliştirilmesi çağrısında bulunarak, “*adil ve yeterli bedel sağlanması koşuluyla zorunlu lisanslama yoluyla teknoloji edinimine ilişkin düzenlemeler*”in de ele alınmasını önermektedir.¹⁶¹ Diğer taraftan,

¹⁵⁸ Sebastian Haug, Jacqueline Braveboy-Wagner ve Günther Maihold, ‘The “Global South” in the Study of World Politics: Examining a Meta Category’ (2021) 42 Third World Quarterly 1928.

¹⁵⁹ Oğuz n (15) 5.

¹⁶⁰ Eric Lane, ‘Clean Tech Reality Check: Nine International Green Technology Transfer Deals Unhindered by Intellectual Property Rights’ (2010) 26 Santa Clara High Technology Law Journal 533, 539.

¹⁶¹ Gündem 21 (n 19) Bölüm 34 Paragraf 18 Fıkra iv.

Gündem 21’de, fikri mülkiyet haklarının teknoloji transferinin önündeki potansiyel bir engel olarak görülmesi yaklaşımı, çoğu gelişmiş ülke tarafından kabul görmemiş ve izleyen süreçte gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişiminin temini yönünde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır.¹⁶²

BMİDÇS’nin ise CBDR ilkesi çerçevesinde taraf devletleri Ek-I ve bunun dışında ülkeler olarak kategorize ederek “küresel kuzey–küresel güney ayrımı”nı fiilen kurumsal düzeyde resmileştirmiş olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Ek-I ülkeleri yaklaşık 40 gelişmiş ülke ile dönemin Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu içerirken, geri kalan taraflar ise çoğunlukla “G77+Çin” olarak anılan gelişmekte olan ülkelere oluşmaktadır.¹⁶³ Bu bağlamda Sözleşme, tarafları özellikle gelişmekte olan ülkeler yararına yeşil teknolojilerin ve gerekli bilgi birikiminin transferini veya bu teknolojilere erişimini teşvik etmek, kolaylaştırmak ve uygun ölçüde finanse etmek için gerekli tüm adımları atmakla yükümlü kılmiştir.¹⁶⁴ Müteakip Kyoto Protokolü çerçevesinde ise Ek-I ülkeleri sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüğü altına girerken, gelişmekte olan ülkelere doğrudan bir azaltım yükümlülüğü getirilmemiş ve bu ülkelerin sorumluluklarını yalnızca yeterli düzeyde finansman ve teknoloji transferi sağlanması hâlinde yerine getirebilecekleri öngörülmüştür.¹⁶⁵ Diğer taraftan gerek BMİDÇS gerekse Kyoto Protokolü, fikri mülkiyet haklarına ilişkin doğrudan bir düzenleme veya atıf içermemektedir. Dolayısıyla, anılan çok taraflı çevre anlaşmalarının küresel güney ve küresel kuzey arasındaki eşitsizliği

¹⁶² Abdel-Latif, (n 9) 3.

¹⁶³ Kyoto Protocol (n 70) Madde 10(c)

¹⁶⁴ BMİDÇS (n 24) Madde 4 Paragraf 5.

¹⁶⁵ Kyoto Protocol (n 70) Madde 10(c)

esasen finansman sağlanması ve teknoloji transferi yoluyla giderilmesi gerektiği yaklaşımını benimsediği anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Yeşil teknolojilerin transferine ilişkin daha etkin politikalar ve uygulama mekanizmalarına duyulan ihtiyaç, 2007 yılında Bali’de gerçekleştirilen COP 13 toplantısının temel gündem maddelerinden birini oluşturmuş, bu bağlamda, birçok gelişmekte olan ülke ve bu ülkelerin oluşturduğu gruplar tarafından, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferine ilişkin çeşitli öneriler sunulmuştur. Nitekim, bu doğrultuda küresel güneyi temsil eden G77 grubu ve Çin tarafından öneri ise özellikle uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir.¹⁶⁷ Söz konusu öneriyle, patent sahiplerinin haklarını korurken, çoğunlukla patent koruması altındaki yeşil teknolojilere erişimde insanlığın ortak yararının gözetilmesi gerektiğini vurgulamış ve BMİDÇS kapsamında fikri mülkiyet haklarının paylaşımı ilkesine dayalı yeni bir teknoloji mekanizmasının kurulmasını öngörülmüştür. Söz konusu öneride bahsedilen teknoloji mekanizması ise, patent koruması altındaki teknolojilerin transferinde fikri mülkiyet haklarının oluşturduğu engellerin aşılması ve bu teknolojilerin uygun maliyetle erişilebilir hâle getirilmesinde zorunlu lisanslama mekanizmasının önemli bir rol oynayacağı düşüncesine dayanmaktadır.¹⁶⁸ Her ne kadar G77 grubu ve Çin tarafından sunulan söz konusu öneri gelişmiş ülkeler tarafından kabul görmemiş olsa da, Bali Zirvesi’nin sonunda taraflar, “*Bali Eylem Planı*”nı da içeren “*Bali Yol Haritası*”nda fikri mülkiyet haklarına atıfta bulunmayı kabul etmiş ve devletlerin “*teknoloji transferini kısıtlayan ticaret ve fikri mülkiyet hakları politikalarından ya da bu alandaki eksikliklerden*

¹⁶⁶ Lane (n 130) 538.

¹⁶⁷ Sangeeta Shashikant ve Martin Khor, ‘Intellectual Property and Technology Transfer Issues in the Context of Climate Change’ (2010) TWN 14 Intellectual Property Rights Series 14.

¹⁶⁸ Martin Khor, ‘Climate Change, Technology and Intellectual Property Rights: Context and Recent Negotiations’ (South Centre 2012) 45 Research Paper 21 <<https://hdl.handle.net/10419/232163>>.

kaçınmaları gerektiği” ifade edilmiştir.¹⁶⁹ Böylelikle, çok taraflı çevre anlaşmaları çerçevesinde, fikri mülkiyet haklarının yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve bu teknolojilere erişim ile doğrudan ilişkilendirildiği kabul edilmiştir. Bu kabulden sonra, fikri mülkiyet hakları ve iklim değişikliği ile mücadele arasındaki ilişkiye ilişkin Taraflar arasındaki tartışmalar da gittikçe yoğunlaşmıştır.

G77 grubu ve Çin dışında birçok gelişmekte olan ülkenin de fikri mülkiyet haklarının yeşil teknolojilere erişim üzerindeki etkisine ilişkin görüşlerini bireysel olarak dile getirdiği görülmektedir. Nitekim, Temmuz 2008’de Bonn’da gerçekleştirilen İklim Konferansı toplantısında Brezilya, BMİDÇS bünyesinde bir “*teknoloji protokolü*” kabul edilerek teknoloji transferine yönelik kapsamlı bir mekanizmanın oluşturulmasını önermiştir. Söz konusu öneri kapsamında, patent koruması altındaki teknolojilerin transferini kolaylaştırmak amacıyla bu teknolojilere yönelik lisansların satın alınmasını sağlayacak uluslararası bir fon kurulması gündeme getirilmiştir. Ayrıca, zorunlu lisanslamanın kullanılmasının değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmış ve Doha Deklarasyonu’na benzer bir bildirinin kabul edilmesi çağrısında bulunulmuştur.¹⁷⁰

Hindistan ise, teknolojinin tüm potansiyelinden yararlanılabilmesinin yalnızca transfer boyutuyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu teknolojilerin etkin biçimde uygulanmasını ve yeni inovatif faaliyetlere zemin hazırlamasını da gerektirdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, teknoloji transferlerinin etkin bir fikri mülkiyet rejimiyle desteklenmesi gerektiğini belirten Hindistan, gelişmiş ülkelerde özel sektörün mülkiyetinde bulunan teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinin sağlanması ve etkin bir şekilde

¹⁶⁹ COP Decision 3/CP.13 Development and transfer of technologies under the Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice (Bali, 03 Aralık-14 Aralık 2007) UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.s. 1.

¹⁷⁰ Shashikant ve Khor (n 137) 15.

uygulanması için gerekli finansmanın ilgili devletler tarafından karşılanması gerektiğini savunmuştur.¹⁷¹

Benzer şekilde Pakistan da fikri mülkiyet rejiminin bir yandan buluş sahiplerini ödüllendirerek yenilikçiliği teşvik ettiğini, ancak diğer yandan teknolojilerin yaygınlaşmasının önünde tekelleri fiyatlandırma gücü aracılığıyla ciddi bir engel oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, sağlık sektöründe uygulandığı gibi, yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferini mümkün kılacak uluslararası bir zorunlu lisans mekanizmasının geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁷²

2008 yılının aralık ayında Poznan’da gerçekleştirilen COP 14 toplantısı görüşmelerinde Güney Kore tarafından, mevcut fikri mülkiyet hukukunda köklü bir değişim ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda mevcut fikri mülkiyet rejiminin, iklim değişikliği ile mücadele hedeflerini destekleyemediği, aksine şirketlerin özel çıkarlarına hizmet etmekte olduğu ifade edilerek, kamu politikalarının gerekli kıldığı durumlarda ihtiyaç duyulan dönüşümün sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır.

BASIC Grubu (Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Çin) olarak bilinen gelişmekte olan ülkeler tarafından da iklim değişikliği bağlamında fikri mülkiyet konularına ilişkin benzer önerilerde bulunulmuştur.¹⁷³ Bu çerçevede, iklim değişikliğiyle mücadelede yeşil teknoloji alanındaki yenilikçiliğin merkezi bir rol oynadığı kabul edilmiş ve krizin küresel ölçekte ele alınabilmesi için, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki teknolojik uçurumu azaltabilecek dengeli bir uluslararası fikri mülkiyet sistemine duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Bu bağlamda BASIC Grubu, mevcut fikri mülkiyet hakları rejiminin iklim değişikliğinin yol açtığı olumsuz etkilerin üstesinden gelmek amacıyla yeşil

¹⁷¹ Khor (n 138) 22.

¹⁷² ibid.

¹⁷³ Oğuz n (15) 18.

teknolojilerin geliştirilmesi, transferi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin artan ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığını belirterek, yeni yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslamaya tabi tutulmasını önermiştir.¹⁷⁴

Bu itibarla, 2009 yılına kadar gelişmekte olan ülkeler tarafından sunulan önerilerin büyük ölçüde, TRIPS Anlaşması'nın patentler bakımından sağladığı en önemli esnekliklerden biri olan zorunlu lisans mekanizmasının kullanılması ile uluslararası finansman imkanlarının oluşturulması üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte, Kopenhag Konferansı'na yönelik hazırlıkların hız kazandığı dönemde, patent haklarını ciddi ölçüde sınırlandırmaya ya da tamamen ortadan kaldırmaya yönelik daha radikal önlemler içeren önerilerin gündeme getirilmeye başlanmıştır.¹⁷⁵ Örneğin, gelişmekte olan Latin Amerika ülkelerinden oluşan ALBA Grubu (Bolivya, Küba, Ekvador, Nikaragua ve Venezuela), bu önerileri bir adım ileri taşıyarak, gelişmekte olan ülkelere yeşil teknolojilerin patent koruması kapsamı dışında bırakılmasını zorunlu kılmayı ve gelişmekte olan ülkelere acil ihtiyaç duyulan yeşil teknolojilere ilişkin mevcut tüm patentlerin iptal edilmesinin sağlanması amacıyla ilgili tüm uluslararası platformlarda gerekli adımların atılması gerektiğini savunmuştur. Nitekim ALBA grubunun bu teklifi Çin'den de destek görmüş olup¹⁷⁶, Çin ve G77 grubu da gelişmiş ülkeler tarafından sahip olunan iklim değişikliği ile mücadelede kullanılabilecek yeşil teknolojilerin patentlenmesinin zorunlu olarak engellenmesi çağrısında bulunmuştur.¹⁷⁷ Bolivya ve Filipinler tarafından da benzer öneriler sunulmuştur.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Zhuang (n 9) 99.

¹⁷⁵ Lane (n 130) 540.

¹⁷⁶ Oğuz (n 15) 18.

¹⁷⁷ Matthew Rimmer, 'A Proposal for a Clean Technology Directive: European Patent Law and Climate Change' (2011) 3 Renewable Energy Law and Policy Review 48.

¹⁷⁸ Lane (n 130) 541.

Gelişmekte olan ülkeler tarafından dile getirilen bu öneriler, fikri mülkiyet haklarının ihtiyaç duyulan teknolojilere erişimin önünde ciddi bir engel oluşturduğuna dair kaygıları yansıtmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu öneriler, gelişmekte olan ülkelerin iklim krizi ile mücadele politikalarında, patentlere ilişkin gelenekselin dışında bir yaklaşım benimsenmesini gerekli kıldığı görüşünü ortaya koymaktaysa da gelişmiş ülkeler, özellikle patentler olmak üzere fikri mülkiyet haklarının teknolojik yenilikçiliğin sürdürülmesi açısından gerekliliğini savunarak, mevcut fikri mülkiyet korumasını zayıflatacak herhangi bir öneriye şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁷⁹ Nitekim gelişmiş ülkeler, fikri mülkiyet haklarının teknoloji transferi açısından herhangi bir engel teşkil etmediğini, tam aksine, özel sektörü teknoloji transferine teşvik ettiğini savunmuşlardır.¹⁸⁰ Ayrıca, ABD ve AB tarafından, DTÖ bünyesinde TRIPS Anlaşması aracılığıyla bu konuların zaten ele alındığı gerekçesiyle fikri mülkiyet haklarına ilişkin meselelerin Kopenhag müzakerelerinin kapsamı dışında tutulması gerektiğini savunulmuştur.¹⁸¹

Mevcut patent korumasının zayıflatılmasına yönelik önerilerin özellikle gelişmiş ülkelerde bulunan teknoloji sahibi şirketler arasında endişe yarattığı görülmektedir.¹⁸² Nitekim, önemli yeşil teknoloji patentlerine sahip bir takım çok uluslu şirketlin yoğun lobicilik faaliyetlerinin sonucunda, ABD Temsilciler Meclisi tarafından, enerji ve çevre dostu teknolojilerine ilişkin fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik olarak mevcut uluslararası hukuki yükümlülüklerin zayıflatılmasına sebebiyet verecek sonuçların

¹⁷⁹ Rimmer (n 145) 48; Oğuz (n 15) 6.

¹⁸⁰ Rimmer (n 145) 49.

¹⁸¹ Estelle Derclaye, 'Not Only Innovation but Also Collaboration, Funding, Goodwill and Commitment: Which Role for Patent Laws in Post-Copenhagen Climate Change Action, 9 J. Marshall Rev. Intell. Prop. L. 657; Oğuz (n 15) 20.

¹⁸² ibid 658.

engellenmesine ilişkin bir yasa tasarısı oybirliğiyle onaylanmıştır¹⁸³ Bu yasa, ABD'nin yeşil teknolojiler açısından güçlü bir şekilde fikri mülkiyet haklarının korunmasını ve bu doğrultuda, herhangi bir iklim değişikliği anlaşması kapsamında fikri mülkiyet haklarına ilişkin kuralların gevşetilmesine açık bir şekilde karşı çıkma politikasını somut bir şekilde ortaya koymakta, aynı zamanda da ABD'nin iklim krizi müzakerelerinde izlediği politikayı teşkil etmektedir.

Aynı dönemde AB'nin de ABD ile benzer bir tutum benimsediği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerden gelen önerilere yanıt olarak, Avrupa Birliği Konseyi tarafından, 21 Ekim 2009 tarihinde “*Kopenhag İklim Konferansı için AB Pozisyonu (7–18 Aralık 2009) – Konsey Sonuçları*” başlıklı bir belge kabul edilmiş olup, bu belge ile teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesi ve özel sektör yatırımlarının özendirilmesi açısından fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanmasının gerekliliği açık biçimde vurgulanarak, patent karşıtı herhangi bir girişimin desteklenmeyeceği yönünde Avrupa sanayisine güvence verilmiştir.¹⁸⁴ Tartışmaların sonucunda, Kopenhag Mutabakatı kapsamında taraflar, gelişmiş ülkelerin, geliştirmekte olan ülkelere iklim değişikliği ile mücadele kapsamında gerekli önlemlerinin uygulanmasını desteklemek amacıyla yeterli, öngörülebilir ve sürdürülebilir mali kaynaklar, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme desteği sağlayacağı konusunda uzlaşmaya varmışlarsa da tüm raporlar, taslak belgeler ve

¹⁸³ Zhuang (n 9) 102.

¹⁸⁴ ‘Intellectual Property Rights and the Transfer of Climate Change Technology’ (*Copenhagen Economics*) (2009) 39 <<https://copenhageneconomics.com/publication/intellectual-property-rights-and-the-transfer-of-climate-change-technology/>> son erişim 12 Nisan 2024.

müzakerelerin ardından, fikri mülkiyet haklarına ilişkin konular nihai metinde yer almamıştır.¹⁸⁵

Paris Anlaşması'na giden sonraki süreçte de her ne kadar gelişmekte olan ülkeler, fikri mülkiyet hakları ve yeşil teknolojilerin transferi konularına ilişkin hassasiyetlerini ve beklentilerini tekrar dile getirmişlerse de Paris Anlaşması bu meseleye ilişkin herhangi bir açık hüküm içermemektedir. Paris Anlaşması müzakereleri sürecinde, bazı gelişmekte olan ülkeler, yeşil teknolojilere erişimin artırılması amacıyla fikri mülkiyet haklarına ilişkin uluslararası bir mekanizmanın kurulmasını da içeren önerilerde bulunmuş ve bu doğrultuda anlaşma metninde fikri mülkiyet haklarına açıkça yer verilmesi yönünde baskı yapmışlardır. Ancak bu öneriler, gelişmiş ülkeler tarafından güçlü biçimde reddedilmiş¹⁸⁶ ve nihai metinde teknoloji geliştirme ve transferine ilişkin hükümlere yer verilmiş olsa da fikri mülkiyet haklarına dair herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir.¹⁸⁷ Sonuç olarak, devam eden küresel iklim müzakerelerinde, mevcut patent rejiminin yeşil transferindeki rolü konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında “küresel güney-küresel kuzey ayrımı” olarak nitelendirilen ciddi görüş farklılıkları devam etmektedir.

1.7.2. Rejimler Arasındaki Uyum ve Çatışma Konuları

Yukarıda da incelendiği üzere, uluslararası iklim hukuku ile fikri mülkiyet hukuku birbirinden bağımsız bir şekilde gelişmiş olsa da her iki alan arasında dikkate değer bir etkileşim söz konusudur, zira her iki hukuk çerçevesinde de örtüşen birçok unsur

¹⁸⁵ Heather Ann Forrest ve Peter Lawrence, ‘Intergenerational Justice: A Framework for Addressing Intellectual Property Rights and Climate Change’ in Matthew Rimmer (ed), *Intellectual Property and Clean Energy: The Paris Agreement and Climate Justice* (Springer 2018) 171.

¹⁸⁶ Oğuz (n 15) 16 ve 17.

¹⁸⁷ ibid 172.

bulunmaktadır. Özellikle yeşil teknolojilerin geliştirilmesini ve bu teknolojilerin uygulanabilmeleri için hayati öneme sahip teknik bilgiyle birlikte etkin bir şekilde transferi, iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik çok taraflı çevre anlaşmalarının temel odak noktalarından biri hâline gelmiştir. Diğer taraftan, TRIPS Anlaşması, yeşil teknolojiler de dâhil olmak üzere buluş sahiplerine yönelik hukuki koruma ve yenilikçilik faaliyetlerinin devamı için teşvikler sunarken, aynı zamanda teknoloji transferinin gerçekleştirilmesine yönelik güçlü çağrılar da içermektedir.¹⁸⁸ Ayrıca, yeşil teknolojilerin erişilebilirliğinin ve yaygınlaştırılmasının sağlanması yalnızca iklim değişikliğiyle mücadeleyi desteklemekle kalmamakta olup, aynı zamanda birbirleriyle birçok sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin kesişim alanlarında yer alan birbirine bağlı sorunların çözümüne de önemli ölçüde hizmet edecektir.¹⁸⁹

Diğer taraftan, uluslararası iklim hukuku ve fikri mülkiyet hukuku şimdiye dek belirgin bir kurumsal çatışma yaşanmaksızın bir arada varlık gösterebilmiş olsa da bu durum aralarında yapısal bir uyum sağlandığı ya da entegrasyonun sorunsuz şekilde gerçekleştirildiği anlamına gelmemektedir. Örneğin, çok taraflı çevre anlaşmalarında tanınan temel prensiplerden birisi olan CBDR ilkesi, özellikle TRIPS Anlaşması'nın 66.2 maddesinde öngörülen esneklikle tam anlamıyla örtüşmemektedir. CBDR ilkesi, gelişmiş ülkelere tarihsel sorumlulukları ile daha yüksek ekonomik ve kurumsal kapasiteleri doğrultusunda iklim değişikliği ile mücadelede öncü bir rol atfederken, bu yaklaşım sözleşme özgürlüğü ve taraflar arası eşit muamele gibi uluslararası ticaret sistemine temel teşkil eden ilkelerle yapısal bir gerilim içerisinde olduğu söylenebilir. Nitekim, TRIPS Anlaşması'nın 66.2 maddesi, gelişmiş ülkeleri yalnızca teknoloji transferini kolaylaştırmaya yönelik gerekli mekanizmaları oluşturmaya teşvik etmekte, ancak bu

¹⁸⁸ Susanne Droege ve diğerleri, 'The Trade System and Climate Action: Ways Forward Under the Paris Agreement' (2017) 13(2) South Carolina Journal of International Law and Business 216.

¹⁸⁹ Kim ve diğerleri (n 97) 30.

konuda bağlayıcı bir yükümlülük öngörmemektedir. Bununla birlikte, anılan madde ile gelişmiş ülkelere tarihsel sorumlulukları doğrultusunda öncülük etmeleri yönünde herhangi bir ahlaki ya da hukuki yükümlülük de getirilmemektedir. Bu hükmün muğlak ve yoruma açık yapısı, uygulanabilirliğini ve somut etkisini önemli ölçüde sınırlamaktadır.¹⁹⁰

Ayrıca, TRIPS Anlaşması ile öngörülen fikri mülkiyet korumasına yönelik asgari standartlar, üye devletler açısından çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamındaki yükümlülüklerinden kaçınmak için makul ve hukuken geçerli bir gerekçe işlevi görebilir. Nitekim, yeşil teknoloji transferi bağlamında, gelişmiş ülkeler, bu teknolojilerin özel mülkiyet kapsamında olduğunu ve yerel fikri mülkiyet mevzuatı uyarınca korunduğundan bahisle, hak sahiplerinin bu teknolojileri devretmeye zorlanamayacağını sıklıkla ileri sürmektedir.¹⁹¹

Bu bağlamda, çok taraflı çevre anlaşmaları ile TRIPS Anlaşması arasında normatif kuralların uyumlaştırılmasına yönelik bir mekanizma da mevcut değildir. Her ne kadar çok taraflı çevre anlaşmaları müzakerelerinde yeşil teknolojilerin transferi ile fikri mülkiyet, özellikle de patent, hakları arasındaki ilişkiye giderek artan şekilde atıf yapılmakta ve TRIPS Anlaşması'nda fikri mülkiyet koruması ve kamu yararına yönelik

¹⁹⁰ UNEP, *Climate and Trade Policies in a Post - 2012 World* (UNEP 2009) 13 <<https://digitallibrary.un.org/record/673469>> son erişim 15 Nisan 2024; Susy Frankel, 'The Applicability of GATT Jurisprudence to the Interpretation of the TRIPS Agreement' (Edward Elgar Publishing 2010) *Research Handbook on the Interpretation and Enforcement of Intellectual Property under WTO Rules* Susy Frankel (Carlos M. Correa eds.) 4; Suerie Moon, 'Does TRIPS Art. 66.2 Encourage Technology Transfer to LDCs?: An Analysis of Country Submissions to the TRIPS Council' (1999-2007) (UNCAT-ICTSD 2018) 8; Werner Scholtz, 'The Transfer of Technology between the North and South: Killed by the Trips Agreement' (2005) 12 *Tilburg Law Review* 208, 224; Keith E Maskus, 'Intellectual Property Rights in the Global Economy' (Institute for International Economy, 2016) 226.

¹⁹¹ Padmashree Sampath and Pedro Roffe, 'Unpacking the International Technology Transfer Debate: Fifty Years and Beyond' 36 *ICTSD, Issue Paper* (2012) 26.

politikalar arasında denge kurulması gerektiği dikkate alınmakta olsa da, TRIPS Anlaşması'nda sağlanan esnekliklerin çok taraflı çevre anlaşmalarında öngörülen iklim değişikliği ile mücadele kapsamında uygulanıp uygulanamayacağı konusunda küresel bir uzlaşmaya varılamamıştır.¹⁹²

Bunun yanı sıra, uluslararası iklim, sürdürülebilir kalkınma ve fikri mülkiyet rejimlerindeki mevcut yapısal sınırlılıklar da yeşil teknolojilerin transferinin gerçekleştirilmesinde önemli birer engel teşkil etmektedir. Çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamındaki yeşil teknolojilerin transferine ilişkin düzenlemeler, büyük ölçüde bir tür siyasi taahhüt veya uzlaşma olarak anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak, ilgili uluslararası yükümlülüklerin uygulanmasında yavaş ve yetersiz bir ilerleme kaydedilmiş ve yeşil teknolojilerin gelişmiş ülkelere transferi konusunda temel bir iyileşme yaşanmamıştır.¹⁹³ Diğer bir deyişle, çok taraflı çevre anlaşmaları yeşil teknolojilerin uluslararası transferine yönelik temel bir çerçeve belirlemiş olsa da kullanılan muğlak dil nedeniyle taraflara önemli ölçüde takdir yetkisi tanınmıştır. Ayrıca, çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamında bağlayıcı mekanizmaların eksikliği, teknoloji transferini öngören düzenlemelerin etkinliğini büyük ölçüde sınırladığı söylenebilir.¹⁹⁴

Ayrıca ne çok taraflı çevre anlaşmaları ne de sürdürülebilir kalkınma hedefleri teknoloji transferi bağlamında fikri mülkiyet haklarına açık bir biçimde atıfta bulunmamaktadır. SKH 3'ün (kamu sağlığı) 3.b alt hedefi, *“gelişmekte olan ülkelerin halk sağlığını koruma ve özellikle herkesin ilaçlara erişimini sağlama amacıyla TRIPS Anlaşması'ndaki*

¹⁹² Cameron J Hutchison, 'Does TRIPS Facilitate or Impede Climate Change Technology Transfer into Developing Countries?' (2012) 3(2) UOLTJ 527.

¹⁹³ Charles K. Ebinger ve Govinda V. Avasarala, 'Transferring Environmentally Sound Technologies in an Intellectual Property Friendly Framework' (2009) Energy Security Initiative Policy Brief 5.

¹⁹⁴ Anastasia Lewandoski, 'Intellectual Property Rights to Enhance International Clean Tech Transfers' (2009) 9 Sustainable Development Law & Policy 51

esneklik hükümlerinden tam olarak yararlanma hakkı”nı¹⁹⁵ tanımakta olsa da gerek çevre anlaşmaları gerekse SKH 13 (İklim Eylemi), iklim değişikliğine yönelik küresel mücadelenin bir unsuru olarak fikri mülkiyet haklarına doğrudan yer vermemektedir.

Diğer taraftan önceki bölümde açıklandığı üzere, fikri mülkiyet haklarının korunması DTÖ çatısı altında TRIPS Anlaşması ile daha merkezi hale getirilerek, uluslararası ticaret sistemine entegre edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, fikri mülkiyet hakları ile ilgili meselelerin TRIPS Anlaşması çerçevesinde ticaretle bağlantılı bir boyuta indirgendiği, bunun da teknoloji transferinin tamamen ticaret kuralları etkisi altında ele alınması ve bu çerçevede, fikri mülkiyet haklarının da genellikle ticari mal olarak ele alması nedeniyle, yeşil teknolojilerin iklim değişikliği ile mücadele ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi kamu politikalarına hizmet eder karakteristiğinin göz ardı edilmesine yol açtığı ileri sürülebilir.¹⁹⁶

Ayrıca, TRIPS Anlaşmasının, modern çağda ve yeni endüstrilerde karşılaşılan iklim ve kalkınma odaklı ihtiyaçlara yanıt vermede yetersiz kaldığı, bu itibarla küresel fikri mülkiyet koruması ve ilgili meselelerin uyumlaştırılması açısından nihai bir çözüm sunamadığı yönünde eleştiriler mevcuttur.¹⁹⁷ Öte yandan TRIPS Anlaşmasının bazı hükümlerinde tanınan esneklikler aracılığıyla, üye devletin kendi ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçlarına uygun şekilde ve makul sınırlar içinde, kendi fikri mülkiyet hakları uygulamalarını belirlemelerine olanak da tanınmaktadır.¹⁹⁸ İklim değişikliği bağlamında bu esnekliklerinin kullanımı ise, esasen bir üye devletin, iklim değişikliğinin halk sağlığına ve dolayısıyla yaşam hakkına yönelik olumsuz etkilerini önlemek veya

¹⁹⁵ UNDP (n 96).

¹⁹⁶ Graeme Dinwoodie, ‘Designing a Global Intellectual Property System Responsive to Change: The WTO, WIPO, and Beyond’ (2009) Hous. L. Rev. 7.

¹⁹⁷ Rimmer (n 145) 197.

¹⁹⁸ Littleton (n 44) 19.

hafifletmek amacıyla, yeşil teknolojiler üzerindeki münhasır haklara fiili bir sınırlama getirmesi yoluyla alabileceği önlemleri ifade etmektedir.¹⁹⁹ Bu çerçevede, TRIPS Anlaşması'nın zorunlu lisans mekanizmasını düzenleyen 31'inci maddesi uyarınca öngörülen “ulusal acil durum” ya da “aşırı aciliyet durumları” gibi kavramlar daha geçmiş bir biçimde yorumlanarak, iklim krizinin yarattığı olağanüstü koşullar bu kapsamda değerlendirilebilir.²⁰⁰ Nitekim, gelişmekte olan birçok ülke, yeşil teknolojiler ile ilaç sektörü arasındaki benzerliklerden hareketle zorunlu lisans mekanizmasının yeşil teknolojilere de uygulanmasını talep etmekte, ancak bu talepler, iki sektör arasında yapısal ve işlevsel açıdan ciddi farklar bulunduğunu ileri süren gelişmiş ülkeler tarafından güçlü bir şekilde reddedilmektedir. Taraflar arasındaki bu yaklaşım farkı, olası iş birliği fırsatlarını ciddi biçimde engellemekte ve TRIPS Anlaşması çerçevesinde zorunlu lisanslama uygulamasının yeşil teknolojilerin transferine uygulanabilirliğine ilişkin tartışmaları çıkmaza sürüklenmektedir.²⁰¹

Sonuç olarak, gerek uluslararası iklim ve sürdürülebilir kalkınma, gerekse fikri mülkiyet rejimleri teknoloji transferinin önemini vurgulasa da bunun en etkili şekilde nasıl gerçekleştirileceği konusunda herhangi bir yol göstericilikte bulunmamaktadır. Yeşil teknolojilerin çoğunlukla patent koruması altında olması ve bu patentlerin de çoğunlukla gelişmiş ülkelerdeki özel sektör aktörleri tarafından sahip olunması nedeniyle, devletler bu teknolojilerin transferi konusunda kendi başlarına karar verme özgürlüğüne sahip

¹⁹⁹ Peter K Yu, ‘Are Developing Countries Playing a Better Trips Game?’ (2011) 16 UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs 316.

²⁰⁰ Moustapha Kamal Gueye, ‘Technologies for Climate Change and Intellectual Property: Issues for Small Developing Countries’ (2009) 12 ICTSD Information Note 6.

²⁰¹ Robert Fair, ‘Does Climate Change Justify Compulsory Licensing of Green Technology?’ (2010) 6 Brigham Young University International Law & Management Review 21.

olmadığı söylenebilir.²⁰² Hatta aksine, devletler patent sahiplerine tanınan münhasırlığı koruma ve hatta güçlendirme sorumluluğu altındadırlar. Bu nedenle, bu rejimler arasında doğrudan bir çatışma olmasa da çatışma olasılıkları tarafların yükümlülüklerini nasıl yerine getireceklerine bağlı olarak yüksek oranda değişkenlik göstermektedir.²⁰³ Uygulamada ise, teknoloji transferi genellikle uluslararası ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve gönüllü lisans sözleşmeleri gibi piyasa tabanlı kanallar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu kanallar, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak incelenecek olup, özellikle patent korumasının gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferleri üzerindeki olası etkileri üzerinde durulacaktır.

²⁰² Werner Scholtz, 'The Transfer of Technology between the North and South: Killed by the Trips Agreement' (2005) 12 Tilburg Law Review 229.

²⁰³ UNEP (n 40) 13.

BÖLÜM 2:

YEŞİL TEKNOLOJİ TRANSFERİ VE PATENT KORUMASI

TRIPS Anlaşması, fikri mülkiyet haklarının korunmasında taraf devletlerin sağlaması gereken asgari standartları belirlemekle, dünya genelindeki fikri mülkiyet hukuku mevzuatlarının önemli ölçüde uyumlaştırılmasını sağlamış ve küresel fikri mülkiyet sisteminde bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Bu Anlaşma, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından mevcut patent sistemlerinde köklü reformlar gerçekleştirmelerini, daha güçlü yasal düzenlemeler benimsemelerini ve etkin uygulama mekanizmaları oluşturmalarını zorunlu kıldığından yeni bir dönemin başlangıcı niteliğindedir.

TRIPS Anlaşması çoğunlukla gelişmiş ülkelerin yönlendirmeleriyle şekillenmiş ve yeni teknolojilere ilişkin patentlerin büyük ölçüde gelişmiş ülkelerdeki özel sektör aktörlerine ait olması nedeniyle esasen gelişmiş ülkelerin lehine sonuçlar doğurmuştur. Zira, buluş sahibi firmalar, artık teknolojilerini gelişmekte olan ülkelere de patentleme imkânına kavuşmuşlardır. Nitekim bu durum, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş dünyada geliştirilen yeni teknolojilere herhangi bir bedel ödemeksizin kullanma özgürlüğüne artık sahip olmadıkları anlamına gelmektedir.²⁰⁴ Bunun karşılığında gelişmekte olan ülkelere ise fikri mülkiyet haklarının yerel yenilikçiliği teşvik edeceği, doğrudan yabancı yatırımları artıracığı ve sonuç olarak gelişmiş ülkelere doğru piyasa temelli kanallar vasıtasıyla uluslararası teknoloji transferini hızlandıracağı yönünde vaatlerde bulunulmuştur.²⁰⁵ Önceki bölümde de detaylı olarak incelendiği üzere,

²⁰⁴ Keith Maskus, 'Encouraging International Technology Transfer' (2004) 7 UNCTAD-ICSD Projection IPRs and Sustainable Development, Issue Paper 7.

²⁰⁵ Pedro Roffe, 'Comment I: Technology Transfer on the International Agenda' *International Public Goods and Transfer of Technology Under a Globalized Intellectual Property Regime* (Cambridge University Press

bu pazarlık sonucunda TRIPS Anlaşması'na teknoloji transferinin sağlanması ve iyileştirilmesine yönelik çeşitli hükümler eklenmiş, bu bağlamda Anlaşma'nın 7'nci maddesi ile, fikri mülkiyet haklarının teknolojik yeniliği teşvik etmesi ve teknolojinin transferi ile yaygınlaştırılmasına katkı sağlaması gerektiği, 8'inci maddesinin ikinci fıkrasında ise, üye devletlerin, fikri mülkiyet haklarının hak sahipleri tarafından kötüye kullanılmasını ya da teknolojinin uluslararası transferi üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek uygulamaların önlenmesini amaçlayan politika ve tedbirler geliştirme yönünde takdir yetkisine sahip olduklarının kabul edildiği ve son olarak, 66'ncı maddesinin ikinci fıkrası ile, gelişmiş taraf ülkeleri, en az gelişmiş ülkelere teknoloji transferini gerçekleştirmek amacıyla destekleyici teşvikler sağlamaya çağırıldığı ifade edilmiştir.

Ancak Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki yıllarda, bu iyimser tablo büyük ölçüde sorgulanmaya başlanmıştır. Nitekim birçok gelişmekte olan ülke tarafından, özellikle de Anlaşma'nın amaç ve ilkeleri doğrultusunda gelişmiş ülkelere teknoloji transferinin sağlanmasına yönelik, TRIPS Anlaşması'ndan beklenen faydaların büyük ölçüde gerçekleşmediğini ileri sürülmektedir. Bu ülkeler, güçlendirilmiş patent korumasının temel teknolojilere erişimi kolaylaştırmak yerine, patent sahiplerinin buluşları üzerindeki münhasır haklarını pekiştirdiğini ve teknoloji transferinin koşulları üzerinde daha sıkı denetim kurmalarına imkân tanıyarak çoğu durumda aksi yönde bir etki doğurduğunu savunmaktadır.²⁰⁶ Bu nedenle görülmektedir ki TRIPS Anlaşması'nın vaat ettiği faydalar yerini gittikçe derinleşen eşitsizlik tartışmalarına bırakmıştır.

2005) 263; Correa, 'Can the TRIPS Agreement Foster Technology Transfer to Developing Countries?' (n 126) 227.

²⁰⁶ Monique L Cordray, 'GATT v. WIPO' (1994) 76 Journal of the Patent and Trademark Office Society 121, 135; Correa, 'Review of the TRIPS Agreement' (n 124) 3.

Dolayısıyla, yeşil teknoloji sahiplerine sağlanan koruma ile bu teknolojilere ihtiyaç duyan ülkelerin erişim hakları arasında nasıl bir denge kurulacağı hususunda hem hukuki hem de etik bir ikilem ortaya çıkmaktadır.²⁰⁷ Bu ikilemin daha da karmaşık bir hâl almasının temel nedenlerinden biri ise TRIPS Anlaşması'nın genel fikri mülkiyet haklarını düzenlemekle birlikte, yeşil teknolojilere küresel erişimin sağlanmasının önemi ve aciliyeti gibi hususları doğrudan ele almaması ve bu teknolojilere özgü hükümler içermemesidir. Bu bağlamda, yeşil teknoloji transferlerinin önündeki hukuki ve yapısal engellerin hangi ölçüde patent korumasından kaynaklandığı ve buluş sahiplerine tanınan korumanın ne tür etkiler doğurduğu incelenmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Geleneksel Teknoloji Transferi Kanalları

Yeşil teknolojiler bağlamında, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferi hem kamu hem de özel sektör aktörlerinin vasıtası ile farklı yollardan gerçekleşebilmektedir. Bu süreçte kamu aktörlerinin temel rolü belirli politika hedeflerine ulaşmak için gerekli teknolojilerin transferini kolaylaştıracak uygun kurumsal çerçeveyi oluşturmak ve bu transferlerin gerçekleşebilmesi için uygun ortamı sağlamaktır.²⁰⁸ Bununla birlikte, pratikte teknoloji transferinin büyük bir kısmı ise, sınır ötesinde faaliyet gösteren firmalar arasında gerçekleşen özel sektör odaklı ticari işlemler yoluyla hayata geçirilmektedir. Bu tür transferler genellikle teknoloji içeren mal ve hizmetlerin uluslararası ticareti, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve gönüllü lisanslama gibi piyasa temelli araçlar aracılığıyla yürütülmektedir. Nitekim, çoğunlukla gelişmiş

²⁰⁷ Susan K Sell, 'Industry Strategies for Intellectual Property and Trade: The Quest for TRIPS, and Post-TRIPS Strategies' (2002) 10 Cardozo Journal of International and Comparative Law 79, 97.

²⁰⁸ WMO, UNEP ve IPCC (n 76) 57.

lkelerdeki zel sektör aktörlerinin yeşil teknolojiler üzerinde patent hakkına sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu teknolojilerin transferi ve uluslararası düzeyde yaygınlaştırılması noktasında özel sektörün belirleyici ve dinamik bir rolü olduğu görülmektedir.²⁰⁹

2.1.1. Uluslararası Ticaret

Her ne kadar mal ve hizmet alımı yoluyla gerçekleştirilen uluslararası ticaret, sınır ötesi teknoloji transferinin en basit yolu olarak görülse de özellikle yüksek teknoloji ürünlerinin ülkeler arası ticareti, teknolojilerin küresel ölçekte yayılımını sağlayan önemli kanallardan biridir. Gelişmekte olan ülkeler açısından ileri teknoloji ürünlerinin ithalatı, bu ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerin verimliliklerini artırma ve yerel teknolojilerini geliştirme potansiyeli taşır.²¹⁰ Nitekim, lkeler arası ticaret yoluyla ithal edilen pek çok ürün, yapısı gereği bünyesinde belirli düzeyde teknolojik bilgi de barındırmaktadır. Bu rnler, satın alan tarafta yer alan aktörler tarafından yapısal özellikleri incelenerek tersine mühendislik yöntemiyle yeniden retilbilir. Ayrıca, söz konusu ithal ürünlerin daha gelimi veya karmaşık ürünlerin üretim süreçlerinde girdi olarak kullanılması suretiyle sağlanan verimlilik artıı da teknoloji transferi niteliği taşıyabilir.²¹¹

Yapılan bir ampirik araştırmada, 22 OECD lkesi baz alınarak uluslararası teknoloji yayılmalarının etkisini ve bu yayılmaları kolaylatırmada uluslararası ticaretin rolü incelenmiş olup, araştırma neticesinde elde edilen sonuçlar konuya ilişkin oldukça önemli

²⁰⁹ John H Barton, *New Trends in Technology Transfer: Implications for National and International Policy* (International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) 2007) 85.

²¹⁰ David T Coe, Elhanan Helpman ve Alexander W Hoffmaister, 'North-South R & D Spillovers' (1997) 107 *The Economic Journal* 134.

²¹¹ Maskus (n 171) 10.

bulgular sağlamaktadır. Çalışma kapsamında her bir ülke için ayrı ayrı “*teknolojik bilgi stoğu*” hesaplanmış, ardından hedef ülkelerin erişebileceği yabancı bilgi stoğu, ticaret ortaklarının sahip olduğu bilgi stokları ile ikili ithalat payları üzerinden ağırlıklandırılarak ölçülmüştür. Elde edilen bulgular hem yerli hem de yabancı bilgi stoklarının üretkenlik artışında önemli kaynaklar olduğu ve gelişmekte olan ülkelerin teknolojik bilgi stoklarının daha kısıtlı olması nedeniyle yabancı bilgi yayılmalarından daha fazla faydalandıklarını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yapılan teknolojik aktarımının, söz konusu ülkelere üretkenlik ve verimlilik artışı için önemli kaynaklardan biri olduğunu, ithalatın ise bu tür teknoloji yayılımı için oldukça etkili etkili bir kanal teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.²¹²

Diğer taraftan, ticaret kanalı aracılığıyla gerçekleşen teknoloji transferleri, esasen bu ticari faaliyetlerin temelinde yatan rekabetçi kazanç beklentileri tarafından şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle, bir teknolojinin Ar-Ge maliyetlerinin, elde edilmesi beklenen potansiyel kârdan daha yüksek olduğu durumlarda, ithalatçı aktörlerin söz konusu teknolojiye doğrudan erişim sağlamayı ve bu teknolojiyi kendi üretim süreçlerine entegre etmeyi daha rasyonel bir strateji olarak değerlendirmeleri beklenir.²¹³ Teknoloji sahibi şirketler için ise doğrudan ihracat, yabancı pazarlara giriş için DYY veya lisanslama gibi alternatif yöntemlere kıyasla hem maliyet hem de risk açısından görece daha elverişli bir strateji sunmaktadır.²¹⁴

Bununla birlikte, uluslararası ticaret yoluyla teknoloji akışını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin uluslararası ticarete açık politika izlemeleri,

²¹² Coe, Helpman ve Hoffmaister (n 177) 134 ve 135.

²¹³ Mombert Hoppe, ‘Technology Transfer Through Trade’ (2005) 2005.19 Working Papers Fondazione Eni Enrico Mattei 5.

²¹⁴ Sazali Wahab, ‘Exploring the Technology Transfer Mechanisms by the Multinational Corporations: A Literature Review’ (2012) Asian Social Science 144

özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından teknoloji transferinin gerçekleşmesi üzerinde doğrudan olumlu bir etki yaratmaktadır.²¹⁵ Nitekim, karşılıklı etkileşimde bulunan taraflar, yeni teknolojileri tanıyarak öğrenme ve ortaya çıkan teknik problemlere karşı yeni yaklaşımlar geliştirme imkânına sahip olacaktır.²¹⁶ Aksi takdirde, alıcı ülkede uygulanan korumacı politikaların söz konusu malların ihracını güçleştirdiği veya fiilen imkânsız hâle getirdiği durumlarda, şirketlerin bu pazara yönelme konusundaki ekonomik teşvikleri azalacak ve buna bağlı olarak teknoloji transferi de olumsuz etkilenecektir.²¹⁷ Yapılan bir diğer çalışma, ihracat yoluyla ticarete konu edilen mallarda bulunan yabancı teknolojilerden elde edilecek faydaların, önemli ölçüde alıcı konumdaki ülkelerin “içselleştirme kapasitesi” (*absorptive capacity*) ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.²¹⁸ Nitekim, 1990'ların başlarında birçok açıdan Türkiye ekonomisi ile benzer özellikler ve nitelikler gösteren Çin'in kısa sürede gelişmiş bir teknoloji merkezi haline dönüşmesi bu hususa örnek olarak gösterilebilir. Çin, yüksek teknoloji ürünleri ithalatının büyük bir kısmını parçalar ve bileşenler biçiminde gerçekleştirmiş ve bu ithal ürünleri kendi üretim süreçlerine entegre ederek önemli bir içselleştirme kapasitesi geliştirmiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin ise yüksek teknoloji ithalatının ağırlıklı olarak

²¹⁵ Maurice Schiff and Yanling Wang, ‘On the Quantity and Quality of Knowledge: The Impact of Openness and Foreign Research and Development on North-North and North-South Technology Spillovers’ (2004) 14.

²¹⁶ Gene Grossman and Elhanan Helpman, ‘Innovation and Growth in the Global Economy’ (The MIT Press 1993) MIT Press Books 168.

²¹⁷ Jorge Niosi, Petr Hanel and Liette Fiset, ‘Technology Transfer to Developing Countries through Engineering Firms: The Canadian Experience’ (1995) 23 World Development 1822.

²¹⁸ Jesus Crespo-Cuaresma, Neil Foster-McGregor and Johann Scharler, ‘On the Determinants of Absorptive Capacity: Evidence from OECD Countries’ (2004) Current Issues of Economic Growth 67.

sermaye mallarından oluştuğu ve esasen yerli sanayinin üretim kapasitesinin geliştirilmesine yönelik olduğu görülmektedir.²¹⁹

2.1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ev sahibi ülkede mevcut olan teknolojilerden daha yeni veya daha verimli teknolojilerin transferini mümkün kılan önemli bir kanal işlevi görmektedir. DYY genel olarak, şirketlerin ev sahibi ülkelerdeki bağlı ortaklıklarına ya da iştiraklerine yönelik gerçekleştirdikleri firma içi teknoloji transferi sürecini ifade eder. Şirketlerin ev sahibi ülkede yatırım yapma kararı ise genellikle daha yüksek verimlilik düzeyine ulaşma hedefi ile iş gücü ve hammadde gibi üretim girdilerine daha düşük maliyetlerle ulaşma arzusu doğrultusunda şekillenmektedir. Bu tür etkenler, yatırımcı firmalara rakiplerine karşı rekabet avantajı sağlaması bakımından belirleyici rol oynamaktadır.²²⁰

Günümüzde DYY'nin bilgi ve teknolojinin kritik öneme sahip olduğu sektörlerde giderek daha fazla yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.²²¹ Bu eğilimin temel nedenlerinden biri, teknolojik avantajların sınır ötesi transferinin görece kolay olması ve söz konusu teknolojinin birden fazla coğrafyada eşzamanlı olarak kullanılabilir olmasıdır. Yatırım yapılacak ülkenin seçimi ise, yerel pazar büyüklüğü, kaynakların mevcudiyeti, hedef pazarlara olan coğrafi uzaklık ve üretim maliyetleri gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bunlar dışında, eğer yatırım kararında teknoloji belirleyici bir unsur

²¹⁹ Francoise Lemoine and Deniz Ünal, 'Trade and Technology Transfers: A Comparative Study of Turkey, India and China' 4.

²²⁰ UNCTAD (n 26) 16.

²²¹ Keith Maskus, 'The Role of Intellectual Property Rights in Encouraging Foreign Direct Investment and Technology Transfer' (1998) 9 Duke Journal of Comparative & International Law 109, 119.

olarak öne çıkıyorsa, yatırımın gerçekleştirileceği ülkede uygun becerilere sahip, nitelikli iş gücünün bulunması da belirleyici faktörlerden birisi olacaktır.²²²

Teknoloji sahibi şirketlerin bakış açısından, ticaret veya lisans anlaşmalarına kıyasla DYY'nin önemli bir avantajı ise teknolojinin şirket içinde kalmasının sağlamasıdır. Diğer taraftan, bu durumun, ev sahibi ülkedeki teknoloji yayılımını sınırlayabileceği de söylenebilir.²²³ Bununla birlikte, yabancı şirketlerin bir ülkedeki varlığının yerli firmalar açısından çeşitli olumlu dışsallıklar yaratabileceğini öne süren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu dışsallıklar arasında; yatırımcı şirketlerin ev sahibi ülkedeki iş gücüne yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunulmaları²²⁴ ve bu süreçte çalışanların edindikleri bilgi ve teknolojiyi yerli firmalara aktarmaları ya da kendi işlerini kurmaları,²²⁵ yüksek teknoloji ara malların yerli firmalar tarafından kullanılabilir hale gelmesi,²²⁶ ürünlerin yerel olarak üretilmesi halinde tersine mühendislik yoluyla yerli firmalar için teknolojinin edinilmesinin kolaylaştırması, ayrıca yabancı firmalar tarafından kurulan dağıtım ağları ve ulaşım altyapısının yerli firmalar açısından ihracat faaliyetlerini daha erişilebilir hale getirmesi şeklinde ortaya çıkabilir.²²⁷ Bunun yanı sıra, yerli firmalar, yabancı yatırımcıların sahip olduğu ileri teknolojilerin işleyişini gözlemleyerek bu süreçten

²²² Rod Favley ve Neil Foster-McGregor, 'The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence' (2006) 14.

²²³ Kamal Saggi, 'Trade, Foreign Direct Investment, and International Technology Transfer : A Survey' (2000) Policy Research Working Paper Series 230.

²²⁴ Andrea Fosfuri, Massim Motta and Thomas Ronde, 'Foreign Direct Investment and Spillovers Through Worker's Mobility' (2001) 53 Journal of International Economics 208.

²²⁵ Evis Sinani and Klaus E Meyer, 'Spillovers of Technology Transfer from FDI: The Case of Estonia' (2004) 32 Journal of Comparative Economics 5.

²²⁶ Andrés Rodríguez-Clare, 'Multinationals, Linkages, and Economic Development' (1996) 86 The American Economic Review 861.

²²⁷ Mahya Nobakht and Seyedashkan Madani, 'Is FDI Spillover Conditioned on Financial Development and Trade Liberalization: Evidence from UMCs' (2014) 2 Journal of Business and Management Sciences 118.

öğrenebilir ve kendi yenilikçi faaliyetlerini başlatabilir. Nitekim, yabancı şirketlerin gelişmiş teknolojilerine maruz kalmak, yerli firmaların üretim yöntemlerini iyileştirmeye yönelmelerine neden olarak yerel kalkınmaya katkı sağlayabilir.²²⁸

Sonuç olarak DYY aracılığıyla yeşil teknolojilerin transferi, gelişmekte olan ülkeler açısından çeşitli avantajlar sunabileceği anlaşılmaktadır. DYY yalnızca teknolojinin fiziksel transferini kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda yönetim becerileri, ticarileştirme stratejileri ve organizasyonel bilgi gibi tamamlayıcı unsurları da içeren bir “*paket*” sunarak ev sahibi ülkelerin bu teknolojilerin potansiyelini daha etkin biçimde hayata geçirebilmelerini mümkün kılar.²²⁹ Ayrıca, DYY kapsamında sunulan eğitim uygulamaları gibi öğrenme fırsatları sayesinde, ön bilgi birikimi olmadan kolaylıkla benimsenemeyecek ileri teknolojilere erişim mümkün hale gelir. Bu çerçevede DYY, ticaret kanalından farklı olarak, gelişmekte olan ülkelerin yalnızca tersine mühendislikle yeşil teknolojilerin taklitlerini üretmekle yetinmeyip, bu teknolojilerin edinim ve adaptasyon süreçlerine doğrudan katılım göstermelerine olanak tanımaktadır.²³⁰

2.1.3. Lisanslama

Lisanslama, ekonomik bir değerin hak sahibi tarafından kısmen ya da tamamen, üçüncü kişilerin doğrudan yararlanmasına olanak sağlayacak şekilde kullanımına izin verilmesi ve hak sahibinin bu yararlanma karşılığında dolaylı yoldan hakkını gelir elde edecek

²²⁸ Sinani ve Meyer (n 192) 15.

²²⁹ UNCTAD (n 26) 13.

²³⁰ OECD, ‘Global Forum on International Investment: New Horizons for Foreign Direct Investment - OECD’ Paragraf 51 <<https://www.oecd.org/industry/inv/investmentfordevelopment/globalforumoninternationalinvestmentnewhorizonsforforeigndirectinvestment.htm>> son erişim 18 Nisan 2025.

biçimde değerlendirmesi olarak tanımlanabilir.²³¹ Bu tanım, lisanslamanın özünde, gayri maddi hakların belirli koşullar altında devredilmeksizin kullanımına izin verilmesini ve bu kullanımın ekonomik bir karşılık doğurmasını temel alır. Bu bağlamda, lisans veren taraf, kendisine ait bir gayri maddi hakkı lisans alana belirli koşullar çerçevesinde kullanma imkânı tanıma borcu altına girerken, lisans alan taraf ise bu kullanım hakkına karşılık olarak genellikle belirli bir lisans bedelini ödeme yükümlülüğü altındadır. Bu bağlamda lisans verenin asli yükümlülüğü, lisans konusu hakkın, sözleşmede öngörülen kapsam ve sınırlar dahilinde kullanımını temin etmektir. Diğer bir ifadeyle, lisans veren, lisans alana tanınan kullanım hakkını fiilen ve hukuken mümkün kılmakla mükelleftir.²³²

Lisanslama, teknoloji transferinde önemli bir kanal olmakla birlikte, oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu itibarla, basit bir ticari işlem olmanın ötesinde, lisanslama, kapsamı ve içeriği itibarıyla farklı biçimlerde şekillenebilen ve tanımlanması güç olan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Lisanslama faaliyetleri; anahtar teslim projeler, teknik destek hizmetleri, teknik bilginin aktarımı ve fikri mülkiyet haklarının devri gibi çok çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebilir.²³³ Bu işlemler, devredilen hakların türüne, (örneğin, dağıtım veya üretim hakları) devredilen haklara ilişkin sınırlandırmalara, (süreyle ya da belirli bir coğrafi bölgeye ilişkin sınırlamalar), ödeme biçimine (örneğin, sabit ücretler, kâr payı bazlı ödemeler, franchise bedelleri) ve sözleşmeye bağlı ek

²³¹ Burak Ongan, *Sınai Haklara İlişkin Lisans Sözleşmelerinde Tarafların Hukuki Durumu* (Seçkin Yayıncılık 2007) 17.

²³² Haluk Tandoğan, *Borçlar Hukuku : Özel Borç İlişkileri* (Vedat Kitapçılık 2008) 63; Ünal Tekinalp, *Fikri Mülkiyet Hukuku: Temel Bilgiler, Uluslararası Sözleşmeler, Milletlerarası Hukuk, Fikir ve Sanat Eserleri, Markalar ve Patentler* (Beta 2002) 432; Sabih Arkan, *Ticari İşletme Hukuku* (Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü 2013) 275; Reha Poroy, *Ticari İşletme Hukuku* (Vedat Kitapçılık 2019) 285.

²³³ Saggi (n 190) 41.

koşullara (örneğin, performans kriterleri, rekabet yasağı hükümleri ve gizlilik yükümlülükleri) göre farklılık gösterebilir.²³⁴

Teknoloji temelli bir bakış açısından ise lisanslama, başta patent olmak üzere fikri mülkiyet koruması altındaki teknolojilerin üretim, satım veya kullanım haklarının edinilmesinin yanı sıra, çoğu durumda teknolojinin yerel koşullara uyarlanarak tam anlamıyla kullanılabilmesi için gerekli olan teknik bilgi ve uzmanlığın sağlanmasını da kapsar.²³⁵ Bu bağlamda, mevcut teknolojilerin lisanslanmasının, özellikle ticaret ve DYY'ya karşılaştırıldığında çeşitli avantajlar sunduğu söylenebilir. Nitekim, lisans alan firmalar, yani teknoloji alıcıları için, mevcut teknolojileri lisanslanması kendi teknolojilerini geliştirmeye kıyasla daha düşük maliyetli ve hızlı bir yol olabilir.²³⁶ Diğer taraftan lisans veren firmalar, yani teknoloji tedarikçileri için ise lisanslama faaliyetleri yeni pazarlara giriş imkânı sunmakta ve daha fazla likidite sağlamaktadır. Nitekim bu likidite lisans veren firmaların ana işlerini büyütme ve geliştirme süreçlerinde kullanılabilir.²³⁷ Sonuç olarak, lisanslama genellikle her iki taraf için de karşılıklı fayda sağlayan ve verimli bir iş modeli sunar.

Lisanslamanın uluslararası teknoloji transferinin önemli bir kanalı olarak işlev gördüğüne ilişkin olarak Japonya, Çin ve Tayvan gibi ülkeler örnek gösterilebilir. Dünya Bankası verilerine göre, bu ülkeler, sanayileşme süreçlerinin erken aşamalarında yerli firmaların lisanslı teknoloji ile çalışarak kendi teknolojik kapasitelerini geliştirebileceği inancıyla ekonomilerini DYY'ye nispeten kapalı tutmuş ve lisanslama temelli bir teknoloji edinme

²³⁴ Maskus (n 157) 20.

²³⁵ Foray (n 36) 24.

²³⁶ Barton (n 70) 22.

²³⁷ David Popp, 'International Technology Transfer for Climate Policy' (2008) Center for Policy Research 11.

stratejisi izlemişlerdir.²³⁸ Ancak, bu yaklaşımın yalnızca teknoloji alıcısı konumdaki firmaların veya ülkelerin yeterli pazarlık gücüne sahip olmaları halinde başarılı olabileceği ileri sürülebilir.²³⁹ Nitekim, lisans sözleşmeleri lisans sahiplerine teknolojiyi genellikle katı şartlar ve sınırlamalar altında kullanma hakkı tanımaktadır. Bu nedenle, her ne kadar lisanslama, teknoloji transferi açısından etkili bir yöntem olarak öne çıksa da lisans sözleşmesinin gönüllü bir anlaşma olması ve sözleşme serbestisine dayanması nedeniyle, tarafların iradesi, teknoloji transferinin seviyesini belirleyen temel faktör olacaktır. Ayrıca, ticaret ve DYY kanallarıyla olduğu gibi, lisanslama yoluyla gerçekleştirilen teknoloji transferinin kalıcı ve sürdürülebilir etkiler yaratabilmesi yalnızca sözleşme şartlarına değil, aynı zamanda alıcı ülkenin kurumsal, beşerî ve teknik kapasitesine de bağlıdır. Ev sahibi ülkede yeterli altyapı, nitelikli insan kaynağı ve gerekli bilgi birikimi bulunmadığı takdirde, teknoloji yalnızca biçimsel olarak transfer edilecek olup, etkin bir şekilde içselleştirilip ekonomik faydaya dönüştürülemeyecektir.²⁴⁰

2.2. Patent Korumasının Yeşil Teknoloji Transferine Olası Etkileri

Önceki bölümde de ele alındığı üzere, küresel iklim müzakerelerinde gelişmekte olan ülkeler ile önde gelen teknoloji üreticileri gelişmiş ülkeler, yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve transferi bağlamında başta patentler olmak üzere fikri mülkiyet haklarının rolü konusunda keskin bir görüş ayrılığı yaşamaktadır. Nitekim bu görüş ayrılığının, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin yeni teknolojilere erişim ile teknolojik

²³⁸ World Bank, ‘Global Economic Prospects 2008 : Technology Diffusion in the Developing World (Vol. 1 of 2)’ (*World Bank*) 122 <<https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/documentdetail/en/827331468323971985>> son erişim 20 Mayıs 2025.

²³⁹ ibid 123.

²⁴⁰ Barton (n 70) 22; OECD, *Foreign Direct Investment for Development: Maximising Benefits, Minimising Costs : Overview* (OECD 2002) 97.

yeniliklerin teşviki arasındaki dengeye ilişkin farklı tercih ve ihtiyaçlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu kapsamda bir görüş teknolojik yeniliklere yönelik yatırımları teşvik edebilmek için güçlü patent haklarının gerekli olduğunu kabul ederek yatırımcıların küresel pazarlarda yenilikçilik faaliyetlerine yatırımlarından elde edecekleri getirileri güvence altına alabilmeleri için patent haklarının güçlü bir şekilde korunması ve uygulanması gerektiğini savunmaktayken, karşıt görüş ise patent korumasının bir sonucu olması beklenen teknolojiye erişimdeki kolaylaştırıcı etkisini ön plana çıkararak, modern patent sisteminin yeşil teknolojilere erişim açısından önemli bir engel teşkil ettiğini savunmakta olup, mevcut sistemi eleştirmekte ve münhasır haklar üzerinde ciddi kısıtlamalar getirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.²⁴¹

Nitekim, patent haklarının ülkeler arası teknoloji transferi üzerindeki karmaşık etkileri birçok akademik çalışmaya da konu olmakla, elde edilen bulguların ise iki temel noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda bir yandan, patent korumasının yabancı pazarlarda yeni teknolojilerin ticarileştirilmesini kolaylaştırarak bu teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferini teşvik ettiği vurgulanmaktayken, diğer yandan ise, patent korumasının hak sahiplerine tekелci bir piyasa konumu kazandırarak fiyat bariyerlerini yükselttiği ve yerel aktörlerin pazar payını daraltmak suretiyle teknoloji transferini kısıtlayan bir piyasa gücü etkisi yarattığı ifade edilmektedir.²⁴²

Yeşil teknolojiler özelindeyse, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında bu teknolojilerin geliştirilmesine ve gelişmekte olan ülkelere transferine duyulan ihtiyacın

²⁴¹ Keith E Maskus ve Ruth L Okediji, ‘Intellectual Property Rights and International Technology Transfer to Address Climate Change: Risks, Opportunities and Policy Options’ (International Centre for Trade and Sustainable Development 2010) 12 <<http://ictsd.org/i/publications/97782/>> son erişim 21 Mayıs 2025.

²⁴² Damien Dussaux, Antoine Dechezleprêtre ve Matthieu Glachant, ‘The Impact of Intellectual Property Rights Protection on Low-Carbon Trade and Foreign Direct Investments’ (2022) 171 Energy Policy 6; Dechezlepretre, Glachant and Meniere (n 82) 192.

küresel olarak kabul edilmesine rağmen, fikri mülkiyet haklarına ilişkin en kapsamlı uluslararası düzenleme olan TRIPS Anlaşması'nın yeşil teknolojilerin transferine açıkça bir atıfta bulunmaması konuyu daha da muğlak hale getirmektedir.²⁴³ Nitekim, TRIPS Anlaşması ile sağlanan patent koruması belirli bir teknoloji türüne özgü olmamakla birlikte, tüm teknoloji türlerini koruma altına almakta ve buluş sahiplerine piyasa temelli kanallar vasıtasıyla teknolojilerinden gelir elde etme imkanı tanımaktadır.²⁴⁴ Bu nedenle, yukarıda bahsedilen genel argümanlar yeşil teknolojiler için de geçerli nitelikte olacağı söylenebilir.

Diğer taraftan, TRIPS Anlaşması'nın temel ilkelerinden biri olarak üye devletlerin sosyal, ekonomik ve teknolojik kalkınmaları açısından hayati öneme sahip sektörlerde kamu çıkarlarının gözetilmesini öngörülmekte ve bu doğrultuda, TRIPS Anlaşması tarafından şekillendirilen patent haklarının yeşil teknolojilerin transferini teşvik ederek ve patent korumasının iklim değişikliği ile mücadele önünde oluşturabileceği engelleri asgariye indirmesi beklenmektedir.²⁴⁵ Ancak, TRIPS Anlaşması ile oluşturulan mevcut küresel patent rejiminin, teknolojik yeniliklerin teşviki ile yeşil teknolojilere erişim arasında uygun ve işleyebilir bir denge kurup kuramadığı hususu hâlen tartışmalıdır.

²⁴³ Zhuang (n 9) 110.

²⁴⁴ WIPO, 'The Green Debate: IP Perspectives' (01 Temmuz 2010) <<https://www.wipo.int/web/wipo-magazine/article-details/?assetRef=37322&title=the-green-debate-ip-perspectives>> son erişim 21 Mayıs 2025.

²⁴⁵ Simon Walker, 'The TRIPS Agreement, Sustainable Development and the Public Interest : Discussion Paper' (2001) ix <<https://iucn.org/resources/publication/trips-agreement-sustainable-development-and-public-interest-discussion-paper>> son erişim 21 Mayıs 2025.

2.2.1. Patent Korumasının Teknoloji Transferlerini Kolaylaştırıcı Etkisi

Güçlü patent korumasının gerekliliğini savunan yaklaşımlar, etkin ve işler durumda olan bir patent sisteminin yalnızca teknolojik yeniliklerin teşvikinde değil, aynı zamanda teknoloji transferinin gerçekleştirilmesinde de doğrudan ve belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişiminin, büyük ölçüde ilgili ülkelerdeki patent koruma rejiminin gücüne ve güvenilirliğine bağlı olduğu vurgulanmaktadır.²⁴⁶ Nitekim, yeşil teknolojiler üzerindeki patentlerin çoğunluğuna sahip çok uluslu şirketler söz konusu teknolojilerin transfer edileceği gelişmekte olan ülkelere yeterli düzeyde fikrî mülkiyet korumasının bulunmaması durumunda, teknolojilerini paylaşmaktan imtina etmektedir. Zira yetersiz koruma, fikrî sermayelerinin izinsiz kullanım riskini artırarak, bu şirketlerin rekabet avantajlarını tehlikeye atabilir. Öte yandan, teknolojiyi edinmek isteyen taraflar da söz konusu teknolojilerin rakipleri tarafından haksız biçimde kullanılmasının önüne geçecek hukuki güvenceler sağlanmadıkça, bu teknolojilere erişim için lisans bedeli veya diğer mali yükümlülükleri üstlenme konusunda isteksiz davranabilirler.²⁴⁷ Bu çerçevede, teknoloji talebinde bulunan ülkede güçlü ve etkin bir patent koruma sisteminin varlığı hem teknoloji sağlayıcısı hem de teknoloji talep eden taraf açısından karşılıklı güvenin tesis edilmesini mümkün kılarak, yeşil teknolojilerin uluslararası düzeyde daha etkin bir şekilde transfer edilmesine katkı sunabilir.²⁴⁸

Nihayetinde patent korumasının temel amacı, ekonomik ve teknolojik ilerlemeyi teşvik ederek toplumsal gelişimi desteklemek olmakla birlikte, kişilerden yalnızca toplumsal

²⁴⁶ Dechezlepretre, Glachant ve Meniere (n 82) 123.

²⁴⁷ Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization), ‘Factors Affecting Transfer of Environmentally-Sound Technology’ (WTO, 21 Şubat 1996) WT/CTE/W/22 5.

²⁴⁸ L Danielle Tully, ‘Prospects for Progress: The TRIPS Agreement and Developing Countries After the DOHA Conference’ 26 Boston College International & Comparative Law Review 130.

fayda sağlanması amacıyla emek ve kaynak sarfederek çaba göstermesinin beklenmesi rasyonel bir yaklaşım olmayacaktır.²⁴⁹ Bu nedenle, patent korumasıyla bu amaçların gerçekleştirilmesi için buluş sahiplerine çeşitli teşvikler sağlanması gerekmekte, bu teşviklerden en önemlilerinden birisi de buluş sahiplerine belirli bir süreyle sınırlı olmak üzere tekelle haklar bahşedilerek, teknolojik yenilik için ortaya koydukları zaman, emek, maddi kaynaklar ve diğer girdilerin karşılığını ekonomik olarak almalarının sağlanmasıdır.²⁵⁰ Ancak bir teknolojinin ciddi bir ekonomik değere sahip olması durumunda, bu teknolojinin rakip aktörler tarafından taklit edilme olasılığı da artmaktadır. Bu durum, buluş sahibinin elde edebileceği potansiyel kazancı önemli ölçüde azaltmakta ve dolayısıyla yenilikçi faaliyetlere girişme yönündeki ekonomik teşviki zayıflatmaktadır. Özellikle taklit süreci, yenilik sürecine kıyasla daha düşük maliyetli olduğunda, taklitçilerin teknoloji sahiplerine karşı rekabet avantajı elde etmesi kaçınılmaz hâle gelmekte ve teknoloji sahiplerinin piyasaya sundukları teknolojilere izinsiz erişimi engelleyecek hukuki araçlardan yoksun olmaları halinde de piyasa içindeki konumlarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalabilmektedir.²⁵¹ Dolayısıyla, başta patent hakları olmak üzere, fikri mülkiyet haklarının etkin bir biçimde korunmadığı ve teknik bilginin rıza dışı sızması riskinin yüksek olduğu durumlarda, patent hakkı sahipleri teknolojilerini transfer etme konusunda isteksiz davranabilmektedir. Diğer taraftan, hukuki güvenlik sağlanarak tarafların karşılaşabileceği belirsizliklerin ve potansiyel kayıpların minimize

²⁴⁹ Özgür Öztürk, *Türk hukukunda Patent Verilebilirlik Şartları* (Arikan 2008) 10.

²⁵⁰ Feyzan Hayal Şehirali, *Patent hakkının korunması* (Turhan Kitabevi Yayınları 1998) 47 ve 48; ibid 11; İlhami Güneş, *Patent ve Faydalı Model Hukuku* (Seçkin 2021) 26 ve 27; Rauf Karasu, Cahit Suluk and Temel Nal, *Fikri mülkiyet hukuku* (Seçkin 2020) 38 ve 39.

²⁵¹ Rod Falvey and Neil Foster, *The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence* (United Nations Industrial Development Organization, UNIDO 2006) 1.

edilmesi halinde teknoloji sağlayıcıları açısından daha cazip bir ortam oluşacağı ve bu durumun da teknoloji transferinin hacmini artıracığı beklenmektedir.²⁵²

Çeşitli ampirik çalışmalar da bir ülkede patent koruması rejiminin güçlendirilmesi halinde, bu ülkeye yönelik teknoloji transferinde koşullara bağlı olarak artışa yol açabileceğini ortaya koymaktadır.²⁵³ Bu artışın, özellikle uluslararası ticaret hacminin, doğrudan yabancı yatırımların artması ve lisanslama faaliyetlerinin yoğunlaşması yoluyla gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Özellikle teknik bilgi yoğunluklu ve yüksek teknoloji ürünlerin dünya ticaretindeki payının giderek yükselmesiyle birlikte, patent korumasının uluslararası ticaret açısından önemi kayda değer biçimde artmıştır. Nitekim, çeşitli çalışmalarla patent hakları ile ticaret arasındaki ilişki ortaya konulmuş olup, bu kapsamda, patent korumasının uluslararası ticaret üzerindeki iki doğrudan etkisinin özellikle önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu etkilerden birisi, yukarıda detaylı bir şekilde irdelendiği üzere, güçlü patent korumasının taklit riskini azaltması nedeniyle, yabancı şirketlerin patentli teknolojilerini bu tür pazarlara ihraç etmeye daha istekli olması bekleneceğidir. Nitekim bu durum, ilgili ülkeye yönelik ithalatın ve dolayısıyla teknoloji transferinin artmasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Güçlü bir patent korumasının sebep olacağı diğer bir önemli etki ise sağlanan hukuki koruma ile yerli firmaların ihraç edilen teknolojileri taklit etme riskini sınırlayarak teknoloji sahibi şirketlerin o ülkedeki piyasa gücünü artırabileceği, bunun sonucunda da söz konusu şirketin ilgili pazarda tekelleşme eğilimleri göstermesine yol açabilecektir.²⁵⁴

²⁵² World Intellectual Property Organization (ed), *Intellectual Property & the Transfer of Environmentally Sound Technologies* (World Intellectual Property Organization (WIPO) 2011) 9.

²⁵³ Falvey and Foster (n 218) 4.

²⁵⁴ Carsten Fink ve Carlos A. Primo Braga, How Stronger Protection of Intellectual Property Rights Affects International Trade Flows (World Bank Publications 2005) *Intellectual Property and Development : Lessons from Recent Economic Research* (Carsten Fink ve Keith E Maskus eds.) 19.

Bununla birlikte bazı alışmalar, güçlü patent korumasının teknoloji sağlayıcı ok uluslu şirketleri ihracata yönelterek ithalat ülkelere teknoloji transferini sağlanması yönündeki etkisi ile sağlanan hukuki koruma sebebiyle yerli firmaların taklit kapasitesinin zayıflaması sonucu ortaya çıkacak tekelleşme etkisinden hangisinin görece ağır basacağı konusunda ilgili ülkenin ekonomik ve teknolojik kapasitesinin belirleyici olacağını ortaya koymaktadır. Araştırmacılara göre, paten korumasının yüksek taklit kapasitesine sahip olan Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan büyük pazarlarda teknoloji transferini sağlama etkisinin daha baskın olması beklenirken, taklit kapasitesinin sınırlı olduğu küçük ekonomilerde ise tekelleşme etkisinin daha baskın olacağını değerlendirilmektedir.²⁵⁵ Ancak başka bir çalışmada ifade edildiği üzere, uluslararası ticaretin teknoloji transferinin sağlanması ve tekelleşmeye yol açması etkileri belirli koşullara bağlı olarak değişebilmektedir. Bu bağlamda zayıf bir patent koruması, yerel pazarda taklidin yüksek maliyetli ve zaman alıcı bir süreç olması durumunda teknoloji transferi ile sonulanmayabilecektir. Aynı şekilde, güçlü bir patent koruması da pazarda daha uygun maliyetli ikame teknolojilerin varlığı hâlinde, otomatik olarak tekelci bir yapıya yol amayabilecektir.²⁵⁶ Bu tartışma, patent korumasının uluslararası ticaret kanalıyla sağlanacak teknoloji transferi üzerindeki etkisinin büyük ölçüde, ithalat ülkenin kalkınma düzeyi ve ileri teknoloji ürünlerini taklit edebilme kapasitesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, yapılan bazı çalışmalar uluslararası ticaretin tartışılan bu etkilerinin yüksek teknoloji içeren ürünler söz konusu olduğunda şaşırtıcı biçimde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Zira, bu tür ürünler doğası gereği taklit edilmesi

²⁵⁵ Keith E Maskus ve Mohan Penubarti, 'How Trade-Related Are Intellectual Property Rights?' (1995) 39 *Journal of International Economics* 229.

²⁵⁶ Keith E Maskus, *Intellectual Property Rights in the Global Economy* (Washington, DC: Institute for International Economics 2000) 164.

diğer ürünlere kıyasla çok daha zor olan teknolojiler içermektedir.²⁵⁷ Dolayısıyla, patent haklarının güçlendirilmesinin, yabancı şirketlerin özellikle yüksek teknoloji içeren sektörlerde, ihracat yerine DYY veya lisanslama yöntemlerini tercih etmesine yol açması oldukça olasıdır. Nitekim, çeşitli ampirik çalışmalar da güçlü bir patent koruması altında yerel pazarların yabancı firmalar açısından daha kârlı hâle geldiğini ve bu nedenle çok uluslu şirketlerin teknoloji transferini DYY veya lisanslama yoluyla gerçekleştirmeyi tercih ettiğini ortaya koymaktadır.²⁵⁸

Bunun yanı sıra, bir ülkenin patent haklarını koruma düzeyi, bu ülkeye yönelik çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hacmini, içeriğini ve kalitesini olumlu yönde etkileyebilecek bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır. Altı farklı sektörde faaliyet gösteren 100 büyük Amerikan şirketine yönelik anket verilerinin analiz edildiği bir çalışmada, yatırım yapılacak ülkelerdeki patent korumasının bu ülkelerde kurulacak çeşitli tesislerin konumlandırılmasında ne derece etkili olduğu hususu araştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgularsa, satış ve dağıtım birimlerinin konumlandırılmasında patent korumasının önemsiz bir faktör olduğu, ancak üretim süreçlerinin ileri aşamalarına geçildikçe bu korumanın öneminin arttığını ortaya koymaktadır. Özellikle birçok teknoloji sağlayıcı şirketin yabancı bir ülkeye yapacağı yatırım kapsamında, parça üretim tesislerinin yer seçimi aşamasında patent korumasına dair ciddi endişeler taşıdıklarının belirtildiği, nihai ürün üretim tesislerinin konumlandırılmasında ise bu endişelerin daha da artış gösterdiği görülmüştür. Ayrıca patent korumasının en yüksek düzeyde önem arz ettiği aşamanın ise Ar-Ge tesislerinin

²⁵⁷ Carsten Fink ve Carlos A. Primo Braga (n 221) 21.

²⁵⁸ Christopher Ngassam, 'Does the Presence or Lack of Intellectual Property Right Protection Affect International Trade Flows in Emerging Market Economies? An Exploratory Study' (2006) Journal of International Business Research 8.

yer seçimi aşaması olduğu, nitekim zayıf patent korumasına sahip ülkelerde Ar-Ge yatırımlarının yapılma olasılığı oldukça düşük olduğu ortaya konulmuştur.²⁵⁹

Bu bulgular, müteakip çalışmalar tarafından da doğrulanmış olup, özellikle teknolojik açıdan yoğun sektörlerde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin daha çok güçlü patent koruması sunan ülkelere yatırım yapma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yüz Amerikan şirketine yönelik aynı veri setini kullanan bir diğer araştırmayla, bu şirketlerin 14 farklı ülkeye yönelik yatırım kararlarını analiz edilmesi hedeflenmiş, araştırma sonucunda patent korumasının zayıf olarak algılandığı ülkelerde DYY hacminin daha düşük olduğu ve bu ülkelerde yapılan yatırımların daha çok nihai üretim ve Ar-Ge tesisleri gibi yüksek katma değerli alanlara yönelmekten kaçındığı tespit edilmiştir.²⁶⁰

Başka bir çalışma ise, Eski Sovyetler Birliği üyesi olan doğu Avrupa ülkelerindeki DYY projelerini kapsayan bir veri seti kullanmakla birlikte, 1989 yılı öncesinde bu ülkelerin yabancı yatırımlara neredeyse tamamen kapalı olması ve söz konusu bölgenin aniden yabancı yatırımcılara açılması nedeniyle bir doğal deney niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda söz konusu çalışma, patent korumasına yoğun şekilde ihtiyaç duyan sektörlerde faaliyet gösteren yatırımcıların, potansiyel ev sahibi ülkelerdeki zayıf fikri mülkiyet hukuku rejimi nedeniyle bu ülkelerde yatırımda bulunmaktan çekindikleri, ayrıca yine yetersiz patent korumasının yatırımcıları yerel üretim faaliyetlerinden uzaklaştırarak,

²⁵⁹ Edwin Mansfield, International Finance Corporation and IBRD, *Intellectual Property Protection, Foreign Direct Investment, and Technology Transfer* (The World Bank, 1994) 40.

²⁶⁰ Michael W Nicholson, 'The Impact of Industry Characteristics and IPR Policy on Foreign Direct Investment' (2007) 143 *Review of World Economics* / *Weltwirtschaftliches Archiv* 27.

bunun yerine ithal ürünlerin dağıtımına odaklanmaya yönelttiği görülmüştür.²⁶¹ Nitekim bir başka çalışmanın sonucunda elde edilen bulgularına göre, yerli firmaların yeni teknolojileri taklit kapasitesinin sınırlı ancak tamamen yetersiz olmadığı ülkelerde patent korumasının güçlendirilmesi halinde, daha fazla DYY çekme eğiliminde olduğu, daha da önemlisi, güçlü bir patent koruma rejiminin yalnızca yatırımların sayısını değil, aynı zamanda teknoloji yoğunluğu ve ihracatla yaratılan katma değer gibi niteliksel unsurları da olumlu yönde etkilediği saptanmıştır.²⁶²

Son olarak, bir ülkedeki patent korunmasının güçlendirilmesinin, o ülkedeki uluslararası lisanslama faaliyetleri üzerinde olumlu bir etki yarattığı da tespit edilmiştir. Nitekim bir ülkede sağlanan patent korumasının teknoloji transferi kanallarına etkisini değerlendirmek amacıyla yapılan bir çalışmada, patent korumasının güçlendirilmesinin teknoloji sağlayıcı şirketleri, özellikle gelişmekte olan ülkelere ticaret ve DYY'a kıyasla lisanslamayı tercih etmeye yönelttiğini tespit edilmiştir.²⁶³ Müteakip çalışmalar da bu bulguları doğrulamakta olup, elde edilen bulgular, sermaye maliyetlerinin yüksek olduğu sektörlerde faaliyet gösteren firmaların, patent korumasının zayıf olduğu ülkelere teknolojileri üzerindeki kontrolü koruyabilmek amacıyla DYY yolunu tercih etme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer yandan, patent korumasının güçlü olduğu ülkelere ise, Ar-Ge faaliyetlerine yüksek düzeyde yatırım yapan firmaların

²⁶¹ Beata Smarzynska Javorcik, 'The Composition of Foreign Direct Investment and Protection of Intellectual Property Rights: Evidence from Transition Economies' (2004) 48 European Economic Review 40.

²⁶² Peter Nunnenkamp and Julius Spatz, 'Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment: A Disaggregated Analysis' (2004) 140 Review of World Economics / Weltwirtschaftliches Archiv 412.

²⁶³ Walter G. Park ve Douglas Lippoldt, 'International Licensing and the Strengthening of Intellectual Property Rights in Developing Countries' (OECD, 20 December 2004) 23 ve 24.

pazara giriş stratejisi olarak bağımsız yerel firmalara lisans verme yolunu tercih etme olasılıkları daha yüksek olduğu görünmektedir.²⁶⁴

Bu çalışmalar neticesinde elde edilen bulgular değerlendirildiğinde bir takım önemli sonuçlar çıkarılabilecektir. Bu bağlamda, bir ülkede sağlanan patent korumasının o ülkedeki pazar büyüklüğü, bilimsel, endüstriyel ve üretim kapasiteleri, dolayısıyla teknolojiyi içselleştirebilme kapasitesinin gibi birçok faktörden yalnızca birisi olduğu, sağlanan patent korumasının düzeyinin o ülkeye yönelik teknoloji transferinin hangi kanal vasıtasıyla yapılacağını doğrudan etkilediği, nitekim daha güçlü bir patent korumasının sağlanmasıyla teknoloji sağlayıcı şirketlerin o ülkeye yönelik pazar stratejilerinin ticaretten DYY'ye ve lisanslamaya doğru yöneldiği anlaşılmakla, bu yönelimin teknoloji transferlerinin sayısı ve transfer edilen teknolojilerin niteliğindeki artışta önemli rol oynadığı görülmektedir.

Patent korumasının teknoloji transferleri üzerindeki teşvik edici etkilerine ilişkin bu bulguların, diğer teknoloji alanlarında olduğu gibi, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi hususunda da geçerli olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalar da yeşil teknolojilerin, patent koruması politikalarındaki değişikliklere diğer teknolojilerden farklı bir şekilde tepki vermediğini göstermektedir. Nitekim, 96 ülkeyi kapsayan ve 1995 ve 2007 yılları arasındaki döneme ait ayrıntılı patent verileri kullanılarak yeşil teknolojilerin uluslararası yayılımını teşvik eden ya da engelleyen faktörler analiz edildiğinde, söz konusu verilerin zayıf patent koruması rejimlerinin, patentli teknolojilerin uluslararası düzeyde yayılımı üzerinde güçlü ve olumsuz bir etki yarattığı

²⁶⁴ Yang, Guifang ve Maskus, Keith, Intellectual Property Rights and Licensing: An Econometric Investigation. Review of World Economics (2001) 137 Weltwirtschaftliches Archiv 79; Michael W Nicholson, 'The Impact of Industry Characteristics and IPR Policy on Foreign Direct Investment' (2007) 143 Review of World Economics / Weltwirtschaftliches Archiv 27.

görülmektedir.²⁶⁵ Avrupa Komisyonu tarafından fonlanan, 1998 ve 2008 yılları arasındaki dönemde gelişmekte olan yükselen piyasa ekonomilerini kapsayan örnekler üzerinden birtakım yeşil teknoloji türlerine ilişkin patent koruması ve bu teknolojiler üzerindeki fikri mülkiyetin ülkeler arasındaki dağılımını niceliksel olarak değerlendiren bir çalışma da bu bulguları doğrulamıştır. Bu patent verilerine dayanarak, çalışmada başta patent hakları olmak üzere, fikri mülkiyet haklarının başlı başına yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinin önündeki temel engel olmadığı, aksine, güçlü patent koruması rejimlerinin varlığının, teknoloji sağlayıcı şirketlerin bu teknolojileri gelişmekte olan ülkelere transfer etmeye istekli olmaları açısından bir ön koşul olduğu değerlendirilmiştir.²⁶⁶

Bununla birlikte, her ne kadar güçlü patent korumasının yeşil teknolojilerin transferinde önemli bir rol oynadığı görülmekteyse de bunun teknoloji transferi sürecinin başarısını etkileyen tek faktör olmadığını ileri süren araştırmalar da mevcuttur. Bu bağlamda, Avrupa Patent Ofisi, BM Çevre Programı ve Uluslararası Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi tarafından yürütülen ve yeşil teknolojilerine ilişkin lisanslama uygulamalarına yönelik verileri inceleyen bir çalışmada, yeşil teknolojinin transfer edileceği ülkedeki patent korumasının dışında, o ülkedeki bilimsel altyapı, beşeri sermaye, elverişli piyasa koşulları ve yatırım ortamı gibi faktörlerin de oldukça önemli etkenler olduğunu ortaya koymuş ve bu doğrultuda Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya gibi gelişen Pazar aktörlerinin lisanslama kanalıyla teknoloji transferlerinden en çok

²⁶⁵ Antoine Dechezleprêtre, Matthieu Glachant and Yann Ménière, ‘What Drives the International Transfer of Climate Change Mitigation Technologies? Empirical Evidence from Patent Data’ (2013) 54 Environmental and Resource Economics 163.

²⁶⁶ Copenhagen Economics, ‘Intellectual Property Rights and the Transfer of Climate Change Technology’ (2009) 28 <<https://copenhageneconomics.com/publication/intellectual-property-rights-and-the-transfer-of-climate-change-technology/>> son erişim 01 Haziran 2025.

fayda sağlayan aktörler olduğunu tespit etmiştir.²⁶⁷ Tüm bu çalışmalar bir bütün olarak incelendiğinde görölmektedir ki, başta patent olmak üzere fikri mülkiyet koruması yeşil teknolojilerin gelişmiş ölkelerden gelişmekte olan ölkelere transferini kısıtlayan bir engel değil, aksine, birçok diğer etkinle birlikte bu transferlerin gerçekleşmesini teşvik eden ve hatta çağdaş piyasa koşullarında bu transferlerin gerçekleşmesini mümkün kılan bir araç olarak öne çıkmaktadır.

2.2.2. Patent Korumasının Teknoloji Transferlerini Kısıtlayıcı Etkisi

Göröldüğü üzere, akademik literatür, bir ölkedeki patent koruması düzeyinin, o ölkeye yönelik teknoloji transferinin miktarını ve kalitesini doğrudan etkileyen bir unsur olduğunu ve bu bağlamda güçlü bir patent koruma rejiminin yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ölkelere transferini kolaylaştıracağına işaret etmektedir. Ancak, patent hakları ile teknoloji transferi arasındaki ilişkinin, son derece karmaşık bir dengeyi yansıttığı gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim, yeşil teknoloji patentlerinin büyük ölçüde gelişmiş ölkelerdeki çok uluslu şirketlerin elinde yoğunlaşmasının önemli bir dengesizlik yarattığını vurgulayan ve bu hakimiyetin fikri bir tekel oluşturarak gelişmekte olan ölkeler tarafından ihtiyaç duyulan teknolojilere erişimi sınırladığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır.²⁶⁸ Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından sağlanan, 2010 ile 2020 yılları arasındaki döneme ilişkin patent verilerinin incelenmesinde, Japonya'nın iklim değişikliği ile mücadelede stratejik öneme sahip yeşil teknoloji türleri olan güneş enerjisi ve yakıt hücresi teknolojileri bakımından lider konumda olduğu, ABD'nin

²⁶⁷ EPO, UNEP ve ICTSD 'Patents and Clean Energy: Bridging the Gap between Evidence and Policy - Final Report' (n 49) 54.

²⁶⁸ Michele Boldrin ve David Levine, 'The Case against Intellectual Property' (2002) 92 The American Economic Review 209.

jeotermal teknoloji alanında en yüksek sıralamaya sahipken, rüzgar enerjisi alanında da Danimarka'nın ilk sırada yer aldığı görülmektedir.²⁶⁹ Dolayısıyla, gelecekteki nesillerin yaşamlarını da etkileyecek bu hayati teknolojilerin transferine ilişkin karar alma yetkisinin, söz konusu gelişmiş ülkeler ve genellikle merkezleri bu ülkelerde bulunan patent sahibi çok uluslu şirketlerin elinde olduğu ileri sürülebilir.

Buluş sahibinin patent başvurusunun kabul edilmesiyle birlikte, patent sahibi hem olumlu (müspet) hem de olumsuz (menfi) nitelikte olmak üzere iki yönlü bir yetkiye sahip olur. Bu yetkilerden ilki olan müspet yetki, patent sahibine buluşunu tekel niteliğinde kullanma hakkı tanır. Menfi yetki ise, buluşun üçüncü kişiler tarafından izinsiz biçimde iktisadi amaçlarla kullanımını engelleme yetkisini ifade eder.²⁷⁰ Bu bağlamda, patent sahibine tanınan müspet yetkinin sağladığı tekелci kullanım hakkı, esasen ekonomik yararlanmayı kapsamaktadır. Patent sahibi, buluşunu bizzat kendisi kullanabileceği gibi, lisans yoluyla üçüncü kişilere devrederek de ekonomik fayda sağlayabilir. Nitekim, patentten doğan hak, sahibine patent konusu buluşu münhasıran kullanma ve buna ilişkin ekonomik haklardan yararlanma olanağı sunmaktadır. Diğer yandan, menfi yetki ise patent sahibine, buluşunun izinsiz biçimde ekonomik amaçlarla kullanımını önleme yetkisi tanımakta ve bu yolla hak sahibine piyasa üzerinde kontrolünü pekiştirme imkânı vermektedir.²⁷¹ Nitekim, patent hakkı sahibine tanınan bu yetkilerin, sağlıklı işleyen bir rekabet ortamında Ar-Ge yatırımlarını ve inovatif faaliyetleri teşvik edeceği, üretim maliyetlerini azaltarak kaliteyi artıracacağı ve nihayetinde rekabet üzerinde olumlu etkiler doğuracağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, patent korumasının aşırıya kaçması halinde, bu

²⁶⁹ WIPO, 'Patenting Trends in Renewable Energy' (2020) 1/2020 WIPO Magazine <https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2020/01/article_0008.html> son erişim 5 Haziran 2025.

²⁷⁰ Arslan Kaya, 'Türk Hukukunda Patentten Doğan Haklar' (2011) 55 Journal of Istanbul University Law Faculty 175; Tekinalp (n 225) 601; Karasu, Suluk and Nal (n 217) 233; Şehirli (n 243) 83.

²⁷¹ ibid 176; Tekinalp (n 225) 202.

korumanın hak sahibine sağladığı tekелci konum, gereğinden fazla bir pazar gücü kazanılmasına sebebiyet vererek rekabetin önünde bir engel de oluşturabilir.²⁷² Bu çerçevede, patent haklarının teknoloji sahiplerine tekелci kullanım hakkı tanıyarak önemli ölçüde piyasa gücü sağlayacağı, bu aşırı piyasa gücünün kötüye kullanılmasına yönelik eylemlerin rekabetin azalmasına neden olabileceği gibi, ardıl yenilik süreçlerini sekteye uğratabileceği ve aynı zamanda, patent koruması altındaki teknolojilerin küresel ölçekte yaygınlaşmasını ve farklı aktörlerin bu teknolojilere erişimini de kısıtlayabileceği ileri sürülebilir.²⁷³ Nitekim DTÖ üyeleri tarafından da fikri mülkiyet haklarının kötüye kullanımının ve hak sahiplerine sağlanan korumanın sebep olacağı rekabet karşıtı eylemlerin doğurabileceği olumsuz etkiler kabul edilmiş ve bu doğrultuda TRIPS Anlaşması'na 8.2,²⁷⁴ 31(k)²⁷⁵ ve 40'ıncı²⁷⁶ maddeler gibi bazı hükümler eklenerek söz konusu uygulamaların düzenlenmesi amaçlanmıştır.

²⁷² Karasu, Suluk and Nal (n 217) 66.

²⁷³ Carlos M Correa, *Intellectual Property Rights, the WTO and Developing Countries: The TRIPS Agreement and Policy Options* (Zed Books 2000) 106.

²⁷⁴ TRIPS (n 57) Madde 8 Paragraf 2. “Bu Anlaşma hükümlerine uygun olan önlemler, fikir mülkiyeti haklarının, hak sahipleri tarafından kötü kullanılmasını önleyecek ya da ticareti gereksiz şekilde engelleyen uygulamalardan ya da teknolojinin uluslararası iletimini olumsuz şekilde etkilenmesinden koruyacak nitelik taşıyabilir.”.

²⁷⁵ TRIPS (n 57) Madde 31 Fıkra (k). “Patent kullanımına adli veya idari işlem sonucunda rekabete karşı olduğu tespit edilen bir uygulamayı telafi etmek için izin verildiği takdirde, Üyeler alt-paragraf (b) ve (f)'de belirtilen koşulları uygulamakla yükümlü olmazlar.”.

²⁷⁶ TRIPS (n 57) Madde 40. “(1) Üyeler, fikri mülkiyet hakları ile ilgili olan ve rekabeti kısıtlayan bazı lisans uygulamalarının veya koşullarının ticareti olumsuz yönde etkileyebileceğini ve teknoloji transferini ve yayılmasını engelleyebileceğini kabul etmektedir.

(2) Bu Anlaşmada yer alan hiçbir husus Üyelerin, ilgili piyasada rekabeti olumsuz yönde etkileyen ve özel hallerde fikri mülkiyet haklarının ihlal edilmesine yol açabilecek lisans uygulamalarını veya koşullarını mevzuatlarında belirtmelerini engellemeyecektir. Üyeler yukarıda, öngörüldüğü gibi, bu Anlaşma'nın diğer hükümlerine uygun olarak, kendi ilgili yasa ve yönetmeliklerinin ışığında, örneğin münhasır geri verme (grantback) koşullarını, geçerliliğe itiraz edilmesini engelleyen koşulları ve zorunlu paket lisansları kapsayabilecek, bu tür uygulamaları engelleyecek veya kontrol edecek uygun önlemleri alabilirler.

İklim değişikliği ile mücadele bağlamında ise, patent koruması ile sağlanan haklarının kötüye kullanımından kaynaklanan potansiyel rekabet karşıtı uygulamalar, gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimi ve bu teknolojilerin uygun fiyatlarla temini konusundaki endişelerini giderek artırmıştır. Nihayetinde kâr amacı güden özel sektör aktörleri olan teknoloji sağlayıcısı şirketlerin yeşil teknoloji transferleri sürecinde rekabet avantajını korumak için sıklıkla patent koruması dolayısıyla kendilerine sağlanan haklara dayanarak rekabet karşıtı uygulamalara başvurduğu görülmektedir.²⁷⁷ Nitekim, yeşil teknolojiler üzerindeki patent sahipliğinin belirli büyük şirketlerde yoğunlaşmış olması da bu tür rekabet karşıtı davranışların ortaya çıkma ihtimalini artırmaktadır.²⁷⁸

Son yıllarda yeşil teknolojilere yönelik patent başvurularında kayda değer bir artış gözlemlenmektedir. Bu artış, bir yandan yeşil teknolojilere yönelik yenilikçiliği teşvik eden bir yenilikçilik ekosisteminin gelişmekte olduğunu göstermekte olabileceği gibi, diğer yandan rekabeti engellemeyi ya da geciktirmeyi amaçlayan patentleme stratejilerinin varlığını da yansıtır olabilir. Patent yığılmalarının ("*patent thicket*")

(3) Yasa çerçevesinde alınacak her türlü önlem ve her iki Üye'nin nihai bir karar alma özgürlüğü saklı kalmak koşuluyla, her Üye, talep üzerine, istişare talebinin muhatabı olan Üye'nin vatandaşı olan veya bu Üye ülkede ikamet eden bir fikri mülkiyet hakkı sahibinin istişare talebinde bulunan Üye'nin bu Bölümün konusu ile ilgili yasa ve yönetmeliklerine aykırı uygulamalar yaptığına inanmak için geçerli nedeni olan ve bu mevzuata uyulmasını sağlamak isteyen başka herhangi bir Üye ile istişarelere girecektir; istişare talebinin muhatabı olan üye talepte bulunan Üye ile girilecek istişareleri tam ve yakın bir ilgi ile dikkate alacak ve bunun için yeterli fırsatı tanıyacak ve ulusal yasalara ve bu bilgilerin talepte bulunan Üye tarafından korunması ile ilgili tatmin edici anlaşmaların imzalanmasına tabi olarak, söz konusu hususla ilgili kamuya açık gizli olmayan bilgileri ve elde edebileceği diğer bilgileri vererek işbirliği yapacaktır.

(4) Kendi vatandaşlarının veya kendi ülkesinde ikamet edenlerin aleyhinde bir başka Üye ülkede, bu diğer Üye'nin bu Bölümün konusu ile ilgili yasa ve yönetmeliklerini ihlal ettiği iddiasıyla takibat açılmış bir Üye'ye, talep etmesi halinde, bu diğer Üye tarafından 3 ncü paragrafta öngörülen aynı koşullar kapsamında istişare fırsatı tanınacaktır.”.

²⁷⁷ IPCC (n 76) 99.

²⁷⁸ Mark Consilvio, 'The Role of Patents in the International Framework of Clean Technology Transfer: A Discussion of Barriers and Solutions' (2012) 3 Intellectual Property Brief 10.

oluşumu, rekabeti sınırlayıcı patent stratejilerinin en çarpıcı örneklerinden biridir.²⁷⁹ Bu kavram, belirli bir teknoloji etrafında yoğunlaşan ve bir ya da birden fazla hak sahibi tarafından kontrol edilen, kimi zaman binlerce patente ulaşan girift koruma ağlarını ifade eder. Nitekim çok sayıda bileşenden oluşan karmaşık teknolojilere ilişkin fikri mülkiyet hakları, farklı hak sahipleri arasında dağılmış durumdadır. Bu durum, söz konusu teknolojileri kullanarak kendi teknolojilerini geliştirmek isteyen aktörlerin, çok sayıda tarafla ayrı ayrı müzakere yürütmek zorunda kalmasına ve bu nedenle yüksek işlem maliyetleriyle karşı karşıya kalınmasına yol açacağı öngörülebilir.²⁸⁰

Eğer her bir teknoloji bileşeni, gerçekleştirilmek istenen yenilikçilik faaliyetleri açısından vazgeçilmez nitelikteyse, herhangi bir hak sahibiyle yürütülecek müzakerenin başarısızlığı tüm yenilikçilik sürecin sekteye uğramasına neden olacaktır. Bu durum yalnızca yeni ürünlerin geliştirilmesini engellemekle kalmaz, aynı zamanda tüm hak sahiplerinin olası ticarileştirme fırsatlarını kaybetmesine ve toplumun yeni teknolojilerden mahrum kalmasına yol açar. Üstelik, girişimci bir aktör tüm hak sahipleriyle anlaşma sağlamayı başarsa bile, anlaşılması gereken tarafların sayısının fazlalığı ödenecek bedelin piyasa değerinin oldukça üzerine çıkmasına neden olabilir.²⁸¹ Bu durum, ilgili teknolojinin geliştirilebilmesi veya uygulanabilmesi için her bir hak sahibinden ayrı ayrı lisans alınmasını zorunlu kılmakta ve bu kapsamda ortaya çıkan yüksek maliyet, lisanslamadan vazgeçilmesi ve dolayısıyla da teknoloji transferinin gerçekleştirilememesi riskini beraberinde getirmektedir. Bu tür durumlar "engelleyici patent" ("*blocking patent*") olarak adlandırılan sorunu ortaya çıkarmaktadır. Engelleyici

²⁷⁹ Carlos Correa, 'Innovation and Technology Transfer of Environmentally Sound Technologies: The Need to Engage in a Substantive Debate' (2013) 22 Review of European, Comparative & International Environmental Law 59.

²⁸⁰ WIPO, 'World Intellectual Property Report 2011 - The Changing Face of Innovation' 120.

²⁸¹ Ibid.

patentler, yenilik sürecinin kademeli ve kümülatif doğası sonucu ortaya çıkmaktadır. İki patentin birbirini engellediği durumlarda, bir patent sahibinin buluş üzerinde geniş kapsamlı bir patenti bulunurken, diğer patent sahibi bu buluşun geliştirilmiş bir özelliği üzerinde daha dar kapsamlı bir patente sahiptir. Bu tür durumlarda, geniş kapsamlı patent daha dar kapsamlı olanı karşı üstün gelecek ve dar kapsamlı patente sahip olan kişi buluşunu uygulamaya koyabilmek için geniş kapsamlı patentin hak sahibinden lisans almak zorundadır. Aynı şekilde, geniş kapsamlı patentin sahibi de daha dar patente konu olan geliştirilmiş özelliği kullanabilmek için lisans almak zorunda kalacaktır.

Bu itibarla, fikri mülkiyetin haklarının paylaşımı konusu, patent yığınlarındaki ve engelleyici patentlerin sayısındaki artışla birlikte yeni teknolojilerin ticarileştirilmesi ve bu teknolojilerin yaygınlaştırılması açısından kritik bir önem kazanmaktadır. Birbirleriyle kesişen veya örtüşen çok sayıda patentin varlığı ile yeni teknolojilerin çok sayıda bileşenden oluşan kompleks yapısı ve bu sorunlar nedeniyle ortaya çıkan yüksek işlem maliyetleri, çağdaş patent sistemleri nezdinde bir tıkanıklığa sebep olmakta, bu durumun da sonuç olarak yenilikçilik ve teknoloji transferi süreçlerini sekteye uğrattığı görülmektedir.²⁸² Nitekim, teknoloji sağlayıcısı şirketlerin özellikle gelişmekte olan ülke pazarlarındaki tekel konumlarını korumak amacıyla, potansiyel yerel rakiplerini hedef alarak benzer teknoloji geliştirme girişimlerini engellemek için bu ülkelerde agresif bir patent tescil stratejisi izlemekte olduğu görülmektedir. Bu stratejinin bir sonucu olarak ise yerli yenilikçiliğin önü tıkanmakta ve teknolojiye erişimde ciddi dengesizlikler ortaya çıkabilmektedir.²⁸³

²⁸² Giuseppe Colangelo, 'Avoiding the Tragedy of the Anticommons: Collective Rights Organizations, Patent Pools and the Role of Antitrust' (2004) *LUISS Law and Economics Lab Working Paper No. IP-01-2004* 28.

²⁸³ Francis Narin, Kimberly S Hamilton and Dominic Olivastro, 'The Increasing Linkage between U.S. Technology and Public Science' (1997) 26 *Research Policy* 318.

Tarihsel veriler, zayıf patent koruma rejimlerinin günümüzün gelişmiş ülkeleri tarafından teknolojik kalkınmalarının erken evrelerinde bilinçli bir politika aracı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Japonya ve ABD gibi pek çok sanayileşmiş ülke, ekonomik gelişmelerinin ilk dönemlerinde yerli teknolojik altyapılarını güçlendirmek amacıyla zayıf düzeyde bir fikri mülkiyet koruması politikası uygulamış, ancak teknolojik yetkinliklerini artırdıkça bu koruma düzeyini kademeli olarak güçlendirmiştir. Benzer şekilde, 1960 ile 1980 yılları arasında Güney Kore’de yaşanan ekonomik dönüşüm sürecinde, taklit ve tersine mühendislik uygulamalarının ulusal teknoloji ve yenilikçilik kapasitesinin inşasında belirleyici bir rol oynadığını görülmektedir.²⁸⁴ Bu bağlamda, yeşil teknolojilerin Güney Kore’ye transferi sürecinde karşılaşılan zorluklara ilişkin bir vaka çalışması dikkat çekicidir. Güney Kore’nin yakıt hücresi teknolojisini ithal etmek istemesi karşısında, teknoloji sahibi yabancı şirketler başlangıçta lisans vermeyi reddetmiş, ardından Güney Kore’de benzer yenilikçilik faaliyetlerini engellemek amacıyla çok sayıda patent başvurusunda bulunmuşlardır. Nitekim, Güney Kore’nin bu teknolojiye erişimi uzun süre engellenmiş, ancak Güney Kore kendi yakıt hücresi teknolojisini geliştirmek üzereyken ise bu şirketler strateji değiştirerek lisans verme teklifinde bulundukları görülmüştür. Nitekim, bu tür rekabeti kısıtlayıcı uygulamalar, gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferini sınırlayarak bu ülkelerin yenilikçilik kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir.²⁸⁵

Hak sahibinin ilgili teknolojiye yönelik lisans vermeyi reddetmesi de somut olayın koşullarına göre patent korumasının sağladığı tekелci haklarının rekabeti dışlayıcı şekilde kullanılması örneklerinden bir olarak karşımıza çıkabilmektedir. Nitekim, diğer fikri sınai haklarda da olduğu gibi, patent hakkının en temel özelliklerinden birisi, ilk kez piyasaya

²⁸⁴ Carlos Correa, Ramesh Mashelkar ve Daniel Alexander, ‘Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy’ (2021) 21.

²⁸⁵ IPCC (n 76) 99.

sunma ve ticari olarak kullanma yetkisinin tanınmasıdır. Bu yetki, hak sahibinin gerçekleştirdiği yenilikçi faaliyet neticesinde buluşu dolayısıyla hukuken korunmasını ve dolaylı olarak da ödüllendirilmesini sağlar. Hak sahibi, patent koruması altındaki teknolojisini piyasaya arz etme hakkına sahip olduğu gibi, bu hakka ilişkin olarak üçüncü kişilere lisans verip vermeme konusunda da serbesttir. Nitekim, genel kural olarak, hiçbir hak sahibi bir başkasına lisans vermeye zorlanamaz. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da patent hakkı sahibinin lisans vermeyi reddetmesi, tek başına rekabet hukukuna aykırılık teşkil etmeyecektir. Ancak, daha önce çeşitli bağlamlarda belirtildiği gibi, bu yetki ilgili pazarda tekel durumunda bulunan bir teknoloji sağlayıcı şirketin, bu durumunu kötüye kullanması şeklinde bir sonuca da yol açabilecektir.²⁸⁶

Çeşitli yeşil teknoloji alanlarında da benzer durumlar gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, teknoloji sağlayıcısı çok uluslu şirketlerin, büyük iç pazarlara, düşük maliyetli iş gücüne ve doğal kaynaklara sahip Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelere faaliyet gösteren yerel rakiplerinin sahip olduğu yapısal avantajlar karşısında, kendi piyasa konumlarını zayıflatma riskine karşı temkinli davrandıkları görülmektedir. Bu nedenle, bu şirketler, söz konusu ülkelere yönelik teknoloji lisanslamaları ve dolayısıyla teknoloji transferi konusunda isteksiz bir tutum sergilemektedirler. Nitekim, yabancı güç santrali teknolojisi üreticilerinin Çinli ekipman tedarikçileriyle daha yakın iş birliği kurma konusundaki isteklerine rağmen, lisanslamanın teknolojik üstünlüklerini aşındıracağı ve gelir kaybına yol açacağı endişesi taşıdıkları ifade edilmektedir.²⁸⁷ Bu tutum, teknoloji sağlayıcı firmaların rekabet avantajlarını koruma ve teknolojik üstünlüklerini muhafaza etme yönündeki stratejik kaygılarını yansıtmaktadır. Benzer biçimde, Çin'de yürütülen

²⁸⁶ Sülün Güçer, *Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Çerçevesinde Sınai Mülkiyet Hakları* (Rekabet Kurumu 2005) 96.

²⁸⁷ UNFCCC, *Enabling Environments for Technology Transfer* (UNFCCC 203) Technical Paper FCCC/TP/2003/2 27.

Verimli Buzdolabı Projesi kapsamında, Çinli üreticilerin yabancı teknoloji şirketlerinin üretim tesislerine yönelik gerçekleştirmek istedikleri ziyaretler, piyasa rekabeti gerekçesiyle reddedilmiştir. Bununla birlikte, yabancı üreticiler, Çinli yetkililerin yerli üreticileri eğitmek üzere yaptıkları davetlere de olumlu yanıt vermemiştir. Bu nedenle, sanayi aktörleriyle doğrudan etkileşimde bulunamayan Çinli üreticiler, ihtiyaç duydukları somut ticari ve teknolojik bilgiye erişemediklerini ifade etmişlerdir.²⁸⁸ Sonuç olarak, teknoloji sağlayıcı çok uluslu şirketler geliştirmekte olan ülkelerdeki rekabet avantajlarını korumak amacıyla, patentle korunan yeşil teknolojilerini lisanslamaktan genellikle kaçındığı, küresel ölçekte fikrî mülkiyet korunmasının da bu stratejiyi daha etkili kıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu durumun, geliştirmekte olan ülkelerdeki yerel firmaların ileri düzey yeşil teknolojilere erişim olasılığını daha da kısıtladığı ve rekabet gerekçesiyle makul ticari koşullar altında lisans verilmesinden kaçınılmasının uluslararası teknoloji transferini de ciddi biçimde engellemekte olduğu görülmektedir.

Geliştirmekte olan ülkeler için, yeşil teknolojilerin erişilebilirliğini olumsuz yönde etkileyen bir diğer unsurun ise teknoloji sahipleri tarafından diretilen yüksek lisans ücretleri olduğu görülmektedir.²⁸⁹ Nitekim tarihsel süreçte, gelişmiş ülkeler tarafından iklim değişikliği ile mücadele kapsamında verilen taahhütlere rağmen geliştirmekte olan ülkelerde bulunan birçok firma, patent koruması altındaki yeşil teknolojilere ilişkin lisansları uygun maliyetlerle edinmekte zorluklar yaşamış ve bu durum söz konusu teknolojilere erişimlerini kısıtlamıştır. Örneğin, bazı durumlarda Hindistan'daki firmaların, patent sahiplerinin belirlediği yüksek lisans ücretleri ile söz konusu teknolojinin etkin biçimde uygulanabilmesi için gerekli olan teknik bilgi aktarımına yönelik isteksizlikleri nedeniyle, iklim değişikliğiyle mücadelede kilit rol oynayan güneş

²⁸⁸ ibid 22.

²⁸⁹ Sarnoff (n 2) 333.

enerjisi gibi yeşil teknolojilere erişim sağlayamadıkları gözlemlenmektedir.²⁹⁰ Yapılan bir araştırma Endonezya, Çin, Tayvan ve Malezya'daki firmaların da benzer deneyimleri yaşadığı, bu ülkelerde bulunan yerel aktörlerin patent sahipleri tarafından talep edilen yüksek lisans bedelleri nedeniyle teknoloji transferi için yürütülen müzakereleri sonlandırmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.²⁹¹ Bu çerçevede, patent haklarının tanıdığı tekeller, teknoloji sahiplerine lisans ücretlerini, ilgili teknolojinin lisanslanmasıyla elde edilebilecek potansiyel ekonomik faydayla kıyaslandığında rasyonel kabul edilemeyecek düzeyde yüksek belirleme olanağı sunmakta, bu durum ise gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimini daha ilk aşamada önemli ölçüde kısıtlayabilmektedir.²⁹²

Yukarıda aktarılan tartışmalar çerçevesinde genel olarak, patent korumasının yeşil teknolojilerin edinilmesi maliyetini artırması ve bu teknolojilerin küresel ölçekte erişilebilirliğini sınırlaması bağlamında, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi sürecini yavaşlattığı söylenebilir.²⁹³ Patent sahiplerinin, yenilikçi faaliyetleri sonucu ortaya koydukları emek ve yatırımın karşılığı olarak lisans bedeli talep etmeleri fikri mülkiyet haklarının temel mantığının bir sonucu olmakla, gelişmekte olan ülkelerin bu türden patentle korunan yeşil teknolojilere erişim sağlayabilmek için belirli bir ekonomik yükümlülüğü üstlenmelerinin adil olacağı da bir gerçektir. Ancak lisans ücretlerinin makul sınırların ötesine geçmesi, bu ülkelerdeki aktörlerin söz konusu teknolojilere erişimini ciddi ölçüde kısıtlamakta ve yeşil teknolojilerin etkin biçimde

²⁹⁰ TERI, *Emerging Asia Contribution On Issues Of Technology for Copenhagen* New Delhi: The Energy and Resources Institute (2009) 33.

²⁹¹ ibid 34.

²⁹² David Ockwell ve diğerleri, 'UK-India Collaboration to Identify the Barriers to the Transfer of Low Carbon Energy Technology: Final Report' (University of Sussex 2007) 38.

²⁹³ IPCC, 'AR5 Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change' 1036 <<https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>> son erişim 12 Haziran 2025.

transferini engelleyen yapısal bir sorun hâline gelmesine sebep olmaktadır. Özellikle birden fazla patente konu olan kompleks bir teknoloji söz konusu olduğunda gerekli tüm fikrî haklara erişim ihtiyacı, toplam maliyeti daha da yükseltmekte ve bu durumda patent korumasından kaynaklanan maliyet baskısını, yeşil teknolojilerin adil ve yaygın bir şekilde transferi açısından daha da kritik bir engel hâline getirmektedir.²⁹⁴

2.3. Daha Etkin Bir Teknoloji Transferi Mekanizmasının Gerekliliği

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ortaya konulduğu üzere, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi hem ekonomik hem de çevresel açıdan önemli kazanımlar sağlamaktadır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerdeki yerli firmaların teknoloji üretim kapasitesinin genellikle gelişmiş ülkelerin gerisinde kalması nedeniyle, bu firmalar için mevcut teknolojilerin benimsenmesi ve yerel koşullara uyarlanması, çoğu zaman özgün teknoloji geliştirme faaliyetlerine kıyasla daha yüksek bir getiri potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca, teknoloji transferleri, yerli sanayinin rekabet gücünü artırmakla kalmayıp, “yaparak öğrenme” ve “izleyerek öğrenme” gibi dolaylı öğrenme süreçleri aracılığıyla teknolojinin yayılmasını da sağladığı görülmektedir. Ayrıca, yeşil teknolojilerin transferi sera gazı emisyonlarının doğrudan azaltılmasına katkı sağlarken, toplumda uzun vadede sürdürülebilir üretim ve tüketim alışkanlıklarının oluşumunu da teşvik etmekte, bu nedenle küresel ölçekte iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.²⁹⁵ Diğer taraftan, son yüzyılda uluslararası toplumun önemli bir gündem konusu haline gelen küresel iklim krizi ile mücadele müzakereleri kapsamında verilen çok sayıda taahhüde rağmen, bu teknolojilerin transferi istenilen hız ve ölçekte gerçekleşmediği görülmektedir. Nitekim, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan

²⁹⁴ Zhuang (n 9) 150.

²⁹⁵ Littleton (n 44) 3.

ülkelere transferi basit bir süreçten ibaret olmayıp, aynı zamanda hukuki, ekonomik ve siyasi unsurların bir araya geldiği çok katmanlı ve karmaşık bir süreci ifade eder.

Çalışmada incelenen akademik literatür, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinde karşılaşılan engellerin hem teknoloji sağlayıcısı hem de teknoloji alıcısı kaynaklı çift yönlü dinamiklerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Alıcı taraf açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülke firmalarının genellikle düşük düzeyde beşerî sermayeye, sınırlı teknik altyapıya ve yeni teknolojilere erişim karşılığında sunabilecek yeterli finansal kaynaklara sahip olmamalarının teknoloji transferi olasılığını önemli ölçüde azalttığı görülmektedir. Diğer yandan, sağlayıcı tarafında öne çıkan temel engelin ise yeşil teknolojilerin büyük çoğunluğunun sanayileşmiş ülkelerdeki az sayıda şirketin elinde bulunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu şirketlerin, sahip oldukları yeşil teknolojiler üzerindeki kontrollerini kaybetme ve rekabet avantajlarını yitirme kaygısıyla bu teknolojileri gelişmekte olan ülkelere aktarma konusunda temkinli davranmalarının transfer süreçlerini yavaşlatmakta ve dolayısıyla söz konusu teknolojilere küresel manada erişimi zorlaştırmakta olduğu görülmektedir.

Yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferinde hem teknoloji sağlayıcısı hem de teknoloji alıcısı ülkeleri etkileyen başlıca unsurlardan biri ise, başta patentler olmak üzere, mevcut fikri mülkiyet hakları rejimi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, bir ülkede sağlanan patent korumasının teknoloji transferini teşvik eden bir unsur mu olduğu yoksa bu transferleri engelleyen bir bariyer mi olduğu konusu hâlen tartışmalı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bir görüşe göre güçlü patent koruması, gelişmekte olan ülkelere teknoloji akışını engellememekte; aksine, gelişmiş ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin sahibi oldukları yeşil teknolojileri bu ülkelere aktarma kararlarında belirleyici bir ön koşul işlevi görmektedir. Bu bağlamda, çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde sağlanan patent korumasına ilişkin algıları, teknoloji transferinin niteliğini ve niceliğini belirleyen temel etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık diğer

bir görüş ise, güçlü patent korumasının patent sahiplerinin piyasa üzerindeki hâkimiyetini pekiştirerek tekelleşmeye ya da kötüye kullanıma yol açabileceğini savunmaktadır.²⁹⁶ Bu tür davranış biçimlerinin, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferini engelleyebileceği gibi, bu teknolojilerin gelişimini sağlayacak ardıl yenilikleri de sekteye uğratabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, bu tür uygulamaların TRIPS Anlaşması'nın dayandığı temel ilkelerin zayıflatılmasına ve Anlaşma amaçlanan sonuçların gerçekleşmesini yavaşlatabileceği, ülkelerin çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamındaki yükümlülüklerin ihlaline sebebiyet verebileceği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını engelleyebileceği ifade edilmektedir.

Fikri mülkiyet haklarına ilişkin en kapsamlı ve etkili uluslararası düzenleme olan TRIPS Anlaşması, fikri mülkiyet haklarının ekonomik kalkınma, teknoloji transferi ve halk sağlığı üzerindeki etkileri bağlamında yürütülen tartışmaların odak noktası hâline gelmiştir. TRIPS Anlaşması, patent hakları da dahil olmak üzere, fikri mülkiyet haklarının korunması ve etkin şekilde uygulanması konusunda taraf devletleri yükümlü kılmaktadır. Fakat, Anlaşma yalnızca fikri mülkiyet haklarının korunmasına odaklanmamakta, ayrıca amaç ve ilkeleri doğrultusunda teknolojik yenilikleri teşvik eden ve bu yeniliklerin küresel ölçekte yayılımını ve kullanımını destekleyen bir fikri mülkiyet rejimi oluşturmayı da hedeflemektedir. Bu çerçevede Anlaşma, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi, kamu sağlığının korunması ve çevresel korunması gibi amaçları açıkça desteklemekte ve taraf devletlere sağlanan esneklikler aracılığıyla, bu hedeflerin TRIPS Anlaşması kapsamındaki koruma standartlarına karşı baskın geleceği durumları belirleme konusunda belirli ölçüde takdir yetkisi tanımaktadır.²⁹⁷ Söz konusu esnekliklerin temel ve

²⁹⁶ ibid 14.

²⁹⁷ EPO, UNEP ve ICTSD (n 49) 14.

hayati öneme sahip ilaçlara gelişmekte olan ülkelerde uygun maliyetlerle erişimin sağlanması amacıyla hâlihazırda kullanıldığı görülmektedir.

Nitekim, patent korumasının zayıflatılmasından ziyade, bu tarz bir yaklaşım, patent hakların çeşitli şekillerde kötüye kullanımının önüne geçmeyi sağlamakla birlikte, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferini de kolaylaştırıcı bir işlev üstlenebilecektir. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkeler, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında bu esnekliklerin yeterince uygulanmadığı ve yeşil teknoloji transferlerini kolaylaştırma yönündeki beklentileri karşılayamadığı yönünde eleştirilerde bulunmaktadır.²⁹⁸ Bu bağlamda, birçok gelişmekte olan ülke ve sivil toplum kuruluşu tarafından, küresel iklim müzakereleri kapsamında yeşil teknolojilere daha geniş ve adil erişimin sağlanabilmesi amacıyla, başta zorunlu lisans mekanizması olmak üzere, TRIPS Anlaşması tarafından sunulan patent haklarına ilişkin mevcut esnekliklerinin kapsamının genişletilmesi ve etkin bir şekilde kullanılması gerektiği görüşünün savunulduğu görülmektedir.²⁹⁹ Ne var ki, gelişmiş ülkeler ve teknoloji sağlayıcısı konumundaki çok uluslu şirketler tarafından söz konusu teknolojilerin geliştirilmesi, transferi ve yaygınlaştırılması için gerekli olan yenilikçiliğin ancak güçlü bir patent koruma rejimiyle teşvik edilebileceğini savunularak, yeşil teknolojilerin transferini kolaylaştırmak amacıyla zorunlu lisanslama mekanizmasının devreye sokulmasına yönelik önerilere güçlü bir biçimde karşı çıkıldığı görülmektedir.³⁰⁰

Söz konusu tartışma, iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir rol oynayan yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinin ve küresel ölçekte

²⁹⁸ Daniel J Gervais ve Susy Frankel (n 105) 5.

²⁹⁹ EPO, UNEP ve ICTSD (n 49) 14.

³⁰⁰ Ahmed Abdel-Latif, 'Intellectual Property Rights and the Transfer of Climate Change Technologies: Issues, Challenges, and Way Forward' (2015) 15 Climate Policy 107.

yaygınlaştırılmasının sağlanması gibi kamusal hedefler ile teknoloji geliştiricilerin sahip olduğu münhasır hakların korunması arasında sağlıklı bir dengenin kurulmasının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu gereklilik TRIPS Anlaşması'nın 7'nci maddesinde açıkça vurgulanmış olsa da piyasa temeli teknoloji transferi kanallarının (ticaret, DYY ve lisanslama) söz konusu dengeyi sağlamakta yetersiz kaldığı ve bu dengenin sağlanmasına yönelik herhangi bir mekanizma da sunmadığı görülmektedir. Bu durum, patent haklarının yeşil teknolojilerin geliştirilmesi ve transferi üzerindeki teşvik edici rolü göz önünde bulundurularak, patent sahibine tanınan münhasırlığın doğurabileceği tekelleştirici etkilerin sınırlandırılması ve yeşil teknolojilerin transferinde ortaya çıkabilecek olası kötüye kullanımlar ile rekabeti bozucu uygulamaların önlenmesine imkân tanıyacak etkili bir mekanizmaya duyulan ihtiyacı gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, zorunlu lisanslamanın söz konusu ihtiyacı karşılayabilecek etkili bir teknoloji transferi mekanizması olup olamayacağı ve yeşil teknolojiler için zorunlu lisans temelinde farklılaştırılmış bir patent sisteminin nasıl oluşturulabileceği konuları araştırılması gereken önemli ve güncel meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

BÖLÜM 3:

YEŞİL TEKNOLOJİ TRANSFERİ KAPSAMINDA ZORUNLU LİSANSLAMA

Genel olarak fikri mülkiyet hakları, hak sahiplerine fikri ürünleri üzerinde mutlak ve tekелci yetkiler tanır. Böylelikle, hak sahibi ilgili fikri ürünü münhasıran kullanma ve izinsiz kullanımlara karşı hukuki yollara başvurma yetkisine sahip olur. Ayrıca hak sahipleri kendilerine tanınan bu hakları üçüncü kişilere devretme ve belirli koşullar altında kullanma yetkisi tanıma imkânına da sahiptir. Bu bağlamda fikri mülkiyet hakları kavramı, fikri emeğini ortaya koyarak mevcut duruma katkıda bulunan kişilerin emeklerinin karşılığını alma konusunda münhasır haklara sahip olması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır.³⁰¹ Ne var ki, bu düşünce her ne kadar ilk bakışta adil ve makul bir yaklaşım olarak görünmekteyse de buluş sahiplerine tanınan tekелci hakların, zaman zaman rekabet hukuku ile çatışması ve insan hakları hukuku bakımından çeşitli sonuçlar doğurması muhtemeldir. Bu çatışma, patent sahibine tanınan söz konusu tekелci yetkilerin kötüye kullanılmasının önüne geçilmesi amacıyla çeşitli hukuki güvencelerin oluşturulması zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.

Zorunlu lisans uygulaması ise, bu tür hukuki güvencelerin önemli bir örneğidir.³⁰² Zorunlu lisans uygulamasıyla, patenti veren devletin yetkili mercileri tarafından, yasal düzenlemeler kapsamında öngörülen hallerin mevcudiyeti halinde, patent sahibinin rızası

³⁰¹ Nuşin Ayiter, *Milletlerarası İhtira Hukukunun Bugünkü Durumu ve İktisaden Geri Kalmış Ülkelerde İhtira Hukuku Problemleri* (1968) 25(3) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 138; Tekinalp (n 225) 38; M Ahmet Kılıçoğlu, *Sınai Haklarla Karşılaştırmalı Fikri Haklar* (Turhan Kitabevi 2022) 21; Şehirali (n 243) 125; Kaya (n 246) 197.

³⁰² Tekinalp (n 225) 45; Arslan Kaya, ‘551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Getirilen Zorunlu Lisans Sistemi’ (1996) 55 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 338

olmaksızın üçüncü bir kişiye söz konusu patenti kullanma yetkisi sağlanması ve bu kullanım karşılığında da patent sahibine makul bir ücret ödenmesi öngörülmektedir.³⁰³ Başka bir ifadeyle zorunlu lisanslama, buluşun sahibi olmayan kişilere, yetkili bir makam tarafından buluş sahibinin rızası hilafına patent koruması altındaki ürününün üretilmesi ya da patente konu yöntemin uygulanması gibi faaliyetleri gerçekleştirme imkânı tanıyan yasal bir düzenlemeyi ifade etmektedir.³⁰⁴ Bu bağlamda, zorunlu lisanslama mekanizması, ilaç endüstrisi bağlamında sıkça karşılaşılan veya en azından sıkça tartışılan bir uygulama olarak karşımıza çıkmakta olup, buluş sahibine tanınan patent koruması ile hayati öneme sahip ilaçlara kamusal erişim ihtiyacı arasındaki çatışmayı ortaya koymaktadır. Nitekim, ekonomik olarak dezavantajlı ülkelerde düşük satın alma gücüne sahip vatandaşlarının temel ve hayati ilaçlara makul fiyatlarla erişimini sağlamak amacıyla zorunlu lisanslamanın etkili bir mekanizma olarak kullanıldığı örnekler mevcuttur. Bu yaklaşımın temelinde, kamu sağlığını tehdit eden kriz durumlarında, patent haklarının kötüye kullanımının önüne geçilerek, ihtiyaç duyan ülkelerin, patent korumasına takılmadan patentli ilaçlara kıyasla daha düşük maliyetli jenerik ilaçları üretebilmelerinin olanak sağlanması yer almaktadır.³⁰⁵ Bu yaklaşım, toplumun hayati öneme sahip ilaçlara, patent korumasından etkilenmeksizin erişiminin artırılması amaçlanarak, kamu sağlığı hakkı ve patent sahiplerinin fikri mülkiyet hakkı arasındaki çatışmada kamu sağlığı hakkının ağır bastığını göstermektedir.

Pratikte her ne kadar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler tarafından kamu sağlığına yönelik ihtiyaçları karşılamak amacıyla zorunlu lisanslama mekanizmasından

³⁰³ Kaya (n 278) 338; Nuşin Ayiter, *İhtira hukuku* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1968) 132; Bahadır Erdem, *Patent Hakkının Korunmasına ve Patent Hakkına İlişkin Sözleşmelere Uygulanacak Hukuk* (Seçkin 2022) 148.

³⁰⁴ Rıza Ayhan, Hayrettin Çağlar, Burçak Yıldız ve Dilek İmroğlu, *Sınai Mülkiyet Hukuku* (Adalet Yayınevi 2021) 313.

³⁰⁵ Karasu, Suluk and Nal (n 217) 281.

faydalanılmış olsa da yeşil teknolojilerin büyük ölçüde bu uygulamanın dışında kaldığı görülmektedir. Bu durum, yeşil teknoloji transferi ile patent koruması arasındaki etkileşim göz önünde bulundurulduğunda, iklim değişikliği ile küresel anlamda mücadelede önemli bir politika eksikliğini yansıtmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde detaylıca ele alındığı üzere, iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz etkilerinin azaltılmasında oldukça önemli bir role sahip olan yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinin, çoğunlukla teknoloji sağlayıcı şirketler tarafından sahip oldukları patent haklarının kendilerine sağladığı tekelci yetkilerin kötüye kullanılması suretiyle engellendiği görülmektedir. Nitekim, her ne kadar güçlü bir patent koruması rejiminin, yeşil teknolojilerin piyasa temelli mekanizmalar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere transferini kolaylaştıracağı varsayılmaktaysa da uygulamada bu beklentinin çoğu zaman karşılanamadığı anlaşılmaktadır. Zira, küresel iklim krizinin sebep olduğu tehlikelerin yarattığı aciliyet, piyasa temelli mekanizmalarının sağlayabileceğinden daha hızlı, daha etkili ve daha adil bir çözümü gerektirmektedir.³⁰⁶ Bu bağlamda, kamu yararının patent sahibine tanınan münhasır haklara karşı daha ağır bastığı durumlarda devletlerin bu hakları sınırlandırmasına olanak tanıyan hukuki bir mekanizma olarak zorunlu lisans uygulamasının, iklim değişikliğiyle mücadele gibi uluslararası kamu politikası hedefleri doğrultusunda, gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimini sağlamak bakımından önemli bir çözüm potansiyeli sunabileceği anlaşılmaktadır.

³⁰⁶ UNCTAD ve ICTSD (n 111) 461.

3.1. Zorunlu Lisanslamanın Genel Çerçevesi

3.1.1. TRIPS Öncesi Dönem

Zorunlu lisans uygulaması yeni bir olgu olmayıp, geçmişte oldukça eskiye dayanan hukuki bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, bu kavramın yer aldığı en eski yasal düzenleme, zorunlu lisans uygulamasının hukuki temellerinin atıldığı ilk metin olarak kabul edilen 1623 tarihli İngiliz Tekeller Yasasıdır (*“English Statute of Monopolies”*).³⁰⁷ Zorunlu lisans uygulamasının benimsendiği ilk uluslararası platformun ise 1873 yılında düzenlenen Viyana Patent Reformu Kongresi olduğu görülmektedir (*“Congress of Vienna for Patent Reform”*). Her ne kadar patent koruması on dokuzuncu yüzyıldan öncesinde dahi fikri mülkiyet hakları rejiminin önemli bir unsuru olarak varlık göstermekteyse de o dönemdeki patent mevzuatları görece daha basit düzenlemeler olmakla birlikte, geleneksel olarak birçok devlet açısından patent hukukunun uygulanması öncelikli bir mesele olarak görülmemekteydi. Bu durum da söz konusu ülkelerde zayıf patent koruma rejimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁰⁸ Zayıf patent rejimlerinin yol açtığı etki ise, 1873 yılında Viyana’da düzenlenen buluş sergisinde açıkça görülmüş, zira pek çok mucit, buluşlarını, diğer ülkelerde yenilik niteliğini kaybetme riskine karşı sergilemekten çekinmiştir.³⁰⁹ Bu nedenle, aynı yıl düzenlenen Viyana Patent Reformu Kongresi’nde, patent koruması ile buluş sahiplerine tanınan münhasır hakların toplumsal maliyeti ve faydası üzerine yapılan tartışmalar neticesinde,

³⁰⁷ Muhammad Abbas and Shamreeza Riaz, ‘Evolution of the Concept of Compulsory Licensing: An Analysis of Key Developments before and after TRIPS’ (2013) 4 Academic Research International 484; Ayiter (n 296) 130.

³⁰⁸ Abbas and Riaz (n 274) 484.

³⁰⁹ Stephan Brebeck, ‘The Failure of Compulsory Licensing of Pharmaceuticals in Least Developed Countries’
16 <https://bibliographie.ub.uni-due.de/servlets/DozBibEntryServlet?id=ubo_mods_00045619> son erişim 21 Haizran 2025.

yeniliği teşvik amacıyla patent korumasının gerekliliği ilkesi benimsenmiş, ancak, kamu yararının gerektirdiği durumlarda, patent hakkının kötüye kullanımını önleyici bir tedbir olarak zorunlu lisans uygulamasının gerekliliği de kabul edilmiştir. Bu bağlamda zorunlu lisanslama, Kongre tarafından “*stratejik bir uzlaşma*” olarak tanımlanmaktadır.³¹⁰ Bununla birlikte, Viyana Patent Reformu Kongresi sonunda alınan kararların uluslararası düzeyde kabul gördüğü söylenemeyecektir. Nitekim, Kongre neticesinde herhangi bir bağlayıcı hukuki belge ortaya konulamamıştır. Ancak Kongre, 1883 yılında imzalanan ve sınai mülkiyet haklarının uluslararası düzeyde korunmasına yönelik ilk kapsamlı düzenleme niteliğindeki Paris Sözleşmesi’ne zemin hazırlaması bakımından kayda değer bir öneme sahiptir.

Her ne kadar 1883 yılından önce de çoğu Avrupa ülkesinin ve ABD’nin ulusal mevzuatlarında çeşitli patent düzenlemelerine yer verildiği görülmekteseyse de bu sistemler, ekonomik gerekçelerden ziyade hukuki geleneklere dayalı olarak, büyük ölçüde birbirinden bağımsız ve dağınık biçimde oluşmuş ve şekillenmiştir. Bu nedenle, ulusal mevzuatlarda patentlenebilir buluşlar, patent verilme koşulları ve şekil şartları, idari prosedürler, koruma süresi ve patent sahibine yüklenen yükümlülükler gibi unsurların farklılık göstermesi, yabancı patent sahiplerinin sınır ötesi faaliyetlerini çeşitli açılardan etkilemekteydi. Nitekim, bir ülkede patentlenebilir kabul edilen bir buluş, başka bir ülkede ise patentlenemez olarak değerlendirilebilmekteydi.³¹¹ Ayrıca bu durum patent sahiplerine sağlanan hukuki korumanın yalnızca kendi devletleriyle sınırlı kalması gibi bir sonuca da yol açmaktaydı. Buluş sahiplerinin diğer ülkelerde sahip olacakları koruma

³¹⁰ Colleen Chien, ‘Cheap Drugs at What Price to Innovation: Does the Compulsory Licensing of Pharmaceuticals Hurt Innovation?’ (2003) 18 Berkeley Tech. L.J. 853, 859; Marketa Trimble, ‘Patent Working Requirements: Historical and Comparative Perspectives’ (2017) Scholarly Works 490.

³¹¹ Petra Moser, ‘How Do Patent Laws Influence Innovation? Evidence from Nineteenth-Century World’s Fairs’ (2005) 95 The American Economic Review 1214, 1216.

ise, ilgili ülkelerin ulusal mevzuatlarında yabancı buluş sahiplerine tanınan koruma düzeyiyle bağlı olarak değişiklik göstermekteydi. Bu durum, patent sahiplerinin fikrî emekleriyle geliştirdikleri buluşlarını sınır ötesinde koruma altına alma imkânını büyük ölçüde ortadan kaldırmakta ya da yerli buluş sahiplerine kıyasla daha zayıf bir korumaya maruz kalmalarına neden olmaktaydı.³¹² Nitekim, ülkelerin, başta patent hakları olmak üzere, farklılık gösteren sınai haklara ilişkin ulusal düzenlemelerinin çoğu zaman fikrî mülkiyet koruması ile hedeflenen amaçlara uzak ve tatmin edici olmayan sonuçlara yol açtığı açması, Belçika, Brezilya, Fransa, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsviçre, Tunus ve İngiltere'nin bir araya gelerek, ulusal mevzuatlarındaki farklılıklarını gidererek, sınai hakların sınır ötesi de dahil olmak üzere etkin şekilde korunmasını sağlamak üzere ortak bir adım atmaya yönelmelerine sebep olmuş ve bu doğrultuda 20 Mart 1883 tarihinde Sınai Hakların Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi³¹³ (Paris Sözleşmesi) imzalanmıştır.

Paris Sözleşmesi'nin bir diğer önemli özelliği ise zorunlu lisansa ilişkin düzenlemelerin yer aldığı ilk uluslararası anlaşma niteliği taşımasıdır. Her ne kadar Sözleşmenin ilk imzalanan orijinal metninde zorunlu lisansa ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş olsa da 1925 tarihli La Haye değişikliği ile zorunlu lisansa ilişkin temel esaslar sözleşme metnine dahil edilmiştir.³¹⁴ Sözleşme metninde zorunlu lisansa ilişkin düzenlemelere yer verilmesindeki temel amaç ise ülkelerin patent konusu buluş olan ürün veya sürece ilişkin talebinin karşılanmasını güven altına almak iken, diğer taraftan patent sahibine tanınan haklara müdahalenin koşullarını sıkı şartlara tabi tutarak zorunlu

³¹² Vu Van Anh Le, 'Compulsory Licensing of Patented Pharmaceuticals in the Developing World: A Legitimate or Illegitimate Way to Enhance the Access to Medicines?' (2018) Bangor University (United Kingdom) ProQuest Dissertations & Theses 68.

³¹³ Paris Convention for the Protection of Industrial Property (Paris Sözleşmesi) (1883).

³¹⁴ Ayiter (n 296) 96.

lisanslamaya ilişkin bir takım sınırlandırma ve ilkeleri bağlayıcı hukuki düzenlemelere bağlamaktır.³¹⁵ Böylelikle, patent sahipleri ve patent konusu buluşa ihtiyaç duyan ülkeler arasında dengenin sağlanmasının amaçlandığı da ileri sürülebilir.

Zorunlu Lisansa yönelik düzenlemelere Paris Sözleşmesi'nin 5A maddesinde yer verilmiş olup, 5A/2 maddesi taraf ülkelere, patentin işletilmemesi veya yetersiz işletilmesi gibi patent korumasının sağladığı münhasır hakların kötüye kullanılması durumlarını önlemek amacıyla zorunlu lisans verilmesine ilişkin yasal düzenlemeler yapma hakkına sahip olacağını düzenlemektedir. Madde metninin lafzı incelendiğinde, Sözleşme tarafından taraf devletlerin zorunlu lisanslama yönünde düzenleme yapmak ile yükümlü kılınmadığı, sadece bu yönde düzenleme yapmalarına cevaz verildiği görülmektedir. Ayrıca, Sözleşmede, patentin işletilmemesi veya yetersiz işletilmesi nedenlerinin zorunlu lisanslama nedeni olarak kabul edilebileceğini belirtmekteyse de bu hususlar örnekleme niteliğinde olup, taraf devletlerce belirlenecek zorunlu lisanslama nedenlerine ilişkin herhangi bir sınırlandırmaya yer verilmemiştir.³¹⁶

Paris Sözleşmesi'nde zorunlu lisansa yönelik bir diğer düzenleme ise 5A/4 maddesidir. Bu madde ile; zorunlu lisans başvurularının, patent başvurusunun yapıldığı tarihten itibaren 4 yıl veya patentin verildiği tarihten itibaren 3 yıl geçtikten sonra yapılabileceği hususunu düzenlemektedir. Aynı maddede ayrıca, patent sahibinin patentin işletilmemesini meşru gerekçelerle açıklaması hâlinde, zorunlu lisans başvurusunun reddedileceği belirtilmektedir. İlgili maddenin devamında ise zorunlu lisansın inhisarı

³¹⁵ Susy Frankel and Jessica C Lai, 'Recognised and Appropriate Grounds for Compulsory Licences: Reclaiming Patent Law's Social Contract' in Reto M Hilty and Kung-Chung Liu (eds), *Compulsory Licensing: Practical Experiences and Ways Forward* (Springer 2015) 153; Ayiter (n 296) 121; Alberto Do Amaral 'Compulsory Licensing and Access to Medicine in Developing Countries' 16.

³¹⁶ Paris Sözleşmesi (n 263) Madde 5A/2.

nitelikte olmadığı ile ilgili işletmenin devredilmesi hali hariç devredilemeyeceği ve alt lisansa dahi konu olamayacağı hususları düzenlenmektedir.³¹⁷

Ayrıca, Paris Sözleşmesi'nde patent haklarının kötüye kullanılmasının engellenmesine yönelik zorunlu lisans uygulamasının yetersiz kalması halinde ek bir yaptırıma daha olanak sağlanmıştır. Bu kapsamda, Sözleşmenin 5A/3 maddesi ile, zorunlu lisans verilmesine rağmen patent hakkı sahibi tarafından hakların kötüye kullanılmasına devam edilmesi durumunda, ilk zorunlu lisans kararının üzerinden en az iki yıl geçmesi halinde, ilgili patent hakkının iptal edilebileceği hususu düzenlenmektedir.³¹⁸ Son olarak Sözleşmenin 5A/5 maddesi ile zorunlu lisanslamaya ilişkin düzenlemelerin faydalı modeller için de geçerli olacağı belirtilmiştir.³¹⁹

3.1.2. TRIPS Anlaşması

Patentlere ilişkin başlıca uluslararası düzenlemelerden biri olan Paris Sözleşmesi, patent hakkının kullanılmamasından doğabilecek kötüye kullanmaların önlenmesi amacıyla taraf devletlere zorunlu lisans öngörme yetkisi tanımakta ve patentin işletilmemesini bu kapsamda değerlendirilebilecek hâllerden biri olarak kabul etmektedir. Sözleşme ayrıca zorunlu lisans talebinde bulunulabilmesi için belirli asgari süreler öngörmekle birlikte, zorunlu lisansın diğer verilme nedenlerini sınırlı biçimde düzenlemekte ve lisans karşılığında hak sahibine ödenecek bedelin belirlenmesine ilişkin ayrıntılı bir hüküm içermemektedir. Paris Sözleşmesi'nin zorunlu lisanslamaya ilişkin sınırlayıcı olmayan bu yaklaşımı, ulusal mevzuatlarda zorunlu lisans verilme nedenleri ve şartları bakımından

³¹⁷ ibid Madde 5A/4.

³¹⁸ ibid Madde 5A/3.

³¹⁹ ibid Madde 5A/5.

birbirinden farklılaşan ve uyumsuz düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³²⁰

Nitekim, zorunlu lisans uygulamasının kapsamına ilişkin tartışmalar, TRIPS müzakerelerinin başlatılmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.³²¹

20'nci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, gelişmekte olan ülkelerin yeni bir uluslararası ekonomik düzen kurulması talepleri çerçevesinde teknolojiye daha fazla erişim istemeleri, Paris Sözleşmesi'nin revizyonuna ilişkin müzakerelerin başlatılmasına giden yolu açmış, ancak bu müzakereler, büyük ölçüde zorunlu lisanslamaya ilişkin çatışan talepler nedeniyle nihai bir sonuca ulaşamamıştır.³²² Zira, gelişmiş ülkeler, zorunlu lisans verilmesi uygulamalarının asgari düzeyde tutulması ve bu lisansların ancak sınırlı sayıda, açıkça belirlenmiş nedenlere dayalı olarak verilebilmesi gerektiğini savunurken, gelişmekte olan ülkeler ise, zorunlu lisans verilebilme konusunda devletlere daha geniş yetkiler tanınması gerektiğini savunmuş ve bu nedenle zorunlu lisans verilmesi nedenlerine katı sınırlamalar getirilmesi fikrine güçlü bir şekilde karşı çıkmıştır.³²³ Bu çözümsüzlük, uluslararası toplumda fikrî mülkiyet sorunlarının WIPO çatısı altında çözülemeyeceği yönündeki kanaatin güçlenmesine yol açmış ve fikrî mülkiyet haklarının

³²⁰ UNCTAD, International Centre for Trade and Sustainable Development (Organization) ve UNCTAD-ICTSD Capacity Building Project on Intellectual Property Rights and Sustainable Development, *Resource Book on TRIPS and Development* /: UNCTAD-ICTSD (Cambridge University Press, 2005) 43.

³²¹ Frederick M Abbott, Thomas Cottier ve Francis Gurry, *The International Intellectual Property System: Commentary and Materials: Commentary and Materials* (Kluwer Law International 1999) 717; Jerome H Reichman, 'Non-Voluntary Licensing of Patented Inventions: Historical Perspective, Legal Framework under TRIPs, and an Overview of the Practice in Canada and the USA' (2003) UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development 5 Issue Paper 13.

³²² UNCTAD (n 270) 463.

³²³ Chairman's Report to the GNG, Status of Work in the Negotiating Group, Negotiating Group on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, including Trade in Counterfeit Goods (23 Temmuz 1990) GATT Doc. MTN.GNG/NG11/W/76 36; Stoll ve diğerleri (n 108) 560; Tu Thanh Nguyen, *Competition Law, Technology Transfer and the TRIPS Agreement: Implications for Developing Countries* (Edward Elgar Publishing 2010) 5; Zhuang (n 9) 280; UNCTAD (n 270) 463.

uluslararası düzenlenmesine ilişkin girişimlerin GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) bünyesine kaydırılmasına neden olmuştur. Nitekim, 1986 yılında yeniden başlayan müzakereler, DTÖ'yi kuran anlaşma ve bu anlaşmanın eki olan TRIPS Anlaşması'nın 15 Nisan 1994 tarihinde Marakeş'te imzalanması ile sonuçlanmıştır.

Taraflar arasındaki uzlaşının neticesinde, zorunlu lisans uygulamasına ilişkin düzenlemeler nihai Anlaşması metninin “*Patent Sahibinin İzni Olmaksızın Diğer Kullanım*” başlıklı 31'inci maddesinde yer almıştır. Anılan maddenin 1'inci fıkrasında, maddenin patent konusu buluşun, hak sahibinin izni olmaksızın yapılan diğer kullanımlarını kapsadığı, buna hükümetin bizzat kullanımı ya da hükümet tarafından yetkilendirilen üçüncü kişilerin kullanımının da dâhil olduğu belirtilmiştir.³²⁴ Bu itibarla, söz konusu madde kapsamında kullanımların; hem üçüncü kişilere kendi yararlarına kullanılmak üzere verilen zorunlu lisansları hem de hak sahibinin rızası olmaksızın hükümet tarafından veya hükümet adına yapılan kullanımlar için verilen zorunlu lisansları içerdiği söylenebilir.³²⁵

TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesi ile, her ne kadar zorunlu lisans verilmesine dayanak oluşturan nedenler listelenmemiş veya tanımlanmamışsa da hükümetler tarafından zorunlu lisans verilmesi sıkı koşullara bağlanmıştır.³²⁶ Bu koşullar anılan maddenin bentlerinde sayılmış olup; (a) bendinde zorunlu lisans verilmesini gerektirecek her olayın ayrı ayrı kendi içinde değerlendirilmesi gerektiği,³²⁷ (b) bendinde zorunlu lisans talebinde bulunanın öncelikle hak sahibi tarafından makul ticari şartlarda gönüllü olarak lisans verilmesinin sağlanması için gerekli çabayı göstermiş olması ve bu çabanın

³²⁴ TRIPS (n 57) Madde 31.

³²⁵ Correa, *Intellectual Property Rights, the WTO and Developing Countries* (n 223) 320; UNCTAD (n 270) 462.

³²⁶ Gervais (n 139) 493.

³²⁷ TRIPS (n 57) Madde 31 (a).

makul süre içerisinde başarısız olması,³²⁸ (c) bendinde verilecek zorunlu lisansın kapsamı ve süresinin, zorunlu lisans verilmesindeki amaçla sınırlı olacağı,³²⁹ (d) bendinde verilecek zorunlu lisansın inhisarı nitelikte olmayacağı,³³⁰ (e) bendinde verilecek zorunlu lisansın kural olarak devredilemez nitelikte olduğu,³³¹ (f) bendinde, zorunlu lisans ile tanınacak yetkinin ağırlıklı olarak iç pazarın ihtiyacı ile sınırlı olacağı,³³² (g) bendinde, zorunlu lisansın verilmesine yol açan koşulların sona ermesi ve bu koşulların tekrarlanması olası olmaması halinde iptal edileceği,³³³ (h) bendinde, zorunlu lisansın hak sahibine, her bir olayın koşulları dikkate alınarak, verilen izin ekonomik değeri göz önünde bulundurulmak suretiyle uygun bir bedel karşılığı verilebileceği,³³⁴ (i) ile (j) bendinde, zorunlu lisans verilmesinin ve koşullarının incelemeye ve denetime tabi olacağı,³³⁵ (k) bendinde rekabetin bozulması nedeniyle zorunlu lisans verilmesi koşulları,³³⁶ (l) bendinde ise bağımlı buluşlara ilişkin patentlerin zorunlu lisansa konu olması koşulları³³⁷ düzenlenmektedir.

³²⁸ Ibid Madde 31 (b).

³²⁹ Ibid Madde 31 (c).

³³⁰ Ibid Madde 31 (d).

³³¹ Ibid Madde 31 (e).

³³² Ibid Madde 31 (f).

³³³ Ibid Madde 31 (g).

³³⁴ Ibid Madde 31 (h).

³³⁵ Ibid Madde 31 (i) ve (j).

³³⁶ Ibid Madde 31 (k).

³³⁷ Ibid Madde 31 (l).

3.1.2.1. Zorunlu Lisans Verilmesine İlişkin Esaslar

TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesinde düzenlenen zorunlu lisanslamaya ilişkin ilke ve koşullar; zorunlu lisans verilmesine, zorunlu lisansın niteliğine ve zorunlu lisansın uygulanmasına ilişkin esaslar olmak üzere kendi içlerinde üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir.³³⁸ Bu kapsamda, Anlaşma'nın 31'inci maddesinin (a), (b), (c) ve (h) bentlerinin zorunlu lisansın verilmesine ilişkin esasları düzenlediği görülmektedir. TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesi kapsamında öngörülen koşullardan ilki, her bir zorunlu lisans talebinin kendi somut özellikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Nitekim 31 (a) maddesinde, zorunlu lisans verilmesine ilişkin her bir başvurunun somut olayın münferit özellikleri dikkate alınarak ele alınacağı belirtilmektedir. Bu hükmün olağan anlamı, devletlerin belirli teknoloji türleri veya teşebbüs grupları bakımından genel ve soyut nitelikte toplu zorunlu lisans yetkilendirmeleri yapmaktan kaçınmaları ve bunun yerine, her bir lisans başvurusunun, zorunlu lisans verilmesi için öngörülen koşulları karşılayıp karşılamadığının tespiti amacıyla ayrı bir incelemeye tabi tutulması gerektiğidir.³³⁹

Söz konusu düzenlemenin lafzından Anlaşma'nın, belirli bir teknoloji alanının kategorileştirerek, bu alandaki patentlerin tamamını kapsayacak şekilde zorunlu lisans verilmesine cevaz vermediği anlaşılmaktadır.³⁴⁰ Bu nedenle, örneğin yeşil teknoloji

³³⁸ Hakan Koçak, 'TRIPS Anlaşması'nda İlaç Patentlerinin Zorunlu Lisansı' (2020) 1 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 277, 283.

³³⁹ Justin Eugene Malbon, Charles Graham Lawson and Mark James Davison, *The WTO Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: A Commentary* (Edward Elgar Publishing 2014) 450; Donald G Richards, *Intellectual Property Rights and Global Capitalism: The Political Economy of the TRIPS Agreement: The Political Economy of the TRIPS Agreement* (Routledge 2020) 156; UNCTAD ve ICTSD (n 120) 468.

³⁴⁰ Antony Taubman, Hannu Wager and Jayashree Watal (eds), *A Handbook on the WTO TRIPS Agreement* (2nd ed, Cambridge University Press 2020) 112; Jay Dratler Jr and Stephen M McJohn, *Intellectual Property Law: Commercial, Creative and Industrial Property* (Law Journal Press 2026) 45.

alanındaki tüm patentlere ilişkin genel nitelikte bir zorunlu lisans rejimi öngörülmesinin Anlaşma'nın 31 (a) maddesindeki her somut olayın münferit özellikleri dikkate alınarak değerlendirmesi koşuluna aykırılık teşkil düşünülebilir. Diğer taraftan bazı taraf ülkeler tarafından TRIPS Anlaşması'nın söz konusu hükmünün oldukça esnek yorumlandığı da görülmektedir. Nitekim ABD'nin "*Temiz Hava Yasası*"nda³⁴¹ ("*Clean Air Act*") zorunlu lisanslama ilişkin düzenlemeleri içeren 308'inci bölümünde açıkça düzenlendiği üzere ABD hukukunda devlet, patent sahibine önceden bildirimde bulunmaksızın herhangi bir patentli buluşu kullanabilmekte veya yüklenicisine kullanılabilmektedir. Bu durumda patent sahibi, devletin bu kullanımına karşı ihtiyati tedbir veya kullanımın durdurulmasına yönelik herhangi bir karar elde edememekte olup, sahip olduğu temel imkân ise yalnızca tazminat talebiyle yetkili mahkeme nezdinde dava açmaktan ibarettir.³⁴²

Bu tür düzenlemeler, zorunlu lisanslama mekanizmasının yalnızca tekil ve bağımsız başvurular üzerinden işletilmesi gerekmediği aksine, belirli kamu yararı hedefleri doğrultusunda önceden belirlenmiş genel ölçütler çerçevesinde zorunlu lisanslama rejimlerinin oluşturulabileceğine örnek teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle, TRIPS Anlaşması'nın 31 (a) maddesi, her başvurunun somut olayın münferit özelliklerine göre değerlendirilmesi zorunlu kılmakla birlikte, kanun koyucunun belirli kamu yararı gerekçeleri veya politika hedefleri doğrultusunda zorunlu lisans verilmesini kolaylaştıran kriterler öngörmesine engel değildir.³⁴³ Dolayısıyla Anlaşma'nın 31 (a) bendinde

³⁴¹ ABD, Temiz Hava Yasası (*Clean Air Act*) 1970 (24 Şubat 2004 tarihli 108–201 sayılı Kamu Yasası kapsamında değiştirilmiş haliyle).

³⁴² UNCTAD ve ICTSD (n 120) 468.

³⁴³ Carlos M Correa, 'Patents' in Carlos M Correa (ed), *Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights: A Commentary on the TRIPS Agreement* (Oxford University Press 2007) 320.

düzenlenen koşul, taraf ülkelerin iklim değişikliği ile mücadelede kapsamında belirli teknoloji alanları özelinde zorunlu lisans verilmesine ilişkin münhasır bir hukuki rejim belirlenmesine engel teşkil etmemektedir. Burada belirleyici olan husus, söz konusu hukuki rejimin doğrudan veya otomatik bir toplu zorunlu lisanslama sonucunu doğurmaması, her talebinin, önceden belirlenen ölçütler ışığında ayrıca değerlendirilmesidir.

Zorunlu lisans verilmesinin esaslarına ilişkin bir diğer düzenleme olan TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesinin (b) bendi uyarınca ise, zorunlu lisanslamaya başvurulmadan önce kural olarak, patent sahibinden gönüllü lisans alınmasına yönelik girişimlerde bulunulması gerekmektedir. Bu girişimlerin makul ticari şartlar ve koşullar altında gerçekleştirilmiş olması ve makul bir süre içinde sonuç alınamaması hâlinde zorunlu lisans mekanizmasının işletilmesi mümkün hâle gelmektedir. Ancak bu ön müzakere şartı, mutlak ve biçimsel bir engel olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim hükümde “*makul*” kavramı ile ne ifade edilmek istendiğine ilişkin bir tanıma yer verilmemiştir. Bu durum, kavramın içeriğinin her somut olayın koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken esnek bir ölçüt niteliği taşıdığını göstermektedir.³⁴⁴

Bu itibarla TRIPS Anlaşması'nın 31 (b) maddesinde sağlanan bu esneklik nedeniyle, madde düzenlemesinde yer alan makullük koşulu ilgili teknoloji alanına, lisansa konu buluşun teknik niteliğine, kullanım amacına, piyasa koşullarına ve kamu yararıyla olan bağlantısına göre değişiklik gösterebilecektir. Bu esnek yapı, yeşil teknolojilerin iklim değişikliği ile mücadele kapsamında transferlerinin kolaylaştırılması bakımından da önemli bir imkân sunduğu görülecektir.³⁴⁵ Nitekim, küresel iklim krizinin yol açtığı

³⁴⁴ UNCTAD ve ICTSD (n 120) 469.

³⁴⁵ Duncan Matthews, ‘Human Rights and the WTO: The Case of Patents and Access to Medicines’ (2009) 20 European Journal of International Law 235, 294; Gervais (n 302) 495.

tehdit, bu tehdite karşı alınması gereken önlemlerin aciliyeti ve bu önlemlerin alınmasının temelinde yatan yüksek kamu yararı göz önünde bulundurulduğunda, lisansa konu yeşil teknolojiye ilişkin patent sahibinin müzakereleri kasıtlı biçimde uzatması, talep edilen teknolojinin kullanımını fiilen imkânsızlaştıracak ölçüde ağır koşullar ileri sürmesi veya bu kullanım ile ulaşılmak istenen amaç ve hedeflere erişimin geciktirilmesi hâlinde, 31 (b) maddesinde aranan makul ticari şartlar ve makul süre koşullarının sağlandığı kabul edilebilecektir.³⁴⁶ Bu nedenle söz konusu hükmün, yeşil teknolojilere erişimin, talebin temelinde yatan kamu yararıyla bağdaşmayacak şekilde engellenmesini önleyebilecek esnek bir yorum alanı sağladığı görülmektedir.

Bununla birlikte TRIPS Anlaşması'nın 31(b) maddesi, taraf ülkelerin ulusal acil durum ve diğer aşırı aciliyet halleri, kamu yararına yönelik ticari olmayan kullanımlar ve rekabete aykırı olduğu tespit edilen bir uygulamanın giderilmesi amacıyla zorunlu lisans talebi hallerinde maddede düzenlenen gönüllü lisans alınması için öncelikle girişimde bulunması şartından feragat edebileceğini hüküm altına almaktadır. Bu üç ayrı durumdan, özellikle ulusal acil durum ve diğer aşırı aciliyet halleri yeşil teknolojilere erişimin kolaylaştırılması açısından önem taşımaktadır. Zira iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında yeşil teknolojiye erişimin sağlanmasının gerektiği durumlarda, önceden müzakere şartının katı biçimde uygulanması yeşil teknoloji transferinden elde edilmek istenen faydayı anlamsız kılacak şekilde gecikmesine sebebiyet verebilir. Bu nedenle söz konusu istisna, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında ihtiyaç duyulan yeşil teknolojilere erişimin hızlandırılması ve zorunlu lisanslama mekanizmasının kamu politikalarıyla uyumlu biçimde işletilmesi bakımından işlevsel bir esneklik alanı sunmaktadır. Bu hususlar sonraki bölümlerde ayrıca ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

³⁴⁶ Thomas Cottier ve Pierre Véron, *Concise International and European IP Law: TRIPS, Paris Convention, European Enforcement and Transfer of Technology* (2nd ed., Kluwer Law International 2011) 101.

TRIPS Anlaşması'nın 31(c) maddesi ise taraf devletlere, verilen zorunlu lisansın kapsamını ve süresini, lisansın veriliş amacıyla sınırlı tutma yükümlülüğü getirmektedir. Bu bağlamda zorunlu lisansın hangi amaçla verildiği, lisansın kapsamının ve kullanım süresinin belirlenmesinde temel ölçüt olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla zorunlu lisans, lisans alana patentli buluşu her türlü alanda ve sınırsız biçimde kullanma yetkisi veren genel bir izin olarak değerlendirilmemeli, zorunlu lisansın kapsamı ve süresinin belirlenmesinde söz konusu lisansın veriliş amacı temel kıstas olarak dikkate alınmalıdır.³⁴⁷ Örneğin kuraklık riski altındaki bir bölgede su kaynaklarının verimli kullanılmasını sağlamak amacıyla önemli ölçüde tasarruf sağlayan patentli bir sulama teknolojisine ilişkin olarak verilen zorunlu lisans, lisans sahibine söz konusu patentli teknolojiyi golf sahalarına sağlanacak sulama hizmetleri için serbestçe pazarlama yetkisini vermemektedir. Başka bir ifadeyle, zorunlu lisansın sağladığı kullanım yetkisi, lisansın verilmesini haklı kılan somut ihtiyaç ve sağlanmak istenen yarar amacıyla sınırlıdır.

TRIPS Anlaşması'nın 31 (h) maddesi, zorunlu lisans verilmesi durumunda hak sahibine her somut olayın özellikleri çerçevesinde uygun bir bedel ödenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bedelin belirlenmesinde ise zorunlu lisans kapsamında verilen kullanım yetkisinin ekonomik değerinin dikkate alınacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla zorunlu lisans, patent hakkının çeşitli amaçlarla sınırlandırılmasına imkân tanıyan bir mekanizma olmakla birlikte, hak sahibinin ekonomik menfaatlerinin tümüyle göz ardı edildiği bir sistem olarak değerlendirilmemelidir.

Bununla birlikte ilgili maddede, her ne kadar hak sahibine ödenecek bedelin verilen kullanım izninin ekonomik değerini “*dikkate alınması*” gerektiği belirtilmişse de bu ifade, patent sahibine ödenecek bedelin mutlak surette bu ekonomik değer üzerinden

³⁴⁷ Kaya (n 278) 338.

hesaplanmasını zorunlu kılmamaktadır.³⁴⁸ Nitekim madde metninde kasıtlı bir şekilde esas alınacağı ifadesi yerine dikkate alınacağı ifadesi tercih edilmiştir.³⁴⁹ Başka bir ifadeyle, ekonomik değer bedel tayininde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsur olmakla birlikte, tek ve belirleyici ölçüt değildir. Bu yönüyle TRIPS Anlaşması, zorunlu lisans hâlinde hak sahibine uygun bir karşılık ödenmesini gerekli kılarken, bedelin belirlenmesi konusunda zorunlu lisans verilmesine sebep olan somut olayın koşulları, lisansın kullanılacağı ülkenin ekonomik düzeyi ve zorunlu lisansın verilmesindeki kamu yararı amacı gibi hususların dikkate alınabileceği bir takdir alanı tanımaktadır.³⁵⁰

TRIPS Anlaşması metninde, 31 (h) maddesinde belirtilen “dikkate almak” ifadesinden ne anlaşılması gerektiğine ilişkin herhangi bir tanım yapılmamış, nitekim anılan maddede geçen bu ifade DTÖ Panelleri tarafından da doğrudan tanımlanmamıştır. Diğer taraftan farklı DTÖ anlaşmalarında yer alan söz konusu ifadenin Panel kararlarında yorumlanma biçimi, TRIPS Anlaşması’nın 31 (h) maddesindeki “dikkate almak” ifadesinin yorumlanması bakımından da yol gösterici olacaktır. Bu kapsamda “*EC-Approval and Marketing of Biotech Products*” kararında Panel, sözlük anlamından hareketle “dikkate almak” ifadesini, “bir karara varmadan önce diğer unsurlarla birlikte değerlendirmek”

³⁴⁸ Brook K Baker, ‘Arthritic Flexibilities for Accessing Medicines: Analysis of WTO Action Regarding Paragraph 6 of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health’ (2004) 14 Indiana International & Comparative Law Review 613, 676; FM Scherer and Jayashree Watal, ‘Post-TRIPS Options for Access to Patented Medicines in Developing Nations’ (2002) 5 Journal of International Economic Law 913, 922; Colleen Chien, ‘Cheap Drugs at What Price to Innovation: Does the Compulsory Licensing of Pharmaceuticals Hurt Innovation?’ (2003) 18 Berkeley Tech. L.J. 853, 858.

³⁴⁹ Zhuang (n 9) 294.

³⁵⁰ Peter-Tobias, Stoll ve diğerleri, WTO-Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (V. 7, Martinus Nijhoff Publishers 2008) 576; Gervais (n 139) 496.

şeklinde tanımlamış,³⁵¹ benzer şekilde “*US-Clove Cigarettes*” kararında da Panel, gelişmekte olan bir ülkenin özel mali, kalkınma ve ticaret ihtiyaçlarının “dikkate alınması”nın, teknik düzenlemeyi hazırlayan veya uygulayan ülkenin, ilgili gelişmekte olan ülkenin ileri sürdüğü pozisyonu veya arzu ettiği sonucu kabul etmek zorunda olduğu anlamına gelmediğini belirtmiştir.³⁵²

Söz konusu panel tespitleri, TRIPS Anlaşması’nın 31 (h) maddesinde yer alan “dikkate almak” ifadesinin yorumlanması bakımından önemli bir rehber olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede TRIPS Anlaşması’nın 31(h) maddesinin, zorunlu lisans hâlinde ödenecek yeterli bedelin belirlenmesi konusunda üye devletlere kayda değer bir takdir alanı tanıdığı söylenebilir. Nitekim söz konusu düzenlemenin, hak sahibine uygun bir bedel ödenmesini zorunlu kılmakla birlikte, bu karşılığın yalnızca verilen kullanım yetkisinin ekonomik değerine indirgenmesini gerektiği aksine, her somut olayın koşulları çerçevesinde lisansın verilme amacı, kamu yararı ihtiyacı ve ilgili teknolojinin niteliği gibi unsurların da dikkate alınmasına imkân tanıdığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yeşil teknolojilere ilişkin verilen zorunlu lisanslarda, söz konusu teknolojilerin transferinin iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri bakımından taşıdığı önemin ve teknolojinin transfer edileceği ülkenin ekonomik durumunun, hak sahibine ödenecek bedelin tespitinde dikkate alınabilecek meşru birer faktör olarak öne çıktığı ileri sürülebilecektir.³⁵³

³⁵¹ *European Communities – Measures Affecting the Approval and Marketing of Biotech Products – Reports of the Panel* (29 Eylül 2006) WTO Doc WT/DS291/R, WT/DS292/R, WT/DS293/R [7.25].

³⁵² *United States – Measures Affecting the Production and Sale of Clove Cigarettes – Panel Report* (2 Eylül 2011) WTO Doc WT/DS406/R [7.1].

³⁵³ Carlos M Correa, ‘Patents’ in Carlos M Correa (ed), *Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights: A Commentary on the TRIPS Agreement* (Oxford University Press 2007) 327.

3.1.2.2. Zorunlu Lisansın Niteliğine İlişkin Esaslar

Zorunlu lisansın niteliğine ilişkin esaslar Anlaşma'nın 31'inci maddesinin (d) ve (e) bentlerinde düzenlenmektedir. Nitekim, zorunlu lisansla sağlanan haklar, TRIPS Anlaşması'nın 31 (d) ve 31 (e) maddelerinde öngörülen sınırlamalarla daha da daraltılmıştır. Anlaşma'nın 31'inci maddesinin (d) bendi esas olarak zorunlu lisansın inhisarı nitelikte olamayacağını öngörmektedir. Diğer bir ifadeyle, zorunlu lisans verilmesi, patent sahibinin patentli buluşu kullanma veya başkalarına lisans verme yetkisini bütünüyle ortadan kaldırmaz. Bunun yanında zorunlu lisans, lisans alan işletme veya söz konusu kullanımdan yararlanan işletme kısmının devredilmesi hâli dışında da devredilemez niteliktedir.³⁵⁴ Bu yönüyle zorunlu lisansın inhisarı olmaması yönündeki düzenleme, patent sahibinin haklarını koruyan önemli bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır.

TRIPS Anlaşması'nın 31 (e) maddesi zorunlu lisansların, “işletmenin veya bu kullanımdan yararlanan işletme kısmı ile birlikte” devredilmesi hâli dışında devredilemez olduğunu düzenlemektedir. Bu düzenlemenin amacı, zorunlu lisansların bağımsız ekonomik değere sahip, devredilebilir ticari unsurlar hâline gelerek ikincil bir piyasanın oluşmasını önlemektir.³⁵⁵ Zira böyle bir piyasanın oluşması, zorunlu lisansların ekonomik değerini arttırarak tarafları gereksiz bir şekilde bu lisansları elde etmeye yöneltebilecektir.³⁵⁶

Bununla birlikte söz konusu şart, zorunlu lisans elde etmiş işletmelerin satılmasını veya devredilmesini engellememektedir. Bu yönüyle düzenleme, zorunlu lisans kapsamında yapılan yatırımların devamlılığının korunmasına imkân sağlamaktadır. Böylelikle

³⁵⁴ Kaya (n 278) 339.

³⁵⁵ Tekinalp (n 225) 619.

³⁵⁶ Stoll ve diğerleri (n 326) 573.

zorunlu lisansın kendisi bağımsız biçimde devredilemezken, lisansın kullanıldığı işletme veya işletme kısmı ile birlikte devri, lisans sahiplerine ticari bakımından belirli bir hareket alanı yaratmaktadır.³⁵⁷

3.1.2.3. Zorunlu Lisansın Uygulanmasına İlişkin Esaslar

TRIPS Anlaşması'nın uygulanmasına ilişkin esaslar ise 31'inci maddenin (f), (g), (i) ve (j) bentlerinde düzenlenmektedir. TRIPS Anlaşması'nın 31 (f) maddesi taraf ülkelere, ulusal hukuk düzenlemeleri kapsamında zorunlu lisans verildiğinde, bu lisansların ağırlıklı olarak kendi iç pazarlarının ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmasını sağlama yükümlülüğü getirmektedir. Başka bir ifadeyle, zorunlu lisans kapsamında gerçekleştirilen kullanım veya üretimin kural olarak zorunlu lisansı veren taraf ülkenin iç pazarına tedarik amacıyla olması gerekmektedir.

Bununla birlikte Anlaşması'nın 31 (f) maddesi ile getirilen bu yükümlülüğün mutlak nitelikte olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Anlaşma'nın 31 (k) maddesinde açıkça öngörüldüğü üzere, rekabete aykırı olduğu yargısal veya idari bir süreç sonucunda tespit edilen bir uygulamanın giderilmesi amacıyla zorunlu lisans verilmesi hâlinde, (f) bedinde öngörülen ağırlıklı olarak iç pazara tedarik şartı uygulanmayacaktır. Ayrıca TRIPS Anlaşması'nın 31bis (1) veya 31bis (3) maddelerinde belirtilen koşulların sağlandığı durumlarda, zorunlu lisans kapsamında üretilen ürünlerin yalnızca veya ağırlıklı olarak lisansı veren ülkenin iç pazarına yönelik olması zorunluluğu bertaraf edilebilecektir. Bu istisna, zorunlu lisans mekanizmasının özellikle belirli teknolojilere erişimi sınırlı olan ülkeler bakımından sınır ötesi ihtiyaçların karşılanması bakımından daha işlevsel biçimde kullanılmasına imkân tanımaktadır.

³⁵⁷ UNCTAD ve ICTSD (n 120) 473; Pires De Carvalho (n 118) 452.

Anlaşması'nın 31(f) maddesi ile getirilen düzenlemenin, iki farklı ihtiyaç arasında denge kurmayı amaçladığı görülmektedir. Nitekim söz konusu düzeleme, bir yandan taraf ülkelerin zorunlu lisans yoluyla patent konusu buluşun üretilerek ihracatına yönelik bir piyasa oluşturulması yönündeki muhtemel eğilimlerini sınırlamakta, böylelikle haksız rekabetin önüne geçmektedir.³⁵⁸ Diğer yandan ise zorunlu lisans kapsamında gerçekleştirilen üretimin ağırlıklı olmayan, başka bir ifadeyle iç pazarın ihtiyaçlarına yönelik olmayan, kısmının ihraç edilmesine imkân da tanımaktadır. Dolayısıyla söz konusu esneklik, zorunlu lisansın temel olarak iç pazar ihtiyacını karşılama amacıyla verilmesini şart koşarken, belirli ölçüde ihracata da izin vererek yalnızca iç pazarına yönelik üretim yapması ekonomik olarak sürdürülebilir olmayan küçük pazar yapısına sahip gelişmekte olan ülkeler bakımından mekanizmanın uygulanabilirliğini korumaktadır.³⁵⁹

Anlaşma'nın 31(f) maddesinde yer alan “*ağırlıklı olarak*” (*predominantly*) ifadesinden ne anlaşılması gerektiği ise Anlaşma'da herhangi bir tanımlama yapılmaması nedeniyle belirsizdir.³⁶⁰ Bununla birlikte, ağırlıklı olarak iç pazara tedarik edilmesi şartı, zorunlu lisansların esas itibarıyla yabancı pazarların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilmemesi gerektiği anlamına geldiği değerlendirilmektedir.³⁶¹ Diğer taraftan yeterli üretim kapasitesi ve teknolojik alt yapıya sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler yeşil teknolojiler gibi kamu yararı niteliği ağır basan ürün ve süreçlere erişebilmek için çoğu zaman daha gelişmiş bir ülkede ihracata yönelik zorunlu lisans verilmesine ihtiyaç

³⁵⁸ Stoll ve diğerleri (n 326) 573.

³⁵⁹ Thomas Cottier, Trips, the Doha Declaration and Public Health (2003) 6 The Journal of World Intellectual Property. 123.

³⁶⁰ Holger Hestermeyer, ‘Access to Medication as a Human Right’ (2004) 8 Max Planck Yearbook of United Nations Law 101, 251; Malbon, Lawson ve Davison (n 325) 571; Baker (n 324) 663; Correa (n 319) 321.

³⁶¹ William Fisher ve Cyrill Rigamonti, ‘The South Africa AIDS Controversy: A Case Study in Patent Law and Policy’ 2 Harvard Law School 14; Nuno Pires De Carvalho (n 118) 455.

duymaktadır.³⁶² Ancak 31 (f) maddesinin ağırlıklı olarak iç pazara tedarik etme şartı, zorunlu lisans kapsamında üretilen ürünlerin büyük ölçüde ihraç edilmesini sınırlandırdığı için, bu ülkelerin dış kaynaklı üretime dayanarak söz konusu teknolojilere erişimini ciddi biçimde zorlaştırmaktadır.³⁶³

TRIPS Anlaşması'nın 31 (g) maddesi, zorunlu lisans verilmesine yol açan koşulların ortadan kalkması ve bu koşulların yeniden ortaya çıkmasının muhtemel görülmemesi hâlinde zorunlu lisansın sona erdirilebileceğini düzenlemektedir. Bu yönüyle maddenin (g) bendindeki düzenlemenin, aynı maddenin (c) bendindeki düzenlemenin tamamlayıcısı niteliğinde olduğu görülmektedir.³⁶⁴ Zira, Anlaşma'nın 31 (c) maddesi uyarınca zorunlu lisansın kapsamı ve süresi, lisansın veriliş amacıyla sınırlı tutulmalıdır. Dolayısıyla kural olarak, zorunlu lisansın verilmesine gerekçe olan amaç gerçekleştiğinde, söz konusu lisansın sona erdirilmesi gündeme gelecektir. Dolayısıyla (g) bendindeki düzenleme, zorunlu lisansların istisnai niteliğini vurgulamaktadır.³⁶⁵ Nitekim zorunlu lisanslar, buluş sahibinin haklarının yerine geçen kalıcı ve genel nitelikli bir yetki olarak değil, belirli somut koşulların giderilmesine yönelik geçici ve verilme amacıyla sınırlı bir müdahale aracı olarak kabul edilmelidir.³⁶⁶

Bununla birlikte düzenlemede, söz konusu sona erdirmenin zorunlu lisans verilen kişilerin meşru menfaatlerinin yeterli şekilde korunması şartına tabi olduğu belirtilmektedir. Bu meşru menfaatlerin korunması, zorunlu lisans verilenin söz konusu buluşu kullanıma sokmak için ciddi hazırlıklar yapmış olması ya da üretim veya

³⁶² Nguyen (n 299) 31;

³⁶³ Wolfgang Hein ve Suerie Moon, *Informal Norms in Global Governance: Human Rights, Intellectual Property Rules and Access to Medicines* (Routledge 2016) 78; Zhuang (n 9) 296.

³⁶⁴ Nuno Pires De Carvalho (n 118) 243.

³⁶⁵ Stoll ve diğerleri (n 326) 574.

³⁶⁶ Nuno Pires De Carvalho (n 118) 243.

pazarlama kapasitesi oluşturmak için ciddi yatırımlarda bulunması hâlinde, zorunlu lisansla tanınan yetkiden kolaylıkla yoksun bırakılamayacağı şeklinde yorumlanabilir.³⁶⁷ Bu nedenle taraf ülkelerin Anlaşma'nın 31 (g) maddesini, zorunlu lisans talebinde bulunmak için mevcut teşviklerini zayıflatmayacak şekilde yorumlamaları ve uygulamaları gerekmektedir.³⁶⁸

TRIPS Anlaşması'nın 31 (i) ve (j) maddeleri ile, zorunlu lisans kapsamında kullanıma izin verilmesine ilişkin kararlar ile bu kullanım karşılığında ödenecek bedelin belirlenmesine ilişkin kararların bağımsız bir incelemeye tabi olması gerektiği düzenlenmektedir. TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesinde, ilk aşamada zorunlu lisansların hangi makam tarafından verileceği veya bu lisanslar kapsamında ödenecek bedellerin hangi merci tarafından tayin edileceği konusunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Nitekim ulusal hukukta bu karar yetkisi idari bir merciye bırakılabilir. Anlaşma'nın (i) ve (j) bentlerindeki düzenlemelerin lafzından ise söz konusu incelemenin ilk karar merciinden ayrı ve daha üst bir makam tarafından yapılacak bir denetimi ifade ettiği anlaşılmakla, söz konusu denetimi yapacak merci kim olacağı hususu taraf ülkelerin takdirine bırakılmıştır.³⁶⁹ Nitekim, bağımsız inceleme mercii olarak mahkemelerin kullanılması ise nispeten daha rasyonel bir seçenek olacaktır. Anlaşma'nın 31'inci maddesiyle, zorunlu lisans verilmesi veya ödenecek bedelin belirlenmesine ilişkin kararları inceleyecek mahkemenin niteliği bakımından uzman mahkeme veya genel görevli mahkeme yönünde herhangi bir tercihte de bulunulmadığı görülmektedir.³⁷⁰

³⁶⁷ Gervais (n 326) 494 ; Correa (n 319) 322.

³⁶⁸ Holger Hestermeyer, Human Rights and the WTO: The Case of Patents and Access to Medicines (Oxford University Press 2007) 251.

³⁶⁹ UNCTAD ve ICTSD (n 120) 478.

³⁷⁰ Stoll ve diğerleri (n 326) 576.

Bununla birlikte, bu tür bir bağımsız inceleme taraf ülkelerin yetkili mercilerince verilen zorunlu lisans kararının derhâl uygulanmasına engel teşkil etmemektedir. Başka bir ifadeyle zorunlu lisans verilmesi veya ödenecek bedelin takdirine ilişkin kararın sonradan idari veya yargısal denetime tabi tutulabilecek olması, zorunlu lisansın uygulanmasının ertelenmesini zorunlu kılmamaktadır. Bu husus özellikle kamu yararının söz konusu olduğu durumlarda zorunlu lisans verilmesi hallerinde önem taşımaktadır. Zira bu tür hâllerde zorunlu lisansa ilişkin kararın derhâl uygulanabilmesi, ilgili kamu yararı ihtiyacının gecikmeksizin karşılanması bakımından işlevsel bir güvence sağlamaktadır.³⁷¹

Bununla birlikte, daha önce de belirtildiği üzere her ne TRIPS Anlaşması metninde zorunlu lisanslamaya gerekçe oluşturacak nedenler sayılmamışsa da Anlaşma'nın 31'inci maddesinin lafzından bazı nedenlerin dolaylı olarak çıkarılabileceği görülmektedir. Anılan maddenin (b) bendinde ulusal acil durumu veya diğer aşırı aciliyet halleri ile kamu yararına yönelik ticari olmayan kullanımlar, (k) bendinde yargı veya idari bir süreç sonucunda rekabete aykırı uygulama olarak tespit edilen durumların düzeltilmesi durumlarının ve (l) bendinde bir patentin kullanılmasının başka bir patentin ihlal edilmeksizin mümkün olmadığı hallerin zorunlu lisans verilmesi nedenleri olarak kabul edilebileceği anlaşılmaktadır.³⁷² Burada dikkat edilmesi gereken husus ise bu sayımın sınırlayıcı nitelikte olmadığıdır. Nitekim madde metninde sayılan bu nedenler ilgili durumlarda bazı genel koşulların uygulanmayabileceğini göstermeye yöneliktir.³⁷³ TRIPS Anlaşması'nda zorunlu lisans verilmesi nedenleri kesin bir şekilde sayılmadığı gibi, bahse konu nedenlerin açık tanımlarına da yer verilmemiştir. Bu nedenle, zorunlu lisans verilmesi nedenlerinin nasıl yorumlanacağı ve kapsamlarının nasıl belirleneceği

³⁷¹ Correa (n 319) 323.

³⁷² Zhuang (n 9) 290.

³⁷³ WTO, *TRIPS and Pharmaceutical Patents* (Fact Sheet September 2006) 5.

hususlarının, büyük ölçüde taraf devletlerin takdir ve önceliklerine bırakıldığı söylenebilir.

Bunun yanı sıra, Paris Sözleşmesi ile TRIPS Anlaşması arasındaki ilişki üzerinde de durmak gerekir. Nitekim TRIPS Anlaşması'nın Paris Sözleşmesi'ni TRIPS sistemine dâhil eden 2'nci maddesi; *“Bu Anlaşma'nın I ila IV. Kısımlarındaki hiçbir hüküm, üyelerin Paris Sözleşmesi uyarınca birbirlerine karşı sahip oldukları mevcut yükümlülükleri ortadan kaldırmaz”*³⁷⁴ şeklindedir. Bu nedenle, Paris Sözleşmesi'ndeki patentin işletilmesi yükümlülüğünün de TRIPS Anlaşması kapsamında zorunlu lisans verilmesi için bir neden olarak değerlendirilebileceği sonucuna varmak mümkündür.³⁷⁵ Zira TRIPS Anlaşması, Paris Sözleşmesi'ni ortadan kaldırmayacağı veya geçersiz kılmayacağı gibi, aynı şekilde Paris Sözleşmesi de TRIPS Anlaşması'nın zorunlu lisanslar için öngördüğü şartları da geçersiz kılmayacaktır.³⁷⁶

3.1.3. Doha Deklarasyonu

TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesinde zorunlu lisans verilmesine ilişkin genel nedenlerin açık bir şekilde tanımlanmayarak, muğlak ve yoruma açık ifadelere yer verilmesi, zorunlu lisans uygulamasının arkasında yatan temel politika hedeflerinin ne olduğu konusunda belirsizliğe yol açmıştır. Nitekim hangi durumlarda, hangi koşullar altında ve hangi nedenlere dayanılarak zorunlu lisans verilebileceğine ilişkin ortak bir anlayışın yokluğu, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kamu sağlığı gibi hayati

³⁷⁴ TRIPS (n 57) Madde 2.

³⁷⁵ Frankel and Lai (n 282) 157.

³⁷⁶ Reto M Hilty and Kung-Chung Liu (eds), *Compulsory Licensing: Practical Experiences and Ways Forward*, vol 22 (Springer Berlin Heidelberg 2015) 143.

öneme sahip politika alanlarında ulusal yetki alanlarının TRIPS Anlaşması hükümleriyle kısıtlanabileceği yönünde kaygılara sebep olmuştur.³⁷⁷ Bu kaygılar, özellikle HIV/AIDS gibi ölümcül hastalıkların yaygın olduğu ülkelerde temel ilaçlara erişimin kısıtlanması tehlikesi bağlamında daha da belirginleşmiş, bu sebeple gelişmekte olan ülkeler, kamu sağlığını korunması amacıyla gerektiğinde patent koruması altındaki ilaçlara daha uygun maliyetlerle erişimin artırılması için zorunlu lisans yetkisini daha esnek bir şekilde kullanabilmek yönünde taleplerde bulunmuştur.³⁷⁸ Gelişmekte olan ülkelerin bu talepleri, 2001 yılında Doha’da düzenlenen DTÖ Bakanlar Konferansı’nda, TRIPS Anlaşması’nın halk sağlığı üzerindeki etkilerini ele alan “*TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığına İlişkin Doha Deklarasyonu*”nun (Doha Deklarasyonu)³⁷⁹ kabul edilmesiyle cevap bulmuştur.³⁸⁰ Doha Deklarasyonu, uluslararası düzeyde TRIPS Anlaşması ile kurulan rejimin sağladığı esnekliklerin tanınması ve bu esnekliklerin kamu sağlığının korunması amacıyla kullanılmasının meşruiyetini teyit etmesi yönüyle önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Deklarasyon, 1’inci paragrafında; HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu ülkelerde yaşanan ilaçlara erişim sorununa dikkat çekilerek, gelişmekte olan ülkelerin ciddi kamu sağlığı riskleriyle karşı karşıya olduğunun kabulü ile başlanmaktadır.³⁸¹ 2’nci ve 3’üncü paragraflarda ise bu sorunun çözümünde TRIPS

³⁷⁷ E Richard Gold and Danial K Lam, ‘Balancing Trade in Patents: Public Non-Commercial Use and Compulsory Licensing’ (2003) 6 Journal of World Intellectual Property 5, 12.

³⁷⁸ Başak Bak, ‘İlaçta Zorunlu Patent Lisansı’ [2011] Ankara Barosu Dergisi 3, 118.

³⁷⁹ Dünya Ticaret Örgütü, Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health (Doha Deklarasyonu) (14 November 2001) WT/MIN(O~)/DEC/~.

³⁸⁰ Ebenezer Durojaye, ‘Compulsory Licensing and Access to Medicines in Post Doha Era: What Hope for Africa?’ (2008) 55 Netherlands International Law Review 33, 44; Valbona Muzaka, ‘Contestations Post-TRIPs and the Emergence of the IP—Access to Medicines Debate’ (Valbona Muzaka ed.), *The Politics of Intellectual Property Rights and Access to Medicines* (Palgrave Macmillan UK 2011) 84.

³⁸¹ Doha Deklarasyonu (n 295) Paragraf 1.

Anlaşması'nın ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülen geniş kapsamlı çabaların bir parçası olması gerektiği vurgulanarak, bir yandan fikrî mülkiyet korumasının ilaçlarda yenilikçi faaliyetlerin teşviki ve devamının sağlanmasındaki rolü kabul edilmekle, diğer yandan sağlanan bu korumanın fiyatlar üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin kaygılara dikkat çekilmektedir.³⁸² Deklarasyon'un 4'üncü paragrafında; TRIPS Anlaşması'nın taraf devletlerin kamu sağlığını korumaya yönelik önlemler almasını engel teşkil etmemesi gerektiği yönünde ortak bir anlayış ortaya koyarak, tarafların bu Anlaşma hükümlerini kamu sağlığını koruma hakkını destekleyecek şekilde yorumlanması ve uygulanması gerektiğini açıkça ifade etmekte, bu bağlamda, tarafların TRIPS Anlaşması'nın sunduğu esneklikleri kamu sağlığını koruma amacıyla etkin bir biçimde kullanma haklarına sahip olduklarını teyit edilmektedir.³⁸³ Deklarasyon'un 5'inci paragrafının (a) bendinde; 4'üncü paragrafta belirtilen prensipler doğrultusunda TRIPS Anlaşması'nın her hükmünün, Anlaşmanın amaç ve ilkeleri dikkate alınarak yorumlanması gerektiği ve Anlaşmanın sadece fikrî mülkiyet korumasına ilişkin bir metin olmadığı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik dengeyi gözetten bir metin olduğunun altı çizilmektedir.³⁸⁴ Müteakiben aynı paragrafın (b) ve (c) bentlerinde ise her taraf devletin zorunlu lisans verme hakkına sahip olduğu ve bu lisansların hangi nedenlerle verileceğini belirleme konusunda tam yetkiye sahip olduğu ifade edilmekte ve yine hangi durumun ulusal acil durum veya aciliyet hâli teşkil edeceğine taraf devletlerin kendi takdirinde olduğu belirtilmektedir.³⁸⁵ Sonucu itibariyle oldukça önemli bir kısım olan 6'ncı paragrafta ise ilaç üretim kapasitesi yetersiz olan veya hiç bulunmayan DTÖ üyelerinin, TRIPS Anlaşması kapsamında zorunlu lisans mekanizmasından etkin bir şekilde yararlanmada ciddi zorluklarla karşılaşabileceği

³⁸² ibid Paragraf 2 ve 3.

³⁸³ ibid Paragraf 4.

³⁸⁴ ibid Paragraf 5(a).

³⁸⁵ ibid Paragraf 5(b) ve (c).

açıkça kabul edilerek, TRIPS Konseyi'ne bu soruna hızlı ve etkili bir çözüm bulunması ve söz konusu çözümün 2002 yılı sonuna kadar Genel Konsey'e raporlanması talimatı verilmiştir.³⁸⁶

Doha Deklarasyonu'nun 6'ncı paragrafı kapsamında başlatılan müzakereler sırasında sorunun en etkili şekilde nasıl çözülebileceği hususunda farklı görüşler ortaya konulmuş, temel tartışma noktaları ise çözümün hangi hukuki temele dayanması gerektiği, çözümün TRIPS Anlaşması kapsamında mı yoksa ayrı bir mekanizma yoluyla mı hayata geçirileceği ve çözümün hayata geçirilmesinde hukuki mekanizmaların ne şekilde düzenleneceği noktalarında toplanmıştır.³⁸⁷ Nihayetinde, 30 Ağustos 2003 tarihinde DTÖ Genel Konseyi tarafından, "*TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığına İlişkin Doha Deklarasyonu'nun 6'ncı Paragrafının Uygulanmasına Dair Karar*"³⁸⁸ kabul edilmiş, söz konusu Karar da 6 Aralık 2005 tarihinde Hong Kong'da düzenlenen DTÖ Bakanlar Konferansı neticesinde kabul edilen Protokol³⁸⁹, TRIPS Anlaşması'na eklenen 31bis maddesi ve Anlaşma ile ilişkilendirilen Ek ("*Annex*") belgesi olarak somutlaşmıştır.

TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesinin 1'inci fıkrası; belirli şartların yerine getirilmesi hâlinde, taraf devletleri Anlaşma'nın 31'inci maddesinin (f) bendinde yer alan, zorunlu lisanslamanın iç pazarın ihtiyacını karşılamaya yönelik olması yükümlülüğünden muaf tutmakta ve bu itibarla ilaç üretim kapasitesi olmayan veya yetersiz olan ülkelere, başka

³⁸⁶ ibid Paragraf 6.

³⁸⁷ Katharina Gamharter, *Access to Affordable Medicines - Developing Responses under the TRIPS Agreement and EC Law* (2004) 4. <https://esil-sedi.eu/wp-content/uploads/2018/04/Gamharter_0.pdf> son erişim 25 Ağustos 2025.

³⁸⁸ Decision of the General Council of 30 August 2003, Implementation of Paragraph 6 of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health, (1 Eylül 2003) WTO Doc. WT/L/540.

³⁸⁹ WT/L/641,

bir ülke tarafından zorunlu lisans verilmesi ile ilaç ihracatının önünü açmaktadır.³⁹⁰ Söz konusu şartların ise hem 31bis maddesinin 1'inci fıkrasında düzenlenen istisnadan yararlanmak isteyen üye ülkeye, yani “*ihracatçı üyeye*” hem de ihracatın yapılacağı üye ülkeye, yani “*uygun ithalatçı üyeye*” ilişkin olduğu görülmektedir. İhracatçı ve uygun ithalatçı üyelere ilişkin bu şartlara ise Ek belgesinde ayrı ayrı yer verilmektedir.

Ek'in 1(c) paragrafında, tüm DTÖ üyesi ülkelerin potansiyel olarak “*ihracatçı üye*” niteliğine sahip olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık “*uygun ithalatçı üye*” sınıfına dahil olacak ülkeler ise Ek'in 1 (b) paragrafında belirlenmiş, bu kapsamda en az gelişmiş üye ülkelerin bu sınıflandırmaya kendiliğinden dahil olduğu belirtilmiştir. Diğer üye ülkelerin ise Ekin 2 (a) paragrafı kapsamında, 31bis maddesi ile öngörülen sistemi kullanma niyetlerini TRIPS Konseyi'ne bildirdikleri takdirde uygun ithalatçı üye statüsünü kazanacakları düzenlenmekle birlikte Ek'in 4 numaralı dipnotunda bu bildirimin belirtilen şartlar kapsamında bölgesel ticaret örgütleri tarafından da yapılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir.³⁹¹ Nitekim, Ek'in 2 numaralı dipnotu ile, uygun ithalatçı üyelerin TRIPS Konseyi'ne bildirimde bulunmak suretiyle 2 (a) paragrafı kapsamındaki yükümlülüklerini tamamen yerine getirmiş sayılacaklarını açıklığa kavuşturulmaktadır.

Ek'in 2 (a) paragrafının (ii) numaralı bendinde bu bildirimin, ihtiyaç duyulan ürünlerin adlarının ve beklenen miktarlarını belirtmesi gerektiği düzenlenmektedir. Söz konusu ürün kavramının kapsamı ise Ek'in 1 (a) paragrafında, söz konusu ürünlerin üretimi için gerekli aktif bileşenler ve kullanımına ihtiyaç duyulan tanı kitleri de dahil olmak üzere, kamu sağlığı sorunlarının giderilmesi için gerekli olan farmasötik sektöre ait patentli

³⁹⁰ TRIPS (n 57) Madde 31bis 1'inci Fıkra.

³⁹¹ Paul Vandoren ‘The Wto Decision on Paragraph 6 of the Doha Declaration on the Trips Agreement and Public Health-Making It Work’ (2005) 6 The Journal of World Intellectual Property 779, 785; Gamharter (n 320) 8.

ürünler veya patentli bir usul yoluyla üretilen ürünler olarak belirtilmiştir. Nitekim Doha Deklarasyonu'nun 1'inci paragrafında sayılan; HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi hastalıklar, gelişmekte olan ülkeler bakımından kamu sağlığı sorunlarına ilişkin örneklerden ibaret olup, bunlar tahdidi bir liste oluşturmamaktadır.³⁹²

Akabinde, Ek'in 2 (a) paragrafının (ii) numaralı bendinde uygun ithalatçı üyenin, ilgili ürün veya ürünler bakımından farmasötik sektörde yetersiz üretim kapasitesine sahip olduğunu veya hiç üretim kapasitesinin bulunmadığını ortaya koyması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, en az gelişmiş ülke üye ülkelerin otomatik olarak uygun ithalatçı üye kabul edilmeleri nedeniyle bu koşuldan muaf olduğu da belirtilmektedir. Söz konusu üretim kapasitesinin değerlendirilmesine ilişkin önceden belirli objektif kriterlerin bulunmaması nedeniyle, ilgili üye ülkenin üretim kapasitesinin yetersiz olup olmadığını belirleme konusunda belirli bir takdir yetkisine sahip olduğu kabul edilmektedir.³⁹³ Bununla birlikte uygun ithalatçı üyenin üretim kapasitesini nasıl değerlendirdiğine ilişkin açıklayıcı nitelikte bilgi sunması gerektiği de anlaşılmaktadır.³⁹⁴

Ek'in 2 (a) paragrafının (iii) numaralı bendinde ise, uygun ithalatçı üyenin ilgili ürün bakımından TRIPS Anlaşması'nın 31 ve 31bis maddeleri hükümlerine uygun olarak zorunlu lisans verdiğini veya vermeyi amaçladığını teyit etmesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla 31bis maddesinin 1'inci paragrafının uygulanabilmesi için uygun ithalatçı ülke tarafından halihazırda zorunlu lisansın verilmiş olmasının zorunlu olmadığı anlaşılmaktadır.³⁹⁵

³⁹² Roger Kampf, 'Patents versus Patients?' (2002) 40 Archiv des Völkerrechts 90, 113; Correa (n 319) 329.

³⁹³ Vandoren (n 367) 784.

³⁹⁴ Correa (n 319) 332.

³⁹⁵ ibid.

İhracatçı üyenin yükümlülükleri ise Ek'in 2 (b) ve 2 (c) paragraflarında düzenlenmiştir. Bu kapsamda, Ek'in 2 (b) paragrafı uyarınca ihracatçı üye tarafından verilen zorunlu lisansın öncelikle belirli şartları taşınması gerekmektedir. Dolayısıyla 31bis sistemi kapsamında ihracata yönelik zorunlu lisans verilebilmesi için, yalnızca TRIPS Anlaşması'nda belirtilen genel zorunlu lisans koşullarının sağlanması yeterli olmayıp, Ek'te öngörülen ilave güvencelerin de yerine getirilmesi gerekir.

Ek'in 2 (b) paragrafı (i) numaralı bendinin zorunlu lisans sisteminin kötüye kullanılmasının ve haksız rekabeti önlenmesine yönelik iki temel şart içerdiği görülmektedir.³⁹⁶ Buna göre, zorunlu lisans kapsamında yapılacak üretimin yalnızca uygun ithalatçı üyenin ihtiyacını karşılamak için gerekli miktarda olması ve bu üretimin tamamının da Ek'in 2 (a) paragrafı uyarınca bildirimde bulunmuş olan uygun ithalatçı üyeye ihraç edilmesi gerekmektedir. Bu düzenleme, 31bis sisteminin genel ihracat amacıyla kullanılmasını engellemeyi ve sistemin yalnızca belirli kamu yararı ihtiyaçlarının karşılanmasına özgülenmesini amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Ek'in 2 (b) paragrafının (ii) numaralı bendi uyarınca, ihracatçı üye tarafından zorunlu lisans kapsamında üretilen ürünlerin özel etiketleme veya işaretleme yoluyla açık biçimde ayırt edilebilir hale getirilmesi, (iii) numaralı bendi uyarınca ise ihracatçı üye tarafından lisans alanın belirli bilgilerinin bir internet sitesinde yayımlaması zorunluluğu bulunmaktadır. Böylelikle 31bis sisteminde şeffaflığı sağlamaya ve 2 (b) paragrafının (i) numaralı bendinde olduğu gibi, zorunlu lisans kapsamında üretilen ürünlerin farklı pazarlara yönlendirilmesi ve mekanizmanın amaç dışı kullanılması önlenmeye çalışılmaktadır. Nihayetinde, Ek'in 2 (c) paragrafı gereği ihracatçı üyelerin, 2 (b) paragrafında öngörülen özel koşullar altında zorunlu lisans verildiğini TRIPS Konseyi'ne bildirmeleri gerekmektedir. Söz konusu bildirim yükümlülüğü, esas itibarıyla zorunlu

³⁹⁶ Vandoren (n 367) 787.

lisansa ilişkin gerekli bilgilerin TRIPS Konseyi'ne iletilmesiyle sınırlı olup, bunun ötesinde ayrıca bir onay veya izin mekanizmasının işletilmesine gerek bulunmamaktadır.³⁹⁷

TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesi ile kurulan sistemin Anlaşma'nın 31'inci maddesi inde belirtilen genel koşullardan ayrıştığı bir diğer önemli nokta da 31bis maddesinin 2'nci paragrafında belirtilen düzenlemedir. Nitekim 31bis maddesinin 2'nci paragrafının birinci cümlesi, 31bis maddesi oluşturulan sistem kapsamında verilecek zorunlu lisanslarda ihracatçı üyelerin, Anlaşması'nın 31 (h) maddesi düzenlemesi ile bağlı olduğunu teyit ederek başlamakta olup, 31bis maddesi kapsamında ihracata yönelik zorunlu lisans verilmesi halinde de patent sahibine uygun bir bedel ödenmesi yükümlülüğü devam ettiği vurgulanmaktadır. Ancak söz konusu cümlenin devamında “*uygun*” bedelin ne olduğu belirlenirken yalnızca 31 (h) maddesinde yer alan her somut olayın özellikleri değil, ithalatçı ülke açısından zorunlu lisansla üretilecek ürünün ekonomik değerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹⁸ Nitekim, bu değer de zorunlu lisans konusunun ihracatçı ülkedeki ekonomik değerinden daha düşük de olabilecektir.³⁹⁹

Anlaşma'nın 31bis maddesinin 2'nci paragrafındaki düzenlemenin müteakip cümlesi ile ise, uygun ithalatçı üyenin, ihracatçı üyede verilen zorunlu lisansla kapsam bakımından örtüşen bir zorunlu ithalat lisansı vermiş olması ve patent sahibine bedelin ödenmesi şartların gerçekleşmesi hâlinde uygun ithalatçı üyeyi, TRIPS Anlaşması'nın 31(h) maddesi uyarınca patent sahibine bedel ödeme yükümlülüğünden muaf tutmaktadır.

³⁹⁷ Stoll ve diğerleri (n 326) 587.

³⁹⁸ ibid 588.

³⁹⁹ FM Scherer ve Jayashree Watal, 'Post-TRIPS Options for Access to Patented Medicines in Developing Nations' (2002) 5 Journal of International Economic Law 913, 922; Gamharter (n 320) 4.

Böylelikle 31bis sistemi ile, bir yandan patent sahibinin uygun bir bedel alma hakkı korunurken, diğer yandan üretim kapasitesi yetersiz ithalatçı ülkeler üzerinde ilave mali yük oluşmasını engelleyen dengeli bir mekanizma kurulması amaçlandığı söylenebilir.

TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesinin 3'üncü paragrafı ile getirilen düzenleme, belirli şartların gerçekleşmesi halinde üye ülkeleri Anlaşma'nın 31 (f) maddesinde öngörülen kısıtlamadan kısmen muaf tutması itibarıyla oldukça önem ihtiva etmektedir.⁴⁰⁰ Nitekim söz konusu düzenlemede, bu istisnadan yararlanılabilmesi için öncelikle ilgili üye ülkenin gelişmekte olan ülke veya en az gelişmiş ülke statüsünde olması, ikinci olarak bu üyenin bir bölgesel ticaret anlaşmasına taraf olması, üçüncü olarak ise söz konusu bölgesel ticaret anlaşmasının mevcut üyelerinin en az yarısının BM'nin en az gelişmiş ülkeler listesinde yer alan ülkelere oluşması gerekmekte olduğu belirtilmektedir. Nihayetinde, bu şartların sağlanması halinde ilgili üye ülkeye, 31bis sistemi çerçevesinde verilecek zorunlu lisans kapsamında kendi ülkesinde üretilen farmasötik ürünlerin ağırlıklı bir kısmını başka bir üyeye ihraç edebilmesine cevaz verilmektedir.

Söz konusu düzenlemenin devamında ise öngörülen istisnanın patent haklarının ülkeselliği ilkesini ortadan kaldırmadığını açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre, 31bis maddesinin 3'üncü paragrafı kapsamında ihraç edilen ürün, ihracatın yöneldiği üye ülkede de patent koruması altındaysa, bu üyenin ithalat için ayrıca zorunlu lisans vermesi gerekecektir. Dolayısıyla söz konusu düzenleme, patent hakkının her ülke bakımından ayrı ayrı doğurduğu hukuki sonuçları bertaraf etmemektedir.⁴⁰¹

31bis maddesinin 4'üncü paragrafı ile ise üye ülkelerin TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesi ve bu Anlaşma'ya dahil Ek hükümlerine uygun olarak alınan tedbirleri, GATT

⁴⁰⁰ Gamharter (n 320) 10.

⁴⁰¹ Vandoren (n 367) 790.

1994’ün XXIII. maddesinin 1 (b) ve 1 (c) bentleri kapsamında ileri sürülebilecek “ihlal bulunmayan” veya “durum” şikâyetleri yoluyla uyuşmazlık konusu yapmayacağı düzenlenmektedir. Söz konusu düzenleme ile, 31bis sistemi kapsamında alınan tedbirlerin, açık bir Anlaşma ihlali bulunmadığı hâlde menfaatlerin zedelendiği iddiasına dayalı olarak şikâyet yoluyla etkisizleştirilmesinin önüne geçilmesinin amaçlandığı görülmektedir.⁴⁰²

Son olarak TRIPS Anlaşması’nın 31bis maddesinin 5’inci paragrafı, 31bis maddesi ve Ek’te öngörülen istisnalar dışında, söz konusu düzenlemelerin üye ülkelerin TRIPS Anlaşması kapsamındaki hak ve yükümlülüklerini etiketlemediğini düzenlemektedir. Bu kapsamda, ilgili düzenleme uyarınca 31bis maddesinin 1’inci ve 3’üncü paragraflarında öngörülen istisnaların dışında kalan hâllerde TRIPS Anlaşması’nın 31 (f) maddesi uygulanmaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla zorunlu lisans kapsamında üretimin ağırlıklı olarak iç pazara tedarik amacına yönelik olması kuralı, yalnızca 31bis sisteminde açıkça öngörülen istisnai durumlarda bertaraf edilebilmektedir.

Doha Deklarasyonu, 31bis maddesi sisteminin etkilemediği zorunlu lisans hakkındaki genel koşulların açıklığa kavuşturulması için özel bir öneme sahiptir.⁴⁰³ Nitekim Doha Deklarasyonu, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 31.3 maddesi anlamında TRIPS Anlaşması’na kıyasla sonraki anlaşma veya sonraki uygulama olarak değerlendirilebilecek nitelikte olup, TRIPS Anlaşması’nın yorumlanmasında dikkate

⁴⁰² Haochen Sun, ‘Reshaping the TRIPs Agreement Concerning Public Health: Two Critical Issues’ (2003) 37 Journal of World Trade 182; Stoll ve diğerleri (n 326) 589.

⁴⁰³ Sandra Bartelt, ‘Compulsory Licences Pursuant to Trips Article 31 in the Light of the Doha Declaration on the Trips Agreement and Public Health’ (2003) 6 The Journal of World Intellectual Property 283, 303; Frederick M Abbott, ‘Innovation and Technology Transfer to Address Climate Change: Lessons from the Global Debate on Intellectual Property and Public Health’ (13 July 2009) 491; James T Gathii, ‘The Legal Status of the Doha Declaration on TRIPS and Public Health Under the Vienna Convention of the Law of Treaties’ (2002) 15 Harvard Journal of Law & Technology 291; Hestermeyer (n 344) 281.

alınması gereken önemli bir metindir. Kaldı ki Deklarasyon'un 5'inci paragrafımın (a) bendi, TRIPS Anlaşması'nın diğer uluslararası anlaşmalar gibi, uluslararası kamu hukukunun teamül niteliğindeki yorum kurallarına uygun biçimde yorumlanması gerektiğini teyit etmektedir.⁴⁰⁴

Ayrıca Doha Deklarasyonu'nun 5'inci paragrafımın (a) bendi, TRIPS Anlaşması'nın konu ve amacının belirlenmesinde Anlaşma'nın amaç ve ilkelerinin özel önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu ifade yalnızca TRIPS Anlaşması'nın 7'nci maddesinde düzenlenen amaçlar ile 8'inci maddesinde yer alan ilkelerle sınırlı değildir. Zira, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31.2 maddesi uyarınca bir anlaşmanın bağlamı, giriş kısmını da kapsadığından, TRIPS Anlaşması'nın giriş kısmı da yorum sürecinde dikkate alınmalıdır.⁴⁰⁵ Doha Deklarasyonu'nda TRIPS Anlaşması'nın amaç ve ilkelerine açıkça atıf yapılması, muhtemel Panellerin ileride TRIPS hükümlerini yorumlarken bu amaç ve ilkelerin söz konusu yorumlarda güçlü biçimde dikkate almalarını gerektirmektedir.⁴⁰⁶

Daha önce de belirtildiği üzere Doha Deklarasyonu'nun 5'inci maddesinin (b) bendi, üye ülkelerin zorunlu lisans verilme nedenlerini serbestçe takdir edebileceklerini açık biçimde ortaya koymaktadır.⁴⁰⁷ Doha Deklarasyonu kapsamında kamu sağlığı gibi üstün kamu yararı içeren gerekçelerin zorunlu lisans verilmesi için meşru bir temel oluşturabileceği teyit edilmiş, böylelikle zorunlu lisansların hangi sebeplerle verilebileceğine ilişkin daha önceki tartışmalara büyük ölçüde cevap olmuştur.

⁴⁰⁴ Gamharter (n 320) 11.

⁴⁰⁵ Vandoren (n 367) 792.

⁴⁰⁶ Sandra Bartelt, 'Compulsory Licences Pursuant to Trips Article 31 in the Light of the Doha Declaration on the Trips Agreement and Public Health' (2003) 6 The Journal of World Intellectual Property 283, 303; M Gregg Bloche, 'WTO Deference to National Health Policy: Toward an Interpretive Principle' (2002) 5 Journal of International Economic Law 825, 825.

⁴⁰⁷ Abbot (n 379) 494; Hestermeyer (n 344) 259.

31bis maddesi ve Ek'in etkilemediği yükümlölükler arasında TRIPS Anlaşması'nın 31(b) maddesi de özellikle belirtilmelidir. Diğer taraftan Deklarasyon'un 5'inci maddesinin (c) paragrafı ise TRIPS Anlaşması'nın 31(b) maddesi anlamında "ulusal acil durum veya diğer aşırı aciliyet hâlleri"nin mevcut olup olmadığını belirleme konusunda üye devletlere takdir yetkisi tanımaktadır. Deklarasyon'da sayılan HIV/AIDS, tüberküloz ve sıtma gibi salgın hastalıklar, ulusal acil durum veya diğer aşırı aciliyet halleri teşkil edebilecek örnekler olarak belirtilmişse de bu örnekler sınırlı sayıda olmayıp, üye devletlerin somut olayın özelliklerine göre farklı kamu sağlığı krizlerini de bu kapsamda değerlendirmeleri mümkündür.⁴⁰⁸ Nitekim bu durum, ihracatçı üyenin, uygun ithalatçı üyedeki koşulları dikkate alarak ulusal acil durum veya diğer aşırı aciliyet haline dayanması ihtimalini de kapsayacak şekilde yorumlanabilir. Böyle bir yorum, 31bis sisteminin üretim kapasitesi yetersiz ülkelerin acil kamu sağlığı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik işleviyle de uyumlu olacaktır.⁴⁰⁹

3.2. Yeşil Teknolojiler Transferi Bağlamında Zorunlu Lisanslamanın Gereçekleştirilmesi

3.2.1. Gerekçe Olarak Ulusal Acil Durum ve Kamu Sağlığı

Yukarıda da detaylı bir şekilde incelendiği üzere, ilk olarak Paris Sözleşmesi ile uluslararası hukukta yer bulan zorunlu lisanslama uygulaması, TRIPS Anlaşması ile daha ayrıntılı ve sistematik bir mekanizma haline getirilmiştir. Nitekim, TRIPS Anlaşması, zorunlu lisanslamayı daha kapsamlı ve geniş uygulama alanına sahip bir hukuki mekanizma düzenlerken, bir yandan da devletler için bu yetkinin kullanımına yönelik

⁴⁰⁸ Nuno Pires De Carvalho (n 118) 265.

⁴⁰⁹ Correa (n 319) 333.

ciddi sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. Müteakip süreçte ise Doha Deklarasyonu ile başlayan süreçte TRIPS Anlaşması'na eklenen 31bis maddesi ile, gelişmekte olan ülkelerin kamu sağlığına ilişkin kaygılarına cevap bulunmasına yönelik önemli bir adım atılarak, ilaç üretim kapasitesi bulunmayan veya yetersiz olan ülkelerin, başka ülkelerde üretilen ilaçlara zorunlu lisans mekanizması ile erişebilmeleri mümkün kılınmış, böylelikle patent koruması ile kamu sağlığı arasında bir denge kurulmasını hedeflenmiştir. Ayrıca Deklarasyon, zorunlu lisanslama uygulamasının temelinde yatan toplumsal ihtiyaçların belirli bir endüstrinin ekonomik kazançlarından daha ağır bastığını teyit etmekle, patent haklarının yalnızca bir ekonomik araç değil, aynı zamanda bir kamu politikası aracı olarak da önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.⁴¹⁰ Diğer taraftan, tüm bu gelişmeler, zorunlu lisanslamanın kapsamı, sınırları ve işlevi üzerine uluslararası düzeyde geniş çaplı bir tartışmanın da önünü açmış bulunmaktadır.⁴¹¹

Doha Deklarasyonu'nun 5'inci paragrafının (a) bendi, TRIPS Anlaşması hükümlerinin Anlaşma'nın amaç ve ilkeleri doğrultusunda yorumlanması gerektiği açıkça vurgulamaktadır. Bu bağlamda, 5'inci paragrafın yalnızca teknik bir yorum ilkesi olmadığı, aynı zamanda TRIPS Anlaşması'nın uygulanmasında normatif bir yönlendirme ortaya koyarak, üye devletlere, Anlaşmanın katı lafzi anlamına bağlı kalmaksızın, kamu politikaları doğrultusunda, esnekliklerden faydalanmalarına olanak sağladığı görülmektedir. Kaldı ki, önceki bölümlerde de açıklandığı üzere, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31'inci maddesinde yer alan yorum kuralları, uluslararası anlaşma hükümlerinin yalnızca lafzi anlamlarıyla değil, aynı zamanda bağlamı ve anlaşmanın amacı ile uyumlu olarak yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır.⁴¹² Nitekim,

⁴¹⁰ Nitya Nanda and Nidhi Srivastava, 'Clean Technology Transfer and Intellectual Property Rights' (2009) 9 Sustainable Development Law & Policy 42.

⁴¹¹ Gold and Lam (n 310) 8.

⁴¹² Cottier ve Véron (n 322) 100.

bahsedilen bu yorum kuralları TRIPS Anlaşması'nın zorunlu lisanslama mekanizmasını düzenleyen 31'inci maddesi bakımından da geçerli olacaktır.⁴¹³

Görülmektedir ki, gerek Doha Deklarasyonu'nun 5'inci paragrafı, gerekse Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31'inci maddesi, TRIPS Anlaşması'nın amaç ve ilkelerini düzenleyen 7'nci ve 8'inci maddelerinin zorunlu lisans uygulamalarına bağlamsal bir temel sağlayacağını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, TRIPS Anlaşması'nın 7'nci ve 8'inci maddeleri, fikri mülkiyet hakları korumasının amacının yalnızca teknolojik yenilikçiliğin teşviki ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda sosyal ve ekonomik refahın artırılması amacıyla teknoloji transferine katkı sağlanması ve haklarla yükümlülükler arasında dengenin gözetilmesini gerektiğini belirtmektedir.⁴¹⁴ Ayrıca, anılan hükümler, taraf devletlere, kamu sağlığının korunması ve sosyo-ekonomik açıdan hayati öneme sahip alanlarda kamu yararını önceleyen mevzuatlar oluşturabilmeleri için imkân sağlamakta, bu doğrultuda fikri mülkiyet korumasının kötüye kullanılması suretiyle teknoloji transferinin engellemesinin önüne geçilmesine yönelik önlemler alınabileceğini düzenlemektedir.⁴¹⁵ Bu itibarla, TRIPS Anlaşması'nın 7'nci ve 8'inci maddelerinin, iklim değişikliği ile mücadele politikaları kapsamında yeşil teknolojilerin transferi ve bu teknolojilere erişimin arttırılması amacıyla zorunlu lisans mekanizmasının kullanılmasını bağlamsal olarak desteklemekte olduğu ileri sürülebilecektir.⁴¹⁶ Nitekim böyle bir yorum TRIPS Anlaşması ile kurulan sistemin ruhuna uygun olacaktır. Kaldı ki,

⁴¹³ Sandra Bartelt, 'Compulsory Licences Pursuant to Trips Article 31 in the Light of the Doha Declaration on the Trips Agreement and Public Health' (2003) 6 The Journal of World Intellectual Property 283; Stoll ve diğerleri (n 108) 565.

⁴¹⁴ TRIPS (n 57) Madde 7.

⁴¹⁵ İbid Madde 8.

⁴¹⁶ Hutchison (n 143) 527; Littleton (n 44) 30; Zhuang (n 9) 298.

ülkelerin çok taraflı çevre anlaşmaları ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında bulundukları uluslararası taahhütler de bu yorumu desteklemektedir.

Daha önce de incelendiği üzere, TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesiyle zorunlu lisans verilmesine ilişkin usul ve koşullar düzenlemekle birlikte, bu lisansların hangi nedenlere dayalı olarak verilebileceğine dair herhangi bir sınırlayıcı düzenlemede bulunulmamış ve böylelikle taraf devletlere önemli ölçüde takdir yetkisi tanınmıştır.⁴¹⁷ Ancak bu durum, devletlerin zorunlu lisansları herhangi bir nedene dayanmaksızın veya keyfî bir şekilde verebilecekleri anlamına da gelmemektedir. Zira zorunlu lisans uygulaması, patent sahibinin mülkiyet hakkına doğrudan bir müdahale teşkil ettiğinden, bu mekanizmanın ancak istisnai durumlarda işletilmesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.⁴¹⁸ Anlaşma'nın 31'inci maddesi ise bu tür istisnai durumlara örnek teşkil edebilecek bazı nedenlere dolaylı biçimde atıfta bulunmakta olup, iklim değişikliği özelinde ise bunlardan “ulusal acil durum” veya “diğer aşırı aciliyet halleri” yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslama yoluyla transferinin sağlanmasına gerekçe oluşturabilecek hukuki nedenler olarak öne çıkmaktadır.

TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesinin (b) fıkrasında, belirli durumlarda, zorunlu lisans verilmeden önce patent sahibinin gönüllü lisans verilmesi için ön görüşme yapılması koşulunun aranmayabileceği düzenlenmiş olup, “ulusal acil durum” veya “diğer aşırı aciliyet halleri” bunlara örnek olarak gösterilmiştir. Ne TRIPS Anlaşması ne de Doha Deklarasyonu'nda ise bu durumların açık tanımlamaları yapılmakta olup, bu nedenle taraf devletlere hangi durumların bu kapsamlarda değerlendirileceğine hususunda takdir yetkisi tanınmaktadır. Diğer taraftan, Doha Deklarasyonu'nun 5'inci paragrafının (b) bedinde her taraf devletin hangi durumların ulusal acil durum veya aşırı

⁴¹⁷ Stoll ve diğerleri (n 108) 565.

⁴¹⁸ Nuno Pires De Carvalho (n 118) 232.

aciliyet hali oluşturduğunu kendi takdirine göre belirleme hakkına sahip olduğu hususu teyit edilmekle, (c) bendinde ise başta “*HIV/AIDS, tüberküloz, sıtma ve diğer salgın hastalıklar*” olmak üzere “kamu sağlığı krizlerinin” ise usul acil durum veya diğer aşırı aciliyet halleri kapsamında değerlendirilebileceği açıkça kabul edilmektedir.⁴¹⁹

Anılan “*ulusal acil durum*” veya “*diğer aşırı aciliyet halleri*” gibi zorunlu lisans verilmesine dayanak olabilecek nedenlerin Anlaşma’da belirsiz ifadeler olarak bırakılması, bu olguları çeşitli şekillerde yorumlanmasına açık hale getirmiştir.⁴²⁰ Özellikle, “*veya diğer aşırı aciliyet halleri*” ifadesinde geçen “*veya diğer*” ibaresi, ulusal acil durumunun bu daha geniş bir kategori olan aşırı aciliyet hallerinin sadece bir örneği teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.⁴²¹ Nitekim, bu yaklaşım zorunlu lisanslamaya neden teşkil edecek hallerin kapsamını genişletmekte olup, uygulamanın sadece kamu sağlığına ilişkin tehditlerle sınırlı kalmayarak iklim değişikliği gibi kamu yararına ilişkin diğer ciddi tehditlerin de benzer biçimde yorumlanması fikrinin önünü açmaktadır. Buna ek olarak, “*aşırı*” ibaresi ise zorunlu lisans verilmesi gerekçesi olacak olayın aciliyet halinin istisnai ve oldukça ciddi bir boyutta olması gerektiğini ifade etmektedir.⁴²² Yine de bu durum, TRIPS Anlaşmasının söz konusu nedenin içeriğini belirleme konusunda taraf devletlere ciddi bir takdir yetkisi verdiği gerçeğini değiştirmemektedir. Ayrıca, “*HIV/AIDS, tüberküloz, sıtma ve diğer salgın hastalıklar*” ibaresinin, zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak kabul edilecek aciliyet halinin kısa vadeli bir sorunu değil, aksine uzun süreli bir durumu da belirttiği söylenebilecektir.⁴²³ Bu durum, somut olaydaki

⁴¹⁹ Doha Deklarasyonu (n 295) Paragraf 5 (b) ve (c) Bentleri.

⁴²⁰ Stoll ve diğerleri (n 108) 569.

⁴²¹ UNCTAD (n 270) 471; ibid.

⁴²² UNCTAD (n 270) 471.

⁴²³ Carlos M. Correa, ‘Implications of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health’ 12 Health Economics and Drugs EDM 17.

aciliyet haline müdahale etmek için alınacak önlemin, dayanak teşkil eden halin devam ettiği sürece sürdürülmesinin mümkün olduğunu da ifade etmektedir.

Uluslararası toplumu Doha Deklarasyonu’nun kabulüne sevk eden başlıca küresel sağlık krizi olan HIV/AIDS ile iklim değişikliği ve bununla bağlantılı çevre kirliliğinin yol açtığı kamu sağlığı tehditleri karşılaştırıldığında, iklim değişikliği krizinin günümüzde ne ölçüde acil müdahale gerektiren bir küresel tehdit niteliği taşıdığı yönünde dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler HIV ve AIDS Ortak Programı (UNAIDS) tarafından yayımlanan en güncel verilere göre, 2023 yılı itibarıyla dünya genelinde HIV ile yaşayan kişi sayısı 39,9 milyon olarak kaydedilmiştir. Yine bu verilere göre, aynı yıl içerisinde yaklaşık 1,3 milyon kişinin HIV ile enfekte olduğu tahmin edilmekte birlikte, bu sayının 2010 yılına kıyasla %39, 1995 yılındaki zirve noktasına kıyasla ise %60 oranında düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır. HIV enfeksiyonunun en hızlı yayılma gösterdiği Sahra Altı Afrika ülkelerinde ise bu düşüş, 2023 yılı için 2010 yılı verilerine kıyasla %56 oranında bir azalmaya işaret etmektedir.⁴²⁴ Yine, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından sağlanan veriler de benzer sonuçlara işaret etmekle birlikte, yeni antiretroviral tedaviler ve önleme programları neticesinde düşüş trendinin devam etmekte olduğunu göstermektedir.⁴²⁵ Doha Deklarasyonu’nun TRIPS Anlaşması’na entegre edilmesiyle birlikte, yeterli üretim kapasitesine sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerin, patent sahipleriyle önceden müzakere etmeksizin, gelişmiş ülkelere temel ilaçlara yönelik zorunlu lisans verilmesini talep edebilmeleri ve bu ilaçları uygun koşullarda ithal edebilmelerinin önünün açılmış olması da bu olumlu tablonun oluşmasına katkı sağlayan

⁴²⁴ ‘Global Statistics’ (*HIV.gov*) <<https://www.hiv.gov/hiv-basics/overview/data-and-trends/global-statistics>> son erişim 2 Eylül 2025; UNAIDS, ‘2024 Global AIDS Report — The Urgency of Now: AIDS at a Crossroads’ (2024) <<https://www.unaids.org/en/resources/documents/2024/global-aids-update-2024>> son erişim 2 Eylül 2025.

⁴²⁵ ‘HIV Data and Statistics’ <<https://www.who.int/teams/global-hiv-hepatitis-and-stis-programmes/hiv/strategic-information/hiv-data-and-statistics>> son erişim 2 Eylül 2025.

önemli bir unsurdur. Bu duruma ilişkin somut bir örnek, Ekim 2007’de Ruanda’nın talebi üzerine Kanada’nın, jenerik bir AIDS ilacının üretimi ve ihracı için zorunlu lisans verilmesi kararıdır.⁴²⁶ Aynı yıl, Hindistan, Tayland ve Brezilya tarafından bazı AIDS ilaçlarına erişim için zorunlu lisans mekanizmasının kullanılması diğer öne çıkan örnekler arasındadır.⁴²⁷

DSÖ tarafından iklim değişikliği ve çevre kirliliğinin insan sağlığına etkilerine ilişkin yapılan bir çalışmada ise, global çapta ölümlerin %24’ünün doğrudan veya dolaylı olarak çevresel sağlık tehditlerinden kaynaklandığını ortaya koymakta, bununla birlikte dünya nüfusunun %90’ının ciddi düzeyde hava kirliliği altında yaşamaya devam ettiği ve bu durumun da her yıl yaklaşık 4,2 milyon kişinin ölümüne neden olduğunu göstermektedir.⁴²⁸ Ayrıca çalışma 3,6 milyar insanın halihazırda iklim değişikliğine karşı yüksek derecede duyarlı bölgelerde yaşadığını belirtmekle birlikte, küresel sera gazı emisyonlarına oldukça az katkıda bulunmalarına rağmen, düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkilerine en ağır şekilde maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda DSÖ, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri nedeniyle 2030’dan itibaren her yıl 250.000 ek ölüm yaşanacağını öngörmektedir. Kaldı ki bu tür tahminlerin, özellikle kuraklık ve göç baskıları gibi nedenler sebebiyle daha da olumsuz bir durumun oluşmasının da muhtemel olduğu belirtilmektedir.⁴²⁹ Ayrıca iklim

⁴²⁶ Alexandra G. Watson, ‘International Intellectual Property Rights: Do TRIPS’ Flexibilities Permit Sufficient Access to Affordable HIV/AIDS Medicines in Developing Countries?’ (2009) 32 B.C. Int’l & Comp L Rev 147.

⁴²⁷ Patricia Cappuyns and Jozefien Vanherpe, ‘The Scoop from Europe: A Licence! And Quick! Recent Developments Concerning Compulsory Licences for Patented Pharmaceuticals in the European Union’ (20 April 2018) 187 <<https://papers.ssrn.com/abstract=3166254>> son erişim 3 Eylül 2025.

⁴²⁸ ‘Compendium of WHO and Other UN Guidance on Health and Environment’ <<https://www.who.int/publications-detail-redirect/WHO-HEP-ECH-EHD-21.02>> son erişim 3 Eylül 2025.

⁴²⁹ ‘Climate Change’ <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>> son erişim 3 Eylül 2025.

değişikliğinin sadece ilişkili hastalıklar ve ölümlerle sınırlı kalmayarak, ayrıca gelişmekte olan ülkeler üzerinde ağır ekonomik etkilerinin de olacağı öngörülmektedir. Nitekim, Dünya Bankası tarafından ortaya konan verilerine göre, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kaynaklanan sağlık sorunlarının 2050 yılına kadar gelişmekte olan ülkelere sağlık alanında en az fazladan 21 trilyon ABD doları maliyete yol açabileceği, bu tutarın ise söz konusu ülkelerin öngörülen gayrisafi yurt içi hasılasının yaklaşık %1,3'üne denk geldiği belirtilmektedir.⁴³⁰ Bunun yanı sıra yapılan çalışmalar iklim değişikliğinin bulaşıcı hastalıkların seyrini değiştirdiğini ve tehlikeli salgın hastalıkların ortaya çıkma olasılığını da artırdığını göstermekte olup, iklim değişikliğinin yalnızca mevcut nesilleri değil, gelecek nesilleri de tehdit eden bir tehdit olduğu görülmektedir.⁴³¹ Bu çarpıcı veriler, iklim değişikliğinin en az HIV/AIDS salgını kadar uluslararası toplum açısından acil müdahale gerektiren küresel bir sağlık tehditi olduğunu ortaya koymakta, bununla birlikte iklim değişikliğinin, özellikle de olumsuz etkilerine orantısız biçimde maruz kalan gelişmekte olan ülkeler açısından “aşırı aciliyet hali” teşkil edebileceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, zorunlu lisans verilmesine ilişkin kararların devletlerin kendi yetkili mercileri tarafından ulusal mevzuatları çerçevesinde alınması nedeniyle, özellikle yeşil teknoloji patentlerinin büyük bölümünü elinde bulunduran gelişmiş ülkelerin, TRIPS Anlaşması'nda yer alan “ulusal acil durum” veya “aşırı aciliyet hâli” gibi gerekçeleri kendi iç hukuklarına nasıl yansıttıkları dikkatle incelenmelidir. Bu bağlamda, bu ülkelerin ulusal mevzuatlarında, iklim değişikliğinin çevresel etkilerine karşı müdahalenin zorunlu lisans verilmesini haklı kılacak bir neden olarak açıkça

⁴³⁰ ‘The Cost of Inaction: Quantifying the Impact of Climate Change on Health in Low- and Middle-Income Countries’ <<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/bc51aecc-288e-4cbc-b4ca-b5a942057044/content>> son erişim 4 Eylül 2025.

⁴³¹ İbid.

düzenlenip düzenlenmediği konusu üzerinde durulması gereken bir husustur. ABD ve bazı AB üyesi devletler, fikri mülkiyet hukuku mevzuatı veya çevrenin korunması ile ilgili özel yasalar kapsamında, çevrenin korunması gerekçesini zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak açıkça düzenlemekte olduğu görülmektedir. Nitekim ABD'nin "*Temiz Hava Yasası*"nda⁴³² ("*Clean Air Act*") açıkça düzenlendiği üzere, ilgili tarafın, belirli bir patentli çevre teknolojisinin kullanımının Çevre Koruma Ajansı (EPA) tarafından belirlenen bağlayıcı emisyon azaltım hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olabileceğini yeterli gerekçelerle ortaya koyması ve söz konusu patentin lisanslanması için makul diğer tüm yolların sonuçsuz kaldığını ispat etmesi durumunda, mahkemeden zorunlu lisans verilmesini talep edebileceği düzenlenmektedir.⁴³³ AB üye devletlerine bakıldığında, yalnızca bazı üye ülkelerin zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak çevrenin korunmasına açıkça atıfta bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Polonya Sınai Mülkiyet Kanunu'nun⁴³⁴ 82 (1) maddesi zorunlu lisans verilmesi nedenlerini, "*ulusal acil durum hâlini önlemek veya ortadan kaldırmak amacıyla, özellikle savunma, kamu düzeni, insan yaşamı ve sağlığının korunması ile doğal çevrenin korunması*" olarak düzenlemiş ve böylelikle insan sağlığı ve çevrenin korunması nedenlerinin zorunlu lisans verilmesine temel gerekçe oluşturabileceği kabul edilmiştir.⁴³⁵ Benzer şekilde, Hırvatistan Patent

⁴³² Temiz Hava Yasası (n 317).

⁴³³ Qiong Du, 'Intellectual Property Rights and Climate Change' (*Bangor University*) (2008) 172 <<https://research.bangor.ac.uk/en/studentTheses/intellectual-property-rights-and-climate-change>> son erişim 13 Eylül 2025.

⁴³⁴ Polonya, 30/06/2000 tarihli Sınai Mülkiyet Kanunu (24 Temmuz 2015 tarihli Kanunla değişiklik yapılmış haliyle).

⁴³⁵ Center for International Intellectual Property Studies (CEIPI) ve diğerleri, *Compulsory Licensing of Intellectual Property Rights: Final Study Report* (Publications Office of the European Union 2023) 27 <<https://data.europa.eu/doi/10.2873/514>> son erişim 13 Eylül 2025.

Kanunu'nun⁴³⁶ madde 104(5) düzenlemesinde “*ulusal düzeydeki aşırı aciliyet hâllerinde, özellikle ulusal güvenlik, sağlık alanında kamu yararının korunması, gıda arzı ile çevrenin korunması ve iyileştirilmesi*” amacıyla ve Estonya Patent Yasası'nın⁴³⁷ 47(1) maddesi düzenlemesinde “*doğal afet veya diğer acil durumlarla bağlantılı olarak buluşun kullanılması ihtiyacını da kapsayacak şekilde, Estonya Cumhuriyeti'nin ulusal savunması, çevrenin korunması, halk sağlığı ve diğer önemli ulusal çıkarları, buluşun kullanılmasını gerektirmesi*” halinde zorunlu lisans verilmesine imkân tanındığı görülmektedir.⁴³⁸

Yeşil teknoloji patent sahipliğinde öncü konumda olan Avrupa Birliği üyesi devletlerin ulusal mevzuatlarına bakıldığında ise zorunlu lisanslamaya gerekçe oluşturabilecek aciliyet halleri tanımlarken genellikle “*kamu yararı*” gibi daha geniş ve muğlak kavramlara yer verdikleri görülmektedir. Örneğin Danimarka Patent Kanunu'nun⁴³⁹ 47'nci maddesi, “*önemli kamu yararı*”nın zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak düzenlenmiştir.⁴⁴⁰ Benzer şekilde Alman Patent Yasası'nın⁴⁴¹ 24(1) maddesinde de “*kamu yararı*” gerektirdiği durumlarda zorunlu lisans verilebileceğini öngörülmektedir.⁴⁴² Yine, Fransa Fikri Mülkiyet Kanunu'nun⁴⁴³ L613-16 maddesi, “*kamu sağlığının korunması*” ve L613-18 maddesi, “*patentin işletilememesi ya da işletmenin yetersiz kalitede veya miktarda olması, ekonomik kalkınmaya ve kamu yararına ciddi şekilde zarar vermesi*”

⁴³⁶ Hırvatistan, Patent Kanunu ve Patent Kanunu'nda Değişiklik Yapan Kanunlar (Resmî Gazete Sayıları: 173/2003, 87/2005, 76/2007, 30/2009, 128/2010, 49/2011, 76/2013 ve 46/2018).

⁴³⁷ Estonya, Patent Yasası (1 Ocak 2015 tarihli konsolide metin).

⁴³⁸ (CEIPI) ve diğerleri (n 334) 25.

⁴³⁹ Danimarka, Konsolide Patent Kanunu (29 Ocak 2019 tarihli ve 90 sayılı Konsolide Kanun).

⁴⁴⁰ (CEIPI) ve diğerleri (n 334) 25.

⁴⁴¹ Almanya, Patent Yasası (son olarak 8 Ekim 2017 tarihli Kanun ile değiştirilmiştir).

⁴⁴² (CEIPI) ve diğerleri (n 334) 26.

⁴⁴³ Fransa, Fikri Mülkiyet Kanunu (25 Mart 2019 tarihli konsolide edilmiş versiyon).

nedenlerini, zorunlu lisans verilmesi için yeterli bir gerekçe olarak açıkça belirtmektedir.⁴⁴⁴ Yeşil teknoloji alanında yenilikçi faaliyetlerde önde gelen ülkelerden biri olan Çin'in Patent Kanunu'nda⁴⁴⁵ ise, zorunlu lisans sistemine ilişkin 54'üncü maddede, *“ulusal acil durum ya da olağanüstü aciliyet halinin meydana gelmesi veya kamu yararının söz konusu olması halinde, Devlet Konseyi'ne bağlı patent idaresi tarafından uygulama yeterliliğine sahip gerçek veya tüzel kişilerin başvurusu üzerine bir buluşun kullanılması için patent veya faydalı modele ilişkin zorunlu lisans verileceği”*⁴⁴⁶ düzenlenmiştir. Bu itibarla, Çin Patent Hukuku'nda da yeşil teknolojiler özelinde zorunlu lisanslamaya ilişkin hüküm bulunmadığı görülmektedir. Türkiye bakımından da patent hukukunda ilişkin temel kanuni düzenleme olan 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nda (SMK)⁴⁴⁷ da çevrenin korunması veya iklim değişikliğiyle mücadele ayrı bir zorunlu lisans sebebi öngörülmediği, bununla birlikte, SMK'nun 132'nci maddesinde *“kamu yararı”* nedeniyle zorunlu lisans verilebileceği düzenlenerek konunun geniş ve muğlak şekilde ele alındığı görülmektedir. Türk hukukundaki mevcut durum ve SMK'da yapılabilecek değişiklik önerileri çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıca ele alınacaktır.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, AB'nin uluslararası fikri mülkiyet hukuku ve uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde, patent korumasının iklim değişikliğiyle mücadelede bir engel teşkil etmeyeceği, aksine etkili teknoloji transferinin yalnızca yeşil teknolojilerin yeterli düzeyde korunmasıyla mümkün olabileceği görüşünün güçlü bir şekilde savunduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, AB'nin kontrolünde bulunan yeşil

⁴⁴⁴ (CEIPI) ve diğerleri (n 334) 25.

⁴⁴⁵ Çin, Çin Halk Cumhuriyeti Patent Kanunu (27 Aralık 2008 tarihli Patent Kanunu'nun Gözden Geçirilmesine İlişkin Karar ile yapılan değişikliklere kadar olan haliyle).

⁴⁴⁶ ibid, Madde 54.

⁴⁴⁷ Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK), Kanun/6769 (RG 10/01/2017, 29944).

teknolojilerin zorunlu lisansa konu edilmesi durumunda, gelişmekte olan ülkelerin yerel pazarlarına erişimini kısıtlanabileceği yönündeki endişelerle, zorunlu lisans mekanizmasını istenmeyen bir müdahale olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴⁸ Son dönemde ise AB'nin, yeşil teknolojiler de dahil olmak üzere teknolojik yenilikçilikte liderliğini Çin'e kaptırmasıyla birlikte patent koruması konusundaki katı tutumunu yumuşatarak, zorunlu lisanslamaya ilişkin daha esnek bir yaklaşım benimsediği görülmektedir.⁴⁴⁹ Nitekim, Avrupa Komisyonu tarafından 27 Nisan 2023 tarihinde, kriz dönemlerinde ihtiyaç duyulan ürünlere hızlı ve etkin bir şekilde erişimin sağlanmasını teminen, patent koruması altındaki teknolojilerin Avrupa Birliği genelinde zorunlu lisanslama yoluyla erişilebilir kılınmasına yönelik yeni bir Tüzük teklifi yayımlanmış olup, söz konusu teklif üzerinde Avrupa Parlamentosu ile Konsey arasında 21 Mayıs 2025 tarihinde geçici bir uzlaşmaya varılmıştır.⁴⁵⁰ Düzenlemeyle, kriz zamanlarında üye ülkelerin ulusal mevzuatlarına bağlı kalınmaksızın, AB tarafından doğrudan bu yetkinin kullanılabilmesi sağlanmasını ve krizlere hızlı bir şekilde müdahale edilebilmesini teminen etkili bir zorunlu lisans sistemi oluşturmak amaçlanmaktadır.⁴⁵¹ Taslak Tüzük'ün gerekçe bölümünde ise, “kriz” kavramının çevresel krizleri de kapsadığı açıkça belirtilmekte olup, zorunlu lisans mekanizmasının işletilmesinde çevresel krizlerle mücadeleye katkı sağlayabilecek ürün ve teknolojilere erişimin artırılması yönündeki olumlu etkileri olabileceği ifade edilmektedir. Bu itibarla, söz konusu düzenleme ile iklim

⁴⁴⁸ Rimmer, ‘A Proposal for a Clean Technology Directive’ (n 145) 195.

⁴⁴⁹ Alexander Lipke O’Sullivan Janka Oertel, Daniel, ‘Trust and Trade-Offs: How to Manage Europe’s Green Technology Dependence on China’ (*ECFR*, 29 May 2024) <<https://ecfr.eu/publication/trust-and-trade-offs-how-to-manage-europes-green-technology-dependence-on-china/>> son erişim 25 Eylül 2025.

⁴⁵⁰ AB, Kriz yönetimi amacıyla zorunlu lisanslamaya ilişkin ve (AT) 816/2006 sayılı Tüzüğü değiştiren Avrupa Parlamentosu ve Konseyine ait Tüzük Teklifi <https://single-market/economy.ec.europa.eu/document/d1d0b38a-ccc8-479d-be70-1ffae7e227a5_en> son erişim 16 Eylül 2025.

⁴⁵¹ *ibid.*

değişikliği ile mücadele kapsamında çevrenin korunması amacıyla yeşil teknolojilerin Avrupa Birliği genelinde zorunlu lisansa konu edilebilmesi, hukuki bir zemine kavuşmuş olacaktır.⁴⁵² AB'nin yeşil teknolojilerin daha adil paylaşımını sağlamak amacıyla fikri mülkiyet rejiminde esnekleşmeye gitmesi iklim krizi ile mücadelede önemli bir adım olsa da bu yaklaşımın küresel ölçekte ne denli etkili olabileceği hususu belirsizdir. Zira AB, teknoloji alanındaki yenilikçi faaliyetler ve ticarileştirme kapasitesi açısından Çin'in gerisinde kaldığı gibi, özellikle güneş paneli, elektrikli araçlar ve batarya gibi stratejik yeşil teknoloji alanlarında Çin'in hâkimiyeti göz önüne alındığında,⁴⁵³ AB'nin zorunlu lisanslama gibi araçları küresel çapta normlaştırması, diğer bir deyişle “*Brüksel etkisi*” yaratması oldukça güçtür. Çin'in ise, geçmişte teknoloji ithalatçısı konumundayken fikri mülkiyet esnekliklerini savunduğu görülmekteyse de günümüzde yeşil teknoloji alanında ihracatçı konuma geldiğinden, AB'nin zorunlu lisanslama gibi araçları uluslararası düzeyde yaygınlaştırma girişimlerine mesafeli bir tutum sergileyebileceği de öngörülebilir. Bu itibarla, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında yeşil teknolojilerin, özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak, sınır ötesi transferinin sağlanmasında zorunlu lisans mekanizmasının etkin biçimde uygulanabilmesi, uluslararası düzeyde bir mutabakat ve iş birliği çerçevesinin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, TRIPS Anlaşması'nın taraf devletlere tanıdığı takdir yetkisi ve kamu yararı kavramının geniş yorumu dikkate alındığında, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferinin zorunlu lisans yoluyla sağlanmasının hukuken mümkün olduğu söylenebilecektir. Zira, TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesi, sağlıklı sınırlı olmayan kriz durumlarını da kapsamakta olup, iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz etkiler hem çevresel bir aciliyet hali hem de halk sağlığını etkileyen bir kriz

⁴⁵² ibid.

⁴⁵³ Li-Chen Sim ve Steven Griffiths, ‘Renewable Energy Supply Chains between China and the Gulf States: Resilient or Vulnerable?’ (2024) 56 Energy Strategy Reviews 101605, 1.

olarak değerdendirilebilmektedir. Doha Deklarasyonu da bu y6nde bir yoruma dayanak sağlamakla birlikte, zorunlu lisans mekanizmasının kamu yararı doğrultusunda esnek şekilde kullanılabileceğini teyit etmektedir. Ancak, bu yaklaşımdın etkin biçimde uygulanabilmesi için uluslararası d6zeyde bir mutabakatın ve ortak bir yorumun geliştirilmesi gerekmektedir. Mevcut çok taraflı evre anlaşmaları ve s6rd6r6lebilir kalkınma hedefleri de bu doğrultuda bir hukuki ve politik yaklaşımdı desteklemektedir.

3.2.2. Zorunlu Lisanslamanın Yeşil Teknoloji Transferine Etkisi

3.2.2.1. Muhtemel Avantajları

Yeşil teknolojilerin gelişmekte olan 6lkelere transferinde zorunlu lisanslama mekanizmasının 6nemli avantajlar sağlayacağını savunan g6r6şler, sıklıkla Doha Deklarasyonu’nun kamu sağlığının korunması amacıyla zorunlu lisans mekanizmasıyla patent koruması altındaki ilaçlara erişimin artırılmasında nasıl somut ve adil sonuçlar doğurduğunu 6rnek g6stermektedir. Bu g6r6şler, zorunlu lisansın yalnızca sağlık alanıyla sınırlı bir hukuki araç olmadığı, aynı zamanda iklim değişikliğiyle m6cadele gibi k6resel 6lekte aciliyet arz eden diğer kamu politikası hedeflerinin hayata geçirilmesinde de stratejik bir mekanizma olarak kullanılabileceği fikrine dayanmaktadır.

Nitekim, gelişmekte olan 6lkelerin ilaç patentlerine ilişkin zorunlu lisans mekanizmasını kullanmalarına dair tarihsel 6rnekler, bu aracın yeşil teknolojilerin transferinde ne gibi avantajlar sağlayabileceği konusunda yol g6sterici nitelikte olacaktır. 6rneğin, 2007 yılında Tayland tarafından, AIDS ilacı Kaletra’nın fiyatında indirim sağlama girişimlerinin sonuçsuz kalması 6zerine bu ilaç için zorunlu lisans kararı alınmış, s6z konusu lisans ile, yerli ilaç 6reticilerine patent sahibinin form6l6n6 kullanarak bu ilacı 6lke içinde 6retme ve satma yetkisi verilmiş ve b6ylelikle binlerce hayatın kurtarılmasına

katkıda bulunulmuştur.⁴⁵⁴ ABD her ne kadar ilk başta bu karardan memnuniyet duymasa da ilerleyen süreçte Tayland'ın TRIPS Anlaşması uyarınca zorunlu lisansı verme hakkını hukuken kabul ettiğini açıkça belirtmiştir.⁴⁵⁵ Benzer şekilde, 2005 yılında Brezilya'nın da AIDS salgını ile mücadele kapsamında zorunlu lisans mekanizmasını kullandığı görülmektedir. Bu doğrultuda Brezilya Parlamentosu tarafından, HIV tedavisinde kullanılan ilaçların patentlerin askıya alınmasını ve yerli üreticileri söz konusu ilaçların jenerik versiyonlarının üretebilmeleri yetkilendiren bir yasal düzenleme kabul edilmiştir. Brezilya hükümeti tarafından bu düzenlemenin TRIPS Anlaşması kapsamındaki yükümlülüklerine uygun olduğunu, zira patentlerin yalnızca sağlık alanında ortaya çıkan acil bir durum nedeniyle geçici olarak askıya alındığını ileri sürülmüştür. AIDS tedavisinde kullanılan önemli bir anti-retroviral ilaç üreticisi Abbott Laboratories ise bu adım üzerine fiyat indirimi yapmak zorunda kalmış ve böylelikle Brezilya'nın önemli ölçüde mali tasarruf sağlamasına imkân tanınmıştır.⁴⁵⁶

HIV kapsamında verilen zorunlu lisans örneklerinin ardından, küresel çapta önemli bir diğer sağlık tehdidi olan COVID-19 pandemisi zorunlu lisans mekanizmasının önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Pandeminin getirdiği acil sağlık ihtiyaçları, patent koruması altındaki ilaç ve tedavi yöntemlerine erişimde esneklik gerektirmiş ve bu durum, birçok ülkenin kamu sağlığını koruma kapsamında zorunlu lisans mekanizmasını kullanılması için gerekçe oluşturmuştur. İsrail hükümeti tarafından 2020 yılının mart ayında, AbbVie Inc.'e ait patentle korunan ve COVID-19'a karşı etkili olduğu tespit edilen Kaletra adlı ilacın jenerik versiyonunun Hindistan'dan ithalatına izin veren bir

⁴⁵⁴ Fair (n 168) 27.

⁴⁵⁵ Celia W Dugger, 'Clinton Foundation Announces a Bargain on Generic AIDS Drugs' *The New York Times* (9 May 2007) <<https://www.nytimes.com/2007/05/09/world/09aidsdrugs.html>> son erişim 19 Eylül 2025.

⁴⁵⁶ Peter Maybarduk ve Sarah Rimmington, 'Compulsory Licenses: A Tool to Improve Global Access to the HPV Vaccine?' (2009) 35 *American Journal of Law & Medicine* 325.

zorunlu lisans verilmesi kararı alınmıştır.⁴⁵⁷ Benzer şekilde, Macaristan hükümeti 2020'nin başlarında, çeşitli ülkelerde Gilead adlı şirkete ait patentlerle korunan Remdesivir adlı ilaç için yerli ilaç üreticisi Richter Gedeon'a zorunlu lisans verilmiştir. Söz konusu lisans sayesinde 2020 yılının ekim ayına kadar yaklaşık 3.000 hastanın tedavisi için yeterli miktarda jenerik ilaç üretilmiştir.⁴⁵⁸ Rusya'da ise Gilead'ın gönüllü lisanslama talebini reddetmesi üzerine, yerli jenerik ilaç üretici Pharmasyntez tarafından zorunlu lisans talebinde bulunmuştur. Nitekim Rusya hükümeti, Pharmasyntez'e, Gilead'a ait beş patenti kullanma hakkını kapsayan ve münhasır olmayan bir yıllık zorunlu lisans verilmesine karar vermiştir. Böylece, söz konusu ilacın yerel üretimin önü açılmış ve halkın söz konusu ilacın daha uygun fiyatlı jenerik versiyonlarına ulaşmasına olanak sağlanmıştır.⁴⁵⁹

Diğer yandan, hükümetlerin patent sahiplerini zorunlu lisans tehdidi altında bırakmalarının bile, hayati öneme sahip teknolojilere erişimin artırılması açısından etkili sonuçlar doğurduğu örnekler mevcuttur. Örneğin, 11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD posta sistemine şarbonlu mektupların gönderilmesi sonucu beş kişinin hayatını kaybetmesi üzerine, şarbon enfeksiyonlarının tedavisinde kullanılan Cipro adlı antibiyotiğin patent sahibi Bayer, ani talep artışını karşılayacak yeterli üretim kapasitesine sahip olmaması nedeniyle ABD hükümeti tarafından kamuoyu önünde fiyat ve arz konusunda yoğun baskıya maruz bırakılmış ve firma, patentinin zorunlu lisans kapsamına alınmakla tehdit edilmiştir. Bunun sonucunda Bayer, Cipro'nun fiyatını %55 oranında düşürmek zorunda kalmış ve üretim kapasitesini önemli ölçüde artırmayı kabul

⁴⁵⁷ Enrico Bonadio and Magali Contardi, 'Compulsory Licences During the COVID-19 Pandemic: A European and International Perspective' in Ottavio Quirico and Katarzyna Kwapisz Williams (eds), *The European Union and the Evolving Architectures of International Economic Agreements* (Springer Nature 2023) 227.

⁴⁵⁸ ibid.

⁴⁵⁹ ibid 228.

etmiştir.⁴⁶⁰ Benzer bir durum, 2005 yılında yaşanan küresel kuş gribi salgını sırasında da ortaya çıkmış, salgına karşı temel ilaç olan Tamiflu ilacının patent sahibi Roche, salgın sürecinde tüm siparişleri karşılayamayınca, ABD hükümeti tarafından kamu sağlığı endişelerinin önüne kâr amacını koymakla suçlanmış ve söz konusu firmaya, teknolojisini diğer ilaç üreticilerine gönüllü olarak lisanslamaması halinde zorunlu lisans yoluyla lisanslanacağı yönünde baskı uygulanmıştır. Bazı ülkeler ise daha ileri giderek, Roche'un patentini tamamen göz ardı ederek kendi Tamiflu jeneriklerini üreteceklerini ilan etmiştir. Sonuç olarak, Roche geri adım atmış ve ilacın üretimi için daha uygun fiyatlarla gönüllü lisans anlaşmaları yapmak üzere hükümetlerle görüşmelere başlamıştır.⁴⁶¹

Yukarıda bahsedilen ilaç sektörü özelindeki örneklerden de görüldüğü üzere, sınırlı teknolojik altyapıya sahip gelişmekte olan ülkeler, patent sahiplerini yeşil teknolojileri konusunda gönüllü lisans anlaşmalarına girmeye teşvik etmek veya teknolojilerini daha etkin şekilde kullanmaya zorlamak amacıyla zorunlu lisans mekanizmasını devreye sokabilir. Zira, patent sahipleri açısından gönüllü lisanslamaya kıyasla zorunlu lisanslama daha az avantajlı ekonomik sonuçlar doğuracaktır. Patent sahipleri elde etmeyi bekledikleri kârı göz önünde bulundurarak, çoğunlukla müzakerelerde bulunmaya ve gönüllü lisans anlaşmaları yapmaya daha istekli olmaktadır.⁴⁶² Nitekim teknolojilerin hedef pazarlara makul fiyatlarla sunulması ve makul şartlarla gönüllü lisans verilmesi, zorunlu lisanslamaya kıyasla patent sahiplerinin yararına olacaktır. Bu bağlamda, yeşil teknolojilerinin zorunlu lisanslamaya tabi tutulması ihtimali, patent sahipleri üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılabilir ve patent sahiplerini sahip oldukları bu teknolojileri gönüllü lisans anlaşmaları ile lisanslamaya yönlendirebilir. Böylelikle, özellikle

⁴⁶⁰ Fair (n 168) 27.

⁴⁶¹ ibid.

⁴⁶² Anatole F Krattiger, *Intellectual Property Management in Health and Agricultural Innovation: A Handbook of Best Practices* (MIHR : PIPRA 2007) 274.

gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere daha uygun maliyetlerle erişimi sağlanabilecektir.

Ayrıca, zorunlu lisanslamanın, gelişmekte olan ülkelere yerel teknoloji altyapısının ve üretim kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı da söylenebilir. Nitekim zorunlu lisanslama, bir devletin çeşitli kamu politikaları doğrultusunda sahip olduğu yetkiyi kullanarak belirli kişi veya kuruluşlara patentle korunan teknolojilere erişim hakkı tanıdığı bir mekanizma olduğundan, patent sahibi ilgili teknolojiyi münhasır biçimde elinde tutma yetkisini kaybetmekte ve söz konusu teknolojiyi kullanım hakkı belirlenen şartlar çerçevesinde lisans verilene devredilmektedir. Böylelikle, toplumun yeni teknolojilere erişiminin önündeki engeller ortadan kaldırılmakta, bilgi ve teknolojinin yayılımı hızlanmakta ve teknolojinin yerel adaptasyonuna katkı sağlanmaktadır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkeler, mevcut altyapıları ve kaynakları ile ulaşamayacağı ileri teknolojilere zorunlu lisans mekanizması sayesinde pratik deneyim yoluyla erişebilir ve bu durum yerli yenilikçiliğin gelişmesini ve hızlanmasını sağlayabilir.⁴⁶³ Üstelik zorunlu lisanslamanın, kısa vadede teknoloji edinimini sağlayan bir mekanizma olmakla birlikte, uzun vadede yerel fikri mülkiyet ekosistemini güçlendiren bir araç da olduğu ileri sürülebilir. Daha önce gelişmiş bir teknoloji altyapısına sahip olmayan ve bu nedenle güçlü bir fikri mülkiyet koruma rejimine ihtiyaç duymayan bir ülke, zorunlu lisanslama sayesinde önemli bir patent portföyü ve teknik kapasite kazandığında, geliştirdiği teknolojilere yönelik hakların korunmasına daha fazla önem verecektir.⁴⁶⁴ Bu itibarla, yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslanması yoluyla transferinin, gelişmekte olan ülkelerin kendi teknoloji altyapılarını oluşturmalarına ve müteakip yenilikçi faaliyetler yoluyla küresel bilgi birikimine katkıda bulunmalarına imkân tanınmasının yanı sıra, fikri mülkiyet

⁴⁶³ William N Monte, 'Compulsory Licensing of Patents' (2016) 25 Information & Communications Technology Law 247, 268.

⁴⁶⁴ ibid 269.

haklarının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde güçlenmesine de hizmet edeceği öngörülebilir.

3.2.2.2. Muhtemel Dezavantajları

Çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelendiği üzere, TRIPS Anlaşması, “ulusal acil durum” ya da “aşırı aciliyet halleri” koşullarında patentli teknolojilerin patent sahibinin rızası olmaksızın zorunlu lisanslanmasına imkân tanımaktadır. Her ne kadar geçmişte bu tür lisansların genellikle AIDS salgını gibi kamu sağlığına karşı ciddi tehditlerle mücadelede kullanılan ilaç buluşları için uygulanmış olduğu görülmekteyse de zorunlu lisans mekanizmasının kapsamının yalnızca bu alanla sınırlı olduğu söylenemez. Dolayısıyla, yeşil teknolojilerin de zorunlu lisans mekanizması kapsamında değerlendirilmesi önünde herhangi bir hukuki engel bulunmamaktadır. Nitekim, TRIPS Anlaşması ve Doha Deklarasyonu hükümlerinin de bu yönde yapılacak genişletici yorumları destekler nitelikte olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan, zorunlu lisanslamanın kapsamının genişletecek ve mekanizmanın yaygın şekilde kullanımı sonucunu doğuracak bu tür yorumlar, yeşil teknolojiler üzerindeki patent sahiplerinin ve çoğunlukla tabiyetinde oldukları gelişmiş ülkelerin olumsuz tepkileri ile karşılaşmaktadır.⁴⁶⁵ Gerçekten de zorunlu lisanslamanın, özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik olmak üzere, yeşil teknolojilerin transferini kolaylaştırıcı birtakım avantajlar sunduğu görülmekteyse de bu mekanizmanın olumsuz yönlerden tamamen ari olduğunu söylemek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, zorunlu lisanslama, iklim değişikliği ile mücadele sürecinde yeşil teknolojilerin yaygınlaşmasına katkı sağlayabilecek önemli bir araç

⁴⁶⁵ Fair (n 168) 25.

olmakla birlikte, uygulamada karşılaşılabilecek çeşitli hukuki, ekonomik ve teknik engeller bu mekanizmanın etkinliğini sınırlayabilmektedir.

Yeşil teknolojiler gibi karmaşık ve ileri düzey yeni teknolojilerin geliştirilmesi süreci oldukça yüksek Ar-Ge maliyetleri gerektirmekte olup, buluş sahipleri bu maliyetleri telafi edebilmek ve yaptıkları yatırımlarının karşılığını alabilmek amacıyla buluşlarını patent koruması altında güvence altına alma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla, buluş sahipleri faaliyet gösterecekleri pazarlarda fikri mülkiyet haklarının mümkün olduğunca güçlü ve etkin bir şekilde korunması beklentisi içerisinde olacaktır.⁴⁶⁶ En basit anlatımla patentler, buluş sahiplerine teknolojilerinden faydalanma hakkı üzerinde en az yirmi yıl süreyle kanuni bir tekel tanımakta ve bu koruma süresi boyunca, patent sahiplerine, buluşlarının kamu malı haline gelmeden önce yatırımlarını geri kazanabilmeleri için fırsat sunmaktadır.⁴⁶⁷ Dolayısıyla güçlü bir patent koruma rejimi, yenilikçi firmalarının yeni ürün ve usuller geliştirmek amacıyla zaman, sermaye ve insan kaynağı yatırımı yapmalarını teşvik eden temel hukuki mekanizmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, patent korumasının yalnızca patent sahiplerinin menfaatlerini güvence altına almakla kalmayıp, aynı zamanda yenilikçilik ekosisteminin sürekliliğini sağlayan teşvik edici bir güç işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, teknolojik yenilikçilik faaliyetlerinin devamlılığı ancak teknoloji üzerinde mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve sağlanan güvence altında teknolojinin ticari olarak ilgili pazarlarda değerlendirilebilmesiyle mümkün olacaktır.⁴⁶⁸ Zorunlu lisans uygulamasının yaygınlaştırılması ise, patent sahiplerinde mülkiyet haklarının göz

⁴⁶⁶ ibid 22.

⁴⁶⁷ Kevin Outterson, 'Pharmaceutical Innovation: Law & the Public's Health' (2009) 37 Journal of Law, Medicine & Ethics 173.

⁴⁶⁸ Keith Maskus, 'Differentiated Intellectual Property Regimes for Environmental and Climate Technologies' (OECD 2010) 17 OECD Working Papers. 25.

ardı edileceği ve yatırımlarının karşılığını alamayacakları endişesine yol açarak, bu alana yönelik yatırım ve Ar-Ge faaliyetlerine olan motivasyonu olumsuz yönde etkileyebilir.⁴⁶⁹ Bu durum, yeşil teknolojilere yönelik yenilikçi faaliyetlerin yavaşlamasına sebep olarak, iklim değişikliği gibi küresel ölçekte hayati öneme sahip bir tehditle mücadelede kullanılacak kritik teknolojilerin gelişimini engelleyebilir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler tarafından ileri yeşil teknolojilere erişim amacıyla zorunlu lisans mekanizmasının kullanılması, uzun vadede bu ülkelerde fikri mülkiyet haklarının gelişimini ve teknolojik gelişmeyi olumsuz etkileyebileceği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Zira, bir buluşun doğrudan edinilmesinin mümkün ve görece daha az maliyetli olduğu durumlarda, gelişmekte olan ülkelerdeki Ar-Ge faaliyetlerine olan ihtiyaç azalacak ve bu faaliyetlerle sağlanan öğrenme süreci de gerçekleşmeyecektir. Sonuç olarak, bu ülkelerde içselleştirilmiş ve sürdürülebilir bir teknolojik yenilikçilik ekosisteminin ortaya çıkması da zorlaşacaktır.⁴⁷⁰

Zorunlu lisanslamanın, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinde etkili bir araç olarak kullanılmasının önündeki diğer bir önemli engel ise bu mekanizmanın teknolojinin yanında gerekli teknik bilginin (know-how) transferini garanti etmemesidir.⁴⁷¹ Teknik bilgi (know-how), edinilen teknolojinin etkin bir biçimde kullanılabilmesi ve yerel koşullara uyarlanabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla, teknik bilgi (know-how) aktarımı sağlanamadığı sürece, yalnızca teknolojinin kendisinin aktarımı, teknoloji transferi ile hedeflenen amacın

⁴⁶⁹ Thomas J Bollyky, 'Intellectual Property Rights and Climate Change: Principles for Innovation and Access to Low-Carbon Technology' (CGD 2009) 5.

⁴⁷⁰ Monte (n 378) 267.

⁴⁷¹ Bollyky (n 384) 5; Maskus, 'Differentiated Intellectual Property Regimes for Environmental and Climate Technologies' (n 383) 25.

gerçekleştirilmesi için tek başına yeterli olmayacaktır.⁴⁷² Nitekim, ilaçların aksine, yeşil teknolojiler oldukça karmaşık sistemler olup, bu teknolojilerin kullanımı ve üretimi ileri düzey üretim kapasitesi, bilgi birikimi ve uzmanlığı gerektirmektedir.⁴⁷³ Dolayısıyla, lisans sahiplerinin yeşil teknolojilerden tam anlamıyla yararlanabilmeleri için söz konusu teknolojilere ilişkin teknik bilgiye (know-how) erişimleri gerekmektedir. Birlikte, yeterli teknolojik altyapının geliştirilmesi ile iş gücünün ilgili beceri ve uzmanlığı edinmesine yönelik öğrenme süreçlerine de yatırım yapmaları gerekecektir. Nitekim, mevcut zorunlu lisans düzenlemelerinin, devletlere zorunlu lisanslama yoluyla yeşil teknolojilerin transferiyle bu teknolojilere erişim imkânı sağlamak için yeterli hukuki zemin sunduğu genel olarak kabul edilse de bu teknolojilere en çok ihtiyaç duyan ülkelerin büyük çoğunluğunu geliştirmekte olan ülkelerin oluşturduğu ve bu ülkelerin sınırlı ya da hiç üretim kapasitesine sahip olmadığı gerçeği göz ardı edilmemelidir.⁴⁷⁴ Özellikle düşük gelirli geliştirmekte olan ülkelere, patentli yeşil teknolojilerin kullanımına yönelik gerekli teknolojik altyapının bulunmaması, bu ülkelerin zorunlu lisanslama mekanizmalarından etkin bir şekilde yararlanıp yararlanamayacağı hususunda önemli bir belirsizlik doğurmaktadır.

Diğer taraftan, TRIPS Anlaşması'nın 31(f) maddesi, zorunlu lisansın esas olarak iç pazara arz amacıyla kullanılmasını zorunlu kılmakta olup, bu durum, yeterli üretim kapasitesine sahip olmayan geliştirmekte olan ülkeler açısından önemli bir hukuki engel teşkil etmektedir. Her ne kadar TRIPS Anlaşması'na eklenen 31bis maddesi ile esas olarak iç pazara arz şartına ilişkin bir muafiyet öngörülmüş olsa da geliştirmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimlerini kolaylaştırmak amacıyla zorunlu lisans mekanizmasından

⁴⁷² Nanda and Srivastava (n 326) 11.n

⁴⁷³ Scholtz (n 153) 218.

⁴⁷⁴ Watson J ve diğerleri, 'Technology and Carbon Mitigation in Developing Countries: Are Cleaner Coal Technologies a Viable Option? Background Paper for Human Development Report 2007' (2007) 7; ibid.

yararlanabilmeleri, gelişmiş ülkeler tarafından söz konusu teknolojilerin ihracatına yönelik zorunlu lisans verilip verilmeyeceğine bağlı hale gelmektedir.⁴⁷⁵ Kaldı ki söz konusu muafiyetin açık biçimde yalnızca hayati öneme sahip ilaçların ihracatına atıfta bulunmakta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, söz konusu düzenlemenin kapsamının yeşil teknolojileri de içerecek şekilde genişletilmesine yönelik bir yorumun, makul yorum sınırlarını aşan bir yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir.⁴⁷⁶

Bununla birlikte, söz konusu hukuki ve yapısal engellerin aşılabileceği varsayılsa dahi, TRIPS Anlaşması'nın 31(h) maddesi uyarınca patent sahibine “*uygun bir bedel*” ödenmesi zorunluluğu, gelişmekte olan ülkeler açısından yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslama yoluyla transferini güçleştirebilecek başka bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. TRIPS Anlaşması'nın 31(h) maddesi, “*her bir olayın koşulları dikkate alınarak ve verilen iznin ekonomik değeri göz önünde bulundurularak, hak sahibine uygun bir bedel ödenmesi gerektiği*” hususunu açıkça düzenlemektedir.⁴⁷⁷ Diğer taraftan, kırılgan ve yetersiz ekonomik yapılara sahip gelişmekte olan ülkeler açısından bu bedelin ödenmesi ciddi mali yükler doğurabilmektedir. Dolayısıyla, yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferinde zorunlu lisans mekanizmasının önündeki hukuki ve yapısal engeller ortadan kaldırılrsa dahi, bu teknolojilerin fiilen temin edilmesi, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik olarak mümkün olmayabilir.⁴⁷⁸ Bu bağlamda, TRIPS Anlaşması'nın 31bis maddesinin 2'nci fıkrası, ithalatçı ülkenin aynı ürün için zorunlu lisans vermesi ve ihracatçı ülkenin 31(h) maddesi kapsamındaki yükümlülüğünü yerine getirmiş olması hâlinde, ithalatçı ülkenin hak sahibine “*uygun bedel*” ödeme yükümlülüğünü ortadan

⁴⁷⁵ Nitya Nanda, ‘Diffusion of Climate Friendly Technologies: Can Compulsory Licensing Help?’ (2009) 14 Journal of Intellectual Property Rights 245.

⁴⁷⁶ Bollyky (n 384) 6.

⁴⁷⁷ TRIPS (n 57) Madde 31(h).

⁴⁷⁸ Scholtz (n 169) 218.

kaldırmaktadır.⁴⁷⁹ Ancak, zorunlu lisans verilmesi durumunda patent sahiplerinin beklenen kârlarını elde edememesi, yeni teknolojik yeniliklere yatırım yapma motivasyonunu azaltma, hatta tamamen ortadan kaldırma riski taşımaktadır.

⁴⁷⁹ TRIPS (n 57) Madde 31bis 2'nci Fıkra.

BÖLÜM 4:

YEŞİL TEKNOLOJİLER İÇİN FARKLILAŞTIRILMIŞ PATENT SİSTEMİ ÖNERİSİ

Çalışmanın önceki bölümlerinde de detaylı bir şekilde incelendiği üzere, TRIPS Anlaşması, iklim değişikliğiyle mücadele de dâhil olmak üzere çeşitli kamu politikası hedefleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan teknolojilerin geliştirilmesini ve transferini kolaylaştırmak amacıyla, patentlere ilişkin birçok esnek düzenleme içermektedir. Bu bağlamda, Anlaşma taraf devletlere zorunlu lisans verilmesi için gerekçe oluşturabilecek nedenlere karar vermede geniş bir takdir yetkisi tanımakta, dolayısıyla da iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ihtiyaç duyulan yeşil teknolojilerin transferinin gerçekleştirilmesi amacıyla zorunlu lisans verilmesine de olanak sağlamaktadır.

Bununla birlikte, yeşil teknolojilerin ihtiyaç duyan ülkelere transferinde zorunlu lisans mekanizmasının gerçekten ne ölçüde etkili bir araç olacağı, büyük oranda taraf devletlerin bu esneklikleri nasıl yorumlayıp uygulayacaklarına bağlıdır. Nitekim, iklim değişikliğinin insanlığın geleceğini tehdit eden küresel ölçekte bir tehdit olarak kabul edilmesi, iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli patentli yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslanması için geçerli bir hukuki zemin oluşturduğu söylenebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenen devletler, TRIPS Anlaşması'nın 31(b) maddesi kapsamında “ulusal acil durum” veya “aşırı aciliyet halleri” bulunduğunu ileri sürebilirler. Nihayetinde, bu yorum, yeşil teknolojilere ilişkin patentler için zorunlu lisans verilmesine hukuki dayanak teşkil edebilir.

Ancak, mevcut ulusal ve uluslararası düzenlemeler çerçevesinde zorunlu lisans mekanizması, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinin gerçekleştirilmesi bakımından en uygun çözüm olmayabilir. Zira, bu teknolojilerin transferinde zorunlu

lisans mekanizmasının kullanımına ilişkin sınırlılıklar, sağlayabileceği faydaların önüne geçebilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, zorunlu lisans mekanizmasının iklim değişikliği ile mücadelede sahip olduğu potansiyelinin tamamen göz ardı edilmesi de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim, aşağıda tartışılacağı üzere, yapılacak hukuki düzenlemeler ve uygun politikalarla birlikte farklılaştırılmış bir zorunlu lisans mekanizması, yeşil teknolojilerin transferini gerçekleştirilmesinde ve nihayetinde iklim değişikliğiyle mücadelede etkin bir araç olarak kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede, çalışmanın bu kısmında literatürdeki tekil görüşleri tekrar etmekten ziyade, önceki bölümlerde incelenen TRIPS Anlaşması'nın teknoloji transferine ilişkin hükümleri ile zorunlu lisanslamaya ilişkin esneklikler, Doha Deklarasyonu yaklaşımı ve kamu yararı gerekçesi birlikte değerlendirilerek, yeşil teknolojiler özelinde farklılaştırılmış bir patent sistemi önerisi geliştirilmek amaçlanmıştır. Önerilen bu sistemin temelinde ise, patent hakları ile buluş sahibine sağlanan korumanın yenilikçiliği teşvik eden işlevi göz ardı edilmeksizin, iklim değişikliğiyle mücadele bakımından kritik öneme sahip yeşil teknolojilere erişim ihtiyacı ile patent sahibinin meşru menfaatleri arasında daha işlevsel bir denge kurulması düşüncesi yer almaktadır. Bu kapsamda aşağıda, yeşil teknolojiler özelinde TRIPS Anlaşması'nın 31(f) maddesi ile getirilen sınırlamaların yeniden değerlendirilmesi, patent sahiplerine ödenecek bedelin belirlenmesinde koşulların dikkate alınması ve bu bedelin karşılanmasının uluslararası iklim finansmanı mekanizmalarıyla desteklenmesi, teknik bilginin zorunlu lisanslama kapsamına alınarak transfer sürecine dâhil edilmesi ve bu sürecin uluslararası düzeyde koordine edilmesine yönelik bütüncül bir model önerisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.1. Yeşil Teknolojilerin TRIPS Anlaşması 31(f) Maddesinden Dışlanması

Çalışmada detaylı olarak incelendiği üzere, TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesi kapsamında, zorunlu lisans verilmesine dayanak oluşturan nedenler açıkça tanımlanmamış veya sınırlayıcı bir liste sunulmamış olmakla birlikte, devletlerin zorunlu lisans verme yetkisi sıkı koşullara tabi tutulmuştur. Bu koşullardan biri olarak, anılan maddenin (f) bendinde zorunlu lisansın ağırlıklı olarak iç pazara arz amacıyla kullanılmasını zorunlu kılınmış, bu itibarla zorunlu lisans ile tanınacak yetkinin esasen iç pazarın ihtiyacı ile sınırlı olacağı hükme bağlanmıştır. Madde metninde kullanılan “*ağırlıklı olarak*” (“*predominantly*”) terimi, zorunlu lisans sahibi tarafından üretilen ürünlerin %50'den fazlasının öncelikle iç pazarın arzına yönelik olması gerektiğini ifade ettiği değerlendirilmektedir.⁴⁸⁰ Böylelikle, anılan düzenlemeyle çatışan iki ihtiyacın dengelenmesi amaçlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, bir yandan, TRIPS Anlaşması'nın 31'inci maddesinde öngörülen zorunlu lisans mekanizmasıyla genel anlamda patent sahibine tanınan münhasır hakların kötüye kullanılmasını önlenmesi amaçlanmaktayken, diğer taraftan, anılan maddenin (f) bendiyle ise devletlerin, zorunlu lisans yoluyla patent sahibinin haklarını göz ardı ederek, patent konusu buluşların taklitlerine dayalı bir ihracat modeli oluşturması engellenmek istenmektedir.⁴⁸¹ Bununla birlikte söz konusu düzenleme, yeterli üretim kapasitesine sahip olmayan ya da hiç üretim altyapısı bulunmayan ve çoğunlukla düşük gelir seviyesine sahip gelişmekte olan ülkelerin, zorunlu lisans kapsamında üretilen ürünleri diğer ülkelere daha düşük maliyetlerle ithal etme imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu durum ise, gelişmekte olan ülkelerin hayati öneme sahip bazı teknolojilere erişimini fiilen kısıtlanması endişelerini doğurduğu görülmektedir.

⁴⁸⁰ UNCTAD (n 270) 474.

⁴⁸¹ Stoll ve diğerleri (n 108) 573.

Nitekim söz konusu endişeler, başta HIV/AIDS salgını olmak üzere, küresel kamu sağlığını tehdit eden durumlar karşısında gelişmekte olan ülkelerin temel ilaçlara erişememesiyle somutlaşmıştır. Bu nedenle, Doha Deklarasyonu ile başlatılan süreçle, ilaç üretim kapasitesi yetersiz veya hiç bulunmayan taraf devletlerin, Anlaşma kapsamında öngörülen zorunlu lisans mekanizmasından etkin biçimde yararlanmalarını engelleyebilecek güçlüklerin ortadan kaldırılması amaçlanmış, neticeten Anlaşma'ya eklenen 31bis maddesi ile, 31(f) maddesinde öngörülen “*esas olarak iç pazara arz*” koşuluna bir istisna getirilmiştir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin HIV/AIDS, tüberküloz ve sıtma gibi hastalıkların tedavisinde kullanılan temel ilaçlara erişim sağlamak amacıyla, zorunlu lisans kapsamında üretilen jenerik ilaçları ithal edebilmelerinin önü açılmıştır.⁴⁸² Daha da önemlisi, Deklarasyon, TRIPS Anlaşması'nın daha geniş kamu yararı ihtiyaçlarına ve kamu politikası hedeflerine cevap veren, dengeli ve esnek bir fikri mülkiyet hukuku çerçevesi oluşturmayı amaçladığı yönündeki ortak anlayışı ortaya koymaktadır.⁴⁸³ Diğer taraftan, Deklarasyon her ne kadar halk sağlığının korunması amacıyla TRIPS Anlaşması'nda öngörülen esneklikleri teyit edip açıklığa kavuşturmaktaysa da bu anlayışın iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadele bağlamında yeşil teknolojiler bakımından da uygulanabilir olduğu kabul edilmelidir.

Doha Deklarasyonu neticesinde, TRIPS Anlaşması'nın 31(f) maddesinde öngörülen kısıtlamaların kamu sağlığı alanında yol açabileceği olumsuzlukların giderilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin ilaçlara erişiminin kolaylaştırılması amacıyla getirilen bu düzenleme, söz konusu ülkelerin iklim değişikliği ile mücadele kapsamında yeşil teknolojilere erişimine yönelik çözüm arayışları bakımından da güçlü bir emsal teşkil etmektedir. İklim değişikliğinin yol açtığı olumsuz etkiler dikkate alındığında, insanlığın

⁴⁸² Pires De Carvalho (n 118) 244; Correa, 'Review of the TRIPS Agreement' (n 124) 218.

⁴⁸³ Zhuang (n 9) 351.

geleceğini tehdit eden bu küresel sorunla mücadeleye yönelik kamu yararının, ilaçlara erişim konusundaki kamu yararından daha az önemli olmadığı açıktır. Kaldı ki, yeşil teknolojilerin genellikle daha karmaşık yapıya sahip ileri teknolojiler olması ve üretimi daha fazla teknik bilgi ile güçlü üretim kapasitesi gerektirmesi, gelişmekte olan ülkelerin kendi iç pazarlarında bu teknolojilere yönelik üretim yapmalarını ilaç sektörüne kıyasla daha da zorlaştırmaktadır.⁴⁸⁴ Bu nedenle, zorunlu lisansla tanınan yetkinin “*esas olarak iç pazara arz*” koşulu ile sınırlandırılması, gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimi bakımından daha önemli bir engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 31bis maddesinde ilaçlar için getirilen “*esas olarak iç pazara arz*” koşuluna ilişkin istisnanın yeşil teknolojiler için uyarlanmasıyla, gerekli teknolojik altyapı ve üretim kapasitesi olmayan gelişmekte olan ülkelerin söz konusu teknolojilerin ithalat yoluyla temin edilebilmesine hukuki bir zemin sağlanarak, uluslararası iş birliği çerçevesinde yeşil teknolojilerin yaygınlaştırılması mümkün hale gelebilir.

Bunun nasıl gerçekleştirilebileceği hususunda da Doha Deklarasyonu yine uluslararası toplum için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu çerçevede, Doha Deklarasyonu’nda olduğu gibi, TRIPS Anlaşması’nda belirlenen hak ve yükümlülükleri değiştirmeksizin, Anlaşma metninde taraf devletlere tanınan esneklikleri teyit ederek netleştirmeyi hedefleyen iklim değişikliği ile mücadele ve fikri mülkiyet hakları bağlamında uluslararası bir mutabakatın uygun bir model olacağı değerlendirilmektedir.⁴⁸⁵ Söz konusu mutabakat, iklim değişikliğinin yol açtığı küresel tehdidin ciddiyetini ve aciliyetini kabul ederek, başta patent hakları olmak üzere fikri mülkiyet haklarının iklim değişikliğiyle mücadeledeki rolünü vurgulayabilir. Temel olarak ise, bu tür bir mutabakat,

⁴⁸⁴ Nidhi Srivastava ve Nitya Nanda, ‘Facilitating Technology Transfer for Climate Change Mitigation and Adaptation’ (TERI 2011) <https://www.teriin.org/projects/nfa/20082013/pdf/Facilitating_Tech_Transfer.pdf>son erişim 3 Ekim 2025.

⁴⁸⁵ Rimmer, ‘Intellectual Property and Climate Change’ (n 147) 117; Abbott (n 7) 28.

Doha Deklarasyonu’nun kamu sağlığı kapsamında yaptığı gibi, taraf devletlerin TRIPS Anlaşması’nda öngörölen esneklikleri iklim değişikliği ile mőcadele kapsamında tam olarak kullanabilme yetkilerini teyit edebilir. Ayrıca, iklim değişikliğinin Anlaşma’nın 31 (b) maddesi bağlamında “*ulusal acil durum*” veya “*diğer aşırı aciliyet halleri*” oluşturabileceğinin kabulőyle, söz konusu mutabakat yeşil teknolojilere ilişkin patentler için zorunlu lisans verilmesine hukuki zemin sağlanabilir.⁴⁸⁶ Özellikle de TRIPS Anlaşması’nın 31(f) maddesinde dőzenlenen “*esas olarak iç pazara arz*” koşulunun, iklim değişikliği ile mőcadelede ihtiyaç duyulan yeşil teknolojilere erişimi sağlamak amacıyla verilecek zorunlu lisanslarda uygulanmayacağı dőzenlenerek, söz konusu teknolojilerin yeterli teknolojik altyapısı ve üretim kapasitesi olmayan gelişmekte olan ölkelere ithali mőmkőn hale getirilebilir ve nihayetinde bu teknolojilere küresel erişim teşvik edilebilir. Nitekim, bu yönde bir mutabakat, TRIPS Anlaşması’nın amaç ve ilkeleriyle uyumlu olmakla birlikte, devletlerin çok taraflı evre anlaşmaları çerçevesinde teknoloji transferini gerçekleştirme yönündeki taahhőtleriyle de őrtőřmektedir. Aynı zamanda, söz konusu mutabakat uluslararası iş birliğini gőlendirerek, sőrdőrőlebilir kalkınmayı destekleyeceği ve uzun vadede sőrdőrőlebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacağı da ileri sőrőlebilir.

4.2. Buluş Sahibinin Tatmin Edici Dőzeyde Ödöllendirilmesi

TRIPS Anlaşması’nın 31’inci maddesinin (g) bendi uyarınca devletlerin zorunlu lisans verme yetkisini kullanırken uyması gereken bir diğer koşul da her somut olayın özellikleri dikkate alınarak ve verilen iznin ekonomik değeri gözetilerek hak sahibine “*uygun bir bedel*” ödenmesidir. Anılan dőzenlemede “*her somut olayın özellikleri*” ifadesinin

⁴⁸⁶ Zhuang (n 9) 360.

kullanılması sayesinde taraf devletlere önemli ölçüde esneklik sağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu ifade, zorunlu lisansın verilme gerekçesi olan nedenlere ilişkin unsurların, patent hakkı sahibine ödenecek bedelin miktarının belirlenmesinde dikkate alınacağını göstermektedir. Diğer taraftan, zorunlu lisans verilmesine karar verecek yetkili merciler, “*verilen iznin ekonomik değerini*” gözetmekle yükümlüdür, fakat patent hakkı sahibine ödenecek bedeli bu değere dayandırma zorunluluğu bulunmamaktadır.⁴⁸⁷

Düzenlemenin devamında patent hakkı sahibine ödenecek bedel için “*adil*” veya “*denkleştirici*” gibi ifadeler yerine “*uygun*” (*adequate*) teriminin tercih edilmesi de rastlantı sonucu değil, bilakis bilinçli bir tercihin sonucudur.⁴⁸⁸ Diğer taraftan, “*uygun bir bedel*” ifadesindeki “*uygun*” ibaresinden ne anlaşılması gerektiği hususunda Anlaşma metninde herhangi bir açıklamada bulunulmadığı görülmektedir. Nitekim, düzenlemede, “*her somut olayın özellikleri*” ifadesi ödenecek bedelin uygunluğunun belirlenmesinde, zorunlu lisans verilenin ve faaliyet göstereceği ülkenin koşulları ile zorunlu lisansın verilmesinin amacı gibi diğer unsurların da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸⁹ Örneğin, zorunlu lisansın rekabete aykırı bir uygulamayı ortadan kaldırmak amacıyla verilmesi halinde, patent hakkı sahibine ödenecek bedelin miktarı, hem hukuka aykırı davranışın telafisini hem de adil rekabet ortamını yeniden sağlayacak şekilde belirlenebilecekken, gelişmekte olan bir ülkenin, nüfusunun önemli kısmını etkileyen bir kamu sağlığı krizinin yol açtığı aciliyet halini gidermek amacıyla zorunlu lisans vermesi, kamu yararının patent hakkı sahibinin ekonomik çıkarlarından üstün olması gerekçesiyle asgari düzeyde bir bedel belirlenmesi meşru kılabilir.⁴⁹⁰ Bu

⁴⁸⁷ UNCTAD (n 270) 475.

⁴⁸⁸ Antony Taubman, ‘Rethinking TRIPS: “Adequate Remuneration” for Non-Voluntary Patent Licensing’ (2008) 11 Journal of International Economic Law 953.

⁴⁸⁹ Correa, (n 319) 321.

⁴⁹⁰ UNCTAD (n 270) 477.

bağlamda, gelişmekte olan ülkeler tarafından yeşil teknolojiler için verilecek zorunlu lisanslar bakımından, bu ülkelerin ekonomik düzeyleri, iklim değişikliğinin doğurduğu aciliyet hali ve bununla mücadeledeki kamu yararı patent hakkı sahibine ödenecek bedelin miktarının belirlenmesinde dikkate alınması gereken önemli faktörler olacaktır.⁴⁹¹

Yeşil teknolojiler günümüzde giderek büyüyen bir endüstri hâline gelmiş olup,⁴⁹² bu alanda yenilikçi teknolojiler geliştiren şirketler, patentler tarafından sağlanan yasal tekel süresi boyunca küresel fikri mülkiyet hakları sisteminden önemli ölçüde yararlanmakta ve bu sayede kayda değer ekonomik kazançlar elde etmektedir.⁴⁹³ Nitekim, bir buluşun Ar-Ge sürecinde yapılan yüksek maliyetli yatırımların geri kazanılabilmesi, gelecekteki Ar-Ge faaliyetlerinin finanse edilebilmesi ve yatırımcıları tatmin edecek düzeyde kâr elde edilerek işletmenin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi, güçlü ve güvence altına alınmış patent korumasına bağlıdır.⁴⁹⁴ Dolayısıyla, bu şirketlerin inovatif faaliyetlerini sürdürerek yeni yeşil teknolojiler geliştirmeleri yönündeki temel motivasyonları ise büyük ölçüde elde etmeyi hedefledikleri kârın sağladığı ekonomik teşviklerdir. Teknoloji geliştirici firmaların inovatif faaliyetleri sonucunda elde ettikleri kârlar ise söz konusu teknolojinin geliştirilmesine ilişkin marjinal maliyet ile bu teknolojinin pazardaki perakende satış fiyatı arasındaki önemli farktan kaynaklanmaktadır.⁴⁹⁵ Zorunlu lisans verme verilmesi gerektiren bir durumda ise, patent hakkı sahibine ödenecek “*uygun bedel*” miktarının belirlenmesinde, hak sahibinin hedeflediği kâr düzeyini elde etme yönündeki özel

⁴⁹¹ Zhuang (n 9) 294.

⁴⁹² Fair (n 168) 24.

⁴⁹³ Tim Wilson, ‘Undermining Mitigation Technology: Compulsory Licensing, Patents and Tariffs’ Australian Institute of Public Affairs, (2008) 6 <http://www.apec.org.au/docs/08_IPAAASC_MT.pdf> son erişim 5 Ekim 2025.

⁴⁹⁴ Fair (n 168) 35.

⁴⁹⁵ Outterson (n 382) 173.

menfaati ile zorunlu lisansa konu teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasının kamu yararı açısından taşıdığı önem birlikte değerlendirilebilir.⁴⁹⁶ Bu durum da zorunlu lisanslama hâlinde, patent sahipleri açısından gönüllü lisanslamaya kıyasla ekonomik olarak daha dezavantajlı sonuçların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Nitekim TRIPS Anlaşması'nın 31(h) maddesinde yer alan “*ekonomik değeri gözetilerek*” ifadesi, zorunlu lisans verecek devletin, patent hakkı sahibinin kendisine ödenmesi gereken bedelin miktarına ilişkin görüşünü kabul etmek veya onunla aynı fikirde olmak zorunda olduğu anlamına gelmemektedir.⁴⁹⁷

Dolayısıyla, zorunlu lisanslanma tehditti nedeniyle yüksek Ar-Ge maliyetleri gerektiren yeşil teknolojiler alanında potansiyel kâr marjının azalması, teknoloji geliştiricilerin bu teknolojilere ilişkin yeni yatırımlar yapma ve inovatif faaliyetlere devam etme yönündeki motivasyonlarını zayıflatabilir.⁴⁹⁸ Hâlbuki, TRIPS Anlaşması'nın 7'nci maddesinde de açıkça vurgulandığı üzere, fikri mülkiyet korunmasının, yalnızca yenilikçiliği teşvik etmekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda teknoloji üreticileri ile kullanıcılarının karşılıklı yararına olacak şekilde teknoloji transferini gerçekleşmesini sağlamayı amaçlaması gerektiği gözetilmelidir. Bu çerçevede, etkili bir zorunlu lisans mekanizmasının, yeşil teknolojilere erişim talebinde bulunan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kapasitelerini dikkate almasının yanı sıra, söz konusu teknolojiler üzerinde hak sahibi olan patent sahiplerinin ekonomik beklentilerini de göz ardı etmemesi gerekmektedir. Bu çerçevede, iklim değişikliği ile mücadele ve fikri mülkiyet hakları bağlamında hazırlanacak olası bir mutabakat kapsamında teknoloji transferine ilişkin bedelin belirlenmesi sorununun ele alınması gerekliliği ortadadır. Bu kapsamda, muhtemel mutabakat, yeşil teknolojilerin

⁴⁹⁶ Zhuang (n 9) 294.

⁴⁹⁷ ibid.

⁴⁹⁸ Bollyky (n 384) 8.

transferinin çok taraflı çevre anlaşmalarına uygun olarak gerçekleştirilmesi ve fikri mülkiyet haklarının bu teknolojilerin transferini ve yayılımını teknoloji üreticileri ile kullanıcıların karşılıklı yararına olacak şekilde teşvik etmesi gerektiğini ortaya koymalıdır. Ayrıca, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere zorunlu lisans yoluyla transferi durumunda, hak sahibine “*piyasa temelli bir bedel*” ödenmesi gerektiği hususu düzenlenebilir.

Ne var ki bu yaklaşım, uygulamada birtakım sorunları da beraberinde getirecektir. Zira gelişmekte olan ülkelerin, zorunlu lisans mekanizması kapsamında patent hakkı sahibine ödenecek “*uygun bir bedeli*” karşılamaı dahi çoğu durumda mümkün değilken, teknolojinin “*piyasa temelli bir bedel*” üzerinden zorunlu lisanslanması bu ülkeler açısından fiilen mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda, çok taraflı çevre anlaşmaları çerçevesinde, gelişmiş devletlerin yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferini sağlama yönündeki taahhütlerini destekleyecek uluslararası bir finansman mekanizması söz konusu soruna etkili bir çözüm sunabilecektir. Nitekim, Paris Anlaşması’nın 9’uncu maddesi, sera gazı emisyonlarının azaltımına yönelik girişimler için “*finansal kaynaklar*” konusunu düzenlemekte olup, anılan madde iki temel yükümlölük öngörmektedir.⁴⁹⁹ Bu kapsamda, maddenin birinci paragrafı, gelişmiş ülkeleri Sözleşme kapsamındaki yükümlölüklerini sürdürerek gelişmekte olan ülkelere iklim kriziyle mücadele çabalarında finansal destek sağlamakla yükümlü kılmaktadır.⁵⁰⁰ Söz konusu maddenin üçüncü paragrafı ise, gelişmiş ülkelerin, küresel çabanın bir parçası olarak çeşitli kaynaklar, araçlar ve kanallar aracılığıyla iklim finansmanını seferber etme liderliğini sürdürmelerini ve kamu fonlarının iklim krizine karşı oynadığı kritik rolü dikkate alarak, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç ve önceliklerini gözetten bir finansman seferberliği

⁴⁹⁹ Paris Anlaşması (n 88) Madde 9.

⁵⁰⁰ ibid Paragraf 1.

gerçekleştirmelerini öngörmektedir. Nitekim, bu düzenleme, önceki çabaların ötesinde bir ilerlemeyi ifade etmektedir.⁵⁰¹

Paris Anlaşması çerçevesinde iklim finansmanı faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu olarak ise iki temel kuruluş bulunmakta olup, bunlar “*Yeşil İklim Fonu*” (“Green Climate Fund” – GCF) ve “*Küresel Çevre Fonu*”dur (“Global Environment Facility” – GEF). 1992 yılında Rio Yeryüzü Zirvesi’nin hemen öncesinde kurulan GEF uzun yıllardır çevresel projelerin finansmanında merkezi bir rol üstlenirken, GCF ise 2010 yılında BMİDÇS’ye taraf 194 devletin ortak kararıyla oluşturulmuş ve özellikle Paris Anlaşması’nın iklim finansmanı hedeflerinin gerçekleştirilmesinde öncü bir mekanizma haline gelmiştir.⁵⁰² Her iki fon da Paris Anlaşması’nın finansman hedeflerinin desteklenmesinde kritik önem taşımaktadır. Yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslanması bağlamında ise, bu fonlar patent hakkı sahiplerine ödenecek piyasa temelli bedel ile gelişmekte olan ülkelerin ödeme kapasiteleri arasındaki farkı karşılayacak birer dengeleme mekanizması işlevi görecektir. Böyle bir yaklaşım, bir taraftan gelişmiş ülkelerin çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlarken, diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimde karşılaştıkları ekonomik zorlukları hafifletecektir. Patent hakkı sahipleri yönünden ise ekonomik beklentilerinin ve gelecekteki yenilikçi faaliyetlere yönelik teşviklerinin korunmasına imkân tanınmış olacaktır. Aynı zamanda, bu yaklaşım, küresel iklim müzakerelerinde fikri mülkiyet hakları konusundaki mevcut tartışmaların aşılması ve müzakerelerinin ilerletilmesi bakımından da olumlu etki doğuracağı düşünülebilir.⁵⁰³

⁵⁰¹ ibid Paragraf 2.

⁵⁰² Matthew Rimmer, *Intellectual Property and Clean Energy The Paris Agreement and Climate Justice* (1st ed. 2018., Springer Singapore 2018) 85.

⁵⁰³ Bollyky (n 384) 8.

4.3. Teknik Bilgi (Know-How) Transferinin Sağlanması

Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, yeşil teknolojilerin etkin biçimde kullanılabilmesi çoğu zaman ilgili bilgi teknik bilgiye (know-how) erişimi de gerektirmektedir. Nitekim “Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli” (IPCC), teknoloji transferini, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve bu etkilere uyum sağlanması amacıyla bilgi birikimi, deneyim ve ekipman akışlarını kapsayan geniş bir süreç olarak tanımlamaktadır.⁵⁰⁴ Bu hususu dikkate alan BMİDÇS’nin 4’üncü maddesi de gelişmiş ülkelere yeşil teknolojiler ile birlikte gerekli teknik bilginin (know-how) transferini de kolaylaştırma yükümlülüğü getirmektedir.⁵⁰⁵ Öte yandan, zorunlu lisans mekanizmasının sınırlılıkları incelendiğinde, bu mekanizmanın yeşil teknolojilerin yerel koşullara uyarlanması veya etkin bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli olan teknik bilginin (know-how) transferini garanti etmediği ve bu durumun da zorunlu lisans mekanizmasının yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferindeki etkinliğini sınırlandırdığı görülmektedir.⁵⁰⁶

Bu bağlamda, özel haklar ile kamu yararı arasında uygun bir denge sağlanabilmesi için, TRIPS Anlaşması’nın 31’inci maddesinde öngörülen zorunlu lisans mekanizmasının yeşil teknolojilere ilişkin teknik bilgiyi (know-how) de kapsayacak şekilde uygulanması gerektiği düşünülebilir.⁵⁰⁷ Bu bütüncül yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere daha adil bir şekilde erişimini temin ederek teknolojinin daha kapsayıcı ve eşitlikçi olmasına imkân tanıyacaktır. Nitekim, teknik bilgi (know-how) transferinin

⁵⁰⁴ IPCC (n 76) 8.

⁵⁰⁵ BMİDÇS (n 24) Madde 4.

⁵⁰⁶ Maskus, ‘Differentiated Intellectual Property Regimes for Environmental and Climate Technologies’ (n 383) 23; Rimmer, ‘A Proposal for a Clean Technology Directive’ (n 145) 99.

⁵⁰⁷ Tao Watson Jim, MacKerron, Gordon, Ockwell, David, Wang, ‘Technology and Carbon Mitigation in Developing Countries’ [2008] UNDP (United Nations Development Programme) 7.

sağlanmasıyla, gelişmekte olan ülkelerin söz konusu teknolojileri kendi yerel koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde uyarlamaları mümkün olacaktır. Sonuç olarak, teknik bilginin (know-how) teknoloji transferine dahil edilmesi, gelişmekte olan ülkelerde yerel teknolojik altyapının oluşturulmasına katkı sağlayarak, ulusal kalkınma politikalarını da destekleyeceği öngörülebilir.

Diğer yandan, bazı gelişmiş ülkelerin yeşil teknolojilerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli teknik bilginin (know-how) ticari sır niteliğinde olması gerekçesiyle, bu bilginin açıklanmasına temkinli yaklaşabileceği düşünülebilir. Diğer taraftan, TRIPS Anlaşması, teknik bilginin (know-how) veya ticari sırların zorunlu lisans kapsamına alınabileceğine dair herhangi bir hüküm içermemektedir. Zira, Anlaşma'da bu hususun aksini belirten herhangi bir düzenleme bulunmadığı da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, devletler ulusal mevzuatlarında yapacakları düzenlemeler ile, patent sahiplerine belirli koşullar altında teknik bilginin (know-how) açıklanmasını ve bu bilgilerin teknoloji transferine dahil edilmesini zorunlu kılabilirler. Örneğin, ABD'de rekabet hukuku çerçevesinde verilen bazı zorunlu lisans örneklerinde, zorunlu lisansa konu patentin uygulanabilmesi için gerekli teknik bilginin aktarımının verilecek lisans kapsamında dahil edilebileceği hukuken kabul edilmiştir.⁵⁰⁸ Bu itibarla, gerekli teknik bilginin (know-how) eksikliğinde transferi sağlanan yeşil teknolojilerin etkin bir şekilde uygulanmasının mümkün olmadığı durumlarda, ticari sır kapsamında kalsa dahi söz

⁵⁰⁸ Carlos M Correa, 'Intellectual Property Rights under the UNFCCC: Without Response to Developing Countries' Concerns', *Research Handbook on Intellectual Property and Climate Change* (Edward Elgar Publishing 2016) 80.

konusu teknik bilginin (know-how) açıklanmasında genel bir kamu yararı bulunduğu düşüncesi ileri sürülebilir.⁵⁰⁹

Kamu yararına dayalı bu yaklaşım ise söz konusu teknik bilginin (know-how) kamuya tamamen ifşa edilmesini anlamına gelmemekte olup, aksine, teknik bilgini (know-how) aktarımında sıkı bir koruma yükümlülüğünü de beraberinde getirecektir.⁵¹⁰ Bu durumda, gerek zorunlu lisans süresi boyunca gerekse de sonraki süreçte, teknoloji sahiplerinin mülkiyet haklarını ve meşru çıkarlarını koruyacak kısıtlayıcı sözleşme hükümleri ve yeterli güvence mekanizmalarının sağlanması dengeli bir yaklaşım olacaktır. Bu tür güvence önlemleri olarak, sertifikasyon yoluyla lisans alanın güvenilirliğinin teyit edilmesi, saha denetimleri, lisans alanın zorunlu lisansa konu teknolojiye dayanarak yeni bir patent başvurusunda bulunmasının veya patent konusu ürünü tersine mühendislikle üretmesinin yasaklanması, ihtiyati tedbirler veya diğer izleme mekanizmaları örnek olarak sayılabilir.⁵¹¹ Bu tür önlemlerle, zorunlu lisans yoluyla teknik bilginin (know-how) transferinin, patent sahipleri açısından doğurabileceği olumsuz etkilerin engellenmesi sağlanabilecektir.

⁵⁰⁹ Olga Gurgula ve John Hull, ‘Compulsory Licensing of Trade Secrets: Ensuring Access to COVID-19 Vaccines via Involuntary Technology Transfer’ (2021) 16 Journal of Intellectual Property Law & Practice 1251.

⁵¹⁰ Gurgula and Hull (n 424).

⁵¹¹ Marie Clopterop ve diğerleri, ‘The Future of the EU Compulsory Licensing Regime: Will the New EU Proposal for a Regulation on Compulsory Licensing for Crisis Management Facilitate the Transfer of and Swift Access to Green Technologies to Combat Climate Change?’ (2023) Leuven: KU Leuven. Faculteit Rechtsgeleerdheid en Criminologische Wetenschappen 38.

4.4. Uluslararası Teknoloji Transferi İzleme Mekanizması Kurulması

İklim değışikliğı, çağımızın en önemli ve belirleyici sorunlarından biri olup, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da vurgulandığı üzere, tüm insanlığın ortak meselesi olarak ele alınması gereken küresel bir tehdit niteliğı taşımaktadır.⁵¹² Nitekim, yüksek düzeyde karşılıklı bağımlılığın bulunduğu alanlarda devletlerin geliştirdiğı ulusal politikalar ancak uluslararası bir iş birliğı ile etkinlik kazanabilir. Bu nedenle, iklim değışikliğı gibi tüm dünyanın ortak meselesi olan bir konuda da devletlerin tek başına alacağı önlemler ve yürüteceğı politikalar yetersiz kalacaktır. Diğer yandan, birden fazla devletin yetki alanına giren konularda ortak bir anlayış geliştirmek, mevcut düzenlemeleri değıştirmek veya yeni politikalar benimsemek uzun süren ve karmaşık müzakereler gerektirdiğinden, devletlerin uluslararası bir organizasyon çatısı altında bir araya gelmelerini zorunlu kılmaktadır.⁵¹³ Nitekim, uluslararası organizasyonlar politika belirleme süreçlerini yönlendirir, bu doğrultuda devletlerin ulusal faaliyetlerini koordine ederek olası çatışmaları uyumlu bir şekilde yönetir ve çözüme yönelik mekanizmalar sunarak belirsizliğı azaltır.⁵¹⁴

Uluslararası organizasyonlar, iklim değışikliğinin sebep yol açtığı olumsuz etkilerle mücadele kapsamında taraf devletlere, iyi niyet göstergesi niteliğindeki taahhütlerden, ortak eylemi zorunlu kılan bağlayıcı hukuki metinlere kadar farklı yaptırım gücüne sahip çeşitli iş birliğı mekanizmaları sunmaktadır. Nitekim, DTÖ bünyesinde TRIPS Anlaşması

⁵¹² UN. General Assembly (BM Genel Kurulu) (43rd sess. : 1988-1989) (ed), *Protection of global climate for present and future generations of mankind: resolution* (UN 27) <<https://digitallibrary.un.org/record/54234>> son erişim 20 Ekim 2025.

⁵¹³ C Rhodes, 'Opportunities and Constraints for Cooperation between International Organisations' (2010) 2 Nordic Environmental Law Journal 175.

⁵¹⁴ Michael Barnett ve Martha Finnemore, *Rules for the World: International Organizations in Global Politics* (Cornell University Press 2004) 18.

ile oluşturulan mevcut küresel fikri mülkiyet hakları rejimi, iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir araç olan yeşil teknolojilerin özellikle gelişmekte olan ülkelere transferinin önündeki olası engellerin önemli bir kısmını aşmaya imkân tanıyacak esneklikler içermektedir. Bu çalışma kapsamında, Anlaşma tarafından taraf devletlere sağlanan en önemli esnekliklerden biri olan zorunlu lisans mekanizmasının, iklim değişikliği ile mücadelede küresel ölçekte yeşil teknolojilere erişimi kolaylaştırabilecek önemli bir teknoloji transferi kanalı olma potansiyeli taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, zorunlu lisans mekanizmasının amaca yönelik etkinliğinin artırılması için bir takım hukuki iyileştirmeler önerilmiş ve bu iyileştirmelerin gerçekleştirilebilmesi için Doha Deklarasyonu benzeri bir uluslararası mutabakatın, teknoloji sahiplerinin hakları ile yeni teknolojilere erişimdeki kamu yararı arasında denge tesis edilmesi açısından uygun bir yol olabileceği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ele alınması gereken bir diğer önemli konu da söz konusu değişiklikler neticesinde şekillenecek zorunlu lisans mekanizmasının hangi uluslararası organizasyon tarafından yürütüleceği ve denetleneceğidir.

Uluslararası toplumun iş birliğini gerektiren bazı meseleler, konunun mahiyeti ve uluslararası organizasyonların görev ve yetki alanlarındaki örtüşmeler nedeniyle birden fazla oluşumun sorumluluk alanına girebilir. Örneğin, iklim değişikliği ile mücadele konusu çevre, kalkınma, ticaret, teknoloji ve fikri mülkiyet hakları gibi çok çeşitli alanları temas etmekte olup, bu nedenle birden fazla uluslararası organizasyonun görev ve yetki alanına giren bir konu olduğu görülmektedir.⁵¹⁵ Benzer şekilde, yeşil teknolojilere erişim konusundaki uluslararası düzenlemelerin de esas olarak BMİDÇS çerçevesindeki çok taraflı çevre anlaşmaları ve DTÖ bünyesindeki TRIPS Anlaşması ile oluşturulan uluslararası patent sistemi çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

⁵¹⁵ Rhodes (n 428) 176.

Fikri mülkiyet haklarının uluslararası ticarete giderek artan önemi sonucunda, gelişmiş ülkeler Paris Sözleşmesi'nin daha ayrıntılı patent kuralları içermesini ve zorunlu lisans verilmesine ilişkin koşulların zorlaştırılmasını talep ederken, birçok gelişmekte olan ülke ise aksine, Sözleşme'nin hükümlerinin zayıflatılması görüşünü savunmuştur. Nitekim, taraflar arasındaki fikir uyuşmazlığı Paris Sözleşmesi'nin revizyonuna ilişkin müzakereleri sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur.⁵¹⁶ Bu tıkanıklığın ardından, başta Amerika Birleşik Devletleri ve o dönemde Avrupa Topluluğu olarak adlandırılan AB olmak üzere, gelişmiş ülkelerin öncülüğünde, WIPO çatısı altında yürütülen mevcut fikri mülkiyet sisteminin talepleri karşılamada yetersiz kaldığı ileri sürülmüş, bunun neticesinde fikri mülkiyet hakları, TRIPS Anlaşması aracılığıyla DTÖ bünyesinde küresel ticaret sistemine entegre edilmiştir.⁵¹⁷ Böylelikle küresel fikri mülkiyet hukuku rejimi, WIPO'dan DTÖ'ye doğru kayış göstermiştir. Genel olarak kabul edildiği üzere, TRIPS Anlaşması, gelişmekte olan ülkelerin fikri mülkiyet haklarını güçlendirmeyi ve bu hakları etkin bir şekilde uygulamayı taahhüt etmeleri karşılığında, gelişmiş ülkelerin pazarlarına erişim hakkı elde etmeleri üzerine kurulu bir uzlaşının ürünüdür.⁵¹⁸ Bu bağlamda TRIPS Anlaşması, hem gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki bir pazarlığın hem de ticaretin küreselleşmesi yönündeki eğilimin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğu kabul edilmekte olup, bu yönüyle Anlaşma, farklı kalkınmışlık seviyelerine sahip gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin fikri mülkiyet hakları korumasına ilişkin farklı gereksinimlerini yansıtmaktadır.⁵¹⁹ Bununla birlikte, farklı bir bakış açısına göre ise,

⁵¹⁶ Paul Salmon, 'Cooperation Between the World Intellectual Property Organization (WIPO) and the World Trade Organization (WTO)' (2012) 17 Journal of Civil Rights and Economic Development 433.

⁵¹⁷ Laurence Helfer, 'Regime Shifting: The TRIPs Agreement and New Dynamics of International Intellectual Property Lawmaking' (2003) 29 Faculty Scholarship 7.

⁵¹⁸ Dinwoodie (n 163) 1.

⁵¹⁹ Krishna Ravi Srinivas, 'Climate Change, Technology Transfer and Intellectual Property Rights' (2009) 153 RIS Discussion Paper Series 1.

gelişmekte olan ülkeler sınırlı pazarlık güçleri nedeniyle esasen gelişmiş ülkelerin ekonomik çıkarlarını koruyacak şekilde tasarlanan TRIPS rejimini kabul etmek durumunda bırakılmışlardır. Nitekim müzakere sürecinde gelişmiş ülkelerin ve çok uluslu şirketlerin taleplerinin anlaşma hükümlerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynadığı çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır.⁵²⁰

Fikri mülkiyet haklarının ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilmesine yönelik yaklaşım, bu hakların belirli bir gerekçeye ve amaçlanan bir role sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Söz konusu gerekçe ya da rolün kesin olarak tanımlanması, kavramların ve düzenlemelerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, onları kaleme alanların niyetleriyle uyumlu biçimde yorumlanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.⁵²¹ Bu bağlamda, TRIPS Anlaşması neticesinde fikri mülkiyet hakları ticaretle bağlantılı bir boyuta indirgenmiş ve bu durum, söz konusu hakların bir tür ticari meta olarak değerlendirilmesi sonucuna yol açmıştır. Dolayısıyla, teknoloji transferi konusu da ticaret kuralları çerçevesinde ele alınır hale gelmiştir.⁵²² Ancak, iklim değişikliği tehdidiyle mücadele bağlamında fikri mülkiyet haklarının gerekçesinin ve rolünün belirlenmesi, salt faydacı ve piyasa temelli düşüncelerin ötesine geçen köklü bir felsefi dönüşümü gerekli kılmaktadır.

Diğer taraftan DTÖ'nün ticaret odaklı yaklaşımını halen günümüzde devam ettirmekte olduğu görülmektedir. DTÖ tarafından 2022 yılında yayımlanan iklim değişikliği ve

⁵²⁰ Frederick Abbott, 'Protecting First World Assets in the Third World: Intellectual Property Negotiations in the GATT Multilateral Framework' (1989) 22 Vanderbilt Journal of Transnational Law 689, 723; Peter Drahos ve John Braithwaite, *Information Feudalism: Who Owns the Knowledge Economy*, vol 32 (2002) 115.

⁵²¹ Scholtz (n 153) 230.

⁵²² Qiong Du (n 332) 107.

ticaret konulu özel raporu,⁵²³ fikri mülkiyet haklarının yeşil teknolojiler bağlamındaki rolünü oldukça yumuşatılmış bir üslupla ele alarak, fikri mülkiyet sisteminin uluslararası ticaretle etkileşim içerisinde küresel değer zincirleri ve bilgi yoğun malların ticareti yoluyla teknoloji transferini desteklediğini vurgulamıştır.⁵²⁴ Yine, DTÖ Genel Direktörü Ngozi Okonjo-Iweala tarafından COP 27 toplantısında, iklim değişikliğine karşı küresel yanıtın şekillendirilmesinde ticaretin kritik bir rol oynadığını vurgulanmış ve ticaret politikalarının, ülkelerin iklim değişikliğine uyum sağlamasındaki veya olumsuz etkilerinin azaltmasına yardımcı olacak teknolojilere erişimi yönündeki faaliyetlerindeki eksik parça olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁵ Görülmektedir ki, DTÖ'nün uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yoluyla küresel refahı artırma yönündeki temel politikası, iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri doğrultusunda patent koruması altındaki yeşil teknolojilere erişimin sağlanması için gerekli kurumsal bir reformu gerçekleştirmeye uygun değildir.⁵²⁶ Bu itibarla, yeşil teknolojilere erişimi kolaylaştırmak amacıyla DTÖ çatısı altında oluşturulacak bir iş birliği mekanizmasının ticaret odaklı kalmaya devam edeceği ve gerekli dönüşümü sağlamada yetersiz kalacağı öngörülebilir.

Nihayetinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uzlaşının ürünü olan TRIPS Anlaşması'nda, gelişmekte olan ülkelerin Anlaşma hükümlerini kendi ulusal

⁵²³ DTÖ, 'World Trade Report 2022 Climate Change and International Trade' <https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr22_e.htm> son erişim 3 Kasım 2025.

⁵²⁴ Matthew Rimmer, 'Promethean Dreams: Intellectual Property and Climate Change in the Anthropocene' in Leonie Reins and Alexander Zahar (eds), *Climate Technology and Law in the Anthropocene* (1st, First Edition edn, Bristol University Press 2025) 403.

⁵²⁵ WTO, 'DG Okonjo-Iweala: Trade Is Critical in Global Response to Climate Change' <https://www.wto.org/english/news_e/news22_e/cop27_08nov22_e.htm> son erişim 3 Kasım 2025.

⁵²⁶ Graeme Dinwoodie ve Rochelle Dreyfuss, 'TRIPS and the Dynamics of Intellectual Property Lawmaking' (2004) 36 Case Western Reserve Journal of International Law 95, 102.

mevzuatlarına aktarıken sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun düzenlemeler yapabilmelerine imkân tanıyacak şekilde belirli esneklikler öngörölmüş, diğler bir ifadeyle, yorum ve uygulama bakımından gri alanlar bırakılmıştır.⁵²⁷ Bu bağlamda, Anlaşma metninde “*ulusal acil durum ve diğler aşırı aciliyet halleri*”, “*kamu sağılığı*” veya “*uygun bir bedel*” gibi muğlak ifadelere yer verilerek, taraf devletlerin Anlaşma hükümlerini kendi sosyal ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için farklı açılardan yorumlayabilmelerine imkan sağılanmıştır.⁵²⁸ Diğler taraftan, devletlerin bu esneklikleri yorumlama yetkilerinin ise sınırsız olmadığı görölmektedir. Nitekim, her ne kadar gelişmekte olan ölkelerin, iklim değışikliğiyle mücadele politikaları çerçevesinde yeşil teknolojilerin transferi için TRIPS Anlaşması’nın sağıladığı en önemli esnekliklerden biri olan zorunlu lisans mekanizmasını kullanmaları hukuki açıdan mümkün gözükse de bu tür bir kararın gelişmiş ölkeler tarafından sert tepkiyle karşılanması oldukça muhtemeldir. Tarihsel örneklerin de bu ihtimali haklı çıkarmakta olduğu, özellikle ABD’nin, zorunlu lisans uygulamasına yönelen devletlere karşı genellikle sert bir tutum sergilediğı ve bu devletleri ticari yaptırımlarla tehdit ettiğı görölmektedir.⁵²⁹ Örneğın, Tayland, AIDS ilacı *Kaletra* için zorunlu lisans verilmesi kararı alması üzerine, ABD tarafından, ticari yaptırımların uygulanma olasılığını artıran bir statü olan “*Öncelikli İzleme Listesi*”ne dahil edildiğı görölmüştür. Benzer şekilde, 2005 yılında yine ABD tarafından, Brezilya’nın AIDS ilaçları için zorunlu lisans kararı alma tehdidini hayata geçirmesi halinde ticari yaptırımlarla karşı karşıya kalabileceğini bildirilmiştir.⁵³⁰ Bu durum, taraf devletlerin TRIPS Anlaşması ile kendilerine tanınan hakları kullanma yetkisini, pratikte

⁵²⁷ Yu (n 166) 315.

⁵²⁸ ibid.

⁵²⁹ Fair (n 168) 33.

⁵³⁰ ibid 34.

yalnızca gelişmiş devletler tarafından şekillendirilen uluslararası ticaret düzeni çerçevesinde sınırlandırılmış bir şekilde kullanabileceklerini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, her ne kadar uluslararası ticaret sisteminde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler görünüşte eşit statüye sahip aktörler olarak yer almaktaysa da uzun vadede gelişmekte olan ülkelerin daha dezavantajlı bir konuma doğru sürüklendiği görülmektedir.⁵³¹ Zira ikili ticaret anlaşmalarıyla, bu ülkelerin fikri mülkiyet haklarını sosyal kalkınma hedefleri doğrultusunda etkin bir biçimde kullanmalarını önemli ölçüde sınırlandırıldığı örnekler mevcuttur. Örneğin, ABD ile Singapur arasında akdedilen serbest ticaret anlaşmasında (STA) yer alan zorunlu lisanslamaya ilişkin hükmün, TRIPS Anlaşması'ndaki düzenlemenin aksine oldukça sınırlayıcı bir biçimde kaleme alındığı görülmektedir. Anılan hüküm incelendiğinde, zorunlu lisanslamanın yalnızca rekabet karşıtı eylemlerin önlenmesi, kamusal ve ticari olmayan kullanım, ulusal acil durum veya diğer aşırı aciliyet halleri ile sınırlı olarak uygulanabileceği, bu kapsam dışında ise uygulanamayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca, söz konusu STA ile, TRIPS Anlaşması'nda öngörülme­yen bir şekilde, taraflarca patent sahibinden teknik bilgi (know-how) transferinin talep edilemeyeceği yönelik açık bir sınırlamanın da getirilmiş olduğu görülmektedir.⁵³² Bu itibarla, söz konusu STA ile, TRIPS Anlaşması'na taraf olan

⁵³¹ Jerome Reichman and Rochelle Dreyfuss, 'Harmonization Without Consensus: Critical Reflections on Drafting a Substantive Patent Law Treaty' (2007) 57 Duke Law Journal 85, 100.

⁵³² ABD-Singapur STA, Madde 16.7 Paragraf 6 <https://ustr.gov/sites/default/files/uploads/agreements/fta/singapore/asset_upload_file708_4036.pdf> son erişim 3 Kasım 2025.

"6. Neither Party shall permit the use of the subject matter of a patent without the authorization of the right holder except in the following circumstances:

(a) to remedy a practice determined after judicial or administrative process to be anti- competitive under the competition laws of the Party;

(b) in the case of public non-commercial use or in the case of a national emergency or other circumstances of extreme urgency, provided that:

(i) such use is limited to use by the government or third parties authorized by the government;

Singapur'un, TRIPS çerçevesinde sahip olduğu daha geniş kapsamlı düzenleme yapma yetkisinin açıkça sınırlandırıldığı söylenebilir.⁵³³ Dolayısıyla, iklim değişikliğiyle mücadeleyle ilişkin kamu yararının, TRIPS Anlaşması çerçevesinde özel fikri mülkiyet haklarının korunmasıyla eşit ya da en azından yakın bir düzeyde konumlandırılması pek olası görünmemektedir. Bu durum, patent haklarının korunması ile patentli yeşil teknolojilere küresel erişimin sağlanması arasında bir dengenin kurulmasının DTÖ bünyesinde fiilen mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, iklim değişikliğiyle ilgili uluslararası müzakerelerin çatısı altında yürütüldüğü BM'nin, yeşil teknolojilerle ilgili fikri mülkiyet konularında devletler arasında iş birliğine imkân tanıyabilecek bir diğer uluslararası platform olarak öne çıktığı değerlendirilebilir. Tarihsel olarak bakıldığında, gelişmiş ülkelerin küresel çapta yüksek standartlı bir fikri mülkiyet koruması sağlanması taleplerine ilişkin WIPO çatısı altında yürütülen müzakerelerin tıkanması sonucunda, fikri mülkiyet konularının ticaret alanı içinde çözülmesi gerektiği hususunda ısrar ettikleri ve bu ısrarın sonucunda küresel fikri mülkiyet sisteminin WIPO'dan DTÖ'ye kaydığı görülmektedir. Öte yandan ise, gelişmiş ülkelerin uluslararası iklim ve ticaret müzakereleri kapsamında fikri mülkiyet hukuku meselelerini tartışmaktan kaçınmakta olduğu ve bu konun günümüze kadar hâlen çözümlenmemiş bir sorun olarak karşımıza çıkmakta olduğu görülmektedir. Bu durum, yeşil teknoloji odaklı bir patent rejimi oluşturulması amacıyla yeşil teknolojilerle ilgili

(ii) *the patent owner is provided with reasonable and entire compensation for such use and manufacture; and*

(iii) *the Party shall not require the patent owner to transfer undisclosed information or technical "know how" related to a patented invention that has been authorized for use without the consent of the patent owner pursuant to this paragraph.*”

⁵³³ Peter Drahos, 'Expanding Intellectual Property's Empire: The Role of FTAs' 10.

fikri mülkiyet hukuku konularına ilişkin tartışmaların BM bünyesine geri taşınmasının teorik olarak mümkün ve gerekli olabileceğini göstermektedir.

Bu kapsamda, BM'nin uzmanlaşmış kuruluşlarından biri olan WIPO'nun, yetki alanındaki anlaşmalar ve uzun yıllara dayanan deneyimi sayesinde, devletlerin yeni bir fikri mülkiyet uzlaşısı için bir araya getirilmesi, gerekli gündemin oluşturularak müzakereler sonucunda yeni bir sistemin kurulması, bu sistemin işleyişinin denetlenip koordine edilmesi ve süreç boyunca gelişmekte olan ülkelere teknik veya hukuki destek sağlanması için gerekli imkân ve kapasiteye sahip olduğu görülmektedir.⁵³⁴ Ayrıca, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde yazar ve mucitlerin manevi ve maddi haklarının insan hakkı olarak tanınmasıyla uyumlu olarak, WIPO'nun insan merkezli fikri mülkiyet hakları yaklaşımının, DTÖ'nün yeşil teknolojilere erişimi yalnızca uluslararası ticaret perspektifiyle ele alan yaklaşımının ötesine geçecek bir mekanizma geliştirilmesi için öncülük etme potansiyeline sahip olduğu değerlendirilebilir.⁵³⁵ Böylelikle, DTÖ çatısı altında tıkanmış müzakereler yeniden canlandırabilecek, gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişim kapasitelerini güçlendirerek daha adil ve dengeli bir teknoloji transferi süreci sağlanabilecektir. Ayrıca, BM bünyesindeki çok taraflı çevre anlaşmaları kapsamında yeşil teknolojilerin transferine ilişkin düzenlemeler, yine BM çatısı altında oluşturulacak özelleştirilmiş bir fikri mülkiyet sistemine entegre edilerek, zorunlu lisans mekanizmasının çok taraflı çevre anlaşmalarına yaptırım gücü sağlayacak zorlayıcı mekanizmalardan biri hâline gelmesini de sağlayabilecektir. Kaldı ki, çalışmada daha önce de bahsedildiği üzere, önerilen sistemin başarıya ulaşabilmesi büyük ölçüde, çok taraflı çevre anlaşmaları temelli fonlardan sağlanacak mali desteğe bağlı olacaktır.

⁵³⁴ Ruth L Okediji, 'WIPO-WTO Relations and the Future of Global Intellectual Property Norms' (2008) 39 Netherlands Yearbook of International Law 77.

⁵³⁵ Estaelle Derclaye, 'Intellectual Property Rights and Global Warming' (2008) 12 Marquette Intellectual Property Law Review 290.

Sonuç olarak, BM sahip olduğu geniş yetki ve uzmanlık alanı sayesinde, yeşil teknoloji transferi konusunu çevresel, ekonomik, sosyal ve fikri mülkiyet hukuku boyutlarıyla bütüncül bir çerçevede ele alabilecek ve iklim değışikliğinin çok yönlü zorluklarına karşı farklı politika alanlarını koordine edebilecektir. Ayrıca BM'nin, hükümetler, sivil toplum örgütleri, akademisyenler ve teknoloji sahibi şirketler gibi farklı paydaşlar arasında diyalog ve iş birliğini kolaylaştırarak, küresel eylem için daha kapsayıcı bir platform olması bu kapsamda kendisine meşruiyet de sağlayacaktır. Bu itibarla, BM'nin mevcut imkân ve kaynaklardan yararlanarak, yeşil teknolojilerin transferiyle ilgili fikri mülkiyet konularındaki müzakereleri yürütme sorumluluğunun üstlenilmesi ve bu teknolojilerin iklim değışikliği ile mücadele kapsamında, özellikle gelişmekte olan ülkelere transferini sağlayacak daha pratik, etkin ve sürdürülebilir bir patent rejimi oluşturulması için daha uygun platform olduğu düşünülmektedir.

Nitekim, bu çalışmada önerilen hukuki iyileştirmeler ve politika reformları kapsamında, BM çatısı altında kabul edilecek iklim değışikliği ile mücadele ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin uluslararası bir mutabakat, yenilikçi faaliyetlerin devamı ve ülkelerin kamu politikaları doğrultusunda teknolojiye erişim talepleri arasındaki dengenin sağlanması yönündeki Doha Deklarasyonu ile başlayan uluslararası eğilimi pekiştirecektir. Ayrıca, çok taraflı çevre anlaşmalarında yaşanan etkinlik sorunlarından kaçınmak amacıyla, bu mutabakatın tüm taraf devletler için bağlayıcı olacağının açık bir biçimde belirtilmesi önem arz etmektedir. Her ne kadar söz konusu mutabakat ile TRIPS Anlaşması arasında kural çatışması ihtimali gündeme gelse de tüm DTÖ üyelerinin ve dolayısıyla TRIPS Anlaşması'na taraf devletlerin aynı zamanda BM üyesi de oldukları göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir çatışmanın meydana gelme olasılığı oldukça düşüktür.⁵³⁶

Nitekim, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 30'uncu maddesinin üçüncü

⁵³⁶ Abbott (n 7) 27.

paragrafı, önceki tarihli bir anlaşmanın tüm taraflarının sonraki tarihli bir anlaşmanın da tarafı olması halinde, önceki anlaşma hükümlerinin yalnızca sonraki anlaşmanın hükümleri ile uyumlu olduğu ölçüde uygulanabileceğini düzenlemekte olup, böylelikle aynı taraflar arasında yapılan müteakip anlaşmalarda sonraki tarihli anlaşmaya üstünlük tanınmaktadır.⁵³⁷ Bu nedenle BM bünyesinde kabul edilmesi önerilen bu mutabakat, aynı zamanda taraf devletlere TRIPS Anlaşması'nda gerekli değişikliklerin yapılması için hukuki bir zemin de sağlayabilecektir.

Bu çalışmada önerilen hukuki düzenlemeler ve politika reformları doğrultusunda kabul edilecek mutabakatın etkin biçimde uygulanmasında, BM bünyesinde müstakil ve uzmanlaşmış bir kuruluşun oluşturulması ya da mevcut kuruluşlar arasından WIPO veya BMİDÇS'nin görevlendirilmesi yoluyla yetkilendirilecek bir makamın (Yetkili Makam) da önemli bir rol üstlenebileceği öngörülmektedir. En genel anlatımla, BM bünyesinde yetkilendirilecek bu makam, öncelikle iklim değişikliğinin yol açtığı aciliyet halinin zorunlu lisansa konu edilecek yeşil teknolojinin transferini haklı kılıp kılmadığını değerlendirmek ve bu değerlendirmenin olumlu sonuçlanması halinde sınır ötesi zorunlu lisans verilmesi sürecinin yönetiminden sorumlu olacaktır. Ayrıca söz konusu makam, zorunlu lisans verilmesine ilişkin müzakereleri yürütmek ve lisans süresince tarafların hak ve yükümlülüklerini oluşturulacak yasal çerçeve doğrultusunda gereğinin yerine getirilip getirilmediğini denetlemek suretiyle sürece aktif biçimde katılımda bulunacaktır.

Bu kapsamda, belirli bir yeşil teknolojinin sınır ötesi transferini gerektiren bir durumda, Yetkili Makama taraf devlet tarafından yapılacak talep üzerine söz konusu yeşil teknolojinin sınır ötesi zorunlu lisanslanması süreci başlatılacaktır. Talebin alınmasını müteakiben, Yetkili Makam tarafından yapılacak değerlendirmede, BM'nin ilgili alanda uzmanlaşmış kuruluşları ile talepte bulunan ve teknoloji sağlayacak ülkelerin görüşleri

⁵³⁷ VCLT (n 113) Madde 30 Paragraf 3.

alınacak ve hak sahibinin yanı sıra zorunlu lisansın kapsamından yararlanacak kişi veya kuruluşların hak ve menfaatleri gözetilecektir. Söz konusu talebin, iletilen görüşlerin ve Yetkili Makamın değerlendirilmesinin resmi bir bültende yayımlanması da şeffaflığı sağlayarak, kamuoyunda mekanizmaya duyulan güveni arttıracak değerlendirilmektir. Ayrıca, bu süreç aracılığıyla başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere ilgili paydaşların görüşleri de alınarak, değerlendirme sürecinin daha yetkin ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi sağlanacaktır.

Söz konusu değerlendirme süreci sonucunda ise Yetkili Makam tarafından iki tür karar verilebilecektir. Bunlardan biri, talebin iklim değişikliği ile mücadelede yeterli katkıyı sağlayacağına ilişkin kanaatin oluşmaması veya zorunlu lisans verilmesinin patent hakkı sahibinin mülkiyet hakkına orantısız müdahale teşkil edeceği ya da zorunlu lisansın kapsamından yararlanacak kişi veya kuruluşun söz konusu teknolojiyi elde edilmek istenen faydanın gerçekleşmesi için yeterli üretim kapasitesi ve altyapıya sahip olmadığı görüşü ile sürecin sonlandırılmasıdır. Diğerisi ise, ilgili yeşil teknolojinin talep eden ülkeye transferinin sağlanmasının iklim değişikliğine karşı küresel mücadelede önemli bir katkı değer sağlayacağı, bu kapsamda zorunlu lisans verilmesinin mevcut kamu yararı ile hak sahibinin menfaatleri arasında dengeli bir çözüm olacağı ve zorunlu lisanstan yararlanacak kişi veya kuruluşun söz konusu teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilecek yeterli kapasite ve altyapıya sahip olduğu kanaatinin oluşması nedeniyle talebin kabul edilmesidir. Nitekim talebin kabul edilmesi halinde, verilecek zorunlu lisansın kapsam ve koşullarının Yetkili Makam tarafından belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, zorunlu lisansın kapsamından yararlanacak kişi veya kuruluşun zorunlu lisansa konu teknolojiyi kullanırken tabi olduğu yükümlülükler ve elde edilmek istenen faydanın gerçekleşmesi için gereken zorunlu lisans süresi belirlenecektir. Bunun yanı sıra, zorunlu lisans verilmesi nedeniyle, talepte bulunan devletin ekonomik düzeyi, iklim değişikliğinin yol açtığı aciliyet hali ve mevcut kamu yararı göz önünde bulundurularak söz konusu devlet

tarafından patent hakkı sahibine ödenecek bedeli ve küresel iklim fonları tarafından patent sahibine ödenecek söz konusu teknolojinin normal koşullarında gönüllü lisanslanması halinde patent sahibine ödenecek piyasa temelli bedel ile talepte bulunan devletin ödemesi gereken bedel arasındaki farkı belirleyerek koordinasyonu sağlayacaktır. Ayrıca, zorunlu lisansa konu teknolojinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli olan teknik bilgi (know-how) tespit edilerek, söz konusu teknik bilginin aktarımının da zorunlu lisansın kapsamı içerisine alınması sağlanacaktır. Tüm bu süreçlerin tamamlanmasının ardından, Yetkili Makam, talepte bulunan devlete gerekli yeşil teknolojinin transferi sürecini başlatmak üzere, belirlenen koşul ve kapsam çerçevesinde teknolojiyi sağlayacak diğer devletten zorunlu lisans verilmesini talep edecektir.

Transfer sürecinin ilerlemesiyle beraber, Yetkili Makam zorunlu lisans kararının uygulanmasına ilişkin sürecin izlemeye devam edecek, böylelikle bir denetim mekanizması işlevi de üstlenecektir. Bu kapsamda, Yetkili Makam, kendi inisiyatifiyle veya zorunlu lisansın taraflarından birinin talebi üzerine, zorunlu lisansın hükümlerini gözden geçirebilmelidir. Böylelikle, iklim değişikliğinin yol açtığı olumsuz etkilerin dinamik yapısına uygun olarak, zorunlu lisansın kapsam ve koşullarında gerekli uyarlamalar yapılabilecek ve lisansın verilmesinden sonra ortaya çıkan yeni durumlara etkin bir şekilde uyum sağlanabilecektir. Ayrıca Yetkili Makam, zorunlu lisans verilmesiyle amaçlanan hedeflerin gerçekleşmesini sağlamak üzere uygun ek önlemler alınmasını talep etme yetkisine de sahip olmalıdır. Örneğin, değişen koşullar nedeniyle zorunlu lisansa konu teknolojinin etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için herhangi bir teknik bilgiye (know-how) ihtiyaç duyulması hâlinde, Yetkili Makam tarafından söz konusu bilgiye erişim sağlanması gerektiğine karar verilebilecektir. Bunun yanı sıra, lisans verilen tarafın zorunlu lisansın koşullarına aykırı veya uygunsuz davranışlarının tespit edilmesi halinde, Yetkili Makam, ulusal mercileri derhal

bilgilendirerek gerekli düzeltici önlemlerin alınmasını sağlayacak ve taraflar arasında ortaya çıkabilecek hukuki uyuşmazlıkların önceden önlenmesine katkıda bulunacaktır. Son olarak, zorunlu lisans verilmesine yol açan koşulların ortadan kalktığına ve bu koşulların yeniden ortaya çıkma olasılığının oldukça düşük olduğuna kanat getirilmesi veya lisans sahibinin zorunlu lisansın kapsamında öngörülen yükümlülüklere uyulmadığının tespit edilmesi hallerinde, Yetkili Makam tarafından ilgili ulusal mercilerden zorunlu lisansın sona erdirilmesini talep edebilmelidir.

Nihayetinde, BM bünyesinde kurulacak Yetkili Makam'ın doğrudan yaptırım uygulayan bir organ olmaktan ziyade, zorunlu lisans verilmesinin gerekliliğini bilimsel ve nesnel ölçütlerle tespit eden ve bu gerekliliğin tespiti halinde zorunlu lisansın kapsam ve koşullarının belirlenmesine yönelik koordinasyonu sağlayan bir nevi tespit merci olarak kurgulanmasının daha gerçekçi bir başlangıç noktası olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim bu çalışma ile önerilen modelde, bir ülkenin iklim hedeflerini gerçekleştirebilmesi için belirli bir teknolojiye duyduğu ihtiyacın varlığı Yetkili Makam tarafından bilimsel olarak tespit edilerek, ilgili talebe meşruiyet zemini kazandırılacaktır. Buna karşılık, zorunlu lisans tesisine ilişkin hukuki prosedür ise ilgili devletin ulusal adli veya idari mercilerince yürütülecektir. Ancak ulusal mercilerin tarafından yapılacak değerlendirmelerde, Yetkili Makam'ın tespit ve değerlendirmeleri zorunlu lisans kararı alınması ile söz konusu lisansın kapsam ve koşullarının belirlenmesi bakımından kuvvetli bir delil olarak kabul edilmek zorunda olmalıdır. Bu çerçevede öngörülen iş birliği modelinin, patent sahiplerinin mülkiyet hakkı ile iklim değişikliği ile mücadele bağlamında ortaya çıkan kamu yararı arasındaki dengeyi kurmaya elverişli, pragmatik bir çözüm yolu sunacağı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, yeşil teknolojilere ilişkin düzenleme ve izleme yetkisinin DTÖ merkezli yapıdan BM eksenli bir mekanizmaya kaydırılması önerisinin hayata geçirilmesi uluslararası politik uzlaşa gerektireceğinden, bu mekanizmanın başta ABD olmak üzere

yeşil teknoloji patentlerinin önemli bir bölümüne sahip gelişmiş ülkeler tarafından kabul edilebilmesi, bu devletler ve teknoloji sahibi şirketler bakımından da somut ekonomik ve stratejik menfaatler üretmesine bağlıdır. Bu kapsamda gelişmiş ülkelerin önerilen sistemden elde edebileceği ilk menfaat, gelişmekte olan ülkelere ödeme gücünün sınırlı olması nedeniyle yeterli talebin oluşmadığı pazarların, iklim fonları ve benzeri uluslararası finansman araçlarıyla desteklenerek teknoloji sahipleri bakımından öngörülebilir ve ödeme riski azaltılmış pazarlara dönüştürülmesidir. Patent sahibine ödenecek bedelin uluslararası fonlar tarafından kısmen karşılanması, bir yandan gelişmekte olan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimini kolaylaştırırken diğer yandan teknoloji üreten şirketlere yeni lisanslama, ihracat ve yatırım imkânları sağlayabilir. Böylece önerilen sistem, patent sahiplerinden karşılıksız bir fedakârlık talep eden bir model olmaktan çıkarak teknoloji transferini ekonomik açıdan da cazip hâle getiren karşılıklı menfaat temelli bir mekanizmaya dönüşebilir.

Sistemin gelişmiş ülkeler bakımından sağlayabileceği diğer bir menfaat ise, küresel emisyon azaltım çabalarının daha dengeli yürütülmesine katkıda bulunmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerin düşük karbonlu teknolojilere erişememesi, karbon yoğun üretimin çevresel standartların ve maliyetlerin daha düşük olduğu ülkelere kaymasına ve gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren üreticilerin rekabet dezavantajıyla karşılaşmasına yol açabilir. Yeşil teknolojilerin BM çatısı altında yürütülen ve finansmanla desteklenen bir mekanizma aracılığıyla yaygınlaştırılması, ülkeler arasındaki çevresel standart farklılıklarının daraltılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin teknolojiye erişim taleplerinin kontrollü, şeffaf ve patent sahibine yeterli karşılık sağlayan bir sistem içerisinde karşılanması, tek taraflı ulusal müdahalelere yönelme ihtiyacını azaltarak uluslararası patent rejiminin uzun vadeli meşruiyetini ve istikrarını koruyabilir. Bu yönüyle önerilen mekanizma, gelişmiş ülkeler açısından yalnızca bir iklim dayanışması aracı değil, aynı zamanda yeni pazarlar oluşturan, rekabet koşullarını

dengeleyen ve mevcut fikri mülkiyet düzeninin sürdürülebilirliğini güçlendiren stratejik bir model olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak BM eksenli yapı, gelişmiş ülkeler açısından yetki ve kontrolün kaybedildiği bir sistem değil, iklim krizinden kaynaklanabilecek daha radikal müdahaleleri sınırlandıran, maliyetleri uluslararası fonlarla paylaşan ve küresel patent rejiminin uzun vadeli istikrarını koruyan kontrollü bir uzlaşma mekanizması hâline gelebilecektir.

4.5. Türk Hukuku Bakımından Değerlendirme ve Ulusal Düzeyde Öneriler

Türk hukukunda patent haklarının korunmasına ilişkin ilk kanuni düzenleme olan 1879 tarihli “İhtira Beratı Kanunu”nda zorunlu lisanslamaya ilişkin doğrudan bir düzenleme yer almamaktadır.⁵³⁸ Bununla birlikte söz konusu kanunda zorunlu lisans verilmesine neden olan sebepler için yaptırım o dönemki adıyla berat hakkının sona erdirilmesi şeklindedir. Günümüz Türkçesi ile ifade edilmesi gerekirse, İhtira Beratı Kanunu’nun 38’inci maddesinde patent sahibi tarafından patente konu buluşun patent tarihinden itibaren haklı bir sebebi dayanmaksızın iki yıl boyunca üretilmemesi ya da aralıksız kullanılmaması halinde patent hakkının sona ereceği düzenlenmiştir.⁵³⁹ Bununla birlikte, Kanun’un 23’üncü maddesinde patent konularının bağımlılığı hususuna yer verilmiş, düzenleme ile mevcut bir patentte bir değişiklik veya iyileştirme yapılmasına yönelik patent talebinde bulunulması halinde esas patent sahibinin talep edene karşı rüçhan hakkı olduğu, ancak asıl patent sahibinin sessiz kalması halinde ise patentin hükümsüz kalacağı

⁵³⁸ Kaya (n 295) 61.

⁵³⁹ İhtira Beratı Kanunu Madde 38: “Berat sahibi evvela berat resminin tekasiti muayenesini her sene iptidasında peşin olarak tediye etmediğini saniyen ihtira eylemiş olduğu şeyi berat tarihinden itibaren bilaözrü makbul iki seneye kadar Türkiye Cumhuriyeti memalikiinde fiile getirmediyi veyahut iki sene mütemadiyen tatil ettiği, salisen beratlı eşyanın aynı olan memaliki ecnebiye mamulatım Türkiye Cumhuriyeti memalikiine ithal eylediği halde berat hakkından sakıt olur”.

belirtilmiştir. Nitekim söz konusu düzenlemenin esasen zorunlu lisans mekanizmasına atıf yaptığından bahsedilemeyecek ise de benzer bir felsefi yaklaşımla patent korumasının yalnızca patent sahibinin değil, bu teknolojiyi kullanacak kişilerin de menfaatlerinin gözetmesi gerektiği, bu itibarla patent konusu buluşun toplumun da yararına olacak şekilde kullanılmasının sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁰

İhtira Beratı Kanunu’nun yürürlükte olduğu sürede, söz konusu kanun ile Paris Sözleşmesi’nin birlikte uygulanması gerekip gerekmediği yönündeki tartışma önem arz etmektedir. Zira Türkiye, Paris Sözleşmesi’ne taraf olup, her ne kadar Cumhuriyet’in kuruluşunda önce kabul edilmişse de, İhtira Beratı Kanunu’nu kendisini ilga eden patent hukuku alanındaki müteakip hukuki düzenlemenin yürürlüğe girdiği tarih olan 1995 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Konuya ilişkin olarak öğretide farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin Paris Sözleşmesi’ne taraf olması sebebiyle Kanun’un Sözleşme ile birlikte değerlendirilmesi ve bu itibarla 1925 tarihli La Haye değişikliği ile Paris Sözleşmesi’ne eklenen zorunlu lisansa ilişkin düzenlemelerin uygulanması gerektiği ileri sürülmüş,⁵⁴¹ diğer taraftan uygulama ve öğretide Kanun metninde zorunlu lisanslamaya ilişkin herhangi bir hüküm bulunmadığından zorunlu lisans mekanizmasının uygulama alanı bulmayacağı kabul görmüştür.⁵⁴²

Zorunlu lisans mekanizmasının Türk hukukunda ilk defa yer bulması ise 1995 yılında kabul edilen mülga “551 sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun

⁵⁴⁰ Fevzi Fırat Gözüyeşil, ‘Patent Konularının Bağımlılığı Hâlinde Zorunlu Lisans’ (2020) 28 Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 473, 477.

⁵⁴¹ Ernest Hırş, *Fikri ve Sınai Haklar* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1948) 77.

⁵⁴² Ayiter (n 296) 132; Ali Sait Yüksel, *Patent ve Lisans (patent, marka, know-how) Sözleşmesi Hukuku* (Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1989) 114; Hakan Koçak, *Patent Hukukunda Kullanmama Nedeniyle Zorunlu Lisans* (Seçkin Yayıncılık 2024) 61.

Hükmünde Kararname”⁵⁴³ (KHK) ile olmuştur.⁵⁴⁴ Nitekim 1995 yılı Türk fikri mülkiyet hukuku tarihi açısından oldukça önemli bir mihenk taşıdır. 15 Nisan 1994 tarihinde Türkiye tarafından imzalanan TRIPS Anlaşması, TBMM tarafından 26 Ocak 1995 tarihinde onaylanarak, 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. 1995 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme o dönemki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AT) olan AB ile Türkiye arasında gümrük birliğini kuran “1/95 sayılı Türkiye – AT Ortaklık Konseyi Kararı”nın⁵⁴⁵ (OKK) imzalanmasıdır. Zira, OKK’nın 31’inci maddesi ile taraflar gümrük birliğinin ancak fikri mülkiyet haklarının her iki tarafça da eşit ve etkili bir şekilde korunması halinde hedefine ulaşabileceğini kabul edilmiştir.⁵⁴⁶ Bu kapsamda, OKK’nın 8 numaralı Ek’inin 4 ve 5’inci maddelerinde AB ile mevzuat uyumunun sağlanması amacıyla TRIPS Anlaşması’nın getirdiği yükümlülükleri de göz önünde bulundurularak patent hukuku alanında mevzuat çalışması yapılması öngörülmüştür.⁵⁴⁷ Bu gelişmeler kapsamında Türk hukuku, fikri mülkiyet alanında AB hukuku ve uluslararası anlaşmalarla uyumlaştırılması amacıyla hızlı bir değişim yaşamış, sınai haklara ilişkin mevzuat tamamen değiştirilmiş, telif hukuku alanında da mevcut mevzuatta önemli değişiklikler yapılmıştır.⁵⁴⁸ Bu kapsamda İhtira Beratı Kanunu’nun

⁵⁴³ Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (551 sayılı KHK), KHK/551 (RG 27/06/1995, 22326)

⁵⁴⁴ Kaya (n 295) 336; Ünal Tekinalp, ‘Gümrük Birliğinin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri’ (1996) 55(1) İstanbul Hukuk Mecmuası 27 63; Cahit Suluk ve Yasemine Kenaroğlu, *Türk Fikri Mülkiyet Hukukunda Güncel Gelişmeler* (İstanbul Ticaret Odası 2012) 66.

⁵⁴⁵ Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) No 1/95 of 6 March 1995 on the implementation of the final phase of the Customs Union (1995) OJ L35/1.

⁵⁴⁶ ibid Madde 31.

⁵⁴⁷ ibid Madde 4 ve 5; Şükrü Yıldız, ‘551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Yapılan Değişiklikler’ (2005) IX Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 331.

⁵⁴⁸ Cahit Suluk, ‘6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun Getirdiği Yenilikler’ (2018) 4 Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi 91, 93.

yerini alan 551 sayılı KHK, 24 Haziran 1995 tarihinde kabul edilmiş ve 27 Haziran 1995 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak aynı gün yürürlüğe girmiştir.

551 sayılı KHK'nın esasını oluşturan tasarının hazırlık çalışmalarında birçok AB üye ülkesi patent hukuku mevzuatı ile yine bu alandaki uluslararası sözleşmeler esas alınmış, zorunlu lisanslamaya ilişkin hükümlerin hazırlanmasında ise İspanyol mevzuatından faydalanılmıştır. Bu itibarla mevcut ulusal düzenlemelere göre daha modern ve kapsamlı bir mevzuat olduğu değerlendirilmekle,⁵⁴⁹ zorunlu lisanslamaya ilişkin getirilen hükümlerle TRIPS Anlaşması'ndaki standartların da üzerine çıkılmıştır.⁵⁵⁰ Zorunlu lisanslamaya ilişkin gelen şartlar 551 sayılı KHK'nın 99'uncu ve 113'üncü maddeleri arasında düzenlenmiş olup, KHK'nın 114'üncü ve 118'uncü maddeleri arasında da zorunlu lisans verilmesinden sonraki süreçle ilişkin hükümlere yer verilmiştir. KHK'nın 120'nci maddesinde ise o dönemki adıyla Türk Patent Enstitüsü'nü ve Bakanlar Kurulu'nu zorunlu lisans mekanizmasının işletilebilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılmıştır.

Söz konusu düzenlemelerin incelenmesinden 551 sayılı KHK kapsamında bir buluşun zorunlu lisanslamaya konu olmasının ancak belirli durumların mevcudiyeti halinde söz konusu olabileceği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda KHK'nın "*Zorunlu Lisansın Verilme Şartları*" başlıklı 99'uncü maddesinde; "*patent konusu buluşun kullanılmaması*", "*patent konularının bağımlılığının söz konusu olması*" ve "*kamu yararının söz konusu olması*" halinde zorunlu lisans verilmesinin mümkün olduğu düzenlenmiştir.⁵⁵¹ Öğretide ise bu üç halin tahdidi olarak sayılmadığı belirtilmektedir.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Kaya (n 295) 337.

⁵⁵⁰ Tekinalp (n 536) 64.

⁵⁵¹ 551 sayılı KHK (n 535) Madde 99.

⁵⁵² Kaya (n 295) 343.

551 sayılı KHK’da yapılan düzenleme ile, İhtira Beratı Kanunu’ndan farklı olarak patent konusu buluşun kullanılmaması ve patent konularının bağımlılığı hususlarının birer hükümsüzlük sebebi olarak değil, zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, İhtira Beratı Kanunu’nda düzenlenmeyen kamu yararının bulunması halinin de yine KHK’da zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak düzenlendiği görülmektedir.

KHK’nın “*Kamu Yararı Nedeniyle Zorunlu Lisans*” başlıklı 103’üncü maddesinde söz konusu zorunlu lisans verilmesi nedenine ilişkin açıklamalara yer verilmekte, ancak “*kamu yararı*” ifadesine ilişkin herhangi bir tanım yapılmamaktadır. Nitekim birçok ülke mevzuatında da kamu yararının bir tanımına rastlanılmamaktadır. Zira bu durum, bir ihmalden kaynaklanmayıp, söz konusu ülkelerin yetkili mercilerine belirli bir takdir ve yorum alanı bırakılmak amacıyla bilinçli bir tercihin sonucudur.⁵⁵³ Diğer taraftan KHK’nın 103’üncü maddesi metninde, “*kamu sağlığı*” ve “*milli savunma*” nedenleri ile “*ülkenin ekonomik veya teknik gelişmesi bakımından ciddi zararlara sebep olacağı*” hallerin zorunlu lisans verilmesi kapsamında kamu yararının tespitinde öncelikli ölçütler olacağının özellikle vurgulandığı görülmektedir.⁵⁵⁴

Zorunlu lisanslama kapsamında kamu yararının tayini hususunda izlenecek usul ve süreç de aynı maddede düzenlenmiştir. İlgili madde uyarınca kamu yararı nedeniyle zorunlu lisans verilmesine, ilgili Bakanlık teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından karar verilecektir. Bu kapsamda, söz konusu kamu yararının milli savunma nedeninden kaynaklandığı hallerde ilgili Bakanlığın Milli Savunma Bakanlığı, kamu sağlığından kaynaklandığı hallerde ise Sağlık Bakanlığı olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, ilgili patentin sahibi tarafından kamu yararına uygun olarak kullanılmasının mümkün olduğu

⁵⁵³ ibid 351.

⁵⁵⁴ 551 sayılı KHK (n 535) Madde 103; ibid.

hallerde, patent sahibinin talebi üzerine Bakanlar Kurulu’nca şartlı zorunlu lisans verilmesine de karar verilebilecektir. Bu durumda, Mahkemece derhal zorunlu lisanslamaya karar verilebileceği gibi, Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda patent sahibine bir yıldan fazla olmamak üzere uygun bir süre tanıyarak bu süre içerisinde patent sahibi tarafından söz konusu buluşun kamu yararına uygun olarak kullanımına başlanmasına karar verilebilecektir. Mahkeme tarafından, takdir edilen süre bitiminde patent sahibi tarafından yapılan kullanımın kamu yararını karşılamadığına kanaat getirilmesi halinde ise söz konusu buluş zorunlu lisanslamaya tabi tutulacaktır.⁵⁵⁵

551 sayılı KHK’nın “*İhracat Gerekçesiyle Zorunlu Lisans*” başlıklı 102’nci maddesinde ise patent konusu buluşun ihracatına yönelik bir gerekliliğin hiçbir şekilde zorunlu lisans nedeni olarak kabul edilmeyeceği belirtilmektedir. Söz konusu düzenlemenin TRIPS Anlaşması’nın 31 (f) maddesi ile getirilen üretimin ağırlıklı olarak iç pazara tedarik amacına yönelik olması kuralının ulusal mevzuatta yansıması olduğu görülmektedir. Nitekim, 551 sayılı KHK’nın kabul edildiği tarihte henüz Doha Deklarasyonu’nun imzalanmadığı ve bu nedenle farmasötik ürünlerin ihracatına izin veren 31bis (1) maddesinin henüz Anlaşma’ya eklenmediği göz önünde bulundurulduğunda KHK’da böyle bir düzenlemenin varlığı oldukça makuldür. Diğer taraftan, TRIPS Anlaşması’nın 31 (f) maddesi düzenlemesinde “*ağırlıklı olarak*” ifadesini kullanılmakla zorunlu lisanslanan patente konu buluşun ihracatı ihtimali göz ardı edilmezken, KHK’daki düzenleme ile bu ihtimalin tamamen ortadan kaldırılarak Anlaşma’ya göre göre daha rijit bir yaklaşım benimsemektedir. Bununla birlikte KHK’nın zorunlu lisanslanan patente konu buluşun belirli şartlar altında ithaline cevaz verdiği görülmektedir. Nitekim KHK’nın “*Zorunlu Lisansın Hukuki Niteliği*” başlıklı 114’üncü maddesinde kural olarak zorunlu lisansın ithal etme hakkı sağlamayacağı, ancak kamu yararı gerekçesiyle yapılan

⁵⁵⁵ 551 sayılı KHK (n 535) Madde 103.

zorunlu lisanslamada, ilgili Bakanlar Kurulu kararınca lisans verilenin açık bir şekilde ithal etmeye yetkili kılınması halinde, ilgili patent kapsamındaki ürünlerin veya patent konusu usulün uygulanması neticesinde elde edilecek ürünlerin önceden belirlenecek miktar ve süre ile sınırlı olmak üzere lisans alan tarafından ithal edilmesine izin verilmektedir.⁵⁵⁶

Cumhuriyet’in ilan edilişinden itibaren Türkiye’nin patent hukuku alanında ilk kanun düzenlemesi olan 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu’nun (SMK)⁵⁵⁷ kabul edildiği tarihe kadar Türk sınai haklar rejimi, patent/faydalı model, marka, tasarım ve coğrafi işaretler alanında dört ayrı KHK’den oluşmak üzere oldukça parçalı bir yapı göstermekteydi. Bununla birlikte, fikri mülkiyet haklarının KHK’lar kapsamında düzenlenmesi de kendi açısından ayrı riskler taşımaktadır. Nitekim “*fikri mülkiyet hakları*” ibaresindeki “*mülkiyet*” teriminin kapsamı, farklı bir ifadeyle fikri mülkiyet haklarının kendine özgü bir hak türü mü, yoksa mülkiyet haklarından mı olduğu hususu oldukça tartışmalı bir konuydu.⁵⁵⁸ Zira SMK’dan önce sınai mülkiyet hakları KHK ile düzenlenmekteyse de mevcut Anayasa’nın mülkiyet hakkını düzenleyen 35’inci maddesi ile bu hakların yalnızca kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlandırılabilceğini güvence altına alınmaktadır.⁵⁵⁹ Bu bağlamda öğretildeki temel görüşün, fikri ürünlerin üzerindeki hakkın mutlak bir hak olmakla birlikte eşya hukuku kapsamında klasik anlamda bir mülkiyet hakkı olmadığı yönünde olduğu görülmektedir.⁵⁶⁰ Nitekim Mahkemesi’nin (AYM) de

⁵⁵⁶ ibid Madde 114.

⁵⁵⁷ Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK), Kanun/6769 (RG 10/01/2017, 29944).

⁵⁵⁸ Tamer Bozkurt, ‘6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu’na Göre Patentte Zorunlu Lisans’ (2023) 29 Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1421.

⁵⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982, Resmî Gazete 17863 (9 Kasım 1982), Madde 35.

⁵⁶⁰ M. Kemal Oğuzman ve Nami Barlas, *Medenî Hukuk, Giriş, Kaynaklar, Temel Kavramlar* (On İki Levha 2023) 538; Fikret Eren, *Mülkiyet Hukuku* (Yetkin 2023) 53; Rona Serozan, *Medeni Hukuk Genel Bölüm:*

görüşü 1967 tarihli bir kararında “...Özet olarak, *Anayasa’nın 36. maddesinin açık metni, maddede yer alan «mülkiyet hakkı» teriminin bütün mamelek haklarını kapsadığı yolunda yorumlanmasına ve ihtira hakkının da bir mülkiyet hakkı olduğunun kabulüne elverişli değildir...*” şeklinde ifade edildiği üzere, Anayasa’daki mülkiyet hakkının eşya hukuku kapsamındaki mülkiyet hakkı ile sınırlı olduğu, patent hakları gibi gayri maddi mallar üzerinde kurulan hakların kendi özgü haklar olduğunu ve bunların mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilemeyeceği yönündeydi.⁵⁶¹

Diğer taraftan AYM’nin yakın tarihli kararlarında görüş değişikliğine gittiği görülmektedir. Nitekim AYM, 2008 yılında verdiği bir kararda “...*Mülkiyet hakkının konusunu, maddi ve gayrîmaddi mallar oluşturmaktadır...Bu nedenle marka hakkı üzerinde yapılacak sınırlandırmalarda, Anayasanın “Mülkiyet hakkı” başlıklı 35. maddesinin esas alınması gerekmekte ve marka hakkının ancak kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilmesi mümkün bulunmaktadır.*” değerlendirilmesiyle fikri ve sınai hakların Anayasa’nın 35’inci maddesi kapsamında mülkiyet hakkı olduğu yönünde tespitite bulunmuştur.⁵⁶² Bu nedenle AYM 2008 yılından sonraki kararlarında fikri mülkiyet haklarının KHK’lar ile düzenlenemeyeceği gerekçesiyle, KHK’larda yer alan hükümleri hızla iptal edilmeye başlanmıştır. Nihayetinde, sınai mülkiyet hukuku alanında olabilecek muhtemel iptaller nedeniyle ortaya çıkabilecek boşluğun doldurulması ihtiyacı üzerine 6769 sayılı SMK 22 Aralık 2016 tarihinde TBMM Genel Kurulunda kabul

Kişiler Hukuku (On İki Levha 2022) 228; M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, *Eşya Hukuku* (Filiz Yayınevi 2024) 31.

⁵⁶¹ Anayasa Mahkemesi, E 1967/10, K 1967/49, 28 Aralık 1967, Resmî Gazete 13114 (30 Ocak 1969).

⁵⁶² Anayasa Mahkemesi, E 2004/3, K 2008/47, 31 Ocak 2008, Resmî Gazete 26822 (20 Mart 2008).

edilerek yasalaşmış ve 10 Ocak 2017 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak aynı gün yürürlüğe girmiştir.⁵⁶³

SMK'da zorunlu lisanslama konusunu “*Zorunlu Lisans*” başlıklı İkinci Bölüm'ün altında 129'uncu ve 137'nci maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu kapsamda ilgili bölümün adıyla aynı başlığı taşıyan 129'uncu maddede zorunlu lisans verilmesi nedenleri ve zorunlu lisans verilmesi sürecine ilişkin usule yer verilmektedir. Devamında ise 130'uncu maddede patent konusu buluşun kullanılmaması hali, 131'inci maddede patent konusu buluşların bağımlılığı, 132'nci maddede ise kamu yararı gerekçesiyle zorunlu lisans verilmesi nedenlerine ilişkin açıklamalarda bulunulmuş, devamı maddelerde ise zorunlu lisansın niteliği ve kapsamına ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu itibarla Paris Sözleşmesi ve TRIPS Anlaşması'nda zorunlu lisanslamaya ilişkin hükümlerin iç hukuku oldukça yakın bir şekilde aktarıldığı görülmektedir.⁵⁶⁴ Nitekim Türkiye de dahil olmak üzere taraf ülkelerin zorunlu lisanslamaya ilişkin düzenlemelerini doğrudan TRIPS Anlaşması'ndan aldığı, bu itibarla ulusal mevzuatların oldukça birbirine benzediği de görülmektedir. Bu nedenle çalışmada TRIPS Anlaşması'nın 31 ve 31bis maddelerine ilişkin yapılan detaylı açıklamalar büyük ölçüde SMK'nun zorunlu lisanslamaya ilişkin hükümleri açısından da geçerli olacaktır.

Zorunlu lisans verilmesi nedenlerinin düzenlendiği SMK'nun 129'uncu maddesinin 1'inci fıkrasında söz konusu nedenler; patent konusu buluşun kullanılmaması, patent konularının bağımlılığı, kamu yararının söz konusu olması, TRIPS Anlaşmasını Değiştiren Protokolde belirtilen şartların sağlanması hâlinde başka ülkelerdeki kamu sağlığı sorunları sebebiyle eczacılık ürünlerinin ihracatı, ıslahçının, önceki bir patente

⁵⁶³ Sınai Mülkiyet Kanunu (6769) - Genel Gerekçe <<https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/gerekceler/sinai-mulkiyet-kanunu-genel-gerekce>> son erişim 27 Mayıs 2026.

⁵⁶⁴ Koçak (n 534) 65.

tecavüz etmeden yeni bir bitki çeşidi geliştirememesi ve patent kullanılırken rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı faaliyetlerde bulunması olmak üzere altı temel başlık altında ele alınmıştır. Söz konusu düzenleme 551 sayılı KHK ile karşılaştırıldığında KHK’da sayılan zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak sayılan üç gerekçenin SMK’da da korunmuş olduğu, bununla birlikte KHK’da bulunmayan üç yeni halin eklenerek, SMK’da zorunlu lisans verilmesi nedenlerinin sayısının altıya çıkarıldığı görülmektedir. Söz konusu nedenlerin sınırlı sayı prensibiyle belirlenip belirlenmediği hususunun ise öğretide tartışmalı olduğu görülmektedir. Zira doktrinde bir görüş, 551 sayılı KHK’da düzenlenen hâller de dâhil olmak üzere zorunlu lisans nedenlerinin sınırlı sayıda olmadığını savunmakta, buna karşılık baskın görüş ise söz konusu nedenlerin tahdidi nitelik taşıdığı ve Kanun’da açıkça öngörülmemen bir nedene dayanılarak zorunlu lisans verilemeyeceği yönündedir.⁵⁶⁵

Bununla birlikte, verilecek zorunlu lisansın niteliğine ilişkin esasların belirlenmesinde de yine Paris Sözleşmesi ve TRIPS Anlaşması’nın kaynak olarak alındığı görülmektedir. Bu itibarla, zorunlu lisansın niteliğine ilişkin SMK’daki ve 551 sayılı KHK’daki düzenlemelerin arasında temel bir farklılık bulunmamaktadır. SMK’nun “*Zorunlu Lisansın hukuki niteliği ve güven ilişkisi*” başlıklı 133’üncü maddesinde tarafların birbirine karşı yükümlülüklerini düzenlemekte, bu kapsamda verilecek zorunlu lisansların kural olarak inhisarı nitelikte olmayacağı belirtilmektedir. Nitekim, zorunlu lisanslar aksi belirtilmedikçe basit lisans olarak verilebilecektir.⁵⁶⁶ Kanun kapsamında verilecek zorunlu lisansların inhisarı nitelikte olmaması nedeniyle, asıl patent sahibi

⁵⁶⁵ Feyzan Hayal Şehirli Çelik, Patent Sisteminin İşlevleri ve Bu İşlevlerin Etkinliğini Sağlayan Yasal Düzenlemeler (2006) 23(3) Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi 103, 142; Mehmet Hamza Arslan, *Patent Hakkına İlişkin İstisnalar ve Sınırlamalar* (Oniki Levha 2023) 174; Uğur Çolak, *Türk Patent Hukuku* (Adalet Yayınevi 2022) 687.

⁵⁶⁶ Tekinalp (n 225) 908; Kaya (n 295) 339.

tarafından patent konusunun kullanılmasına engel olunamayacağı gibi, asıl patent sahibi tarafından zorunlu lisans verilen dışındaki kişilere de lisans verilebileceği kabul edilmektedir.⁵⁶⁷ Ayrıca, zorunlu lisans verilen kişi, bu hakkını başka kişilere de devredemeyecektir.⁵⁶⁸ Zira, Kanun’un “*zorunlu lisansın devri*” başlıklı 135’inci maddesi hükmü uyarınca zorunlu lisans işletmenin tümü veya lisansın kullanıldığı işletme kısmı ile birlikte devredilebileceği düzenlenmektedir. Bu itibarla, zorunlu lisansın inhisarı olmayan niteliği nedeniyle SMK bu lisansların şahsa değil işletmeye bağlı bir lisans türü olduğu yaklaşımının benimsenmektedir.⁵⁶⁹ Nitekim SMK’nun söz konusu düzenlemeleri için Paris Sözleşmesi’nin 5A maddesinin 4’üncü paragrafı ile TRIPS Anlaşması’nın 31’inci maddesinin (d) ve (e) fıkralarının doğrudan kaynak alındığı görülmektedir. Diğer taraftan gerek Paris Sözleşmesi’nde gerekse TRIPS Anlaşması’nda zorunlu lisansların inhisarı nitelikte olması kuralına ilişkin herhangi bir istisna getirilmezken, SMK’nun 132’üncü maddesinin 3’üncü paragrafı ve 133’üncü maddenin 2’nci paragrafları ile “*kamu yararı*” nedeniyle verilen zorunlu lisansların inhisarı nitelikte olabileceği ve lisans verilene lisanslanan patente konusunun ithaline izin verilebileceğini düzenlemektedir. Bu yönüyle SMK’nun uluslararası anlaşmalardan ayrıştığı görülmektedir.

Kamu yararı nedeniyle zorunlu lisans nedenine ilişkin açıklamalara SMK’nun 132’nci maddesinde yer verilmektedir. “*Kamu yararı*” kavramı Kanun’un zorunlu lisansa ilişkin hükümlerinde oldukça sık zikredilmesine rağmen 551 sayılı KHK’ya benzer şekilde bu terime ilişkin herhangi bir tanıma SMK’da da yer verilmemiştir. Nitekim bu konuda yerleşik ve somut ölçütler getirmek oldukça güçtür. Bu itibarla kamu yararı kavramı, ilgili merciler tarafından nitelendirecek yoruma açık bir unsurdur. Nitekim AYM yakın tarihli

⁵⁶⁷ Ayiter (n 296) 339; Yüksel (n 534) 87.

⁵⁶⁸ Tekinalp (n 225) 619

⁵⁶⁹ Kaya (n 295) 342.

bir kararında “...*kamu yararı kavramı, devlet organlarının takdir yetkisini de beraberinde getiren bir kavram olup objektif bir tanıma elverişli olmayan bu ölçütün her somut olay temelinde ayrıca değerlendirilmesi gerekir...*”⁵⁷⁰ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

Bu itibarla, kamu yararı kavramı nitelendirildiği ülkeye göre değişiklik gösterebileceği gibi, zamana göre de farklılıklar gösterebilecektir.⁵⁷¹ Bununla birlikte kamu yararının nitelendirilmesi ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre de farklılık gösterecektir. Nitekim hammadde ihracatına dayalı bir ekonomiye sahip az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke ile sanayi toplumu haline gelmiş gelişmiş bir ülkenin kamu yararı kapsamında nitelendireceği konular da farklılık arz edecektir.⁵⁷² Örneğin Alman İmparatorluk Mahkemesi tarafından endüstriyel sektörlerin ve işçi hakların korunması, çalışma güvenliğinin sağlanması, trafik güvenliğinin iyileştirilmesi gibi amaçlarda kamu yararı bulunduğu karar vermiştir. Kamu sağlığının korunması hususu da Mahkeme tarafından yine kamu yararı kapsamında değerlendirilmiş olmakla birlikte, söz konusu kamu yararını farmasötik buluşlara sınırlandırmayarak, temizlik maddelerinin üretilmesi, dış hastalıklarının önüne geçilmesi, tüketim ürünlerinin etiketlenmesi gibi konularda kamu yararı olduğunu kabul ederek zorunlu lisans verilmesine izin verdiği görülmektedir.⁵⁷³ Benzer şekilde İsviçre öğretisinde de hava ulaşımında güvenliğin sağlanması ve hammaddelerin kullanımı gibi konularda kamu yararının bulunduğu kabul edilmiştir.⁵⁷⁴ Bu kapsamda kamu yararının tespitinde gelişmişlik seviyesi, toplumsal ihtiyaç ve değer yargılarının önem arz etmekle birlikte, söz konusu kamu yararı ülkesel

⁵⁷⁰ Anayasa Mahkemesi, E 2022/134, K 2023/16, 22 Haziran 2023, Resmî Gazete 32310 (15 Eylül 2023).

⁵⁷¹ Kaya (n 295) 352; Bozkurt (n 550) 1439.

⁵⁷² Ali Necip Ortan, *Patent Lisans Sözleşmesi* (Doğan Basımevi 1979) 159.

⁵⁷³ Kaya (n 295) 353 ve 354.

⁵⁷⁴ ibid 354.

olabileceği gibi uluslararası aciliyet halleri gibi ülkeler arası meselelerden de kaynaklanabilecektir.⁵⁷⁵

SMK'nun 132'nci maddesinin⁵⁷⁶ 1'inci fıkrası ile “*kamu sağlığı*” ve “*milli güvenlik*” nedenleri ile “*ülkenin ekonomik veya teknolojik gelişimi bakımından ciddi zararlara sebep olacağı*” hallerinde kamu yararının varlığının kabul edildiği anlaşılmaktadır. Fıkranın devamında da 551 sayılı KHK'daki düzenlemeye benzer şekilde koşullu zorunlu lisans verilmesi durumu düzenlenmiştir. Bu itibarla 551 sayılı KHK'daki düzenlemenin büyük ölçekte SMK'ya aktarıldığı görülmektedir. Ancak iki hukuki düzenleme arasında önemli bir fark bulunmaktadır. 551 sayılı KHK'nın 103'üncü maddesinin⁵⁷⁷ ilk fıkrasında

⁵⁷⁵ Bozkurt (n 550) 1429 ve 1430.

⁵⁷⁶ SMK (n 549) Madde 132.

“Kamu yararı nedeniyle zorunlu lisans

MADDE 132- (1) Kamu sağlığı veya millî güvenlik nedenleriyle patent konusu buluşun kullanılmaya başlanması, kullanımın artırılması, genel olarak yaygınlaştırılması, yararlı bir kullanım için ıslah edilmesinin büyük önem taşıması veya patent konusu buluşun kullanılmamasının ya da nitelik veya nicelik bakımından yetersiz kullanılmasının ülkenin ekonomik veya teknolojik gelişimi bakımından ciddi zararlara sebep olacağı hâllerde, Cumhurbaşkanınca;

a) Kamu yararı bulunduğu gerekçesiyle zorunlu lisans verilmesine,

b) Buluşun kamu yararını karşılayacak yeterlikte kullanımı patent sahibi tarafından gerçekleştirilebilecekse buluşun şartlı olarak zorunlu lisans konusu yapılmasında kamu yararı bulunduğuna,

karar verilir.

(2) Patent başvurusu veya patent konusu buluşun kullanımının kamu sağlığı veya millî güvenlik bakımından önemli olması hâlinde, Millî Savunma Bakanlığı veya Sağlık Bakanlığının uygun görüşü alınarak ilgili bakanlık tarafından teklifte bulunulur.

(3) Kamu yararı gerekçesiyle verilen zorunlu lisanslar inhisari olabilir. Millî güvenlik bakımından önemli olduğu gerekçesi ile verilen zorunlu lisans kararı, buluşun bir veya birkaç işletme tarafından kullanılması ile sınırlandırılabilir.”

⁵⁷⁷ 551 sayılı KHK (n 535) Madde 103.

“Kamu Yararı Nedeniyle Zorunlu Lisans

kamu yararı nedeniyle zorunlu lisans verilebileceğini ifade edilerek, maddenin 2’nci fıkrasında “*kamu sağılığı*” veya “*milli savunma*” nedenlerinin kamu yararı kapsamında kabul edileceğı belirtilmektedir. Nitekim düzenlemenin lafzından, KHK’nın 103’üncü maddesinin 2’nci fıkrasında sayılan “*kamu sağılığı*” veya “*milli savunma*” nedenlerinin 1’inci fıkrada belirtilen kamu yararı kapsamında örnek olarak sayıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁸ SMK’nın 132’nci maddesinin ilk fıkrasında ise KHK’da karşılığı olan düzenlemeden farklı olarak, “*kamu yararı*” kavramına atıf yapmaksızın “*Kamu sağılığı veya millî*

Madde 103 – Patent başvurusu veya patent konusu buluşun kamuya yararlı olduğı gerekçesi ile kullanımının zorunlu lisans konusu yapılmasına Bakanlar Kurulu karar verebilir.

Kamu sağılığı veya milli savunma nedenleriyle buluşun kullanılmaya başlanması, kullanımın artırılması veya genel olarak yaygınlaştırılması veya yararlı bir kullanım için ıslah edilmesi büyük önem taşıyorsa, kamu yararının bulunduğı kabul edilir.

Patent konusu buluşun kullanılmamasının veya nitelik veya miktar bakımından yetersiz kullanılmasının ülkenin ekonomik veya teknik gelişmesi bakımından ciddi zararlara sebep olacağı hallerde de kamu yararının bulunduğı kabul edilir.

Bakanlar Kurulu tarafından zorunlu lisansın verilmesine ilişkin kararnamenin çıkarılmasını ilgili Bakanlık teklif eder.

Patent konusu buluşun kullanımının milli savunma veya halk sağılığı bakımından önemli olması halinde teklif, ilgili Bakanlık ile Milli Savunma veya Sağılık Bakanlıkları tarafından birlikte hazırlanır.

Milli savunma bakımından önemli olması dolayısıyla, zorunlu lisans verilmesine ilişkin karar, buluşun bir veya bir kaç işletme tarafından kullanılması ile sınırlandırılabilir.

Buluşun kullanımının genelleştirilmesi veya kullanımın patent sahibinden başka bir kişiye verilmesine ihtiyaç olmadan, buluşun kamu yararına kullanımı patent sahibi tarafından gerçekleştirilebilirse, patent konusu buluş, Bakanlar Kurulu Kararı ile şartlı olarak zorunlu lisans konusu yapılabilir. Böyle bir durumda, Bakanlar Kurulu Kararına göre, mahkeme, bir yıldan fazla olmamak üzere belirlenecek bir süre içinde, patent sahibi tarafından buluşun kamu yararını karşılayacak yeterlikte kullanımına başlanılmasına, mevcut kullanımın geliştirilmesine veya miktarın artırılmasına karar verir. Mahkeme, patent sahibinin de konu hakkındaki görüşünü aldıktan sonra, uygun olan süreyi belirler veya patent konusu buluşu derhal zorunlu lisans konusu yapar. Belirlenen sürenin geçmesinden sonra, mahkeme, kamu yararına kullanımın yapıp yapılmadığına karar verir. Kamu yararına kullanımın karşılanmadığına mahkemece karar verilirse, patent konusu buluş zorunlu lisans konusu yapılır.”

⁵⁷⁸ Kaya (n 295) 351; Tahir Saraç, *Patentten Doğan Hakka Tecavüz ve Hakkın Korunması* (Seçkin Yayınevi 2003) 125.

güvenlik nedenleriyle patent konusu buluşun...” ifadesi ile düzenlemeye başlanıldığı görülmektedir. Maddenin bu lafzından ise SMK kapsamında kamu yararı nedeniyle zorunlu lisansın yalnızca “*kamu sağlığı*” veya “*millî güvenlik*” nedenleriyle verilebileceği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹ Bu itibarla SMK, “*kamu sağlığı*” veya “*millî güvenlik*” nedenlerini birer örnek olmaktan çıkararak kamu yararı sebebiyle verilecek zorunlu lisansın kurucu unsurları haline getirmektedir.⁵⁸⁰ Dolayısıyla, çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi veya iklim değişikliği ile mücadele gibi kamu politikalarının, içerdği kamu yararı nedeniyle SMK’nın 132’nci maddesi kapsamında zorunlu lisans verilmesi nedeni olarak değerlendirilebileceğinin kabulü, lafzi bir yorumla pek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Bu noktada, çalışmada şimdiye kadar getirilen öneriler doğrultusunda teklif edilen yeşil teknolojiler özelindeki sistemin ulusal hukuk düzenlerini tamamen dışlayan, merkezi bir uluslararası lisanslama sistemi olarak tasarlanmadığına dikkat çekilmesinde fayda vardır. Zira zorunlu lisans mekanizması her ne kadar başta TRIPS Anlaşması’yla olmak üzere, uluslararası düzeyde belirli asgari standartlara bağlanmış olsa da zorunlu lisans verilmesi, bu lisansın kapsamı, lisans bedelinin tespiti ve lisans verilenin yükümlülükleri gibi hususlar nihayetinde her devletin kendi iç hukuk düzeni çerçevesinde şekillenmektedir. Bu nedenle yeşil teknoloji transferleri, yalnızca uluslararası düzeyde kabul edilecek genel ilkelerle etkin biçimde işletilemeyecektir. Dolayısıyla ulusal patent mevzuatlarında da bu amaca uygun düzenlemelerin yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Türkiye ise iklim değişikliğiyle mücadele bakımından bir yandan küresel iklim rejiminin parçası olmuş, diğer yandan sanayileşme, enerji talebi ve hızlı şehirleşme gibi nedenlerle

⁵⁷⁹ İbrahim Bektaş, ‘6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu’na Göre Patent Hukukunda Zorunlu Lisans - Değişiklikler ve Eksiklikler’, *Prof. Dr. Sabih Arkan’a Armağan* (On İki Levha 2019) 292.

⁵⁸⁰ Bozkurt (n 550) 1442.

yeşil dönüşüm ihtiyacını giderek daha yoğun biçimde hissedilen bir ülke konumuna gelişmiştir. Nitekim Türkiye, kendisine 2053 yılı itibarıyla net sıfır sera gazı salınımı gibi iddialı bir hedef belirleme iradesini ortaya koymuştur. Diğer taraftan bu hedef, Türkiye bakımından enerji, sanayi, ulaştırma, tarım ve atık yönetimi gibi birçok sektörde kapsamlı teknolojik dönüşüm ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.⁵⁸¹ Bu dönüşüm ihtiyacının merkezinde ise yeşil teknolojilere erişim yer almaktadır. Diğer taraftan Türkiye'nin gelişmekte olan ülke niteliği, mevcut teknoloji ve üretim yapısı, enerji dönüşümü ihtiyacı ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamındaki uluslararası taahhütleri dikkate alındığında, hem yeşil teknolojilere erişim talep eden hem de belirli alanlarda bu teknolojileri geliştirme potansiyeline sahip olan çift yönlü bir konuma sahip olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁸² Bu nedenle Türkiye'nin yeşil teknolojilere yönelik patent rejiminin, çevresel kamu yararı bakımından kritik nitelik taşıyan teknolojilerde erişimi kolaylaştıran, ancak diğer taraftan yerli yenilikçilik kapasitesini de destekleyen bir mevzuat üzerine kurulmalıdır. Bu nedenle, çalışmada önerilen patent sistemi kapsamında Türk hukuku bakımından, SMK'nun zorunlu lisansa ilişkin hükümlerinde bazı değişiklikler yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Nitekim SMK'nun zorunlu lisans nedenlerinin sayıldığı 129'uncu maddesinde iklim değişikliği ile mücadele veya çevrenin korunması amacıyla zorunlu lisans verilebileceğine ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Benzer şekilde, SMK'nun 132'nci maddesinde de *“kamu sağlığı”* ve *“milli güvenlik”* ve *“ülkenin ekonomik veya teknolojik gelişimi bakımından ciddi zararların önlenmesi”* gerekçeleriyle kamu yararı

⁵⁸¹ Sabriye Ak Kuran, 'Türkiye'de Yeşil Teknolojilerle İlgili Patentler: Kavramlar, Politika Belgeleri ve Mevcut Eğilimler' (2025) 34(3) Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi 164.

⁵⁸² İlayda İnce ve Süleyman Üstün, 'Yeşil Dönüşüm Hedeflerinin Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri: Konya Sanayisinde Farkındalık ve Uyum Anket Çalışması' (2025) 33(4) SÜHFD 2494,

nedeniyle zorunlu lisans verilebileceği öngörülmüşse de iklim değişikliği ile mücadelede kapsamında çevresel kamu yararından açıkça bahsedilmemiştir. Bu noktada, iklim değişikliğiyle mücadele politikalarının “*kamu sağlığı*” gerekçesi kapsamında değerlendirilmesi ve bu politikaların uygulanmasında ihtiyaç duyulan yeşil teknolojilerin kamu yararı nedeniyle zorunlu lisanslamaya konu edilebilmesi teorik olarak mümkün görülebilir. Gerçekten de iklim değişikliğinin insan sağlığı üzerinde doğrudan ve dolaylı ciddi etkiler doğurduğu dikkate alındığında, yeşil teknolojilere erişim ihtiyacının mevcut kamu yararı kavramı içinde yorumlanması bütünüyle dışlanamaz. Bununla birlikte, her yeşil teknolojinin kamu sağlığı ile doğrudan bağlantılı olduğu da söylenemez. Örneğin, güneş enerjisi panellerinde kullanılmak suretiyle yüksek enerji verimliliği sağlayan bir buluş, çevresel sürdürülebilirlik bakımından son derece önemli olmasına rağmen kamu sağlığı ile doğrudan ve somut bir ilişki içinde olmayabilir. Ayrıca, bir yeşil teknolojinin kamu sağlığı gerekçesi kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin uygulayıcı mercilerin takdirine bırakılması, hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik ilkeleri bakımından yeterli bir güvence sağlamamaktadır. Bu nedenle, iklim değişikliğinin yalnızca çevresel bir sorun olmayıp, aynı zamanda kamu sağlığı, ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişim gibi birçok alanı doğrudan etkileyen çok boyutlu bir tehdit niteliği taşıdığı dikkate alınmalıdır.

Bu çerçevede SMK’nın 132’nci maddesinin; “ (1) *Kamu sağlığı, millî güvenlik veya çevresel kamu yararı gibi nedenlerle patent konusu buluşun kullanılmaya başlanması, kullanımın artırılması, genel olarak yaygınlaştırılması, yararlı bir kullanım için ıslah edilmesinin büyük önem taşıması veya patent konusu buluşun kullanılmamasının ya da nitelik veya nicelik bakımından yetersiz kullanılmasının ülkenin ekonomik veya teknolojik gelişimi bakımından ciddi zararlara sebep olacağı hâllerde...*” şeklinde çevresel kamu politikalarını da açıkça kapsayacak şekilde tekrardan ele alınmasının yerinde olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu değişiklik, “çevresel kamu yararı”nı “kamu sağlığı” ve “millî

güvenlik” gibi klasik kamu yararı sebepleriyle aynı düzeyde tanıyarak, iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik teknolojilere erişimin patent hukuku bakımından meşru bir müdahale gerekçesi olduğunu açıkça ortaya koyacaktır.

SMK’nun 132’nci maddesinin devamında ise kamu yararı nedeniyle zorunlu lisansın ilgili bakanlık tarafından, patent konusu buluşun kullanımının kamu sağlığı açısından önemli olması hâlinde Sağlık Bakanlığı, milli güvenlik açısından önemli olması halinde ise Millî Savunma Bakanlığı’nın uygun görüşü alınarak teklifte bulunulması üzerine Cumhurbaşkanlığı tarafından verileceği düzenlenmektedir. Nitekim, “*kamu sağlığı*” ve “*milli güvenlik*” nedenleri dışındaki kamu yararı hallerinde kimlerin talepte bulunabileceğine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamakta olup, bu durum yukarıda bahsedildiği üzere SMK kapsamında kamu yararı nedeniyle zorunlu lisansın yalnızca “*kamu sağlığı*” veya “*milli güvenlik*” nedenleriyle verilebileceği yönündeki lafzi yorumu destelemektedir. Bu nedenle, kamu yararı nedeniyle zorunlu lisans verilmesi teklif usulünü düzenleyen hükümde de değişiklik yapılarak çevresel kamu yararı kapsamında Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın da görüş ve teklif sunmasına imkân tanınmalıdır. Bu itibarla, SMK’nun 132’nci maddesinin 2’nci fıkrasının “(2) *Patent başvurusu veya patent konusu buluşun kullanımının kamu sağlığı, milli güvenlik veya çevresel kamu yararı bakımından önemli olması hâlinde, Millî Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı veya Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın uygun görüşü alınarak ilgili bakanlık tarafından teklifte bulunulur.*” şeklinde yeniden ele alınması zorunlu lisans kararlarının ulusal iklim politikası ve çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle bağlantılı şekilde alınması sağlanacaktır.

Ayrıca, bu çalışmada önerilen uluslararası iş birliği ve koordinasyon sisteminin Türk hukukunda karşılık bulabilmesi için SMK’ya, BM bünyesinde kurulması önerilen “*Yetkili Makam*”ın karar ve değerlendirmelerinin ulusal süreçte dikkate alınmasına ilişkin özel bir hüküm eklenmelidir. Bu doğrultuda SMK’nun 132’nci maddesinde önerilen 2’nci

fıkrasından sonra gelmek üzere “(3) Çevresel kamu yararı nedeniyle talep edilen zorunlu lisanslarda, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri ile üyesi bulunduğu uluslararası kuruluşlar bünyesinde yetkilendirilen makamlar tarafından iletilen raporlar, değerlendirmeler ve tavsiyesiler kamu yararının ve zorunlu lisans koşullarının belirlenmesinde dikkate alınır.” şeklinde eklenecek bir düzenleme eklenecek bir düzenleme önerilen uluslararası mekanizma ile ulusal zorunlu lisans rejimi arasında bağlantıyı kuracak ve yeşil teknolojilerin transferi açısından gerekli koordinasyonu sağlayacaktır.

Bununla birlikte, “Zorunlu lisansın hukuki niteliği ve güven ilişkisi” başlıklı 133’üncü maddesi, yeşil teknolojilerin transferlerinde teknik bilginin (know-how) aktarımını da kapsayacak şekilde yeniden ele alınmalıdır. Zira SMK’da teknik bilginin (know-how) zorunlu lisans kapsamına alınıp alınamayacağına ilişkin açık bir hüküm bulunmamakta, ancak SMK’nun “Sözleşmeye dayalı lisans hükümlerinin uygulanabilirliği” başlıklı 137’nci maddesi SMK’nun zorunlu lisanslamaya ilişkin hükümlerine aykırı olmadıkça gönüllü lisanslamaya ilişkin hükümlerinin zorunlu lisanslar içinde uygulanacağını düzenlemektedir. SMK’nun “Bilgi verme yükümlülüğü” başlıklı 126’ncı maddesi ise sözleşme kapsamında aksi kararlaştırılmamışsa patent sahibini lisans verilene patent konusu buluşun kullanımı için gerekli olan teknik bilgiyi aktarmakla, lisans verileni ise bu bilgilerin açıklanmasını önlemek için gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılmaktadır. Nitekim yeşil teknolojilerin etkin biçimde uygulanması da çoğu zaman yalnızca patent konusu buluşun kullanılmasına izin verilmesiyle mümkün olmamakta, bununla beraber teknolojinin tam anlamıyla kullanılabilmesi ve yerel koşullara uyarlanarak etkinliğinin artırılabilmesi için teknik bilginin aktarımına da ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, yeşil teknolojiler bakımından zorunlu lisansın kapsamı belirlenirken yalnızca patentli buluşun kullanım hakkını değil, teknolojinin fiilen işler hale getirilebilmesi için gerekli olan teknik bilginin (know-how) de dikkate alınmalıdır. Bu doğrultuda SMK’nun 133’üncü

maddesine “(4) Çevresel kamu yararı nedeniyle verilecek zorunlu lisanslarda, patent konusu buluşun etkin ve amaca uygun biçimde kullanılabilmesi için zorunlu olan teknik bilginin de zorunlu lisans kapsamına dahil edilmesine karar verilebilir. Bu halde lisans verilen, kendisine aktarılan gizli bilgi ve ticari sırların korunması için gerekli her türlü tedbiri almakla yükümlüdür.” şeklinde eklenecek fıkra ile yeşil teknolojiler özelinde verilecek zorunlu lisansların amacına ulaşması için gerekli olan tamamlayıcı unsurların da teknoloji transferine dahil edilmesi sağlanacaktır.

Son olarak iklim değişikliği ile mücadele kapsamında yeşil teknolojiler özelinde verilecek zorunlu lisansların ihracat boyutunun da SMK’da düzenlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Zira, mevcut zorunlu lisans hükümlerinin büyük ölçüde ulusal pazar ve ulusal kullanım ekseninde şekillendiği görülmektedir. Nitekim, 129’uncu maddenin 9’uncu fıkrasında zorunlu lisansların esas olarak yurtiçi pazarın ihtiyaçlarını karşılamak üzere verileceği belirtilmiş, aynı maddenin 1’inci fıkrasının (ç) bendinde ise yalnızca Doha Deklarasyonu’nda belirtilen şartların sağlanması hâlinde başka ülkelerdeki kamu sağlığı sorunları sebebiyle eczacılık ürünlerinin ihracatının mümkün olabileceği düzenlenmiştir. SMK’nun 133’üncü maddenin 2’nci fıkrasında kamu yararı nedeniyle verilen zorunlu lisanslarda lisans verilenin açıkça ithale yetkili kılınması halinde patent konusu ithal edebileceği hüküm altına alınmış, kamu yararı nedeniyle zorunlu lisans verilmesi halinde ihracat durunu ise düzenlenmemiştir.

Diğer taraftan çalışmada önerilen sistem ile, yeşil teknolojilerin özellikle yeterli teknolojik yapıya ve üretim kapasitesine sahip olmayan ülkelere yeşil teknoloji transferinin sağlanması hedeflediğinden, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında çevresel kamu yararı nedeniyle Türkiye’de verilecek bir zorunlu lisansın belirli şartlarda başka ülkelere ihracatının da mümkün olması gerekir. Zira Türk hukukundaki zorunlu lisans rejiminin, yalnızca Türkiye’nin yabancı patentli yeşil teknolojilere erişimini kolaylaştırmayı değil, aynı zamanda Türkiye’nin teknoloji sağlayıcısı olarak ihtiyaç

sahibi gelişmekte olan ülkelere yeşil teknoloji transferinde rol üstlenebileceği durumları da dikkate almalıdır. Bu amaçla SMK’nun 129’uncu maddesinin () bendinden sonra gelmek üzere, “(d) *İklim değişikliğiyle mücadele kapsamında ihtiyaç duyulan teknolojilere ilişkin olarak, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri ile yesi bulunduğu uluslararası kuruluşlar bünyesinde yetkilendirilen makamlar tarafından yapılan ihtiyaç tespiti doğrultusunda, çevresel kamu yararı nedeniyle verilecek zorunlu lisans kapsamında üretilecek ürünlerin ihracatının söz konusu olması.*” fıkrasının eklenmesi, amaçlanan uluslararası koordinasyon ve işbirliğinin SMK’da hukuki bir temel bulmasını sağlayacaktır. Nitekim söz konusu önerilen düzenlemenin, Türkiye’nin hem teknoloji ithalatçısı hem de belirli sektörlerde teknoloji sağlayıcısı olabileceği dikkate alındığında, iklim değişikliği ile mücadelede küresel iş birliği bakımından daha etkin bir rol üstlenmesine imkân sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu erevede, Türk hukuku bakımından yapılması önerilen değişikliklerin amacının mevcut zorunlu lisans rejimini bütünüyle değiştirmek değil, ancak mevcut rejimi yeşil teknolojiler özelinde, iklim değişikliğiyle mücadelenin sebep olduğu aciliyet hali ve bu aciliyet haline karşı sınır ötesi teknoloji transferinin sağlanması amacıyla uygun şekilde tamamlamaktır. SMK’da yapılacak bu yöndeki değişikliklerle, bir yandan patent sahiplerinin hakları korunarak yenilikçiliğe olan teşvikin devamı sağlanırken, diğer yandan çevresel kamu yararı doğrultusunda yeşil teknolojilere erişimin kolaylaştırılacağı düşünülmektedir. Nitekim bu yaklaşım, TRIPS Anlaşması’nın amaç ve ilkelerini düzenleyen 7’nci ve 8’inci maddeleriyle de uyumlu olacaktır. Zira anılan hükümler, fikri mülkiyet haklarının korunmasını ve yenilikçiliğin teşvik edilmesinin yanısıra teknolojinin transferi ve teknolojiye erişimin kolaylaştırılması suretiyle toplumsal ve ekonomik refaha katkı sağlayacak şekilde yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Doha Deklarasyonu’nun 5’inci paragrafında TRIPS Anlaşması’nın her

bir hükmünün, Anlaşma'nın amaç ve ilkeleri ışığında yorumlanması gerektiğinin vurgulanması, zorunlu lisanslama hükümlerinin kamu yararı temelli esnek yorumuna dayanak oluşturmaktadır. Bu yorum, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31'inci maddesinde yer alan, anlaşma hükümlerinin bağlamı ile konu ve amacı ışığında iyi niyetle yorumlanması gerektiğine ilişkin genel yorum kuralıyla da desteklenmektedir. Dolayısıyla yeşil teknolojiler özelinde zorunlu lisans rejiminin çevresel kamu yararı, iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda tekrar düzenlenmesi, TRIPS Anlaşması'nın amaç ve ilkeleriyle uyumlu ve meşru bir esneklik kullanımı olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

İklim değışikliğı, etkileriyle bütün insanlığın karşı karşıya olduğı ve gezegenin geleceğini tehdit eden çağımızın en ciddi sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tehdit, uluslararası toplumu, iklim değışikliğiyle mücadelede acil politika ve stratejiler geliştirmeye ve yenilikçi çözümler aramaya itmiştir. Bu bağlamda, birçok farklı alanı kapsayan teknik bilgi, uygulama ve becerileri içeren bütüncül teknoloji sistemleri olan yeşil teknolojiler, iklim değışikliğinin olumsuz etkilerine karşı mücadelede kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, yapılan çalışmalar, iklim değışikliğinin etkilerinin gelişmiş veya gelişmekte olan ülke ayrımı yapmaksızın tüm ülkeleri kapsadığını, ancak bu etkilerin şiddeti ve sebep olduğı olumsuzluklar açısından ülkeler arasında önemli eşitsizlikler olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, birçok ampirik çalışma, iklim değışikliğinin etkilerini azaltmak için gerekli olan yeşil teknolojiler üzerindeki sahipliğinin küresel düzeyde asimetrik bir dağılıma sahip olduğunu ve bu teknolojilere ilişkin patentlerin büyük ölçüde gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu durum, ülkeler arasında yeşil teknolojilere duyulan ihtiyaç ve bu teknolojilere erişim imkânları açısından ciddi bir dengesizliği ve eşitsizliğini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla, iklim değışikliğine karşı verilecek etkili bir küresel yanıt için yalnızca teknoloji alanında yenilikçiliğin teşvik edilmesi değil, aynı zamanda bu teknolojilerin uluslararası düzeyde adil ve etkin bir biçimde transferinin sağlanması da büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, küresel iş birliği stratejilerinin geliştirilmesinin ve teknoloji transferi mekanizmalarının oluşturulmasının, iklim değışikliğiyle mücadelede hem yenilikçi çözümlerin geliştirilmesine hem de küresel eşitsizliklerin azaltılmasına doğrudan katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Nitekim, bu görüş uluslararası toplum tarafından da genel kabul görmüş olup, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi sağlanarak bu teknolojilere küresel manada erişimin artırılması konusunun, iklim değişikliğiyle mücadelede değinen tüm uluslararası metinlerin merkezinde yer aldığı görülmektedir.⁵⁸³ Bu bağlamda BMİDÇS, tüm tarafları yeşil teknolojilerin transferi konusunda iş birliği yapmalarını öngörmekle birlikte, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla, yeşil teknolojilerin ve bunlara ilişkin teknik bilginin (know-how) transferini kolaylaştırmak ve finansmanını sağlamak için tüm uygulanabilir adımları atmak yönünde taahhütlerde bulunmakla yükümlü kılmalıdır. BMİDÇS'nin ardından kabul edilen Kyoto Protokolü ise gelişmiş ülkelerin teknoloji transferini teşvik etme yönündeki taahhütlerinin kapsamını genişletmiş ve bu doğrultuda söz konusu ülkelere ek taahhütlerde bulunma zorunluluğu getirmiştir. Kyoto Protokolü sonrası dönemde de teknoloji transferi küresel iklim müzakerelerinin temel gündem maddelerinden biri olmaya devam etmiş, son olarak Paris Anlaşması ile de ülkelerin bu doğrultuda politikaların devamlılığı konusunda kararlılığı teyit edilmiştir. Ayrıca, BM tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi, mevcut küresel eşitsizlikleri derinleştirmeksizin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek politikaların oluşturulmasında, gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferinin vazgeçilmez bir araç olduğu, bu çerçevede, çevresel sorunlara yönelik uygun maliyetli ve sürdürülebilir teknolojilerin transferinin SKH'lerin hayata geçirilmesinde kritik bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, gerek çok taraflı çevre anlaşmaları ve gerekse de SKH'ler çerçevesinde gelişmiş devletler tarafından verilen taahhütlerin, gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferinin hayata geçirilmesi bakımından pratikte çoğu zaman yetersiz kaldığı, bu nedenle söz konusu taahhütlerin büyük ölçüde

⁵⁸³ Barton (n 160) 82.

bağlayıcı nitelikten yoksun, ahlaki veya siyasi söylemler düzeyinde kaldığı görülmektedir.

Teknoloji transferi, özellikle TRIPS Anlaşması başta olmak üzere, fikri mülkiyet rejimine ilişkin uluslararası metinlerin de ana temalarından birini oluşturmuştur.⁵⁸⁴ Özellikle DTÖ üyesi gelişmekte olan ülkeler açısından, fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanmasına ilişkin TRIPS Anlaşması ile öngörülen asgari standartların kabul edilmesi, bu ülkelere yönelik teknoloji transferinin sağlanacağına dair bir beklentinin karşılığı olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uzlaşının temel bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, TRIPS Anlaşması'nın bir yandan yenilikçiliği teşvik etmek ve hak sahiplerine yeterli koruma sağlanması amacıyla fikri mülkiyet standartlarını gelişmiş ülkelerin uygun gördüğü seviyeye yükseltilmesi hedefi ile diğer yandan gelişmekte olan ülkelere yönelik teknoloji transferinin ve yayılımının güvence altına alınması amacı arasında hassas bir denge kurmaya çalıştığı görülmektedir.⁵⁸⁵ Nitekim TRIPS Anlaşması'nın amaçlarını düzenleyen 7'nci maddesi, fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanmasının teknolojik yeniliğe, teknoloji transferine ve yayılımına katkıda bulunması gerektiğini açıkça vurgulamaktadır. Anlaşmanın ilkelerine yer veren 8'inci maddesi ise, fikri mülkiyet haklarının kötüye kullanılmasının, ticareti makul olmayan ölçüde kısıtlaması veya uluslararası teknoloji transferini olumsuz etkilemesi durumunda, Anlaşma hükümleriyle uyumlu olmak kaydıyla taraf devletlerin gerekli önlemlerin alınabileceğini kabul etmektedir. Ayrıca Anlaşma'nın 66.2 maddesi uyarınca, gelişmiş ülkeler, kendi uyrukları olan şirketlere gerekli teşvikleri sağlayarak gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferini teşvik ve kolaylaştırma yükümlülüğü altında olduğu düzenlenmiştir. Diğer taraftan, lafzen oldukça muğlak biçimde kaleme alınmış ve

⁵⁸⁴ EPO, UNEP ve ICTSD (n 49) 4.

⁵⁸⁵ Hanns Ullrich, 'Expansionist Intellectual Property Protection and Reductionist Competition Rules: A Trips Perspective' (2004) 7 Journal of International Economic Law 413.

gelişmiş ülkeler tarafından isteksizce kabul edilmiş olan teknoloji transferine ilişkin söz konusu hükümlerinin fiilen ve etkin biçimde uygulanmasının oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir.⁵⁸⁶

Çalışmada da detaylı bir şekilde incelendiği üzere, gerek BMİDÇS kapsamında kurulan küresel iklim rejimi gerekse TRIPS Anlaşması ile tesis edilen uluslararası fikri mülkiyet rejimi çerçevesinde, taraf devletler tarafından çeşitli kamu politikaları doğrultusunda teknoloji transferinin teşvik edilmesinin önemi birçok kez teyit edilmiş olup, ilgili uluslararası metinlerde gelişmiş ülkeler bu transferlerin gerçekleşmesi için gerekli koşulları oluşturmakla ve ihtiyaç duyulan teknik ve finansal desteği sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Buna karşın, yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere yönelik transferinin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin uluslararası toplumca kabul edilmiş bir mekanizmanın bulunmaması, iklim değişikliği ile mücadelede izlenecek küresel politikada önemli bir boşluk teşkil etmektedir. Diğer taraftan özünde bir ticaret anlaşması olan TRIPS Anlaşması ile kurulan uluslararası hukuki rejim, yenilikçilik ve teknoloji transferini düzenlemede güçlü fikri mülkiyet korumasını ve sözleşme özgürlüğünü önceleyen piyasa temelli bir kalkınma modelini benimsediği görülmektedir.⁵⁸⁷ Nitekim, TRIPS Anlaşması'nda yeşil teknolojilere ilişkin özel hükümler bulunmaması sebebiyle, bu teknolojilerin transferi de diğer teknolojilerden farklılık göstermemekte ve büyük ölçüde piyasa temelli kanallar (ticaret, DYY ve lisanslama) vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Yapılan çalışmalar, teknoloji transferlerinin niteliği ve niceliğini etkileyen çok sayıda unsur arasında, özellikle patentler başta olmak üzere fikri mülkiyet haklarının temel belirleyici faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Patent korumasının teknoloji

⁵⁸⁶ Moon (n 126) 1.

⁵⁸⁷ Kevin E. Davis, 'Regulation of Technology Transfer to Developing Countries: The Relevance of Institutional Capacity' (2005) 27 Law & Policy 12.

transferleri üzerindeki etkileri ise oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

En geniş anlamda, patentler, teknoloji üreticilerine bu teknolojileri kullanma ve bunlardan ticari kazanç elde etme konusunda münhasır bir yetki tanımakta, böylelikle hem yenilikçiliği teşvik etmekte hem de Ar-Ge faaliyetlerinin ve yatırımlarının devamını sağlamaktadır. Nitekim, birçok çalışma, etkin bir patent korumasının, yeşil teknolojiler de dâhil olmak üzere ileri teknolojiler üzerinde patent sahibi olan çok uluslu şirketlerin bu teknolojilerini geliştirmekte olan ülkelerde kullanma kararlarını etkileyen temel unsurlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, teknoloji sahipleri açısından geliştirmekte olan ülkelerde sağlanacak güçlü patent koruması, teknolojilerini ticaret, DYY veya lisanslama yoluyla bu ülke pazarlarına sunabilmeleri için bir ön koşul niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla sağlanan patent korumasının düzeyi ile gerçekleşecek teknoloji transferlerinin niteliği ve niceliği arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer taraftan, güçlü patent koruması, patent sahibine tanınan münhasırlığın kötüye kullanımına ve rekabet karşıtı uygulamaların geliştirilmesine de yol açabilmektedir. Nitekim, çeşitli örnekler, patent koruması ile sağlanan tekелci hakların patent sahibinin ilgili piyasadaki gücünü artırdığını ve engelleyici patentler, yüksek lisans ücretleri talep etme, lisans vermeyi reddetme veya teknolojiye erişimin aşırı kısıtlayıcı koşullara tabi kılınması gibi kötüye kullanım biçimlerine imkân tanıdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, patent hakları, sahibine tanıdığı tekелci konumun kötüye kullanılması hâlinde, yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferi üzerinde engelleyici bir etki yaratabilmektedir. Dolayısıyla, TRIPS Anlaşması'nın 7'nci maddesinde ortaya konan amaçlar doğrultusunda, patent sahiplerine tanınan münhasır hakların korunması ile yeşil teknolojilerin transferi ve bu teknolojilere küresel erişimin sağlanması arasında uygun bir dengenin kurulması gerekmektedir.

Bu bağlamda, patent korumasının yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi sürecine etkisi, küresel iklim müzakerelerinde süregelen tartışma konularından biri haline gelmiştir. Bu tartışmaların ise esasen, yeşil teknolojiler üzerindeki sahipliğin ülkeler arasındaki asimetrik dağılımı ve çevresel anlamda daha sürdürülebilir ekonomilere geçişin aciliyetinden kaynaklanan bu teknolojilere etkin ve adil erişim ihtiyacı etrafında şekillenmiştir. Nitekim, birçok gelişmekte olan ülke, DTÖ bünyesinde oluşturulan küresel fikri mülkiyet rejiminin yeşil teknolojilerin transferi önünde potansiyel bir engel teşkil ettiğini ileri sürülerek, özellikle zorunlu lisans mekanizması olmak üzere TRIPS Anlaşması'nda öngörülen esnekliklerin daha etkin biçimde kullanılması gerektiğini savunmakta, bu görüşlerini ise kamu sağlığı ve fikri mülkiyet hukuku arasındaki ilişkiye ilişkin küresel tartışmalarda ileri sürülen argümanlara dayandırmaktadır. Buna karşılık, gelişmiş ülkeler ve teknoloji sahibi çok uluslu şirketler tarafından, söz konusu teknolojilerin geliştirilmesine yönelik inovatif faaliyetleri ve bu teknolojilerin transferi yoluyla küresel erişimi artırmayı teşvik edecek en temel unsurun, başta patentler olmak üzere güçlü bir fikri mülkiyet koruması olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim, yeşil teknolojiler üzerindeki patentlerin çoğunluğuna sahip olan gelişmiş ülkeler açısından, bu tartışmalar, fikri mülkiyet haklarının sağladığı küresel pazardaki ekonomik rekabet avantajını koruma meselesi olarak değerlendirilmiş ve fikri mülkiyet korumasının zayıflatılmasına yönelik her türlü öneri reddedilmiştir.⁵⁸⁸ Bu bağlamda, uluslararası fikri mülkiyet rejiminin mevcut durumunun korunması gerektiği argümanı güçlü bir şekilde savunulmuş ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin konular küresel iklim müzakerelerinin dışında tutulmuştur. Bu durum, iklim kriziyle mücadelede önemli bir politika boşluğuna sebep olmakta ve TRIPS Anlaşması'nın sağladığı, patentlere ilişkin en önemli esneklik

⁵⁸⁸ Martin Khor, 'Climate Change, Technology and Intellectual Property Rights: Context and Recent Negotiations' (South Centre 2012) Research Paper 25.

olan zorunlu lisans mekanizmasının, küresel iklim krizine karşı ne ölçüde etkili bir araç olabileceğinin araştırılmasını gerektiğini ortaya koymaktadır.

TRIPS Anlaşması'nın zorunlu lisans ile ilgili düzenlemeleriyle sağlanan birçok esneklik, bu mekanizmanın iklim değişikliği ile mücadelede gerekli olan yeşil teknolojilerin transferini kolaylaştırmak amacıyla kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, zorunlu lisans mekanizmasının pratikte yeşil teknolojilerin transferini ne ölçüde gerçekleştirebileceği ise, büyük ölçüde devletlerin bu esneklikleri nasıl yorumlayıp uygulayacaklarına bağlıdır.⁵⁸⁹ Nitekim, TRIPS Anlaşması, devletlerin zorunlu lisansları hangi nedenlerle verilebileceğine ilişkin herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Bu husus, Doha Deklarasyonu'nun 5'inci paragrafı ile bir kez daha teyit edilmiş olup, her taraf devletin zorunlu lisansların hangi nedenlere dayanılarak verileceğini belirleme yetkisine sahip olduğunu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, çalışmada da detaylı olarak incelendiği üzere, iklim değişikliğinin kamu sağlığı üzerindeki etkileri olumsuz dikkate de alındığında, TRIPS Anlaşması'nın Madde 31'inci maddesinin (b) fıkrasında belirtilen “ulusal acil durum veya diğer aşırı aciliyet halleri” anlamında zorunlu lisans verilmesi için geçerli bir neden olarak değerlendirilebileceği ileri sürülebilecektir. Dolayısıyla, TRIPS Anlaşması'nın, iklim krizi ile mücadele kapsamında yeşil teknolojilerin zorunlu lisanslanmasına imkân tanıdığı söylenebilir.

Bu yorumu destekleyen görüşlerin, çoğunlukla Doha Deklarasyonu'nun küresel sağlık krizleri kapsamında ilaç patentleri ile kamu sağlığı arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik getirdiği yaklaşımı, fikri mülkiyet hakları ve iklim değişikliği ile mücadele politikaları arasındaki potansiyel çatışmaya çözüm arayışında örnek teşkil eden bir model olarak ele almakta olduğu görülmektedir. Gerçekten de Doha Deklarasyonu ile TRIPS Anlaşması'nın zorunlu lisanslamaya ilişkin hükümlerinde önemli değişiklikler yapılmış

⁵⁸⁹ Zhuang (n 9) 307.

ve bu değişiklikler sayesinde gelişmekte olan devletler, zorunlu lisans mekanizmasını fiilen kullanarak veya bu mekanizmanın ilaç patent sahipleri üzerindeki caydırıcı etkisini devreye sokarak, toplumun sağlık krizleri ile mücadelede hayati öneme sahip ilaçlara yeterli miktarda ve uygun maliyetle erişimini sağlayabilmiştir. Diğer taraftan, yeşil teknolojiler kapsamında zorunlu lisanslamanın yaygın şekilde uygulanması, bu teknolojilere yönelik yatırım ve Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etme açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir. Ayrıca, zorunlu lisans mekanizması, söz konusu teknolojilerin etkin biçimde uygulanması için gerekli teknik bilginin transferini garanti etmemektedir. Bunun yanı sıra, TRIPS Anlaşması'nın 31(f) maddesi, zorunlu lisansların esas olarak iç pazarın arzına yönelik verilmesini öngörmekte; ancak gelişmekte olan ülkelerin sınırlı teknolojik altyapıları ve zayıf üretim kapasiteleri, yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferini zorunlu kılmaktadır. Tüm bu hukuki ve yapısal engeller aşılmış olsa dahi, gelişmekte olan ülkelerin kırılgan ekonomik yapıları nedeniyle, zorunlu lisans kapsamında patent sahibine ödenecek bedeli karşılayıp karşılayamayacakları belirsizliğini korumaktadır. Bu çerçevede, zorunlu lisans mekanizmasının yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferinde etkin bir araç olarak işlev görmesinin önünde, DTÖ bünyesinde kurulan mevcut patent rejiminin ciddi sınırlılıkları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Akademik literatür incelendiğinde, yeşil teknolojilerin iklim değişikliği ile mücadeledeki önemi, fikri mülkiyet korumasının bu mücadeledeki rolü ve patent haklarının yeşil teknolojilere erişim üzerindeki etkilerinin farklı disiplinlerde çeşitli çalışmaların konusu olduğu görülmektedir. Önceki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada, iklim krizi ile mücadele kapsamında yeşil teknolojilerin sınır ötesi transferinin sağlanabilmesi için bu teknolojiler özelinde farklılaştırılmış bir patent rejiminin gerekliliği tartışılmıştır. Bu kapsamda, DTÖ bünyesinde TRIPS Anlaşması'yla kurulan mevcut patent rejiminin ortaya koyduğu piyasa temelli yaklaşımın, patent korumasının hedeflediği geleneksel dengeyi sağlamada yetersiz kaldığı ve bu nedenle patent sahiplerine tanınan münhasır

hakların korunması suretiyle yenilikçi atılımların teşvik edilmesi ile iklim kriziyle mücadeledeki kamu yararı arasında adil bir dengenin tesis edilmesi gerekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim, bu çalışmada savunulduğu üzere, uluslararası toplumun küresel kamu sağlığı tehditleri ile karşı karşıya kaldığında söz konusu dengeyi sağlamak için başvurduğu zorunlu lisans mekanizmasının, önerilen hukuki iyileştirme ve politika reformlarıyla, yeşil teknolojiler için özelleştirilmiş patent sistemiyle hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi için etkin bir araç olarak kullanılabileceği ileri sürülmektedir.

Bu kapsamda, çalışmada, TRIPS Anlaşması ile kurulan mevcut patent sistemindeki zorunlu lisans mekanizmasının yeşil teknolojilerin transferi açısından ortaya konan sınırlılıkların ortadan kaldırılması için bu teknolojiler özelinde oluşturulacak patent sistemine yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur. İlk olarak, TRIPS Anlaşması'nın 31(f) maddesinde öngörülen, zorunlu lisansların esas olarak iç pazarın arzına yönelik verilmesi koşulunun, Doha Deklarasyonu ile ilaç patentleri bakımından kaldırıldığı gibi, yeterli teknolojik altyapı ve üretim kapasitesine sahip olmayan ülkelerin yeşil teknolojilere erişimlerinin sağlanabilmesi amacıyla yeşil teknolojiler açısından da kaldırılması gerektiği değerlendirilmektedir. İkinci olarak, yeşil teknolojiler alanındaki Ar-Ge faaliyetlerinin ve yatırımların teşvik edilmesi ile bu teknolojilere yönelik inovatif çalışmaların sürekliliğinin sağlanabilmesi için, zorunlu lisans verilmesi durumunda patent hakkı sahibine ödenecek bedelin, en azından söz konusu teknolojinin normal piyasa koşullarında lisanslanması halinde elde edilebilecek piyasa temelli bir değere karşılık gelmesi gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin zayıf ekonomik yapıları nedeniyle bu mali yükümlülüğü tek başlarına karşılamalarının güç olacağı dikkate alındığında, çok taraflı çevre anlaşmaları çerçevesinde oluşturulan fonların bu farkı üstlenmesi önerilmektedir. Üçüncü olarak, zorunlu lisansa konu edilecek teknolojinin tam anlamıyla kullanılabilmesi ve yerel koşullara uyarlanarak etkinliğinin artırılabilmesi için gerekli olan teknik bilgiye (know-how) de erişimin gerektiği dikkate

alındığında, zorunlu lisanslara yalnızca teknolojinin değil, aynı zamanda bu teknik bilginin (know-how) aktarımının da dahil edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Her ne kadar teknoloji sahipleri tarafından söz konusu bilginin ticari sır niteliğinde olduğunun ileri sürülmesi muhtemel olsa da TRIPS Anlaşması taraf devletlere ticari sırların zorunlu lisans kapsamına alınmasını yasaklayan bir yükümlülük getirmemektedir.

Söz konusu önerilerin hayata geçirilerek, yeşil teknolojiler özelinde farklılaştırılmış bir patent sisteminin oluşturulmasında ise, Doha Deklarasyonu örnek alınarak, iklim değişikliği ile mücadele ve fikri mülkiyet hakları bağlamında taraflar için bağlayıcı nitelikte bir iş birliği çerçevesinin oluşturulması yönünde uluslararası bir mutabakatın benimsenmesinin uygun bir yöntem olacaktır. Diğer taraftan, Doha Deklarasyonu'ndan farklı olarak, bu mutabakatın kabulünün sağlanması ve uygulanmasının koordinasyonundan sorumlu çatı organizasyonun, DTÖ yerine BM olması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu tercih ise, temel olarak DTÖ ile BM'nin özelleşmiş kuruluşlarından biri olan WIPO'nun patent haklarının korunmasına ilişkin benimsedikleri felsefi yaklaşımlar arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Nitekim, TRIPS Anlaşması ile oluşturulan fikri mülkiyet rejimi, fikri mülkiyet haklarını esasen ticari bir meta olarak değerlendirmekte olup, gelişmekte olan ülkelerin farklı sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini yeterince dikkate almamakta ve büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin talepleri doğrultusunda şekillenerek, adil olmayan küresel ekonomik ve siyasal düzenin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹⁰ Diğer taraftan, BM'nin farklı politika alanlarda uzmanlığı ve tarihsel olarak üstlendiği uluslararası iş birliğini sağlama misyonu, yeşil teknolojilerin disiplinler arası boyutlarıyla bütüncül bir şekilde ele alınmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca, çeşitli politika alanlarında uzmanlaşmış alt kuruluşları arasındaki iş

⁵⁹⁰ Thomas Cottier ve Marina Foltea, 'Global Governance in Intellectual Property Protection: Does the Decision-Making Forum Matter?' (2012) 3 (2) The WIPO Journal 140.

birliği, bu alanlar arasında etkin bir koordinasyonun sağlanarak uyumlu politikalar üretebilmesine de olanak sağlayacaktır. Her ne kadar önerilen mutabakatın BM çatısı altında kabul edilip yürütülmesinin, BM'den bağımsız bir organizasyon olan DTÖ bünyesindeki TRIPS Anlaşması hükümleriyle çelişebileceği düşünülebilse de TRIPS Anlaşması'na taraf devletlerin aynı zamanda BM üyesi olmaları dikkate alındığında, Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde öngörülen, aynı taraflar arasında yapılan müteakip anlaşmalara tarih bakımından üstünlük tanınması kuralı uyarınca, BM bünyesinde kabul edilecek mutabakata üstünlük tanınacağı açıktır. Bu çerçevede, TRIPS Anlaşması hükümleri, ancak önerilen mutabakat hükümleriyle çelişmediği ölçüde uygulanabilecektir. Ayrıca, BM çatısı altında kabul edilmesi öngörülen bu mutabakat, ilerleyen süreçte TRIPS Anlaşması hükümlerinde yapılacak olası değişiklikler için de güçlü bir hukuki zemin hazırlayacaktır.

Çalışmada, yeşil teknolojiler özelinde farklılaştırılmış patent sistemi çerçevesinde sınır ötesi teknoloji transferlerinin sağlanmasına yönelik önerilen zorunlu lisans mekanizmasının, öngörülen mutabakat kapsamında BM bünyesinde kurulacak Yetkili Makam'a üye devletlerden biri tarafından yapılacak başvuru üzerine başlatılması ve sürecin yine bu Yetkili Makam tarafından yürütülmesi öngörülmektedir. Yetkili Makam'ın değerlendirmesi sonucunda zorunlu lisans verilmesi kararı alınması halinde, zorunlu lisans verilmesi teknolojiyi sağlayacak devlet tarafından gerçekleştirilecek olmakla birlikte, lisansın kapsamı ve koşullarına ilişkin unsurlar Yetkili Makam tarafından tespit edilecektir. Bu yöntem, zorunlu lisansların coğrafi kapsamı, süresi, hak sahibine ödenecek bedel veya kısıtlayıcı koşullar gibi temel hususlarda belirli bir ölçüde uyum ve koordinasyon sağlamanın yanı sıra lisans ve patent hakkı sahipleri için birbirinden oldukça farklı ulusal zorunlu lisans rejimlerine kıyasla hukuken daha öngörülebilir ve tutarlı bir mekanizma sunacaktır. En önemli sonuç olarak, önerilen mekanizma çerçevesinde verilen ulusal zorunlu lisans kapsamında üretilecek ürünlerin

talep eden ülkelere ihraç edilebilmesi mümkün hale gelecek ve böylelikle iklim değişikliği ile mücadele sürecinde yeşil teknolojilere küresel ölçekte erişim önemli ölçüde kolaylaştırılacaktır.

Görülmektedir ki, yeşil teknolojilere küresel ölçekte daha adil bir erişimin nasıl sağlanabileceği sorusu, iklim krizi müzakerelerinin gündemini meşgul eden temel tartışma başlıklarından biri olmaya devam edecektir. Diğer taraftan, TRIPS Anlaşması ile oluşturulan mevcut fikri mülkiyet rejimi, iklim değişikliğiyle mücadelede kritik öneme sahip olan yeşil teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere etkin biçimde transferinin sağlanması bakımından yetersiz kalmaktaysa da zorunlu lisans mekanizması temelinde tasarlanacak, yeşil teknolojiler özelinde farklılaştırılmış bir patent sistemi, patent sahiplerine tanınan münhasır haklar ile bu teknolojilere küresel erişimdeki kamu yararı arasındaki dengeyi sağlayabilecektir.

Bu çalışma ile literatüre sağlanmak istenen özgün katkı, yeşil teknolojiler bakımından zorunlu lisanslamanın yalnızca ulusal hukuk düzeyinde işletilecek bir istisna mekanizması olmaktan ziyade, iklim değişikliğiyle mücadele hedefleriyle uyumlu, uluslararası düzeyde koordine edilen ve yeşil teknoloji transferini fiilen mümkün kılacak tamamlayıcı politikalarla desteklenen farklılaştırılmış bir patent sistemi aracı olarak yeniden kurgulanması gerektiği yönündeki görüştür. Bu kapsamda çalışma, literatürde yer alan zorunlu lisanslama, TRIPS esneklikleri ve teknoloji transferi tartışmalarını birlikte değerlendirerek yeşil teknolojiler özelinde dört unsurlu bir model önerisi getirmektedir. Bu yönüyle önerilen model, zorunlu lisanslamayla patent sahibinin menfaatlerini zedeleyen bir hak sınırlaması değil, iklim değişikliği ile mücadele bağlamında yeşil teknoloji üreticileri ile bu teknolojiye ihtiyaç duyanlar arasında daha adil, öngörülebilir ve uygulanabilir bir denge kurmayı amaçlayan farklılaştırılmış bir sistem önerisidir.

Elbette, küresel fikri mülkiyet rejiminde kapsamlı ve rijit değişiklikler gerektirecek bu önerinin gelişmiş ülkelerin itirazlarıyla karşılaşacağını öngörmek güç değildir. Bununla birlikte, kamu sağlığı krizinde benimsenmiş olan bu yaklaşımın, belki de küresel ölçekte daha büyük bir tehdit oluşturan iklim değişikliği krizi için de benimsenmesi önünde esaslı bir engel bulunmamaktadır. Zira, ihtiyatlı ve geciktirici çözümler yerine iklim değişikliği ile mücadelede acil ve bütüncül bir yaklaşım, her zamankinden daha hayati görünmektedir.

KAYNAKÇA

Abbas M ve Riaz S, ‘Evolution of the Concept of Compulsory Licensing: An Analysis of Key Developments before and after TRIPS’ (2013) 4 Academic Research International 482-499

Abbott FM, ‘Protecting First World Assets in the Third World: Intellectual Property Negotiations in the GATT Multilateral Framework’ (1989) 22 Vanderbilt Journal of Transnational Law 689-746

Abbott FM, *Innovation and Technology Transfer to Address Climate Change: Lessons from the Global Debate on Intellectual Property and Public Health* (International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) 2009)

Abbott FM, Cottier T and Gurry F, *The International Intellectual Property System: Commentary and Materials: Commentary and Materials* (Kluwer Law International 1999)

Abdel-Latif A, ‘Intellectual Property Rights and Green Technologies from Rio to Rio: An Impossible Dialogue?’ (2012) 14 International Centre for Trade and Sustainable Development Policy 1-10

Abdel-Latif A, ‘Intellectual Property Rights and the Transfer of Climate Change Technologies: Issues, Challenges, and Way Forward’ (2015) 15 Climate Policy 103-126

Ak Kuran S, 'Türkiye'de Yeşil Teknolojilerle İlgili Patentler: Kavramlar, Politika Belgeleri ve Mevcut Eğilimler' (2025) 34(3) Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi 151-182

Arkan S, *Ticari işletme hukuku* (Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü 2013)

Arslan MH, *Patent Hakkına İlişkin İstisnalar ve Sınırlamalar* (Oniki Levha 2023)

Ayhan R, Çağlar H, Yıldız B ve İmiroğlu D, *Sinaî Mülkiyet Hukuku* (Adalet Yayınevi 2021)

Ayiter N, *İhtira hukuku* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1968)

Ayiter N, 'Milletlerarası İhtira Hukukunun Bugünkü Durumu ve İktisaden Geri Kalmış Ülkelerde İhtira Hukuku Problemleri' (1968) 25(3) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 137-165

Bak B, 'İlaçta Zorunlu Patent Lisansı' (2011) Ankara Barosu Dergisi 106-126

Baker BK, 'Arthritic Flexibilities for Accessing Medicines: Analysis of WTO Action Regarding Paragraph 6 of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health' (2004) 14 Indiana International & Comparative Law Review 613-715

Barbosa DB, 'Minimum Standards vs. Harmonization in the TRIPS Context: The Nature of Obligations under TRIPS and Modes of Implementation at the National Level in Monist and Dualist Systems' (Correa ed.), *Research Handbook on the Protection of*

Intellectual Property under WTO Rules: Intellectual Property in the WTO (Edward Elgar Publishing 2010)

Barnett M ve Finnemore M, *Rules for the World: International Organizations in Global Politics* (Cornell University Press 2004)

Bartelt S, ‘Compulsory Licences Pursuant to Trips Article 31 in the Light of the Doha Declaration on the Trips Agreement and Public Health’ (2003) 6 *The Journal of World Intellectual Property* 283-310

Barton JH, *New Trends in Technology Transfer: Implications for National and International Policy* (International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD 2007)

Bektaş İ, ‘6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu’na Göre Patent Hukukunda Zorunlu Lisans -Değişiklikler ve Eksiklikler’, *Prof. Dr. Sabih Arkan’a Armağan* (On İki Levha 2019)

Bhattacharya D, Khan TI, Rezvana US ve Mostaque L, *Moving Forward with the SDGs: Implementation Challenges in Developing Countries* (CPD Report 2016)

Bodansky D ve Rajamani L, ‘The Evolution and Governance Architecture of the United Nations Climate Change Regime’ in Detlef Sprinz ve Urs Luterbacher (eds), *International Relations and Global Climate Change: New Perspectives* (MIT Press 2018)

Boldrin M ve Levine D, ‘The Case against Intellectual Property’ (2002) 92 The American Economic Review 209-212

Bollyky TJ, ‘Intellectual Property Rights and Climate Change: Principles for Innovation and Access to Low-Carbon Technology’ (CGD 2009)

Bonadio E ve Contardi M, ‘Compulsory Licences During the COVID-19 Pandemic: A European and International Perspective’ in Ottavio Quirico and Katarzyna Kwapisz Williams (eds), *The European Union and the Evolving Architectures of International Economic Agreements* (Springer Nature 2023)

Bozkurt T, ‘6769 Sayılı Sinaî Mülkiyet Kanunu’na Göre Patentte Zorunlu Lisans’ (2023) 29 Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1417-1489

Bowen KJ, Cradock-Henry NA, Koch F, Patterson J, Hayha T, Vogt J ve Barbi F, ‘Implementing the “Sustainable Development Goals”: Towards Addressing Three Key Governance Challenges—Collective Action, Trade-Offs, and Accountability’ (2017) 26–27 Current Opinion in Environmental Sustainability 90-96

Bozeman B, ‘Technology Transfer and Public Policy: A Review of Research and Theory’ (2000) 29 Research Policy 627-655

Brebeck S, ‘The Failure of Compulsory Licensing of Pharmaceuticals in Least Developed Countries’ <https://bibliographie.ub.unidue.de/servlets/DozBibEntryServlet?id=ubo_mods_00045619>

Cappuyns P ve Vanherpe J, 'The Scoop from Europe: A Licence! And Quick! Recent Developments Concerning Compulsory Licences for Patented Pharmaceuticals in the European Union' (20 April 2018) <<https://papers.ssrn.com/abstract=3166254>>

Carlarne CP, 'Balancing Equity and Effectiveness: The Paris Agreement & The Future of International Climate Change Law' (2019) 27 N.Y.U. Envtl. L.J. 107-182

Center for International Intellectual Property Studies (CEIPI), Université de Strasbourg (UNISTRA), Impact Licensing Initiative (ILI) ve Ecorys Nederland BV (ECORYS), *Compulsory Licensing of Intellectual Property Rights: Final Study Report* (Publications Office of the European Union 2023) <<https://data.europa.eu/doi/10.2873/514>>

Chang C-H, 'The Determinants of Green Product Innovation Performance' (2014) 23 Corporate Social Responsibility and Environmental Management 65-76

Change S of the UNFCCC on C, *United Nations Framework Convention on Climate Change : handbook* (UNFCCC, 2006)

Chien C, 'Cheap Drugs at What Price to Innovation: Does the Compulsory Licensing of Pharmaceuticals Hurt Innovation?' (2003) 18 Berkeley Tech. L.J. 853-907

Chu J, 'Developing and Diffusing Green Technologies: The Impact of Intellectual Property Rights and Their Justification' (2012) 4 Washington and Lee Journal of Energy, Climate, and the Environment 53-102

Clopterop M Gorbatyuk A, Fiten B ve KU Leuven, ‘The Future of the EU Compulsory Licencing Regime: Will the New EU Proposal for a Regulation on Compulsory Licencing for Crisis Management Facilitate the Transfer of and Swift Access to Green Technologies to Combat Climate Change?’ (2023) Leuven: KU Leuven. Faculteit Rechtsgeleerdheid en Criminologische Wetenschappen

Coe DT, Helpman E and Hoffmaister AW, ‘North-South R & D Spillovers’ (1997) 107 The Economic Journal 134-149

Colangelo G, ‘Avoiding the Tragedy of the Anticommons: Collective Rights Organizations, Patent Pools and the Role of Antitrust’ (2004) LUISS Law and Economics Lab Working Paper No. IP-01-2004

‘Compendium of WHO and Other UN Guidance on Health and Environment’
<<https://www.who.int/publications-detail-redirect/WHO-HEP-ECH-EHD-21.02>>

‘Compulsory Licensing and Access to Medicine in Developing Countries’
<<https://openyls.law.yale.edu/entities/publication/d9ab832a-8732-4f14-80c4-3f7c50ada611>>

Consilvio M, ‘The Role of Patents in the International Framework of Clean Technology Transfer: A Discussion of Barriers and Solutions’ (2012) 3 Intellectual Property Brief

Copenhagen Economics ‘Intellectual Property Rights and the Transfer of Climate Change Technology’ <<https://copenhageneconomics.com/publication/intellectual-property-rights-and-the-transfer-of-climate-change-technology/>>

Cordray ML, 'GATT v. WIPO' (1994) 76 Journal of the Patent and Trademark Office Society 121-144

Correa CM, 'Innovation and Technology Transfer of Environmentally Sound Technologies: The Need to Engage in a Substantive Debate' (2013) 22 Review of European, Comparative & International Environmental Law 54-61

Correa CM, 'Review of the TRIPS Agreement: Fostering the Transfer of Technology to Developing Countries' (1999) 2 Journal of World Intellectual Property 939-960

Correa CM, *Intellectual Property Rights, the WTO and Developing Countries: The TRIPS Agreement and Policy Options* (Zed Books 2000)

Correa CM, 'Can the TRIPS Agreement Foster Technology Transfer to Developing Countries?' in Jerome H Reichman and Keith E Maskus (eds), *International Public Goods and Transfer of Technology Under a Globalized Intellectual Property Regime* (Cambridge University Press 2005)

Correa CM, 'Patents' in Carlos M Correa (ed), *Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights: A Commentary on the TRIPS Agreement* (Oxford University Press 2007)
<<https://doi.org/10.1093/law/9780199271283.003.0009>>

Correa CM, 'Intellectual Property Rights under the UNFCCC: Without Response to Developing Countries' Concerns' *Research Handbook on Intellectual Property and Climate Change* (Edward Elgar Publishing 2016)

Correa CM, Mashelkar R ve Alexander D, ‘Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy’ (2021)

Correa CM ve Yusuf A, *Intellectual Property and International Trade: The TRIPS Agreement* (Third edition., Wolters Kluwer 2016)

Cottier T, Trips, ‘the Doha Declaration and Public Health (2003) 6 The Journal of World Intellectual Property’ 469-505

Cottier T ve Véron P, *Concise International and European IP Law: TRIPS, Paris Convention, European Enforcement and Transfer of Technology* (Second edition, Kluwer Law International 2011)

Cottier T ve Foltea M, ‘Global Governance in Intellectual Property Protection: Does the Decision-Making Forum Matter?’ (2012) 3 (2) The WIPO Journal 139-165

Craft B, Gama S ve Namgyel T, ‘Least Developed Countries’ Experiences with the UNFCCC Technology Mechanism’ (International Institute for Environment and Development 2017)

Crespo-Cuaresma J, Foster-McGregor N ve Scharler J, ‘On the Determinants of Absorptive Capacity: Evidence from OECD Countries’ (2004) Current Issues of Economic Growth 58-81

Çolak U, *Türk Patent Hukuku* (Adalet Yayınevi 2022)

Dratler Jr J ve McJohn SM, *Intellectual Property Law: Commercial, Creative and Industrial Property* (Law Journal Press 2026)

Davis KE, 'Regulation of Technology Transfer to Developing Countries: The Relevance of Institutional Capacity' (2005) 27 *Law & Policy* 6-32

Dechezlepretre A, Glachant M ve Meniere Y, 'The Clean Development Mechanism and the International Diffusion of Technologies: An Empirical Study' (2007) *Climate Change Modelling and Policy Working Papers*

Dechezleprêtre A, Glachant M ve Mérière Y, 'What Drives the International Transfer of Climate Change Mitigation Technologies? Empirical Evidence from Patent Data' (2013) 54 *Environmental and Resource Economics* 161-178

Delai I and Takahashi S, 'Sustainability Measurement System: A Reference Model Proposal' (2011) 7 *Social Responsibility Journal* 438-471

Deleuil T, 'The Common but Differentiated Responsibilities Principle: Changes in Continuity after the Durban Conference of the Parties' (2012) 21 *Review of European Community & International Environmental Law* 271-281

Derclaye E, 'Intellectual Property Rights and Global Warming' (2008) 12 *Marquette Intellectual Property Law Review* 263-298

Derclaye E, 'Not Only Innovation but Also Collaboration, Funding, Goodwill and Commitment: Which Role for Patent Laws in Post-Copenhagen Climate Change Action' (2010) 9 UIC Review of Intellectual Property Law 657-673

Dinwoodie G, 'Designing a Global Intellectual Property System Responsive to Change: The WTO, WIPO, and Beyond' (2009) Hous. L. Rev. 1188-1234

Dinwoodie G ve Dreyfuss R, 'TRIPS and the Dynamics of Intellectual Property Lawmaking' (2004) 36 Case Western Reserve Journal of International Law 95-122

Do Amaral A, 'Compulsory Licensing of Patented Pharmaceuticals in the Developing World: A Legitimate or Illegitimate Way to Enhance the Access to Medicines?' ProQuest Dissertations & Theses Global

Drahos P, 'Expanding Intellectual Property's Empire: The Role of FTAs' (2003)

Drahos P and Braithwaite J, *Information Feudalism: Who Owns the Knowledge Economy*, (Routledge 2002)

Droege S, Asslet H, Das K ve Mehling M, 'The Trade System and Climate Action: Ways Forward Under the Paris Agreement' (2016) 13 (2) South Carolina Journal of International Law and Business 195-276

Du Q, 'Intellectual Property Rights and Climate Change' (*Bangor University*)
<<https://research.bangor.ac.uk/en/studentTheses/intellectual-property-rights-and-climate-change>>

Dugger CW, ‘Clinton Foundation Announces a Bargain on Generic AIDS Drugs’ *The New York Times* (9 Mayıs 2007) <<https://www.nytimes.com/2007/05/09/world/09aidsdrugs.html>> son erişim 19 Eylül 2025>

Durojaye E, ‘Compulsory Licensing and Access to Medicines in Post Doha Era: What Hope for Africa?’ (2008) 55 *Netherlands International Law Review* 33-71

Dussaux D, Dechezleprêtre A ve Glachant M, ‘The Impact of Intellectual Property Rights Protection on Low-Carbon Trade and Foreign Direct Investments’ (2022) 171 *Energy Policy* 113269

EPO, UNEP ve ICTSD ‘Bridging the Gap Between Evidence and Policy’ (2010) 8 *Final Report*

Edson JBR, *The General Exception Clauses of the TRIPS Agreement: Promoting Sustainable Development* (Cambridge University Press 2012)

Erdem B, *Patent Hakkının Korunmasına ve Patent Hakkına İlişkin Sözleşmelere Uygulanacak Hukuk* (Seçkin 2022)

Eren F, *Mülkiyet Hukuku* (Yetkin 2023)

Fair R, ‘Does Climate Change Justify Compulsory Licensing of Green Technology?’ (2010) 6 *Brigham Young University International Law & Management Review* 21-41

Falvey R ve Foster N, *The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence* (United Nations Industrial Development Organization, UNIDO 2006)

Favley R ve Foster-McGregor N, 'The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence' (2006)

Fink C ve Maskus KE, 'How Stronger Protection of Intellectual Property Rights Affects International Trade Flows' *Intellectual Property and Development : Lessons from Recent Economic Research* (World Bank Publications 2005)

Foray D, 'Technology Transfer in the TRIPS Age: The Need for New Types of Partnerships between the Least Developed and Most Advanced Economies' ICTSD Programme on IPRs and Sustainable Development Issue Paper

Foreign Direct Investment for Development: Maximising Benefits, Minimising Costs : Overview (OECD 2002)

Forrest HA ve Lawrence P, 'Intergenerational Justice: A Framework for Addressing Intellectual Property Rights and Climate Change' in Matthew Rimmer (ed) *Intellectual Property and Clean Energy The Paris Agreement and Climate Justice* (Springer Singapore 2018)

Frankel S, 'The Applicability of GATT Jurisprudence to the Interpretation of the TRIPS Agreement' in Carlos M. Correa (ed) *Research Handbook on the Interpretation and Enforcement of Intellectual Property under WTO Rules* (Edward Elgar Publishing 2010)

Frankel S, 'WTO Application of the Customary Rules of Interpretation of Public International Law to Intellectual Property' (2005) 46 Virginia Journal of International Law 365-427

Frankel S ve Lai JC, 'Recognised and Appropriate Grounds for Compulsory Licences: Reclaiming Patent Law's Social Contract' in Reto M Hilty and Kung-Chung Liu (eds), *Compulsory Licensing: Practical Experiences and Ways Forward* (Springer 2015)

Fisher W ve Rigamonti C, *The South Africa AIDS Controversy: A Case Study in Patent Law and Policy* (Harvard Law School 2005)

Gaillard J, 'Measuring Research and Development in Developing Countries: Main Characteristics and Implications for the Frascati Manual' 15 (1)Science, Technology & Society 77-111

Galdeano-Gómez E, Aznar-Sánchez JA and Perez-Mesa J, 'Sustainability Dimensions Related to Agricultural-Based Development: The Experience of 50 Years of Intensive Farming in Almería (Spain)' (2013) 11 (2) International Journal of Agricultural Sustainability 125-143

Gamharter K, *Access to Affordable Medicines - Developing Responses under the TRIPS Agreement and EC Law* (WU Wien 2004)

Gathii JT, 'The Legal Status of the Doha Declaration on TRIPS and Public Health Under the Vienna Convention of the Law of Treaties' (2002) 15 Harvard Journal of Law & Technology 292-320

Gervais DJ, ‘Climate Change, the International Intellectual Property Régime, and Disputes under the TRIPS Agreement’ in Joshua Sarnoff (eds) *Research Handbook On Intellectual Property And Climate Change* (Edward Elgar Publishing 2016)

Gervais DJ, *The TRIPS Agreement: Drafting History and Analysis* (Sweet & Maxwell 2008)

Gervais DJ ve Frankel S, *Advanced Introduction to International Intellectual Property* (Edward Elgar Publishing 2016)

‘Global Statistics’ (*HIV.gov*) <<https://www.hiv.gov/hiv-basics/overview/data-and-trends/global-statistics>>

Gold ER ve Lam DK, ‘Balancing Trade in Patents: Public Non-Commercial Use and Compulsory Licensing’ (2003) 6 *Journal of World Intellectual Property* 1679-1688

Grossman G ve Helpman E, ‘Innovation and Growth in the Global Economy’ in *MIT Press Books* (The MIT Press 1993)

Gözüyeşil FF, ‘Patent Konularının Bağımlılığı Hâlinde Zorunlu Lisans’ (2020) 28 *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 473-509

Gurgula O ve Hull J, ‘Compulsory Licensing of Trade Secrets: Ensuring Access to COVID-19 Vaccines via Involuntary Technology Transfer’ (2021) 16 *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 1242-1261

Güçer S, *Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Çerçevesinde Sinai Mülkiyet Hakları* (Rekabet Kurumu 2005)

Güldal HT, ‘Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Tarım ve Çevreyle İlgili Hedeflerinde Zamansal Eğilim Analizi (2000–2023)’ (2025) 60 Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi 2248-2260

Güneş İ, *Patent ve Faydalı Model Hukuku* (Seçkin 2021)

Hartmann P ve Apaolaza V, ‘Green Value Added’ (2006) 24 Marketing Intelligence & Planning 673-680

Haug S, Braveboy-Wagner J ve Maihold G, ‘The “Global South” in the Study of World Politics: Examining a Meta Category’ (2021) 42 Third World Quarterly 1923-1944

Hein W ve Moon S, *Informal Norms in Global Governance: Human Rights, Intellectual Property Rules and Access to Medicines* (Routledge 2016)

Helfer L, ‘Regime Shifting: The TRIPs Agreement and New Dynamics of International Intellectual Property Lawmaking’ (2003) 29 Yale Journal of International Law 1-83

Heras A and Gupta J, ‘North-South Relations, Responsibilities, and Agendas in Earth System Governance: Have These Changed in the Anthropocene?’ (2025) 24 Earth System Governance 100251

Hestermeyer H, 'Access to Medication as a Human Right' (2004) 8 Max Planck Yearbook of United Nations Law 101-180

Hestermeyer H, *Human Rights and the WTO: The Case of Patents and Access to Medicines* (Oxford University Press 2007)

Hilty RM ve Liu K-C (eds), *Compulsory Licensing: Practical Experiences and Ways Forward*, vol 22 (Springer Berlin Heidelberg 2015)

Hirş E, *Fikrî ve Sinaî Haklar* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1948)

Honkonen T, *The Common but Differentiated Responsibility Principle in Multilateral Environmental Agreements: Regulatory and Policy Aspects* (Kluwer Law International ; Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen 2009)

Hoppe M, 'Technology Transfer Through Trade' (2005) 19 Working Papers Fondazione Eni Enrico Mattei

Hutchison CJ, 'Does TRIPS Facilitate or Impede Climate Change Technology Transfer into Developing Countries?' (2012) 3(2) University of Ottawa Law & Technology Journal 517-537

IISD, 'Climate Change, Technology Transfer and Intellectual Property Rights'
International Institute for Sustainable Development
<<https://www.iisd.org/publications/report/climate-change-technology-transfer-and-intellectual-property-rights>>

IPCC ‘AR5 Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change — IPCC’
<<https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>>

IPCCC, *IPCC Special Report: Methodological and Technological Issues in Technology Transfer* (Cambridge University Press, 2000)

İnce İ ve Üstün S, ‘Yeşil Dönüşüm Hedeflerinin Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri: Konya Sanayisinde Farkındalık ve Uyum Anket Çalışması’ (2025) 33(4) SÜHFD 2477-2509

Johnson DKN ve Acri née Lybecker KML, ‘Challenges to Technology Transfer: A Literature Review of the Constraints on Environmental Technology Dissemination’ (2009) 07 Colorado College Working Paper

Kampf R, ‘Patents versus Patients?’ (2002) 40 Archiv des Völkerrechts 90-134

Karaman FM, ‘Türkiye’nin Taraf Olduğu İklim Anlaşmalarının Karşılaştırmalı Analizi ve Olası Etkileri’ (2022) Kapadokya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi

Karasu R, Suluk C ve Nal T, *Fikri mülkiyet hukuku* (Seçkin 2020)

Kastenmeier CR ve Beier D, ‘International Trade and Intellectual Property: Promise, Risks, and Reality’ (1989) 22 Vanderbilt Journal of Transnational Law 285-307

Kaya A, ‘551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Getirilen Zorunlu Lisans Sistemi’ (1996) 55 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 335-367

Kaya A, ‘Türk Hukukunda Patentten Doğan Haklar’ (2011) 55 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 173-200

Khan E, Dewan M ve Chowdhury M, ‘Reflective or Formative Measurement Model of Sustainability Factor? A Three Industry Comparison’ (2016) 13 Corporate Ownership and Control 83-92

Khor M, ‘Climate Change, Technology and Intellectual Property Rights: Context and Recent Negotiations’ (South Centre 2012) 45vResearch Paper

Kim W, Song C, Lee SK, Choi G, Rywon Y, Bak I ve Lee WK, ‘A Way Forward for Climate Technology Transfer and Sustainable Development Goals’ (2023) 142 Environmental Science & Policy 29-41

Kılıçoğlu MA ve Tekin Ç, *Sinai Haklarla Karşılaştırmalı Fikri Haklar* (Turhan Kitabevi 2022)

Koçak H, *Patent Hukukunda Kullanmama Nedeniyle Zorunlu Lisans* (Seçkin Yayıncılık 2024)

Koçak H, ‘TRIPS Anlaşması’nda İlaç Patentlerinin Zorunlu Lisansı’ (2020) 1 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 277-306

Krattiger AF, *Intellectual Property Management in Health and Agricultural Innovation: A Handbook of Best Practices* (MIHR : PIPRA 2007)

Lane E, 'Clean Tech Reality Check: Nine International Green Technology Transfer Deals Unhindered by Intellectual Property Rights' (2010) 26 Santa Clara High Technology Law Journal 533-557

Leal Filho W, Vidal DG, Chen C, Petrova M, Pimenta Dinis MA, Yang P, Rogers S, Alvarez-Castanon L, Djekic I, Sharifi A ve Neiva S, 'An Assessment of Requirements in Investments, New Technologies, and Infrastructures to Achieve the SDGs' (2022) 34 Environmental Sciences Europe 58-75

Lemoine F ve Ünal D, 'Trade and Technology Transfers: A Comparative Study of Turkey, India and China' (2003) Working Papers 2003-16, CEPII Research Center.

Lewandoski A, 'Intellectual Property Rights to Enhance International Clean Tech Transfers' (2009) 9 Sustainable Development Law & Policy 51-70

Lipke A, O'Sullivan D ve Oertel J, 'Trust and Trade-Offs: How to Manage Europe's Green Technology Dependence on China' (*ECFR*, 29 May 2024) <<https://ecfr.eu/publication/trust-and-trade-offs-how-to-manage-europes-green-technology-dependence-on-china/>>

Littleton M, 'The TRIPS Agreement and Transfer of Climate-Change-Related Technologies to Developing Countries' (2008) 33 Natural Resources Forum 233-244

Mansfield E, International Finance Corporation ve IBRD, *Intellectual Property Protection, Foreign Direct Investment, and Technology Transfer* (The World Bank, 1994)

Maskus K, 'The Role of Intellectual Property Rights in Encouraging Foreign Direct Investment and Technology Transfer' (1998) 9 Duke Journal of Comparative & International Law 109-161

Maskus K, 'Encouraging International Technology Transfer' (2004) 7 UNCTAD-ICSID Project on IPRs and Sustainable Development, Issue Paper

Maskus K, 'Differentiated Intellectual Property Regimes for Environmental and Climate Technologies' (OECD 2010) 17 OECD Working Papers

Maskus KE ve Okediji RL, 'Intellectual Property Rights and International Technology Transfer to Address Climate Change: Risks, Opportunities and Policy Options' (International Centre for Trade and Sustainable Development 2010)

Maskus KE ve Penubarti M, 'How Trade-Related Are Intellectual Property Rights?' (1995) 39 Journal of International Economics 227-248

Matthews D, 'Human Rights and the WTO: The Case of Patents and Access to Medicines' (2009) 20 European Journal of International Law 235-236

Maybarduk P ve Rimmington S, 'Compulsory Licenses: A Tool to Improve Global Access to the HPV Vaccine?' (2009) 35 American Journal of Law & Medicine 323-350

Monte WN, 'Compulsory Licensing of Patents' (2016) 25 (3) Information & Communications Technology Law 247-272

Moon S, 'Does TRIPS Art. 66.2 Encourage Technology Transfer to LDCs?: An Analysis of Country Submissions to the TRIPS Council (1999-2007)' (UNCAT-ICTSD 2018)

Moser P, 'How Do Patent Laws Influence Innovation? Evidence from Nineteenth-Century World's Fairs' (2005) 95 The American Economic Review 1214-1236

Muzaka V, 'Contestations Post-TRIPs and the Emergence of the IP—Access to Medicines Debate' in Valbona Muzaka (ed), *The Politics of Intellectual Property Rights and Access to Medicines* (Palgrave Macmillan UK 2011)

Nanda N, 'Diffusion of Climate Friendly Technologies: Can Compulsory Licensing Help?' (2009) 14 Journal of Intellectual Property Rights 241-246

Nanda N ve Srivastava N, 'Clean Technology Transfer and Intellectual Property Rights' (2009) 9 Sustainable Development Law & Policy 42-68

Narin F, Hamilton KS ve Olivastro D, 'The Increasing Linkage between U.S. Technology and Public Science' (1997) 26 Research Policy 317-330

Ngassam C, 'Does the Presence or Lack of Intellectual Property Right Protection Affect International Trade Flows in Emerging Market Economies? An Exploratory Study' (2006) 5 Journal of International Business Research 33-41

Nguyen TT, *Competition Law, Technology Transfer and the TRIPS Agreement: Implications for Developing Countries* (Edward Elgar Publishing 2010)

Nicholson MW, 'The Impact of Industry Characteristics and IPR Policy on Foreign Direct Investment' (2007) 143 *Review of World Economics* / *Weltwirtschaftliches Archiv* 27-54

Nilsson M ve Persson Å, 'Policy Note: Lessons from Environmental Policy Integration for the Implementation of the 2030 Agenda' (2017) 78 *Environmental Science & Policy* 36-39

Niosi J, Hanel P ve Fiset L, 'Technology Transfer to Developing Countries through Engineering Firms: The Canadian Experience' (1995) 23 *World Development* 1815-1824

Nobakht M ve Madani S, 'Is FDI Spillover Conditioned on Financial Development and Trade Liberalization: Evidence from UMCs' (2014) 2 *Journal of Business and Management Sciences* 26-34

Nunnenkamp P ve Spatz J, 'Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment: A Disaggregated Analysis' (2004) 140 *Review of World Economics* / *Weltwirtschaftliches Archiv* 393-414

Ockwell D, Watson J, Mackerron GS ve Pal P, 'UK–India Collaboration to Identify the Barriers to the Transfer of Low Carbon Energy Technology: Final Report' (University of Sussex 2007)

Okediji RL, ‘WIPO-WTO Relations and the Future of Global Intellectual Property Norms’ (2008) 39 Netherlands Yearbook of International Law 69-125

OECD, ‘Global Forum on International Investment: New Horizons for Foreign Direct Investment-OECD’ <<https://www.oecd.org/industry/inv/investmentfordevelopment/globalforumoninternationalinvestmentnewhorizonsforforeigndirectinvestment.htm>>

Oğuz A, ‘Teknoloji Transferi Özelinde Patent Hukuku İklim Değişikliği Sorunu İçin Çözüm Olabilir Mi?’ (Canan Küçükali, Aytağ Ceyhun Çakır ve Gökçen Turan ed.) *Fikri Mülkiyet Hukukunda Güncel Gelişmeler - II Uluslararası Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı* (Filiz Kitabevi 2024)

Oğuzman MK, Seliçi Ö ve Oktay Özdemir S, *Eşya Hukuku* (Filiz Yayınevi 2024)

Oğuzman MK ve Barlas N, *Medenî Hukuk, Giriş, Kaynaklar, Temel Kavramlar* (On İki Levha 2023)

Ortaklık Konseyi Kararı No 1/95 of 6 March 1995 on the implementation of the final phase of the Customs Union (1995) OJ L35/1

Ortan AN, *Patent Lisans Sözleşmesi* (Doğan Basımevi 1979)

Outtersson K, ‘Pharmaceutical Innovation: Law & the Public’s Health’ (2009) 37 Journal of Law, Medicine & Ethics 173-175

Öztürk Ö, *Türk Hukukunda Patent Verilebilirlik Şartları* (Arıkan 2008)

Park WG ve Lippoldt D, *International Licensing and the Strengthening of Intellectual Property Rights in Developing Countries* (OECD, 20 December 2004)

Patel SJ, Roffe P ve Yusuf A, *International Technology Transfer, the Origins and Aftermath of the United Nations Negotiations on A Draft Code of Conduct* (Kluwer Law International 2000)

Pires De Carvalho N, *The TRIPS Regime of Patent Rights* (Second edition, Kluwer Law International 2005)

Popp D, 'International Technology Transfer for Climate Policy' (2008) Center for Policy Research

Poroy R, *Ticari İşletme Hukuku* (Vedat Kitapçılık 2019)

Pugatch MP, 'Mitigating Climate Change through the Promotion of Technology Transfer and the Use of Environmentally Sound Technologies (ESTs): The Role of Intellectual Property Rights' (2010) 1 European Journal of Risk Regulation 408-414

Reichman J ve Dreyfuss R, 'Harmonization Without Consensus: Critical Reflections on Drafting a Substantive Patent Law Treaty' (2007) 57 Duke Law Journal 85-130

Reichman JH, 'Non-Voluntary Licensing of Patented Inventions: Historical Perspective, Legal Framework under TRIPs, and an Overview of the Practice in Canada and the USA' (2003) UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development 5 Issue Paper

Rhodes C, 'Opportunities and Constraints for Cooperation between International Organisations' (2010) 2 Nordic Environmental Law Journal 175-187

Rimmer M, 'A Proposal for a Clean Technology Directive: European Patent Law and Climate Change' (2011) 3 Renewable Energy Law and Policy Review 195-204

Rimmer M, *Intellectual Property and Climate Change: Inventing Clean Technologies* (Edward Elgar Publishing 2011)

Rimmer M, 'Promethean Dreams: Intellectual Property and Climate Change in the Anthropocene' Leonie Reins and Alexander Zahar (eds), *Climate Technology and Law in the Anthropocene* (Bristol University Press 2025)

Roffe P, 'Comment I: Technology Transfer on the International Agenda', *International Public Goods and Transfer of Technology Under a Globalized Intellectual Property Regime* (Cambridge University Press 2005)

Rodríguez-Clare A, 'Multinationals, Linkages, and Economic Development' (1996) 86 The American Economic Review 852-873

Saggi K, 'Trade, Foreign Direct Investment, and International Technology Transfer: A Survey' (2000) Policy Research Working Paper Series

Salmon P, 'Cooperation Between the World Intellectual Property Organization (WIPO) and the World Trade Organization (WTO)' (2012) 17 Journal of Civil Rights and Economic Development 429-441

Sampath P ve Roffe P, 'Unpacking the International Technology Transfer Debate: Fifty Years and Beyond' (2012) 36 ICTSD, Issue Paper

Saraç T, *Patentten Doğan Hakka Tecavüz ve Hakkın Korunması* (Seçkin Yayınevi 2003)

Sarnoff J, 'The Patent System and Climate Change' (2011) 16 Va. J.L. & Tech. 302-360

Scherer FM ve Watal J, 'Post-TRIPS Options for Access to Patented Medicines in Developing Nations' (2002) 5 Journal of International Economic Law 913-939

Schiff M ve Wang Y, 'On the Quantity and Quality of Knowledge: The Impact of Openness and Foreign Research and Development on North-North and North-South Technology Spillovers'

Scholtz W, 'The Transfer of Technology between the North and South: Killed by the Trips Agreement' (2005) 12 Tilburg Law Review 208-216

Sdrolia E ve Zarotiadis G, 'A Comprehensive Review for Green Product Term: From Definition to Evaluation' (2019) 33 Journal of Economic Surveys 150-178

Selçuk SF, 'Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları ve Türkiye'nin Tutumu' (2023) 6 Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi 9-19

Serozan R, *Medeni Hukuk Genel Bölüm: Kişiler Hukuku* (On İki Levha 2022)

Shashikant S ve Khor M, 'Intellectual Property and Technology Transfer Issues in the Context of Climate Change' TWN 14 Intellectual Property Rights Series

Sell SK, 'Industry Strategies for Intellectual Property and Trade: The Quest for TRIPS, and Post-TRIPS Strategies' (2002) 10 Cardozo Journal of International and Comparative Law 79-99

Seres S, Haites E ve Murphy K, 'Analysis of Technology Transfer in CDM Projects: An Update' (2009) 37 Energy Policy 4919-4926

Sim L-C ve Griffiths S, 'Renewable Energy Supply Chains between China and the Gulf States: Resilient or Vulnerable?' (2024) 56 Energy Strategy Reviews 101605

Sinani E and ve KE, 'Spillovers of Technology Transfer from FDI: The Case of Estonia' (2004) 32 Journal of Comparative Economics 445-466

Smarzynska Javorcik B, 'The Composition of Foreign Direct Investment and Protection of Intellectual Property Rights: Evidence from Transition Economies' (2004) 48 European Economic Review 39-62

Srinivas KR, 'Climate Change, Technology Transfer and Intellectual Property Rights' (2009) 153 RIS Discussion Paper Series

Stern D ve Kaufmann R, 'Anthropogenic and Natural Causes of Climate Change' (2014) 122 Climatic Change 257-269

Stoll P-T, Buche J ve Arend K, *WTO--Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights* (V. 7, Martinus Nijhoff Publishers 2008)

Strowel A, ‘Climate Change and the Debate Around Green Technology Transfer and Patent Rules : History, Prospect and Unresolved Issues’ (2012) 2012 The WIPO Journal 178-196

Suluk C, ‘6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun Getirdiği Yenilikler’ (2018) 4 Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi 91-109

Suluk C ve Kenaroğlu Y, *Türk Fikri Mülkiyet Hukukunda Güncel Gelişmeler* (İstanbul Ticaret Odası 2012)

Sun H, ‘Reshaping the TRIPs Agreement Concerning Public Health: Two Critical Issues’ (2003) 37 Journal of World Trade 163-197

Şehirali FH, *Patent Hakkının Korunması* (Turhan Kitabevi Yayınları 1998)

Şehirali Çelik FH, Patent Sisteminin İşlevleri ve Bu İşlevlerin Etkinliğini Sağlayan Yasal Düzenlemeler (2006) 23(3) Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi 103-154

T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, ‘2024-2030 İklim Değişikliği Azaltım ve Uyum Strateji ve Eylem Planı’ <[https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/İklim%20Değişikliği%20Azaltım%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Planı%20\(2024-2030\).pdf](https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/İklim%20Değişikliği%20Azaltım%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Planı%20(2024-2030).pdf)>

Tandoğan H, *Borçlar Hukuku: Özel Borç İlişkileri* (Vedat Kitapçılık 2008)

Taubman A, ‘Rethinking TRIPS: “Adequate Remuneration” for Non-Voluntary Patent Licensing’ (2008) 11 *Journal of International Economic Law* 927-970

Taubman A, Wager H ve Watal J (eds), *A Handbook on the WTO TRIPS Agreement* (2nd ed, Cambridge University Press 2020)

Tekinalp Ü, *Fikrî Mülkiyet Hukuku: Temel Bilgiler, Uluslararası Sözleşmeler, Milletlerarası Hukuk, Fikir ve Sanat Eserleri, Markalar ve Patentler* (Beta 2002)

Tekinalp Ü, ‘Gümrük Birliğinin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri’ (1996) 55(1) *İstanbul Hukuk Mecmuası* 27-88

Trimble M, ‘Patent Working Requirements: Historical and Comparative Perspectives’ (2017) *Scholarly Works*

Tully LD, ‘Prospects for Progress: The TRIPS Agreement and Developing Countries After the DOHA Conference’ 26 *Boston College International & Comparative Law Review* 129-143

Tur-Sinai O, ‘Patents and Climate Change: A Skeptic’s View’ (2018) 48 *Environmental Law* 211-261

Ullrich H, ‘Expansionist Intellectual Property Protection and Reductionist Competition Rules: A TRIPS Perspective’ (2004) 7 *Journal of International Economic Law* 401-436

UN. General Assembly (43rd sess.: 1988-1989) (ed), *Protection of global climate for present and future generations of mankind: resolution* (UN 27)
<<https://digitallibrary.un.org/record/54234>>

UNAIDS, '2024 Global AIDS Report — The Urgency of Now: AIDS at a Crossroads | UNAIDS' <<https://www.unaids.org/en/resources/documents/2024/global-aids-update-2024>>

UNEP, Emissions Gap Report 2024 (2024)

UNCTAD, *Transfer of Technology* (UN, 2001)
<<https://digitallibrary.un.org/record/453299>>

UNCTAD ve ICTSD, *Resource Book on TRIPS and Development* (Cambridge University Press, 2005)

UNEP, *Climate and Trade Policies in a Post - 2012 World* (UNEP, 2009)
<<https://digitallibrary.un.org/record/673469>>

UNFCCC, *Enabling Environments for Technology Transfer* (UNFCCC 203) Technical Paper FCCC/TP/2003/2

Wahab S, 'Exploring the Technology Transfer Mechanisms by the Multinational Corporations: A Literature Review' (2012) 8 (3) Asian Social Science 142-150

Walker S, 'The TRIPS Agreement, Sustainable Development and the Public Interest : Discussion Paper' (2001) <<https://iucn.org/resources/publication/trips-agreement-sustainable-development-and-public-interest-discussion-paper>>

Watson AG, 'International Intellectual Property Rights: Do TRIPS' Flexibilities Permit Sufficient Access to Affordable HIV/AIDS Medicines in Developing Countries?' (2009) 32 (1) Boston College International and Comparative Law Review 143-159

Watson T Jim, MacKerron, Gordon, Ockwell, David, Wang, 'Technology and Carbon Mitigation in Developing Countries: Are Cleaner Coal Technologies a Viable Option? Background Paper for Human Development Report 2007' (2007) (UNDP 2008) (United Nations Development Programme)

World Bank, 'Global Economic Prospects 2008 : Technology Diffusion in the Developing World (Vol. 1 of 2)' (*World Bank*) <<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents/reports/documentdetail/en/827331468323971985>>

World Health Organization, 'HIV Data and Statistics' <<https://www.who.int/teams/global-hiv-hepatitis-and-stis-programmes/hiv/strategic-information/hiv-data-and-statistics>>

World Health Organization, 'Implications of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health' (2002) <<https://iris.who.int/handle/10665/67345>>

World Intellectual Property Organization (ed), *Intellectual Property & the Transfer of Environmentally Sound Technologies* (World Intellectual Property Organization (WIPO) 2011)

World Intellectual Property Organization, 'Patenting Trends in Renewable Energy' (2020) 1/2020 WIPO Magazine <https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2020/01/article_0008.html>

World Intellectual Property Organization, 'The Green Debate: IP Perspectives' (01 Temmuz 2010) <<https://www.wipo.int/web/wipo-magazine/article-details/?assetRef=37322&title=the-green-debate-ip-perspectives>>

World Intellectual Property Organization, 'World Intellectual Property Report 2011 - The Changing Face of Innovation' (WIPO 2011)

World Trade Organization, 'DG Okonjo-Iweala: Trade Is Critical in Global Response to Climate Change' <https://www.wto.org/english/news_e/news22_e/cop27_08nov22_e.htm>

World Trade Organization 'World Trade Report 2022 Climate Change and International Trade' <https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr22_e.htm>

Wu J, Guo S, Li J ve Zeng D, 'Big Data Meet Green Challenges: Big Data Toward Green Applications' (2016) 10 IEEE Systems Journal 873-900

Xiaoqing H ve Chengxiao Z, 'How Can Green Technology Be Possible' (2010) 6 Asian Social Science 110-114

Yamin F ve Depledge J, *The International Climate Change Regime: A Guide to Rules, Institutions and Procedures* (Cambridge University Press 2004)

Yildiz Ş, '551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Yapılan Değişiklikler' (2005) IX Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 331-347

Young MA, 'Climate Change Law and Regime Interaction Thematic Focus: Climate Change Governance - The International Regime Complex' (2011) 5 Carbon & Climate Law Review 147-180

Yu PK, 'A Tale of Two Development Agendas' 35 Ohio N.U. Law Review 465-473

Yu PK, 'Are Developing Countries Playing a Better Trips Game?' (2011) 16 UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs 311-343

Yu PK, 'The Objectives and Principles of the TRIPS Agreement' (2009) 46 Houston Law Review 979-1046

Yüksel AS, *Patent ve Lisans (patent, marka, know-how) Sözleşmesi Hukuku* (Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1989)

Zhuang W, *Intellectual Property Rights and Climate Change: Interpreting the TRIPS Agreement for Environmentally Sound Technologies* (Cambridge University Press 2017)

Zuijdewijk TJM, 'The UNCTAD Code of Conduct on the Transfer of Technology' 24
McGILL Law Journal 562-626

ÖZET

İklim değışikliğı, sınır aşan etkileriyle gezegenin geleceğini tehdit eden küresel bir kriz olarak, uluslararası toplumun acil ve etkili çözümler üretmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çözüm arayışında ise yeşil teknolojilerin oldukça önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bu teknolojilerin büyük ölçüde gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması ve patent koruması altında bulunması, ekonomik ve teknolojik kapasite bakımından dezavantajlı olan gelişmekte olan ülkelerin bu teknolojilere erişimini kısıtlamakta, dolayısıyla da iklim krizine verilecek küresel yanıtın etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle, patent korumasının yeşil teknolojilerin transferi ve küresel ölçekte erişilebilirliği üzerindeki etkisi, güncel ve tartışmalı bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, çok taraflı iklim anlaşmaları, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve TRIPS Anlaşması'nın teknoloji transferine ilişkin yaklaşım ve araçları arasındaki farklılıkları, ayrıca bu normatif çerçevelerin birbirleriyle etkileşimini incelemektedir. İkinci bölümde, patent korumasının yenilikçiliğı teşvik ettiği ve teknoloji sahiplerinin yatırım kararlarını destekleyerek ticaret, doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve lisanslama gibi geleneksel kanallar üzerinden teknoloji transferine katkı sağlayabildiğı kabul edilmekle birlikte, bu kanalların iklim değışikliğıyle mücadelenin aciliyeti karşısında çoğı durumda yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın üçüncü bölümünde, TRIPS Anlaşması'nın taraf devletlere tanıdığı başlıca esnekliklerden biri olan zorunlu lisanslama mekanizmasının, yeşil teknolojilere küresel erişimin sağlanmasındaki uygulanabilirliğini, sınırlarını ve hukuki koşullarını analiz etmektedir.

Bu çerçevede, kamu sağlığı krizlerinde temel ilaçlara erişim ihtiyacına yanıt vermek üzere kabul edilen Doha Deklarasyonu yaklaşımının, “ulusal acil durum” niteliğı taşıyan iklim krizi bakımından da güçlü bir hukuki referans oluşturduğundan hareketle, iklim

değişikliği bağlamında Doha benzeri bir uluslararası mutabakatın hayata geçirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda, yeşil teknolojiler özelinde zorunlu lisanslama temelli farklılaştırılmış bir patent sistemi önerisi geliştirilmiştir. Öneri kapsamında; (i) TRIPS m. 31’de öngörülen iç pazara arz zorunluluğunun (m. 31/f) yeşil teknolojiler bakımından kaldırılması, (ii) patent sahibine ödenecek piyasa temelli bedelin uluslararası iklim fonları aracılığıyla karşılanması ve (iii) teknik bilginin (know-how) zorunlu lisans kapsamına dahil edilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, (iv) önerilen sistemin BM bünyesinde kurulacak yetkili bir makam tarafından koordine edilmesi suretiyle hem meşruiyetinin güçlendirilmesi hem de öngörülebilirliğinin artırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yeşil teknoloji, teknoloji transferi, patent koruması, zorunlu lisanslama, Doha Deklarasyonu, iklim değişikliği, farklılaştırılmış patent sistemi

ABSTRACT

Climate change, a global crisis with transboundary impacts that threatens the future of the planet, compels the international community to develop urgent and effective solutions. In this search for solutions, green technologies emerge as a particularly important instrument. However, the fact that these technologies are largely concentrated in developed countries and protected by patents restricts access for developing countries that are disadvantaged in terms of economic and technological capacity, thereby undermining the effectiveness of the global response to the climate crisis. For this reason, the impact of patent protection on the transfer and worldwide accessibility of green technologies constitutes a timely and contested field of research.

The first part of the study examines the differences between the approaches and instruments relating to technology transfer found in multilateral climate agreements, the Sustainable Development Goals, and the TRIPS Agreement, as well as the interaction among these normative frameworks. The second part acknowledges that patent protection can stimulate innovation and, by supporting investment decisions of technology holders, contribute to technology transfer through traditional channels such as trade, foreign direct investment, and licensing; nevertheless, it finds that these channels are often inadequate in view of the urgency of combating climate change. Against this backdrop, the third part analyses the feasibility, limits, and legal conditions of compulsory licensing, one of the principal flexibilities granted to Member States under the TRIPS Agreement, as a mechanism for ensuring global access to green technologies.

In this context, the study argues that the approach embodied in the Doha Declaration, adopted to respond to the need for access to essential medicines during public health crises, also provides a strong legal reference for the climate crisis, which similarly bears

the character of a “national emergency.” On this basis, it contends that a Doha-like international consensus should be operationalised in the context of climate change. Accordingly, the study develops a proposal for a differentiated patent system for green technologies grounded in compulsory licensing. The proposal envisages: (i) removing the domestic supply requirement under TRIPS Article 31(f) for green Technologies, (ii) covering the market-based remuneration payable to patent holders through international climate funds, and (iii) including technical knowledge (know-how) within the scope of compulsory licences. It further aims to strengthen legitimacy and enhance predictability by (iv) coordinating the proposed system through a competent authority to be established within the United Nations framework.

Keywords: Green technology, technology transfer, patent protection, compulsory licensing, Doha Declaration, climate change, differentiated patent system